T.C.

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NÂBÎ DÎVÂNI'NDA ŞAHISLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMREN MUHTEŞEM ATAKAY

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR

GAZİANTEP
AĞUSTOS / 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Nâbî Dîvânı'nda Şahıslar
Adı ve Soyadı: İmren Muhteşem ATAKAY
Tez Savunma Tarihi: 24.08.2023

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE MÜDÜRÜ

Bu tezin yüksek lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EROL
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri: İmza

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Jüri Başkanı) ----------
Prof. Dr. Yakup POYRAZ ----------
Doç. Dr. Fettah KUZU ----------

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: İmren Muhteşem ATAKAY

Öğrenci Numarası: 200530111001

Tezin Savunma Tarihi: 24.08.2023

ÖZET

NÂBÎ DÎVÂNI'NDA ŞAHISLAR

ATAKAY, İmren Muhteşem
Yüksek Lisans Tezi,
Türk Dili ve Edebiyatı ABD
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar
Ağustos-2023, 230 sayfa

Yusuf Nâbî, XVII. yüzyılın önde gelen şairlerindendir. Didaktik mesnevi denildiğinde akla gelen ilk isim Yusuf Nâbî'dir. Nâbî, bu şöhretini sadece Hayrabad ve Hayriyye adını verdiği ünlü mesnevileri ile değil manzum ve mensur birçok eseriyle elde eder. Nâbî Dîvânı, kaside, tahmis, tarih, mesnevi, gazel, muamma, lugaz, kıta, rubai, matla gibi çeşitli nazım şekillerinden oluşan mürettep bir divandır. Bu eserinde tarihi, efsanevi, mitolojik şahıslardan, Türk ve İranlı şairlerden, peygamberlerden, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen dini kişiliklerden söz eder. Bu kişilikleri, memduhunu övmek, şiirin anlamını güçlendirmek ve kendisi için önemli gördüğü insanları ölümsüzleştirmek için çeşitli vesilelere anar. Bu şahıslar, memduhlarla kıyaslandığında her daim memduhlar üstün gelir. Çalışmada bahsedilen şahıslar, beyitlerle birlikte ele alınır, beyitler ismi zikredilen şahısların bilgileriyle birlikte değerlendirilir.

Anahtar Sözcükler: Nâbî, 17. yy, efsanevi ve mitolojik şahıslar, kişilikler.

ABSTRACT

THE CHARACTERS IN NÂBÎ'S DIVAN

Master Thesis,
Turkish Language and Literature
Thesis Advisor: Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar
August-2023, 230 pages.

Yusuf Nâbî, XVII. He is one of the leading poets of the century. When it comes to didactic masnavi, the first name that comes to mind is Yusuf Nâbî. Nâbî achieved this fame not only with his famous masnavis called Hayrabad and Hayriyye, but also with many of his works in verse and prose. Nâbî Divan is a composed divan consisting of various verse forms such as ode, tahmis, history, masnavi, ghazal, muamma, lugaz, stanza, rubai, matla. In this work, he talks about historical, legendary and mythological figures, Turkish and Iranian poets, prophets, and religious personalities mentioned in the Holy Quran. He commemorates these personalities on various occasions to praise the person being praised, to strengthen the meaning of the poem, and to immortalize the people he considers important to him. When these people are compared to the people who are praised, those who are praised always prevail. The persons mentioned in the study are discussed together with the couplets, and the couplets are evaluated together with the information of the persons whose names are mentioned.

Keywords: Nâbî, 17th century, the legendary and mythological figures, personalities.

ÖN SÖZ

XVII. yüzyılda Türk edebiyatı, gelişmeye fırsat bulduğu Osmanlı Devleti'ndeki duraklamanın aksine en başarılı dönemini yaşamaktadır. Türk şairler, verdikleri eserlerle İranlı şairlerden daha üstün konuma gelir. Bu dönemin en ünlü ve saraya yakın şairlerinden birisi olan Ruhalı (Urfalı) Yusuf Nâbî'nin de Türk edebiyatının bu denli gelişmesinde yadsınamaz bir katkısı vardır.

Yusuf Nâbî, edebiyatımızda hikemi tarzın öncüsüdür. Nâbî'nin bu tarzı hemen hemen her eserinde kendini gösterir. Bu çalışmamızda Nâbî'nin eserinde kendi kişisel tarzının oluşmasına katkıda bulunan sosyal çevresindeki, okuyup edindiği ilmi bilgilerle eserlerine çeşitli münasebetlerle yer verdiği şahıslar yer almaktadır. Bu şahısların tespiti Nâbî'nin edebi kişiliğinin yorumlanması açısından önem arz eder.

Tezimiz, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızdaki ana kaynak, Ali Fuat Bilkan'ın Nâbî Dîvânı'dır. Çalışmanın giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, önemi, araştırma yapılırken kullanılan yöntemler, çalışmanın sınırlılıkları ve sayıltıları yer alır. Birinci bölümde Nâbî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri, ikinci bölümde tezin hazırlanma amacı olan ve eserde yer alan gerçek, efsanevi ve mitolojik kişiler yer alır. Bu kişiler hakkında bilgi toplanırken ismi geçen şahıslar üzerine yapılan çalışmalar, Nâbî'nin mektupları, ansiklopediler kaynak olarak kullanılmaktadır.

Tezimizde eserde adı zikredilen kişiler/kişilikler hakkında kısaca bilgi verilir, ilgili kişinin adının geçtiği örnek bir beyit ve beyitin nesre çevirisi yer alır. Varsa şahısla ilgili diğer örneklere dipnotta yer verilir. Muamma ve lugazlarda geçen ve kimi kastettiği belli olmayan isimler ise en sonda tablo halinde gösterilir. Üçüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgular, bulgulardan hareketle varılan sonuçlar ve kaynakça bulunur.

Yüksek lisans öğrenimim boyunca gerek güzel ülkemin başından gerekse benim başımdan öngörülemez imtihanlar geçti. Bu süre boyunca benden desteğini asla esirgemeyen, her daim yanımda olup araştırmalarımda bana yardımcı olan ve asla pes etmeme izin vermeyen ailem Hicran ve Süleyman Atakay'a; bütün imtihanlar yaşanırken varlığı ve gülüşüyle en karanlık anları bile göz kamaştıran ışığıyla aydınlatan Gülce Oya'ya ve kardeşim Muhteşem Bilge Oya'ya en kalbi hislerimle sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar'a bana eşsiz bilgisiyle yanımda ve yardımcı olduğu için şükranlarımı sunarım.

İmren Muhteşem ATAKAY

Annem Hicran ATAKAY ve babam Süleyman ATAKAY'a

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖN SÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiv**
ŞEKİLLER LİSTESİ xv
KISALTMALAR xvi

GİRİŞ

A) Araştırmanın Konusu ve Problemi 1
B) Araştırmanın Amacı ve Önemi 1
C) Araştırmanın Yöntemi 2
D) Sayıltılar 2
E) Sınırlılıklar 2
F) Konu İle İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/Çalışmalar 3
F1) Yüksek Lisans Tezleri 3
F2) Doktora Tezleri 4

BÖLÜM I

NÂBÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1.1. Nâbî'nin Hayatı 5
1.2. Nâbî'nin Sanatı 7
1.3. Nâbî'nin Eserleri 8

BÖLÜM II

NÂBÎ DÎVÂNI'NDA ŞAHISLAR

2.1. Manevi Unsurlar 10
2.1.1. Allah Lafzı 10
2.1.2. Cebrail/ Ruh'ul-Emin 12
2.1.3. Azrail 13
2.1.4. Rıdvan 14

2.1.5. Şeytan/İblis 14
2.1.6. Yecüc 15
2.2. Peygamberler 16
2.2.1. Hz. Âdem 16
2.2.2. Hz. Nuh 17
2.2.3. Hz. İbrahim/ Halilullah 18
2.2.4. Hz. Yakup 20
2.2.5. Hz. Yusuf 21
2.2.6. Hz. Musa 23
2.2.7. Hz. Harun 25
2.2.8. Hz. Süleyman 26
2.2.9. Hz. Zekeriyya 28
2.2.10. Hz. İsa 29
2.2.11. Hz. Muhammed (Sav) 31
2.3. Dört Halife 34
2.3.1. Hz. Ebubekir 34
2.3.2. Hz. Ömer 35
2.3.3. Hz. Osman 36
2.3.4. Hz. Ali 37
2.4. Ehlibeyt ve Sahabeler 40
2.4.1. Ca'fer es-Sâdık 40
2.4.2. Hz. Hasan 41
2.4.3. Hz. Hüseyin 42
2.5. Kutsal Ve Dini Kitaplarda Alenen Ya Da Kısmen Zikredilen Ünlü Şahıslar 43
2.5.1. Âsaf 43
2.5.2. Belkıs 44
2.5.3. Ebrehe 44
2.5.4. Havva 45
2.5.5. Hızır 46
2.5.6. İmran 48
2.5.7. Karun 48
2.5.8. Meryem 49
2.5.9. Lokman 50
2.5.10. Nemrud / Nemrut 51
2.5.11. Şeddad 52
2.5.12. Yafes 53
2.6. Osmanlı Hanedanı 53

2.6.1. **Padişahlar** 53
2.6.1.1. Osman I 54
2.6.1.2. Süleyman I 54
2.6.1.3. Selim II 55
2.6.1.4. Mehmet IV 55
2.6.1.5. Süleyman II 56
2.6.1.6. Mustafa II 57
2.6.1.7. Ahmet III 58
2.6.2. Şehzâdeler 59
2.6.2.1. Abdülmelik 60
2.6.2.2. İsa 60
2.6.2.3. Mehmet (Muhammed) 60
2.6.2.4. Murat 61
2.6.3. Valide Sultanlar 61
2.6.3.1. Hatice Turhan Sultan 61
2.7. Osmanlı'da Devlet Adamları 62
2.7.1. Sadrazamlar 62
2.7.1.1. Ahmet Paşa, Kalaylıkoz 62
2.7.1.2. Ali Paşa, Çorlulu 64
2.7.1.3. Ali Paşa, Hacı/ Merzifonlu 65
2.7.1.4. Ali Paşa, Silahtar/ Damat/Şehit 65
2.7.1.5. Fazıl Ahmet Paşa, Köprülüzade 67
2.7.1.6. Hasan Paşa, Moralı/ Damat 68
2.7.1.7. Hüseyin Paşa, Amcazâde 69
2.7.1.8. Kara İbrahim Paşa 70
2.7.1.9. Kara Mustafa Paşa, Merzifonlu 71
2.7.1.10. Mahmut Paşa, Velî/ Adnî 72
2.7.1.11. Mehmet Paşa, Baltacı/ Taberdar 73
2.7.1.12. Mustafa Paşa, Daltaban 74
2.7.1.13. Numan Paşa, Köprülüzade/ Damat 75
2.7.1.14. Piri Paşa 76
2.7.1.15. Râmi Mehmet Paşa 76
2.7.1.16. Süleyman Paşa, Sarı 77
2.7.2. Valiler 78
2.7.2.1. Halep valileri 78
2.7.2.1.1. Abdurrahman Abdi Paşa 79
2.7.2.1.2. Cafer Paşa 79

2.7.2.1.3. Hasan Paşa....80
2.7.2.1.4. Hüseyin Paşa, Silahtar....81
2.7.2.1.5. İbrahim Paşa, Silahtar....81
2.7.2.1.6. Kaplan Mustafa Paşa....82
2.7.2.1.7. Muhammed Paşa, Çerkez....83
2.7.2.2. Diğer Valiler....84
2.7.2.2.1. Abdulbaki Paşa....84
2.7.2.2.2. Arslan Mehmet Paşa....84
2.7.2.2.3. Esad Paşa, Köprülüzade....85
2.7.2.2.4. Karakulak İslam Paşa....85
2.7.2.2.5. Nasuh Paşa....86
2.7.3. Diğer Paşalar....87
2.7.3.1. Mustafa Paşa, Musahip/ Damat....87
2.7.4. Şeyhülislamlar....89
2.7.4.1. Abdullah Efendi, Ebezade....89
2.7.4.2. Feyzullah Efendi, Seyyid....90
2.7.4.3. Mustafa Efendi, Feyzullah Efendizâde....91
2.7.4.4. Seyyid Ali Efendi, Paşmakçızade....92
2.7.5. Kadılar....93
2.7.5.1. Abdurrahman Yüsri Efendi, Kebirizade....93
2.7.5.2. Hayri Efendi....94
2.7.5.3. İbni Şıhne El-Kebir....94
2.8. Osmanlı Devleti Dışındaki Devlet Adamları....95
2.8.1. Devlet Yöneticileri....95
2.8.1.1. Demirbaş Şarl XII....95
2.8.1.2. Ekber Şah....96
2.8.1.3. Gazneli Mahmut....97
2.8.1.4. Selim Giray....98
2.8.1.5. Petro, Deli/ Koca....99
2.8.2. Vezirler....99
2.8.2.1. Ebu'l-Fazl El-Allami....99
2.8.2.2. Mirza Tahir....100
2.8.2.3. Nizamülmülk....100
2.8.2.4. Sâhib b. Abbâd....102
2.9. Şairler....103
2.9.1. Türk Şairler....103
2.9.1.1. Ahterî....103

2.9.1.2. Ali Şîr Nevâyî....104
2.9.1.3. Âzeri İbrahim Çelebi....105
2.9.1.4. Bahâyî, Şeyhülislam....105
2.9.1.5. Bosnalı Sabit....106
2.9.1.6. Fuzûlî....107
2.9.1.7. Habeşî-zâde Rahîmî Bey....109
2.9.1.8. Hâkânî Mehmet Bey....109
2.9.1.9. Hevâyî....110
2.9.1.10. Hulûsî....111
2.9.1.11. Kıyâmî....111
2.9.1.12. Mustafa Na'ti Bey....112
2.9.1.13. Nâ'ilî-i Kadim....112
2.9.1.14. Na'îmâ....113
2.9.1.15. Nev'izâde Atâî....114
2.9.1.16. Osmanzade Tâîb....115
2.9.1.17. Ruhi-i Bağdâdî....116
2.9.1.18. Subhi-Zâde Feyzi Bey....116
2.9.1.19. Uşşakîzâde İbrahim Efendi....117
2.9.1.20. Yahya, Kitaptar....118
2.9.1.21. Yirmi Sekiz Mehmet Efendi....118
2.9.2. İranlı Şairler....119
2.9.2.1. Cevherî....119
2.9.2.2. Enverî....119
2.9.2.3. Firdevsî....120
2.9.2.4. Hâkim Senâyî....121
2.9.2.5. Muhteşem-i Kâşânî....121
2.9.2.6. Nizâmî-i Gencevî....122
2.9.2.7. Örfî-i Şîrâzî ('Urfî)....122
2.9.2.8. Sâ'ib-i Tebrîzî....123
2.9.2.9. Şevket-i Buhârî....124
2.9.3. Arap Şairler....125
2.9.3.1. Hâtem Et-Tâî / Hâtim Et-Tâî....125
2.9.3.2. Kâ'b b. Züheyr....126
2.10. Mutasavvıf Şahsiyetler....126
2.10.1. Ünü Dünya'ya Yayılan Mutasavvıflar....127
2.10.1.1. Abdülkâdir-i Geylânî....127
2.10.1.2. İbnü'l-Arabi / Şeyh Muhyiddin Arabi....127

2.10.1.3. İbrahim b. Edhem 129
2.10.1.4. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî 130
2.10.2. Mevlevi Dervişleri 131
2.10.2.1. Abdulhalim Çelebi 131
2.10.2.2. Bırrî Mehmet Çelebi, Mağnisavî 131
2.10.2.3. Bostan Çelebi, Abdulhalim-zade 132
2.10.2.4. Ebubekir Vefayi 133
2.10.2.5. Selâhaddîn-i Zerkûb 133
2.10.2.6. Osman Dede, Burunsuz Mevlevi 134
2.10.3. Diğer Mutasavvıflar 134
2.10.3.1. Haydar-İ Üsküdari /Haydar Resa Efendi 134
2.10.3.2. Şerif Efendi, Şeyh 135
2.11. Çeşitli Yapılarda İsmi Geçenler 135
2.11.1. Ali Bey, Şabanzade 135
2.11.2. Arifi Ahmet Efendi 136
2.11.3. Hekim Dede 137
2.11.4. İbni Tâhâ Şerif 138
2.11.5. Mahir Efendi 138
2.11.6. Şaban Ağa 139
2.11.7. Üryânî Mehmet Dede 139
2.11.8. Vahhab Çelebi 140
2.11.9. Yusuf Ağa 140
2.11.10. Yusuf Paşa 141
2.12. Zanaatkârlar 142
2.12.1. Aziz Çelebi Kalemtıraşî 142
2.12.2. Fahri / Fahreddin Burûsevî 142
2.13. Hattatlar 143
2.13.1. Hamdullah Efendi, Şeyh 143
2.13.2. İmâd-i Hasenî Seyfî 144
2.13.3. Vahdi Efendi 145
2.13.4. Yâkūt El-Müsta'sımî 145
2.14. Filozoflar ve Bilimadamları 146
2.14.1. Aristo 146
2.14.2. Eflâtun / Platon 147
2.14.3. Fârâbî 148
2.14.4. Hipokrat 149
2.14.5. Nasrettin Hoca 150

2.15. Mesnevilerde Adı Geçen Şahıslar 150
2.15.1. Ahmet Ağa, Ekmekçizade 151
2.15.2. Baki Çelebi / Abdulbaki Paşa 151
2.15.3. Dede Sultan 152
2.15.4. Külhani-i Layhar 152
2.15.5. Mirim Çelebi 153
2.15.6. Süleyman Ağa 154
2.16. Diğer Şahıslar 154
2.16.1. Abdurrahman Ağa 154
2.16.2. Ahmet Ağa, Kara 155
2.16.3. Ahmet, Pehlivan 155
2.16.4. Ali Ağa, Hazine Şehriyarı 156
2.16.5. Dede Zâde 156
2.16.6. Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi, Nâbî-Zâde 157
2.16.7. Emin Bey 157
2.16.8. Emnî Bey 158
2.16.9. Fâ'ik Efendi 158
2.16.10. Hacı Ali Ağa 159
2.16.11. Hacı Ali Bey 159
2.16.12. Hacı Hemşire 159
2.16.13. Hacı İbrahim 160
2.16.14. Hacı İsmail 160
2.16.15. Hamevi Ali Efendi 161
2.16.16. Halil 161
2.16.17. Hasan 162
2.16.18. Hasan Bey 162
2.16.19. Hüseyin Ağa 163
2.16.20. Hüseyin Bey 163
2.16.21. İsmail Ağa, Mütesellim 163
2.16.22. İsmail, Mühürdar 164
2.16.23. Mahmut Ağa 164
2.16.24. Mir Yusuf 164
2.16.25. Muhammed Bey, Hasan Paşazade 165
2.16.26. Muhammed Bey, Musahip Mustafa Paşazade 165
2.16.27. Muhammed Sabir, Vahdizade 165
2.16.28. Muhammed, Terzi 166
2.16.29. Muhterem Efendi 166

2.16.30. Mustafa Ağa 167
2.16.31. Osman Paşa 167
2.16.32. Salih Ağa 168
2.16.33. Sami Bey 168
2.16.34. Seyyid Muhammed Ağa 168
2.16.35. Şeyh Küleyb 169
2.16.36. Tavşan Ağa 170
2.16.37. Yusuf Ağa 170
2.17. Ünlü Aşk Kahramanları 171
2.17.1. Ferhat u Şirin 171
2.17.2. Leylâ vü Mecnun 172
2.17.3. Züleyha 174
2.18. Efsanevi ve Mitolojik Şahıslar 176
2.18.1. Behmen/ Erdşir 176
2.18.2. Behram 177
2.18.3. Bihzad/ Behzad 177
2.18.4. Cem / Cemşid 178
2.18.5. Dahhak 179
2.18.6. Dara 179
2.18.7. Efrasyab 180
2.18.8. Fağfur 180
2.18.9. Feridun 181
2.18.10. Feramerz 182
2.18.11. Gişvad 182
2.18.12. Giv 182
2.18.13. Hüsrev / Perviz 183
2.18.14. Hülâgû 184
2.18.15. İskender / Sikender 184
2.18.16. Kahraman 185
2.18.17. Key 186
2.18.18. Keyhüsrev 186
2.18.19. Keykâvûs /Kâvûs 187
2.18.20. Keykubad / Kubad 187
2.18.21. Keyumers 188
2.18.22. Mani 189
2.18.23. Neriman 189
2.18.24. Nuşinrevan 189

2.18.25. Peşeng 190
2.18.26. Ruham 190
2.18.27. Rüstem 191
2.18.28. Sam 192
2.18.29. Sührab 192
2.18.30. Şâpur 193
2.18.31. Zal 193
2.19. Tipler 194
2.19.1. Ağyar / Rakip 194
2.19.2. ‘Âşık / ‘Uşşâk 196
2.19.3. Muğbeçe 197
2.19.4. Pir-i Muğan 198
2.19.5. Rind/ Rindân 198
2.19.6. Sâki 199
2.19.7. Sevgili / Mâ’şuk 200
2.19.8. Zahid / Zühhâd 203
2.20. Kimi Kastettiği Bilinmeyen Bazı Şahıslar 204
BÖLÜM III 208
BULGULAR 208
SONUÇ 217
KAYNAKÇA 220
ÖZGEÇMİŞ 230
VİTAE 230

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Muammeyât… 207
Tablo 2: Elgaz.....210

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Nâbî Dîvânı'nda Şahıslar 211
Şekil 2: Peygamberlerin Metindeki Dağılımı 212
Şekil 3: Osmanlı'da Devlet Adamları 214
Şekil 4: Eserde Sözü Edilen Şairler 216

KISALTMALAR

Bk.: Bakınız

B: Başlık

EA: Evliyalar Ansiklopedisi

G: Gazel

İAA: İslam Âlimleri Ansiklopedisi

K: Kaside

Kt: Kıta

L: Lugaz

M: Mesnevi

Mf: Müfred

Mt: Matla

Mu: Muamma

R: Rubai

Std: Sebeb-i Telif-i Divan

T: Tarih

Tb: Terkib-i Bend

Th: Tahmis

GİRİŞ

A) Araştırmanın Konusu ve Problemi

XVII. yüzyıl divan şairlerinden Ruhalı (Urfalı) Yusuf Nâbî'nin Türkçe Dîvânı'nda yer alan dini, tarihi, efsanevi ve mitolojik şahısların kimler olduğunun ve bu kişilerin ilgili şiirlerde nasıl kullanıldığının belirlenmesidir.

Tezin ana problemini "Nâbî, divanında kimlere, hangi vesilelerle ve neden yer verdi? İsmi geçen şahısların Nâbî açısından önemi nedir? Divanda adı zikredilen bu kişiler, beyitlerde nasıl ve hangi özellikleriyle yer alır?" gibi sorular oluşturmaktadır.

B) Araştırmanın Amacı ve Önemi

İslamiyet öncesi dönemden günümüze dek edebi ve öğretici metinleri besleyen kaynaklar arasında önemli bir yere sahip olan insanlar, klasik Türk şiirinin de kaynakları arasındadır. Tarihin başlangıcından ilgili şiirlerin yazıldığı döneme dek toplumlar üzerinde olumlu ve olumsuz özellikleriyle iz bırakan devlet adamları, filozoflar, bilim adamları, şairler, din ve tasavvuf büyükleri, edebi tipler, mitolojik ve efsanevi şahıslar çeşitli vesilelerle klasik Türk şiirinde sıkça anılır. Bu çalışmada XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbî'nin şiirlerinde yer alan şahsiyetler incelenerek şâirin bu şahsiyetlere şiirlerinde nasıl ve hangi sebepler üzerine yer verdiği üzerine çalışılmaktadır. Yine ilgili şahsiyetlerin kıssalarından nasıl faydalanıldığı ortaya konulmaya çalışılır. Bu fayda, genel olarak şairi daha iyi anlamıza, onun hayal dünyasını ve hayal dünyasını oluşturan yaşadığı çağın kültür birikimini tespit etmemize yardımcı olacaktır.

Tezimiz, Nâbî Dîvânı üzerinde çalışan araştırmacılara, divanda yer alan şahıslara ve bunların beyitlerdeki dağınık halde bulunan bilgilerine düzenli olarak ulaşmasına ve dönemle ilgili araştırma yapanlara yardımcı olabilecek niteliktedir.

C) Araştırmanın Yöntemi

İlk olarak Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan'ın hazırladığı Nâbî Dîvânı baştan sona taranarak şiirlerde ismi geçen kişi ve tipler tespit edilmiş ve şahısların yer aldığı beyitlere ait bilgiler fişleme yöntemi kullanılarak tespit ve tasnif edilmiştir. Şiirlerde yer verilen özelliklere göre ismi geçen şahıslara ait bilgiler ilgili kaynaklardan araştırılmış, derlenmiş ve teyit edilmiştir. Sınıflara ayrılan şahıslarla ilgili değerlendirme yapılırken önce şahıslar hakkında bilgi verilmiş, ilgili beyitlerden biri veya birkaçı nesre çevrilip örneklendirildikten sonra varsa diğer örnekler dipnotlarda belirtilmiştir.

D) Sayıltılar

Beyitlerdeki dil XVII. yüzyıl Osmanlı sahasına ait olduğundan birçok kelimenin günümüzde şekil değiştirdiği görülmektedir.

Şiirlerin yazıldığı alfabenin Arap kökenli olması ve Türkiye Türkçesinde kelime sonlarında b, c, d, g, ğ harflerinin bulunmaması, bu kelimelerin yazımında ikilik oluşturmaktadır. Bu sebeple örnek beyitler alınırken kelimelerin aslına sadık kalınsa da açıklama ve bilgi bölümlerinde bu kelimelere Türkiye Türkçesine uygun olarak yer verilir.

Muhammed ismi ile Mehmed isminin Arap alfabesiyle yazımının aynı olması araştırma esnasında ilgili kişinin gerçek kimliğini tespit etmek konusunda ikilemler oluşturduğundan örnek beyitler alınırken kelimelerin aslına sadık kalınmış ancak çalışmanın açıklama ve bilgi bölümlerinde bu isime, araştırma kitaplarında yer aldığı haliyle yer verilir.

Eserlerde kimi zaman memduhların ismine kimi zaman da memduhları kastedecek cins isimler yer almaktadır. Bu tarz durumlarda herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemek adına bu kullanımlara yer verilmeyip ilgili şahsın sadece özel ismi esas alınır.

E) Sınırlılıklar

Üzerine çalıştığımız Nâbî'nin Türkçe Dîvânı'nda 29 kaside, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevi, 888 gazel, 1 terkibi bent, 114 kıta, 218 rubai, 61 matla, 74 müfred, 186 muamma ve 30 lugaz yer alır.

F) Konu İle İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/Çalışmalar

F1) Yüksek Lisans Tezleri

Zeynel Abidin AYGÜN, 1993, Bağdatlı Ruhi Divanı'nda Rind ve Zahid Tipleri

Sultan BOZKUŞ, 1997, Yunus Emre'nin Şahıslar Dünyası

Mehmet KIPÇAK, 1999, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirini'nin Şahıs Kadrosu.

Meryem YILMAZ, 2003, Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Âşık, Maşuk ve Rakib

Veysi KAHVECİ, 2006, Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Aşk Kahramanları

Ömer YAĞMUR, 2007, Terceme-i Kitab-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâthi'l-Mekkiyye (metin-sözlük- şahıs, yer, eser, tarikat ve kabile adları indeksi)

Gökçen KARATAŞ, 2008, Klâsik Türk Şiirinde Tarihî, Efsanevî Ve Mitolojik Unsurlar

Ali ZENGİN, 2012, Şehnâmedeki Mitolojik Kahramanların Klasik Türk Edebiyatına Yansıması

Deniz ERÇAVUŞ, 2012, Hâfiz-i Şirazî'nin Gazellerinde Mitolojik Unsurlar

Murat YANIK, 2015, Neşâtî Divan'ında Sevgili Tipinin İncelenmesi

Gülcan ÖZTÜRK, 2016, Nef'i Divanı'ndaki Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar

Ozan KOLBAŞ, 2016, Hayâlî Beg Dîvân'ında Şahıslar

Eyüp AYDOĞDU, 2018, Ahmed Bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı'nda Tipler ve Kişilikler

Saadet ARZI, 2018, On Altıncı Yüzyıl Divan Şiirnde Ulü'l- 'Azm Peygamberler

Volkan ARSLAN, 2019, Necâtî Bey Dîvânı'nın Şahıslar Kadrosu ve Ahmed Paşa Dîvânı'nın Şahıslar Kadrosuyla Karşılaştırmalı İncelenmesi

Kevser CAN, 2019, Ahmed Kuddûsî Dîvânı'nda Tarihî ve Efsânevî Şahsiyetler

Doğan UÇAR, 2019, Nedim Divanı'nda Mitolojik ve Efsanevi Unsurlar

Atike KAYA, 2019, Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi (Tezkiretü'şşuarâ I. cilt)'nde hikâye unsurları: Şahıs, mekân, zaman

Kübra GEREK, 2020, Hüdâyî Divanı'nda Tipler ve Şahsiyetler

Emre YILDIZER, 2020, Klasik Türk edebiyatı aşk mesnevîlerinde mekân karakter ilişkisi.

Şerife KARACA, 2020, Dârendevî Hulûsî Efendi Divanında Tipler ve Kişilikler.

Fatih UĞUR, 2021, Ahmedî Dîvânı'nda tarihî, efsanevî, mitolojik şahıslar ve arketipleri.

F2) Doktora Tezleri

Zehra ÖZTÜRK, 1993, Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisinde Tipler ve motifler (2 cilt).

Dursun Ali TÖKEL, 1998, Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar.

Mehmet Furkan ÇELİK, 2019, Klasik Türk Şiirinde Tipler.

BÖLÜM I

NÂBÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ[1]

1.1. Nâbî'nin Hayatı

XVII. yüzyılın önde gelen sanatçılarından olan Yusuf Nâbî, 1642 (1052) yılında bugünkü adı Şanlıurfa olan Ruha kentinde doğar, gençlik yıllarını memleketinde geçirir ve eğitimini orada tamamlar (Diriöz, 1994: 27-28).

Kemînen Yûsuf-ı Nâbî'yi ahbâb ü ekârible
Şefâ'at yâ Habîba'llâh yâ Resûla'llâh (G.659/6)

Hâkümüz mevlididür hazret-i İbrâhimün
Nâbiyâ râst makamında Rehâvîyüz biz (G.271/ 7)

Nâbî, soylu ve köklü bir aile olan Gaffar-zadelere mensuptur. Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrenir, iyi bir eğitim alır. Çocukluğu ve gençlik yılları hakkında elimizde pek bilgi bulunmamaktadır. Nâbî' nin büyük büyük dedesinin Şeyh Ahmed-i Nakşibendi olduğu ve babasının adının Seyyid Mustafa olduğu bilinmektedir. Erkek kardeşlerinin adları, Hacı Mahmut, Hacı Mehmed ve Seyyid; kız kardeşlerinden birinin adının Hacı Hemşire'dir. Oğullarının isimleri ise Ebulhayr Mehmed ve Mehmed Emin'dir. Nâbî'nin atalarının isminde "Seyyid" unvanının bulunması, onların peygamberin soyundan geldiğinin göstergesidir (Diriöz, 1994: 31- 32).

[1] Tezimizin konusu Nâbî'nin hayatı olmadığı için bu kısımda ayrıntıya pek yer verilmemiştir.

Nâbî-i zâr didi tarîhin

Gitdi vâ-hayf Hacı hem-şîre (1112) (T.58/3)

Nahv okıdacak Nâbî mahdûmı Ebu'l-hayr'a

Feyyâz bu ma'nâyı itdi diline ilkâ (1120) (T.95/1)

Hicri 1076, miladi 1665 civarında 24 yaşlarındayken memleketi Ruha'dan İstanbul'a giden Yusuf Nâbî, uzunca bir dönem burada zorlansa da bir zaman sonra dönemin padişahı IV. Mehmet'in damadı Musahip Mustafa Paşa ile tanışır ve onun divan kâtibi olur (Bilkan, 2016: 14). Nâbî'nin Musahip Mustafa Paşa ile tanışması, onun hayatının dönüm noktası olur ve Nâbî kasidelerinde ve mektuplarında ona duyduğu sevgi ve saygıyı dile getirir.

Musahip Mustafa Paşa'nun olsun devleti efzûn

Ne gördükse anun lutfıyla gördük dâr-ı dünyâda (G.782/7)

Musahip Mustafa Paşa sayesinde padişahın av gezmelerine katılır. Kamaniçe Kalesi'nin ele geçirilmesi üzerine "Fetîhnâme-i Kamaniçe" adlı eseri kaleme alır ve divanındaki 19 ve 20 numaralı tarihleri bu fetih üzerine düşürür.

Bu feth-i zîbâyı görüp Nâbî didi târîhini

Aldı Kamançe bikrini Sultân Muhammed zûr ile (1083) (T.19/18)

Nâbî, Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olduğundan onunla birlikte sık sık Edirne'yi ziyaret eder, şehzadelerin 1675'teki sünnet düğünlerine katılır ve bunlara da tarihler düşürüp "Surnâme" adlı eserini de yazarak padişaha da bağlılığını gösterir.

Bende Nâbî didi târihin bu sûr-ı dil-keşün

Sünnet-i Ahmedle oldı zeyn Sultân Mustafa (1086) (TR.24 / 8)

1678-1679 civarında Musahip Mustafa Paşa, Râmî Muhammed Paşa ve birkaç dostuyla Hacca gitmek isteyen Nâbî için özel önlemler alınır. Nâbî, bu yolculuk esnasında dostlarıyla kendi memleketi olan Ruha'ya da uğrar. Hac dönüşünce "Tuhfetül-Harameyn" adlı eserini kaleme alır ve Mustafa Paşa'nın kethüdası olur ancak kısa zaman sonra azlini ister.

Gonce-i hâtırun açmak hevesiyle kalemün

Oldı tasvir-i dem-i ‘azle bu yüzden ressâm

Yohsa Allah bilür sâye-i eltafunda

Kimseden zerre kadar görmedi tab’um âlâm (K.12/86,87)

Musahip Mustafa Paşa, mevcut görevinden azledilip kaptan-ı deryalık göreviyle saraydan uzaklaştırıldığında Nâbî de kendisiyle birlikte gider, Paşa’nın 1687’deki vefatına kadar Boğazhisar’da kalır. Paşa’nın ölümünün ardından Halep’e yerleşip ailesini kurar. Oğlu Ebulhayr ve Mehmet Emin burada dünyaya gelir. Oğlu Ebulhayr Mehmet Çelebi için yazdığı “Hayriyye” de burada kaleme alınır. 1710’a kadar Halep’te yaşayan Nâbî, II. Mustafa ve III. Ahmet’e cülûsiye yazar; sadrazamlara, paşalara ve Halep valilerine methiyeler sunar. Baltacı Mehmet Paşa’nın sadrazam olmasıyla beraber yeniden İstanbul’a gelir (Karahan, 2006: 258-260).

Nâbî, bu son İstanbul devresinde özellikle şiir ve kültür çevrelerince zamanın “şeyhü’ş-şuarâsı” olarak kabul edilir, büyük bir takdir ve hayranlık görür. Nitekim Sâbit ve Seyyid Vehbî gibi çağın önemli şairleri tarafından Nâbî, sevgiyle karşılanır (Karahan, 2006: 258-260).

Nâbî, bu dönemde önce darphâne eminliği, bir süre sonra da başmukabelecilik ve mukābele-i süvârî mansıplığı yapar. Derlediği Münşeât’ını gözden geçirerek ona bir mukaddime yazar. 12 Nisan 1712’de hayatını kaybeden Nâbî’nin mezarı Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı’ndadır (Bilkan, 2016: 18). Vefatına Sâbit ve Seyyid Vehbi aşağıdaki tarihleri düşürür.

“Züleyhâ-yı cihandan çekdi dâmen Yûsuf-ı Nâbî” (Sâbit)

“Meded oldu fütâde çâh-ı kabre Yûsuf-ı Nâbî” (Seyyid Vehbi)

1.2. Nâbî’nin Sanatı

Nâbî, kültürlü, zeki, hoşsohbet, güzel konuşan bir sanatçıdır. Şiire hikemi tarzı kazandırdığından herkesçe takdir edilir. Türkçe Divanı’nın mukaddimesinde bazı manzumeleride eksiklerin olduğunu, beyitleri kurgularken sıkça düzeltmeler yaptığını ve ince eleyip sık dokuduğunu söyler. Bu sebeple bazı şiirlerinin diğerlerinden daha

başarılı olduğunu belirtir. Nâbî için anlam ön plandadır. Okuyucuyu düşünmeye ve düşündürmeye sevk eder. Bu sebeple Türk şiirindeki hikemî tarzın temsilcisi kabul edilir. Döneminin sosyal konularına değinir, gereken yerde eleştirir ve konulara çözüm yolları sunar. Müzik alanında da bilgi sahibi olduğundan şiirlerinden birini Rehavi makamında besteler. Nâbî'nin didaktik nitelikli şiirlerinde mevcut dünya ve hayat görüşü, kendisinden sonra bu tarzda şiir yazanların çoğalmasına ve Nâbî okulu diye adlandırılabilecek hikemî bir şiir akımının doğmasına vesile olur. Kendisini örnek alanlar arasında Râmi Mehmet Paşa, Nedîm, Mustafa Sâmi Bey, Seyyid Vehbî, Hâmî-i Âmidî, Münif Paşa ve Koca Râgıb Paşa gösterilebilir. Sebk-i Hindi akımıyla da başarılı eserler verdiği halde şiirlerinde kendi kişiliğini korur (Karahan, 2006: 258-260).

1.3. Nâbî'nin Eserleri

A. Manzum Eserleri

- **Dîvân.** Çalışmamızın kaynağını oluşturan eserdir. Kahire ve İstanbul'da en eski nüshaları bulunmaktadır. Şiir sayısı ve niteliği bakımından en kalitelisi Süleymaniye Kütüphanesi'ndekidir. Nâbî'nin şiir gücünü, kişiliğini, tefekkür ufkunun genişliğini, engin kültürünü, üslûp mükemmelliğini ve ifade rahatlığını en iyi gazelleri göstermektedir. Eserde hemen hemen her nazım şeklini başarı bir üslupla yer alır. Nâbî Dîvânı üzerine Faiza Fouadel-Shofie, Lokman Bağçeci, Ali Fuat Bilkan'ın tez çalışmaları bulunmaktadır.
- **Dîvânçe.** Türkçe divanın sonunda "Dîvançe-i Gazeliyyât-ı Fârisî" başlığı ile yer alır.
- **Hayriyye.** Nâbî'nin oğlu Ebulhayr Mehmet Çelebi için yazdığı ve Nâbî'nin çevresi tarafından beğeniyle karşılanan önemli eseridir. Eserini Halep'te yaşadığı dönemde kaleme almıştır. Eserin asıl adı Hayri-nâme olup didaktik ve dini görevleri yerine getirmeye yönelik vurgu yapan mesnevidir. Mahmut Kaplan'nın bu eser üzerine hazırladığı doktora çalışması mevcuttur.
- **Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn.** Abdurrahman-ı Câmî'nin aynı adlı eserinden yaptığı manzum çeviridir. Necip Âsım'ın eseri Millî Tetebbûlar Mecmuası'nda neşrettiği bilinmektedir.
- **Hayrâbâd.** Ferîdüddin Attâr'ın İlâhînâme'sindeki bir hikâyenin genişletilmesiyle oluşan bir eserdir. Sibel Ülger'in bu eser üzerine yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

- **Surnâme.** Sultan IV. Mehmet'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmet'in sünnet törenlerini anlatan mesnevi tarzındaki eser, 1675 yılında yazılır. İlgili şehzadeler ileride devletin başına geçen II. Mustafa ve III. Ahmet'tir. Eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.

B. Mensur Eserleri

a. Tuhfetü'l-Haremeyn. Nâbî' nin 1678-79 yılları arasında dönemin önemli paşalarıyla beraber hacca gidişinden beş yıl sonra yazdığı eserdir. XVII. yüzyılın süslü nesrine örnektir. Mahmut Karakaş ve Menderes Coşkun'un eser üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

b. Münşeât. Nâbî'nin mektuplarının yer aldığı bu eser, Silahtar (Şehit) Ali Paşa'nın isteği üzerine Paşa'nın tezkirecisi Abdürrahim Çelebi tarafından derlenir. Eserde Nâbî'nin Rami Mehmet Paşa, Musahip Mustafa Paşa, Silahtar İbrahim Paşa gibi birçok devlet adamının yanında oğlu Ebulhayr Mehmet, Mir-i Miran Abdulbaki Çelebi, Mirza Efendi gibi önemli kişilere ve sıradan insanlara yazdığı mektuplar da bulunmaktadır. Mektuplar üzerine Adnan Oktay ve Yusuf Can Tıraş'ın hazırladığı iki farklı doktora tezi vardır. Bu mektupların Divan'da adı geçen şahısların kimliğini teşhiste oldukça yardımı bulunmaktadır.

c. Fetihnâme-i Kamaniçe. Sultan IV. Mehmet'in 1672'de Lehistan üzerine yaptığı Nâbî'nin de bizzat katıldığı sefer üzerine yazılan ve fethedilen Kamaniçe Kalesi'nin adını taşıyan bu eser Padişah'ın damadı ve Musahibi Mustafa Paşa'nın isteği üzerine manzum ve mensur olarak kaleme alınır, Tarih-i Kamaniçe adıyla neşredilir. Hüseyin Yüksel'in eser üzerine hazırladığı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.

d. Zeyl-i Siyer-i Veysî. Veysî'nin yarım bıraktığı eseri tamamlamak üzere kaleme alınır. Nâbî, Veysi'nin Dürretü't-tâc adlı siyerine iki zeyil yazar. İlki Bedir Gazvesi' nden Benî Kaynukā' Gazvesi 'ne, ikincisi Kaynukā'dan Mekke'nin fethine (8/630) kadar gerçekleşen olayları kapsar (Karahan, 2006: 258-260).

BÖLÜM II

NÂBÎ DÎVÂNI'NDA ŞAHISLAR

Bu bölüm, Ruhalı Yusuf Nâbî'nin Türkçe Dîvânı'ndaki kişi ve kişiliklerin incelendiği ve tezimizin asıl konusunu oluşturan bölümdür. Bu bölümdeki kişiler, kişilerin ayırt edici özellikleri dikkate alınarak gruplara ayrılmaktadır.

2.1. Manevi Unsurlar

Bu bölümde Nâbî Dîvânı'nda ismi geçen Cebrail, Azrâil, Rıdvan, İblis, Yecüc gibi manevi unsurlar incelenir. Allah kelimesinin geçtiği beyitler Allah lafzı başlığı altındadır.

2.1.1. Allah Lafzı

Allah, kâinatı yaratıp idare eden ve kendisine tapınılan en ulu varlık olup kelimenin sözlük anlamı da semavi dinlerdeki yaratıcıyı karşılar. Allah kelimesi, Arapça kökenli olup el harf-i tarifi ile ilah kelimesinin birleşiminden oluşur. Âlemleri yaratan varlığı karşılamak amacıyla Müslümanlar tarafından kullanılan 99 özel isimden birisi olan Allah[2] ismi, Allah'ın kendisinden başkasına verilmez. Allah

[2]Diğer örnekler için bk.: (K. 1/B, 1, 11, 12,13,14, 15, 16,17, 18,19,20, 21,23, 55, 66, 77, 83, 84, 85, 86,87, 89, 91, 93,98, 99, 100, 101; K. 2 / 34, 66, 89, 93, 94, 99, 104, 109, 113, 125, 144, 149, 153; K.3/1, 5, 8, 32; K.4/18; K. 5/ 7,12; K.6/7,17,20; K.7/B, 1,10,34, 35, 52, 83, 95,102,105, 108, 109, 114; K.8/18,19,20,25, 50,57. K.9/ 73,78; K.10/16, 37, 46, 47, 48; K.11/ 67,73,74,75,76; K.12/B, 25,87,95; K.13/ B,1,3,18,38,44,46, 54, 55,95, 101,103,105,108,109; K.4/B; K.15/B,1,17, 18, 19,20, 34,37, 38, 53, 82,96, 97, 98, 101, 107, 108; K.16/ 1, 33, 35,66, 76,88,103,107,111,115; K.17/B, 24,31,32,34; K.18/ 20,21,24,29,32; K.19/ 9,15, 16, 17. K.20/ 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 18, 22, 29, 31, 46, 47, 52,53; K. 21/7,15; K. 22/5; K.23/ 2,17,18; K.24/ 11,17, 50, 53, 54, 69; K. 25/11; K.27/2; K. 28/ 24,26; K. 29/ 2, 6). (1Tb.1/ bt. 1/9,10; bt.2/11; bt.3/2,5,6,9). (Th.1/bt. 2, 6,7,12; Th.5/ bt.1, 4). (T.4/6; T.5/3; T.7/1; T.8/11; T.9/14; T.10/1; T.11/3,5; T.14/7; T.16/5, 17, 19, 21, 22, 26, 30, 32, 39, 40; T.18/4; T.19/ 8,14,17; T.21/ 2,6; T.22/ 2; T.23/6,9; T.24/3,7; T.25/ 2,3,5; T.26/B, 1,16,18; T.27/ 4. T.28/ 3,4,6,7,8; T.29/8. T. 31/1, 6, 7; T.32/1; T.36/ 2, 5, 9, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 32; T.38/4; T.39/ 4,5; T.40/1; T.41/ 2; T.43/ 2; T.45, 1,3; T.48/1,2,4; T.49/3. T.52/B,1,3; T.54/2; T.55/B; T.56/7,8,12,13,18,19; T.57/5; T.60/5; T.61/9,10; T.62/1; T.67/2; T.68/14; T.73/ 6,11; T.74/6,7,10; T.76/18; T.77/ 1,10, 11,17,22; T.79/1,3,6; T.80 /13; T. 82/19, 59, 60, 62, 63, 65; T.86/9; T.92/32,33,36,38; T.94/2,11,16. T.95/1; T.96/2,7,9; T.97/ 9; T.99/7,8; T.100/5; T.101/1; T.102/ 4 . T.103/ 6, 7, 9, 11, 12, 13, 21, 28, 30; T.104/ 13,14,17,32,52; T.110/ 6,7; T.112/5; T.113/1; T.114/1; T.115/1; T.116/ 2,4,5,9,10,15,17; T.119/6, 7; T.120/1,4; T.121/16,22; T.122/ 1,3,9; T.123/4,5; T.124/5; T.127/1,3, 4,5, 6,8, 15,19, 21,36, 39,63, 67.

kelimesi, etimolojik olarak da yine Allah'ın kendisine tapınılan, duyu idrakinin ötesinde, kalp ile hissedilen gibi derin anlamları fazlasıyla üzerinde taşır, böylece kendi yüceliğini bizlere ispatlar. İslam âlimleri, Allah kelimesinin tanımını "Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zâtın özel adıdır." şeklinde yapar (Topaloğlu, 1989: 471).

Te'essüf eyleme fevt itdügün murâdâta

Huda kerîmdür andan güzel bedel yetişür (G.152/ 2)

(Kaybettiğin muratlara üzülme; Allah büyüktür ondan daha güzel karşılık verilir.)

Divan edebiyatında Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan tevhid, O'na olan yalvarıp yakarmalarsa münâcât adıyla kaleme alınır. Kimi zaman esmaü'l-hüsna ile kimi zaman da şairlerin aşk şiirlerinde, sevgili, maşuk, olarak geçer, âşıklar O'na kavuşmayı arzular.

Nâbî'nin Divanı'nda Allah; "'Âdil, 'Afüvv, Allah, 'Aziz ü 'Allâm, Bâkî, Bârî, Bâsıt, Celîl, Ekrem, Fâtih, Feyyâz, Gaffâr, Gafûr, Hak, Hakk, Hakîm, Hallâk,

T.128/6,8,9,12; T.130/4; T.131/1; T.133/ 1,4,11,14; T.134/ 2; T.137/5,7; T.138/ 1,19,22,27,34,36; T.141/4; T.142/6,13; T.143/5; T.144/1,19,33; T.146/1; T.147/3; T.150/2; T.151/1). (M.1/ 1, 10, 42, 50, 51, 54, 56, 63, 75, 77, 84, 85, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 98; M.2/ 12, 41, 43, 52, 63, 67, 68, 70, 73, 74; M.3/27, 28, 34, 38, 42; M.4/ 24; M.5/ 11, 13, 14; M. 6/ 8; M.7/ 1, 4, 9, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 27, 33, 35, 36, 44, 45, 46, 47, 68, 76, 81, 84, 85, 90, 92, 93, 94, 104, 124, 125, 126, 132, 134, 150, 169, 170, 174, 177, 179, 183, 225, 243, 245, 264, 265, 268; M.8/ 115- 117, 165, 171; M.8 zeyl/1,4; M.9/ 2, 89, 96. M.10/ 30,34,35,40,42,44, 49, 50, 65). (Std/12,18,20,23). (G.1/1,2; G.2/ 2,6,8; G. 3/1; G.12/2,6; G.13/1,2,3,4,5,6,7; G.14, 1,2,3, 4,5, 6, 7; G.19/5. G.22,3; G.23,5; G.27/ 2, 3, 5; G.31/1; G.34/ 6,11; G.38/2; G.57/4; G.59/5; G.74/ 6; G.78/1; G.83/2; G.85/3; G.97/2; G.99,2; G.100/5; G.101/7,8; G.105/4; G.106/3,4; G.108/7; G.113/2; G.114/2, 4; G.117/1; G.118/ 3,6; G.120/9; G.121/1; G.125/6 . G.140/3,5; G.146 /7; G.152/ 2, 3; G.156/2; G.178/1; G.188/5; G.201/3. G.227 /2. G.234/1; G.242 / 7, 8, 9, 10, 11; G.259/2, 3, 5; G.260/ 9; G.265/1; G.295/1; G.305/1; G.311/4; G.334 /5; G.335/5; G.345/8, 9; G.360/3; G.363/7; G.365/5,6; G.367/13; G.369/1, 6; G.370/7, 9; G.371/ 5; G.372 /8, 10; G.373/5; G.374/3, 9, 12; G.375/ 6. G.376/ 6; G.379/4; G.392/10; G.415/7; G.417/5. G.418/1; G.421/ 6,7; G.422/3; G.426/5. G. 427/6,7; G.429/3,8; G.436/4; G.438/5; G.441/1,4,6; G.456,7; G.459/5. G.461/11; G.475/2; G.476/2; G.481/2; G.491/1; G.494/2; G.500/5; G.502/6; G.507/5; G.508/3; G.516/4; G.523/3; G.525/3; G.537/3,5; G.538/1, 2; G.540/5; G.554/4; G.558/8,9. G.559/7; G.566/8; G.568/1; G.570/7; G.572/1,6; G.573/2; G.582/3; G.590/4; G.604/7. G.608/3; G.610/4; G.612,6; G.617/9; G.623/2; G.634/3; G.635/7; G.637/1; G.651/1; G.652/1,2; G.655/1; G.659/1,2,3,4,5,6; G.660, 1,2,3,4,5,6,7; G.663/ 4; G.667/10. G.677/9; G.693/1; G.695/3; G.711/4; G.713/6; G.717/4; G.721/4; G.728/5; G.753/6. G.756/4; G.760/5; G.762/2; G.763/4; G.765/7; G.773/ 1,3,7; G.783/5; G.801/1. G.810/3; G.812/12; G.814/1,2,3,4,5; G.814/ 5; G.836/6; G.863/1; G.881/5; G.882/6. G.883/ 1,13; G.885/6; G. 887/2,7). (Kt.1/ 1,2,3,4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21; Kt.2/ 3,5,7; Kt.3/ 5,10. Kt.10/3; Kt.11/1; Kt.12/ 2; Kt.13/1, 5, 6; Kt. 18/1, 2; Kt.23/ 1, 2, 5; Kt.27/ 2; Kt.29/ 2; Kt.40/2; Kt.43/1,2; Kt.53, 2; Kt.57/1,3; Kt.60/1,2; Kt.64/1; Kt. 71/1; Kt.79/1; Kt.89/1; Kt.91/ 2; Kt.93/ 2; Kt.104/1; 114Kt.114/2). (R.1-7-9-23-28- 54- 62- 76-77-94-100-111-112-124-127-133-146-165-171-174-175-177-178-181-184-204-218-elif, be, re, dat, zı); (Mt.3-41); (Mf.13 -69- 72); (Mu.1-2 – 3- 4- 17). (L.11/5; L.15/5; L.18/6; L.24/2; L.28/1).

Hâlık, Hâlik, Hudâ, Hudâvend, Huday, Hüdâvendigâr, İlâhî, İzidi, İzid, Kâbız, Kâdir, Kerim, Kibriyâ, Kirdgâr, Li'llahi'l-hamd, Mevlâ, Mübdi, Müfettihü'l-ebvâb, Müsteân, Perverdgâr, Rahmâni, Rabbâni, Rabb, Rabb-ı âlem, Rabbülalemîn, Râzık, Sahibü'l-hükm, Sânî', Settâr, Ta'âlallâh, Vâcib, Vahib, Vedûd, Vehhâb, Vahdet-i Halik, Yezdân" isimleriyle ve sevgili "maşuk" olarak zikredilir. Sevgiliye ait terimler bazen hâmiler bazen sevgili için kullanıldığından anlam karışıklığı olmaması adına bu başlık altında yer almaz. Allah'ın ismi, eserde yer alan tüm nazım şekillerinde en az bir kez geçer.

Teveccüh eyle murâdun ne ise Mevlâya

Eger mukadder ise ol kadar 'amel yetişür (G.152/ 3)

(İsteğin ne ise Allah'a yönel, ondan iste; eğer (o istek) sana yazılmışsa o kadar iş yetişir.)

2.1.2. Cebrail/ Ruh'ul-Emin

Cebrail aleyhisselam, dört büyük melekten birisidir, İlâhî emirleri meleklere ve peygamberlere ulaştırır. İslâmî kaynaklarda Cebrâil, Cîbrîl, Cebreîl, Cebrîl, Cibrîn isimleriyle geçen vahiy meleği, Cîbrîl, Ruhü'l-emin, Ruhu'l-kudüs, Ruh ve Resul isimleriyle de Kuran-ı Kerim'de geçer. Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarda ise Gabriel olarak bilinir. Bunların yanında Ahd-i Atîk, Ahd-i Cedîd, İncil, Tevrat gibi semavî-dini nitelik taşıyan kaynaklarda da kendisinden söz edilir.

Cebrail[3] aleyhisselam, adının geçtiği Kuran-ı Kerim ayetlerinde, üstün akıl ve kesin bilgilerle donatılan, karşı konulamayan bir güce sahip, "arşın sahibinin" ve diğer meleklerin yanında itibar sahibi olan, meleklerin dahi kendisinin sözünü mutlaka dinlediği şeref sahibi bir elçidir. Kuran-ı Kerim'e göre Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (SAV)'e kadar tüm peygamberlerle Allah arasında elçilik yapan, yer yer insan suretiyle yeryüzüne inip insanlarla konuşan melektir. Örneğin, Firâvun'un ordusunu denize girmeleri için teşvik eder, Hz. Lut'un kavminin helâk olması için insan kılığında onlarla konuşur, Allah'ın elçisi olarak Hz. Meryem'in karşısına çıkıp bebeğinin olacağını ona müjdeler, Hz. Muhammed aleyhisselamla birlikte miraca yükselir. Adının geçtiği hadislerde Cebrâîl, peygamberlerle, diğer meleklerle hatta

[3]Diğer örnekler için bk.: (K.2/ 40,70,71; K.4/19). (T.138/35). (M.7/47). (G.1/6; G.823/2).

Allah ve diğer kulları arasında da elçilik yapar. Hz. Muhammed (SAV), onu iki kez asli varlığıyla görür, diğer peygamberlerce ve halk tarafından farklı suretlerde görülür (Yavuz, 1993: 202).

Sâfî-dilâna yok zarar erbâb-ı mekrden

İblis pençe-gîr olamaz Cebre'il ile (G.746/5)

[Gönlü temiz olana yalancılardan zarar gelmez (çünkü) İblis, Cebrail ile pençe tutamaz.]

Cebrâil aleyhisselam, dini-tasavvufi halk edebiyatında ve divan edebiyatında adı geçen meleklerdendir. Edebiyatımızda Miraç'ta Hz. Muhammed(SAV)'i Arş'a kadar götürmesi, vahiy getirmesi, kanatlarıyla uçması, Meryem'i nefesiyle hamile bırakması, Hz. İbrahim ateşe atılacağında ona yardım teklif etmesi Cennet varlığı oluşu gibi çeşitli yönleriyle anılır (Pala, 2008: 84). Bu eserde Rûhul-emin, Cebre'il ve Cibril isimleriyle on yerde geçer.

Pey-rev ol cümle peygamberlere Cibril gibi

İhtisâs itme fakat birine İncil gibi (G.848/ 1)

(Cibril gibi tüm peygamberlerin yanında ol fakat İncil gibi bir tanesi üzerinde uzmanlığın olmasın.)

2.1.3. Azrail

Azrail aleyhisselam, dört büyük melekten birisi olup görevi can almaktır. Cebrail aleyhisselam gibi kendisinden Ahd-i Atîk'te kendisinden görevi münasebetiyle bahsedilir. Azrâil kelimesi tahminlere göre İbrânice'dir. Meleğin ismi Kuran-ı Kerim'de ve sahih hadislerde Azraîl ismiyle değil de "melekü'l-mevt" (ölüm meleği) ismiyle anılır. Rabbiler'e ait metinlerde sayısı ondan fazla olan ölüm meleğinden birinin adı Azrail olarak geçer.

Secde, Enfâl ve Nahl surelerinde geçen bilgiler toparlandığında Azrâil aleyhisselamın ruhları teslim almakla görevli melekler topluluğunun başı olduğu veya bu konuda diğer meleklerden yardım aldığı yorumu yapılabilir (Kılavuz, 1991:350). Melekü'l-mevt, Nâbî Divanı'nda 1 kez ve Âzrâil olarak aşağıdaki beyitte geçer. Beyite göre kahır oku, Yüce Allah'ın izniyle Azrail'in vekili olup düşmanın üzerine gitmektedir.

Eylemiş hasmına Hudây-ı celîl

Tiğ-i kahrun vekîl-i Azrâ'il (M.7/ 92)

(Yüce Allah, düşmanına kahır okunu Azrail'in vekili eylemiş.)

2.1.4. Rıdvan

Rıdvan adlı büyük melek, Cennet'in kapıcısıdır. Eserlerde Ravza-i Rıdvan tamlaması kullanıldığında Cennet kastedilir. (Pala, 2008: 376). Divan'da 7 kez adı geçen Rıdvan[4], Cebrail'den sonra adı en fazla geçen melektir.

Cinânun güllerin Rıdvân ferâmûş eylemiş

Gül-i tasvirinün bin cân ile olmış harîdârı (T.26/ 7)

(Rıdvan, Cennetlerdeki gülleri unutmuş; bin can ile resmedilen gülleri satın almış.)

2.1.5. Şeytan/İblis

İblis[5], Kuran-ı Kerim'de, Şeytan, Şeyâtin ve İblis kelimeleriyle geçen ve kıyamete kadar insanları saptıracak, cin aslından yaratılan varlıktır. İlk insan Hz. Âdem yaratılana kadar semada, meleklerin yanında, Allah'a, daha önce Allah'ın kullarından hiçbirinin etmediği kadar çok ibadet eder. Yaptığı bu ibadetleri onda olan, kibir, gurur, azgınlık ve kıskançlık duygusunu yok edemez. Hz. Âdem yaratıldığında Allah, meleklerine Âdem'e secde edin dediğinde İblis, Allah'a karşı çıkar, Âdem'in çamurdan kendisinin de ateşten yaratıldığını belirtip ondan daha hayırlı bir yapıda

[4]Diğer örnekler için bk.: (T.12/3; T.26/7,18; T.55/12; T.68/2; T.74/4; T.138/17). (M.3/9).
[5]Diğer örnekler için bk.: (K.1/42; K.2/131,132). (T.77/7). (G.117/6; G.345/7; G.426/4; G.746/5; G.748/6).

olduğunu söyleyerek Hz. Âdem'e secde etmeyi reddeder. Bunun üzerine Allah onu hem huzurundan hem de Cennet'ten kovar, ceza gününe kadar da lanetini üzerinde tutacağını kendisine bildirir. Şeytan da kıyamet gününe kadar, Hz. Âdem'in soyundan gelecek herkesi doğru yoldan çıkarıp kendine bağlamak için Allah'tan izin ister. Allah da ona uyanların hepsini Cehennem'e yerleştireceğini söyleyerek İblis'e bunun için izin verir çünkü gerçek, ihlaslı kulları üzerinde İblis'in herhangi bir hâkimiyetinin olmadığını belirtir (Köksal, 2017: 30-46).

Cennet'ten kovulmadan önceki adı Hâris olan Şeytan, Divan şiirinde çoğu zaman ağyara benzetilir. İblis, eserlerde meleklerle bir arada bulunamaması, dua edilince ortamdan kaçması, sevgiliden nurunu çalmaya çalışması, Ramazan ayına elinin bağlanması, hamamları ve pis ortamları kendisine mekân olarak tercih etmesi yönünden ele alınır (Pala, 2008:431). Divan'da adı 10 yerde yaptığı kötülüklerle, insanları yoldan çıkarmaya çalışmasıyla anılır.

Her kim isterse ola ser-sipeh-i şerr ü fesâd
Varsun İblîs gibi evveli sâlûs olsun (G.594/4)

(Her kim kötülük ve bozukluğun başkomutanı olmak isterse istesin, varsın İblis gibi öncesi ikiyüzlü olsun.)

2.1.6. Yecüc

Zülkarneyn döneminde ortaya çıkan ve kıyametin kopmasına yakın dönemde zuhur ederek yeryüzünde bozgunculuk yapacak olan topluluktur. Kuran'da Yecüc ve Mecüc isimleri birlikte geçmektedir. Biri geçmişte biri de gelecekte yaşanacak olayların habercisi olarak Kehf ve Enbiya surelerinde geçerler. Kehf suresinde Yecüc ve Mecüc'ün, yolculuk eden Zülkarneyn peygamberle karşılaştığı ve Zülkarneyn'in yerli halkı onların fesadından kurtarmak için "sedd-i İskender" adı verilen bir engel kurduğu, bu engel sayesinde insanların onlardan kurtuldukları anlatılır. Enbiya suresinde ise ahir zamanda bu iki varlığın bulundukları yerden çıkarak dünyayı yeniden karıştıracağı ve insanlar arasında fesat çıkaracağı haber verilir (Çelebi, 2013: 373). İskender Pala'nın verdiği bilgilerde Yecüc ve Mecüc, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan gelen iki kabilenin adıdır (Pala, 2008:480). Yecüc'ün ismi Nâbî Dîvânı'nda sadece aşağıdaki beyitte geçmekte olup teşbih-i beliğ sanatı ile kullanılarak beyitin anlamı pekiştirilir.

Ye'cûc-ı ye's itmeyicek Nâbîyâ zuhur

Sedd-i ümîd değmede gelmez güşâyişe (G.733/ 7)

(Ey Nabi, üzüntü Yecüc'ü ortaya çıkmayacak; ümide engel çıkmadan ferahlık gelmez.)

2.2. Peygamberler

Bu bölümde Nâbî Dîvânı'nda çeşitli vesilelerle adı geçen peygamberler yer alır.

Cihândan asl-ı maksûd enbiyâ vü evliyâdur hep

Velikin oldılar envâ'-ı uhrâ bi't-tebâ peyda (K.1/47)

(Dünya'nın asıl amacı hep peygamberler ve evliyalardadır fakat onlar da başka çeşitlerde halklarla görünür oldular.)

2.2.1. Hz. Âdem

İlk insan ve ilk peygamberdir. Allah, onu yaratmak istediği zaman Azrail aleyhisselam, dünya üzerindeki tüm topraklardan alarak onun bedeninin yaratılmasına katkıda bulunur. Bedenine ruh üflendiğinde tüm melekler, Allah'ın emriyle ona secde ettiği halde İblis, secde etmez ve Allah tarafından lanetlenir. Bir süre sonra Allah, Hz. Âdem[6], sükûnet bulsun diye onun eğe kemiğinden Havva'yı yaratır. Âdem, Havva ile birlikte Cennet'te yaşadıktan sonra İblis'in oyununa gelirler, yememeleri gereken yasak ağaçtan meyve yerler ve Cennet'ten kovulurlar.

Sırr-ı mescûdi-i Âdem n'oldugın ızhâr ider

Cebhe-i pakündeki nûr eyledükçe iltimâ' (G.370/8)

(Temiz yanındaki ışık parıldadıkça Âdem'in kendisine secde edilmesinin sırrının ne olduğu ortaya çıkar.)

[6]Diğer örnekler için bk.: (K.2/28,42; K.15/72). (G.114/6; G.272/2; G.274/1; G.370/8; G.545/4; G.747/10; G.860/3). (Kt.17/ 1,2).

Bir zaman sonra Hz. Âdem ve Havva tövbe edince Yüce Allah, onların tövbesini kabul eder. Allah, Hz. Âdem'e, Harem'de bir mabet yaparak orayı tavaf etmesini, vahyeder ve bir melek aracılığıyla Hz. Âdem'in Mekke'ye gitmesini sağlar. Hz. Âdem, bunun üzerine Kâbe'yi inşa eder, Müslüman halkın bugün yaptığı tüm hac vazifeleri Cebrail tarafından ona öğretilir. Hz. Âdem, çocukları ve torunları kırk bine varana kadar yaşar, bir cuma günü vefat eder, Âdem'in cenaze namazı melekler tarafından kılınır (Köksal, 2017: 30-64).

Âdem peygamber, çamurdan yaratılması, meleklerin kendisine secde etmesi, Şeytan'ın kendisine secde etmeyip Cennet'ten kovulması, yasak elmayı yedikten sonra Havva ile Cennet'ten kovulup yıllarca ağlamaları gibi birçok sebeple anılır. Kimi zaman Havva ile kimi zaman tek başına eserlerde yer alır (Pala, 2008: 7).

Bugünkü insan nesline âdemoğulları denmesinin sebebi, insanların Hz. Âdem ve Havva'dan gelmesidir. Âdem kelimesi çoğu zaman insan anlamında kullanılır. Çalışmamızda Hz. Âdem'in ismi, özel anlamıyla 12 farklı beyitte geçer.

Kalmış Âdem'den sarây-ı köhnedür mülk-i cihân

Kim değişmiş cennete vakf eylemiş evlâdına (G.747/10)

[Dünya memleketi Âdem'den kalmış eski bir saraydır ki (Âdem burayı) Cennet'e değişip çocuklarına miras bırakmış.]

2.2.2. Hz. Nuh

Hz. Âdem'in oğlu Şis aleyhisselamın soyundandır. Putlara tapan kavmine Allah'ı hatırlatmak ve onları Allah yoluna döndürmek için gönderilir. Hz. Nuh[7], Babil Kralları Mahvil, Dermesil ile mücadele eder. Dokuz yüz elli yıl boyunca kavmini defalarca uyardığı halde kavmi, ona inanmaz, putlara tapmaya devam eder ve Hz. Nuh'u yalancılıkla suçlar, onun peygamberliğine inanmaz ve ona maddi-manevi şiddet uygular. Kendisine, "Sen, bizim nezaretimiz ve vahyimizle gemi yap; nihayet emrimiz gelip de o fırın, kaynamaya başlayınca ona her hayvandan erkek ve dişi olmak üzere ikişer çift ile aileni alıp içerisine gir ve o zulmedenlerin kurtulması için bana hitapta bulunma..." vahyolunur.

[7]Diğer örnekler için bk.: (K.19/8). (Th.2/bt.5). (G.21/4).

Hz. Nuh, gelen vahiy üzerine ağaçlar diker, bu ağaçları kesip gemi yapımında kullanır. Doğru zaman geldiğinde ailesini, iman edenleri ve her hayvandan erkek ve dişi olmak üzere ikişer çifti gemisine alır. Hz. Nuh, gemiye oğulları, Sam, Ham, Yafes ve bunların eşleriyle, Allah'a iman eden altı kişiyi bindirir. Oğlu Yam (Kenan) ve eşi Vâile kâfir oldukları için geride kalır.

Tufan, yeryüzünde canlı kalmayana kadar devam eder, gemi uzun süre boyunca her yeri gezer, Harem-i Şerif'i yedi kez dolaşır, en sonunda da Cudi Dağı'nın üzerine oturur. Gemiden indikten bir süre sonra iman edenler vebaya kapılıp ölür, geriye Hz. Nuh ve oğulları kalır. Hz. Nuh, tufandan sonra üç yüz elli yıl daha yaşar ve vefatı yaklaştığı sırada büyük oğlu Sâm'ı vekil olarak seçer. Rivayete göre Hz. Nuh, Mekke'de vefat eder (Köksal, 2017: 87-113).

Hz. Nuh'un adı, bu eserde 4 yerde geçer. Müminleri tufandan kurtardığı gemi ile genelde "keşti-i Nuh" tamlamasıyla bazen de "tufan" kelimesiyle bir arada kullanılır.

Bu tufânzâr-ı hestîde ben ol keşti-i Nuh'um ki
Nefes bâlâ-yı serde bâd-bân rûhum re'isümdür (G.132/2)

(Ben bu varlık tufanında o Nuh'un gemisiyim ki nefes, baş üstünde; yelken, ruhumun reisidir.)

2.2.3. Hz. İbrahim/ Halilullah

Hz. İbrahim[8], Nuh aleyhisselamın oğlu Sâm'ın soyundan gelen Tarah (Azer)'ın oğludur. Annesinin adı Nuna'dır. Yaşadığı yer, Şanlıurfa'nın ilçesi Harran'dır.

Hâkümüz mevlîdidür hazret-i İbrâhimün
Nâbiyâ râst mâkamında Rehâviyüz biz (G.271/7)

(Toprağımız, Hazret-i İbrahim'in doğduğu yerdir; ey Nabi, biz rast makamında Rehaviyiz.)

[8]Diğer örnekler için bk.: (T.55/6; T.57/5). (R.72).

Dönemin kralı Nemrud, bir gece gördüğü rüya üzerine doğan ve doğacak olan tüm erkek çocukların öldürülmesini ister. Bu sırada Hz. İbrahim'e hamile olan Nuna Hatun, hamileliğini gizler, oğlu doğduktan sonra onu bir mağaraya saklar. İbrahim Peygamber, bir bebeğin büyüme hızından daha hızlı büyür.

Hz. İbrahim, çocukluğu boyunca her varlığın kimliği araştırır, onların ve kendisinin Rabb'ini aramaya koyulur. Nemrud'dan korkan Azer, oğlunun Nemrud'un rüyasında gördüğü kişi olduğunu Nemrud'a bildirir ve af diler. Nemrud, Azer'e oğlunun henüz küçük olduğunu ve kendisinden korkarak büyürse ona zarar veremeyeceğini düşünerek Azer'e nasihat verir ve ondan oğlunu kendine tapması konusunda ikna etmesini ister. İkna süreci içerisinde Hz. İbrahim, Allah'ı bulma konusunda taviz vermez, bu tavrı insanlar arasında yayılır. Bir gün put-hanedeki tüm putları göğüs kısmından baltayla yarar. Bu durum artık Nemrud'un kulağına gider; Nemrud, Hz. İbrahim'le konuşur sonra onu hapse attırır ve o hapisteyken aylar boyunca odun toplatıp Peygamber'i içinde yakmak ister. Hz. İbrahim, ateşe düşeceği sırada dua eder ve ateş onu yakmaz, bu durumdan etkilenen Nemrud, İbrahim'in ateşten çıkmasını ister, sonra onun söylediklerinin doğruluğuna inandığını ancak saltanatının güvenliği için Allah'a tapamayacağını belirterek Hz. İbrahim'i serbest bırakır.

Sındurdı bütlerin o Halîl-i sanem-şiken

Küfr içre koymadı o hisâr-ı mümehhedi (T.20/ 6)

(O putları kıran Halîl, putlarını kırdı; o, yayılmış kuşatmada imansızlık içinde olmadı.)

Hz. İbrahim, eşi Hz. Sare ile birlikte uzun bir yolculuğa çıkar. Mısır'a gittiklerinde Firavun Totıs'la tanışıp onlara dinlerini anlatırlar, Firavun, bundan etkilenip cariyesi Hacer'i onlarla birlikte gönderir. Şam şehrine yerleşirler. Uzun yıllar sonra Hz. İbrahim, Allah'tan bir evlat ister ve Hz. Sare'nin de izniyle Hz. Hacer ile evlenir. Bu evlilikten Hz. İsmail doğar. Hz. İbrahim, Kenan ilinde hastalanıp yüz yetmiş beş veya iki yüz yaşında hayatını kaybeder (Köksal, 2017:141-223).

Hz. İbrahim, Nemrud'un ateşine atıldığı sırada Cebrail aleyhisselam gelir ve ona isteğini sorar, o da "Ben Allah'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, O ne dilerse yapsın." der ve Allah onu kendisine dost edinir. Bu hadiseden sonra ona "Halilullah" yani "Allah dostu" denilir. Hz. İbrahim'in Halil[9] ismiyle anılma sebebi de bu hadisedir (Pala, 2008: 225).

Nâbî Dîvânı'nda Hz. İbrahim, İbrahim, Halil ve Halilullah isimleriyle anılmaktadır. Hz. İbrahim'in eski Ruha, günümüz ismiyle Şanlıurfa'da yaşaması ve şair Nâbî 'nin de bu memlekette doğup büyümesi bazı beyitlerinin içeriğini oluşturur. Hz. İbrahim ateşe atılması, halkı nimete boğması, putları kırması yönüyle eserde yerini alır.

Semiyy-i cedd-i pâk-i enbiyâ mîr-âhûr-ı evvel

Kerîmü't-tab' ü İbrahim-meşreb 'âkil ü dânâ (T.8/7)

(İlk mirahur, peygamberlerin mübarek atasının adaşı, akıllı ve bilgili İbrahim mizaçlı ve cömert mizaçlıdır.)

2.2.4. Hz. Yakup

Hz. Yakup, Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ın ikiz doğan oğullarındandır. İkizi Ays tarafından öldürülmekten korktuğu için Feddan'da yaşayan dayısının yanına gece gündüz yürüyerek gittiğinden ona "İsrail" adı verildiği de anlatılagelen kıssalardandır.

Babası Hz. İshak, kendisine peygamber olacağını ve kendi soyundan da peygamberler geleceğini söyler, onu dayısının kızlarıyla evlenmesi için tembihleyip Feddan'a gönderir. Yolculuğu sırasında bir gece rüyasında Allah, ona peygamberliğini ve neslinden peygamberler geleceğini müjdeleyerek 'beytülmakdis'i yapmasını vahyeder. Hz. Yakup[10], oraya varınca babasının ve dayısının izniyle dayısının iki kızı Leyya ve Hz. Yusuf'un annesi Râhil ile evlenir. Bunlardan altı oğlu doğar ve dayısı Leban'ın kızlarına çeyiz olarak verdiği iki cariye ile eşlerinin izniyle evlenince onlardan da altı oğlu olur. Hz. Yakup'un on iki oğluna "İsrailoğulları, Esbat" denilir.

[9]Diğer örnekler için bk.: (T.39/7; T.55/B,13; T.57/5). (G.482/1,2,3,4,5,6,7; G.537/5; G.817/3).
[10]Diğer örnekler için bk.: (G.364/5; G.774/8; G.807/3).

Hz. Yakup, oğlu Yusuf'un aniden kaybolması üzerine derin üzüntü yaşar ve ağlamaktan gözleri kör olur, yıllar sonra oğlunun gömleğini yüzüne sürdüğünde gözleri açılır, oğlunun yaşadığını anlar. Oğlu Hz. Yusuf'un yanına Mısır'a geldikten sonra on yedi yıl daha yaşar, vefatından önce oğullarına Allah'a inanmalarını, bu yoldan dönmemelerini vasiyet eder. İkiz kardeşi Ays ile aynı gün vefat ettiğinden Habrun'da aynı kabre, babaları Hz. İshak'ın yanına gömülür (Köksal, 2017: 263-301).

Hz. Yakup, divan şiirinde oğlu Hz. Yusuf'a olan özlemiyle sık sık anılır. Divan'da adı dört kez Hz. Yusuf'la birlikte geçer. Beyitlerde, oğlunun hasretiyle ağlamaktan kör olması ve oğlunun gömleği değince gözlerinin açılması üzerinde durulur.

Pirâhen-i Yûsuf-ı dil-âşûb

Nûr-âver-i çeşm-i târ-ı Ya'kub (M.2/17)

[Gönül karıştıran Yusuf'un gömleği, Yakup'un karanlık (kör) gözlerinin nur getirenidir.]

2.2.5. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf[11], Hz. Yakup ve Rahıl'ın iki oğlundan biri, Hz. İshak'ın torunudur. Hz. Yakup'un on iki oğlunun içinde en sevdiğinin Hz. Yusuf olduğu ve evrendeki güzelliğin yarısının Hz. Yusuf'a verildiği söylenir. Kardeşlerinin bu güzelliği ve sevgiyi kıskandığı belirtilir.

Bir gece Hz. Yusuf, rüyasında on bir yıldızın, Güneş ve Ay'ın kendisine secde ettiğini görür, bunu babasına anlatır, babası da rüyasını kimseye anlatmaması gerektiğini kendisine tembihler ancak kardeşleri bunu öğrenince Yusuf'un peygamber olacağını anlarlar ve ondan kurtulmak için onu bir kuyuya atarlar. Üç gün sonra oradan geçen bir kafile onu bulur, kardeşlerine onun için para ödedikten sonra onu köle olarak satmak üzere pazara götürür.

[11]Diğer örnekler için bk.: (K.21/5). (T.30/9; T.46/4, T.76/9). (M.2/17). (G.11/4; G.267/3; G.272/5; G.384/4; G.404/3; G.513/10; G.518/4; G.604/3; G.631/2; G.661/2; G.702/2; G.782/5; G.807/3; G.839/1; G.860/7; G.875/7). (R.30). (Mt.40). (Mf.19).

Zihî cemâl-i revân-bahş-ı mâh-ı Ken’ân kim

Bulur şifa su içenler henüz çâhından (G.555/4)

[Kenan (ülkesinin) ay’ının hayat veren güzel (yüzü) ne kadar hoş ki, (onun) kuyusundan su içenler hemen şifa bulur.)

Pazarda, Mısır Hazineleri Bakanlığına denk bir işi olan Mısır Aziz’i Kutfir/Utfir altın karşılığında Yusuf’u satın alır. Rivayete göre Mısır Aziz’inin kadınlarla münasebeti yoktur ve Râil (Züleyha) adlı güzel bir hanımla evlidir. Bir zaman sonra Râil, Yusuf’un güzelliğinden etkilenir ve Yusuf’un nefsinden yararlanmak ister ancak Yusuf ona karşı koyar; bu sırada Râil, Hz. Yusuf’un gömleğini arkadan yırtar ve ona iftira atar. Bilginlerden birisi gömlek arkadan yırtıldığı için Râil’in yalan söylediğini ve Yusuf aleyhisselamın masum olduğunu söyler, bu olaydan sonra Râil, şehirdeki tüm kadınların diline, Yusuf ise zindana düşer.

‘Akl u nefsün keşf-i sırr-ı perde-i tahkîkdür

Çâk-i zeyl-i Yusûf u dest-i Züleyhâdan murâd (G.50/10)

(Akıl ve nefsin gerçeği soruşturma perdesinin sırrının keşfi, Züleyha’nın elinden arzusu ve Yusuf’un eteğinin yırtılmasıdır.)

Hz. Yusuf, zindandayken birkaç kişinin rüyasını tabir eder ve rüyalar gerçekleşir. Hz. Yusuf zindanda uzun süre kalır. Rüyası gerçekleşenlerden birinin efendisi, bir ortamda gördüğü bir rüyayı anlatınca hemen akıllara Hz. Yusuf gelir ve Yusuf zindandan çıkartılarak kendisinden görülen rüyayı tabir etmesi istenir. O da Allah’ın izniyle tüm rüyaları doğru tabir eder, bu sırada Hz. Yusuf’a iftira atıldığı netleşir ve masumluğu ispatlanır. Kısa süre sonra da tabir edilen rüya gerçekleşir, devlette bolluk ve kıtlık baş gösterir. Bu olay üzerine Hz. Yusuf, devlette memurluk görevine gelir. Kıtlık zamanında kardeşleri Kenan ilinden bulunduğu yere Mısır’a gelip onun kardeşleri olduğunu bilmeden ondan erzak isterler, Yusuf da kardeşlerini tanır ve küçük bir oyun oynayarak kardeşlerine kendini tanıtır, gömleğini kardeşleriyle babasına gönderir. Hz. Yakup’un ağlamaktan kör olan gözleri, gömleği gözlerine sürünce ve Hz. Yusuf’un kokusunu alınca açılır.

Bakılsa yok yine gül-berg-i tâzeden gayrı

Şemîm-i pîrehen-i Yusuf'un viren haberin (G.546/2)

(Taze gül yaprağına bakılsa da Yusuf'un gömleğinin kokusunun haberini verenden başkası yoktur.)

Hz. Yusuf, kardeşlerini affeder ve anne-babası ve on bir kardeşi kendisine secde ederler ve Hz. Yusuf'un rüyası gerçekleşir. Allah tarafından Râil de eski güzelliğine kavuşur, Hz. Yusuf ile evlenirler, bu evlilikten Efrâîm ve Mîşâ adında iki oğulları olur. Hz. Yusuf ölmeden önce Hz. Musa'nın geleceğini ve Firavun ile karşılaşacağını bildirerek ailesine Allah yolundan sapmamalarını tembihler. Mezarı Nil nehrine yakın bir yere yapılır (Köksal, 2017: 272-301).

Hz. Yusuf'un lakabı "Mah-ı Kenan" olup Nâbî Dîvânı'nda güzelliği, kuyuya atılması, rüya tabir etmesi, Züleyha ile olan aşkı, gömleğinin arkadan yırtılmasıyla namus timsali olması, zamanla Mısır'a sultan olması gibi çeşitli vesilelerle anılır.

Gelse mîzân-ı cemâl ortaya ey Yusûf-ı hüsn

Katı çok kimselerün ipliği bâzâre çıkar (G.72/ 4)

(Ey güzelliğin Yusuf'u ortaya yüz güzelliği ölçüsü gelse daha birçok kişinin ipliği pazara çıkar.)

Yine hem-çeşmi bilür birbirinün mikdarın

Yûsuf'un hüsn-i peder-sûzını ihvandan sor (G.144/4)

(Birbirinin miktarını yine gözleri bilir, Yusuf'un babasını yakan güzelliğini dostlarından öğren.)

2.2.6. Hz. Musa

Yakup Peygamber'in oğlu Lavi'nin soyundan gelen, Hz. İmran'ın oğludur. Hz. Harun ile ana-baba bir kardeştirler. O dönemde Mısır'ın başındaki Firavun Velid'dir ve diğer firavunlardan daha acımasızdır. İsrailoğulları'nı çeşitli işlerde eziyet ederek çalıştırıp halkı putlara değil kendine tapmaya zorlar. Firavun'un gördüğü bir

rüya, İsrailoğulları'ndan doğacak bir erkek çocuğun kendisinin ve halkın dinini değiştireceğine dair yorumlanınca Firavun, doğacak olan erkek çocuklarının bir yıl öldürülüp bir yıl da yaşatılmasını emreder. Musa[12] aleyhisselam, annesinin karnındayken annesine vahiy gelir ve Hz. Musa, Nil nehrine bırakılır. Hz. Musa, Firavun'un eşi Âsiye Hatun tarafından Nil nehrinin kıyısında bulunur, Firavun ve Âsiye, onu oğulları gibi büyütme kararı alır ve Hz. Musa'nın annesini ona sütannelik yapması için tutulur.

Hz. Musa'nın yolu Medyen şehrine düşer ve Hz. Şuayb ile tanışır. Zamanla Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenir ve 7-10 yıl gibi bir zaman onlarla yaşar. Hz. Musa, bir gece Tuva Vadisi'ne ateş bulmak için gittiğinde İlahi ışığı görüp takip eder ve Tur Dağı'nda Allah ile konuşur. Allah ona peygamberliğini müjdeler, Hz. Musa, bunun zor bir görev olduğunu ve yanına yardımcı olması için kardeşi Hz. Harun'u da vermesini Allah'tan ister ve Allah bu isteği kabul eder. Hemen hemen aynı zamanlarda kardeşi Hz. Harun'a da vahiy gelir ve görevi kendisine müjdelenir.

Hazret-i Musi'i 'İmran gibi 'âli-câhun
Emrine olmış idi Hazret-i Harun munzam (K.15/ 27)

(Musa hazretleri, İmran gibi yüce makamın emrine Hazreti Harun eklenmişti.)

Ta'mîrine teveccüh idüp bezl-i mâl ile
Gösterdi lutfda yed-i beyzâ-yı Mûsevî (T.52/14)

(Servetini esirgemeden tamirine harcayınca Musa'nın beyaz eli lütfunu gösterdi.)

Hz. Musa, kardeşi Hz. Harun'la durumu görüşür, birlikte Firavun'un yanına giderler. Firavun'a peygamber olduklarını belirtip onu Allah yoluna çağırırlar ancak Firavun, bunu kabul etmez. Firavun ve halkına Allah'ın varlığını ispatlamak için çeşitli kötü hadiseler yaşatılır. Firavun yine de kötülüklerinden vazgeçmez ve iman edenlerin hepsini cezalandırır.

[12]Diğer örnekler için bk.:(K.1/36; K.15/65). (G.25/4; G.165/3; G.862/3).

Bir gece Hz. Musa'ya vahiy gelir ve İsrailoğulları'nı toplayıp gece, denize doğru yola çıkmaları istenir. Denizin önünde dururlar, arkalarından da Firavun ve adamları gelmektedir. Bu sırada Hz. Musa'ya vahiy gelir, asasını denize vurur ve deniz, Allah'ın emriyle on iki bölüme ayrılır, İsrailoğulları bu on iki yoldan geçerek kurtulurlar. Onlar kurtulduktan sonra Firavun ve adamları, Cebrail ve Mikail aleyhisselamların yardımıyla denize girerler. Tüm adamlar girdikten sonra deniz eski haline döner. O sırada Firavun imana geldiğini söylese bile onun için çok geçtir.

Hz. Musa, kurtuluştan sonra kutsal kitabın kendisine gelebilmesi için Tur Dağı'na gider ve Hz. Harun kavmin başında kalır. Bu dönemde İsrailoğulları yine Allah'ın yolundan sapma eğilimi gösterir, çeşitli hadiseler ve ispatlar sonuç vermeyince başkaldıranlar, Allah tarafından helak edilir. Tevrat, Hz. Musa'ya sahifeler halinde indirilir ancak halkı kitaba uymamak konusunda inat eder. Kardeşi Hz. Harun öldükten yaklaşık üç yıl sonra da kendisi gezinti esnasında mezar kazan meleklere rastlar ve ruhunu teslim eder. Ayrıca, Hz. Musa'nın, Hz. Hızır ile çeşitli vesilelerle bir araya geldiği ve Hızır'ın Hz. Musa'ya ilâhi hikmetleri öğrettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır (Köksal, 2017: 1-103). Hz. Musa Nâbî Dîvânı'nda, Hz. Harun'la kardeş olması, Allah ile konuşması, Yed-i Beyzâ'sı, Hızırla olan arkadaşlığı gibi çeşitli vesilelerle 8 yerde, Hazret-i Musi'i ve Asar-ı Kelim sözcükleriyle anılır.

Kenâr-ı bahrda bir böyle rengîn câygâh olmaz

Nice yıl Hızr ile dünyâyı gezse ser-te-ser Musâ (T.8/2)

(Musa, uzun yıllar boyu Hızır ile baştanbaşa dünyayı gezse deniz kenarında böyle parlak bir yer bulamaz.)

2.2.7. Hz. Harun

Yakup peygamberin oğlu Lavi'nin soyundan gelen, Hz. İmran'ın oğludur. Hz. Musa ile ana-baba bir kardeştir. Hz. Musa'dan bir yaş büyüktür. Hz. Musa ile birlikte İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderilir. Firavun'un bir rüyası sonucunda İsrailoğulları'ndan doğan erkek çocukların katledildiği dönemde çocukların bir yıl öldürülüp diğer yıl ise yaşamalarına izin verilir. Harun aleyhisselam da çocukların sağ bırakıldığı senede doğar.

Kardeşi, Hz. Musa'ya peygamberlik verildiğinde Hz. Musa, Hz. Harun daha fesahatli olduğundan yardımcı olması için Allah'tan Hz. Harun'a da peygamberlik vermesini ister, Allah da onun bu isteğini kabul eder. Hz. Musa'ya peygamberliği müjdelenirken Harun'a da hemen hemen aynı zamanlarda bu durum vahyedilir. Hz. Harun, kardeşi Hz. Musa ile birlikte Firavun ve kabilesiyle mücadele eder, denizin yarılması hadisesinde de Hz. Musa'nın yanında yer alır.

Ölüm zamanı geldiğinde Hz. Musa'ya bu durum bildirilince Harun aleyhisselamın iki oğluyla birlikte Tur-ı Harun olarak da bilinen dağa çıkar ve Hz. Harun orada ruhunu teslim eder. Hz. Musa, onun cenaze namazını kılar ve Hz. Harun'u oraya defneder (Köksal, 2017: 1-65). Hz. Harun'un ismi Dîvân'da sadece aşağıdaki beyitte yer alır.

Hazret-i Musi'i 'İmran gibi 'âli-câhun

Emrine olmış idi Hazret-i Harun munzam (K.15/ 27)

(Musa hazretleri, İmran gibi yüce makamın emrine Hazreti Harun eklenmişti.)

2.2.8. Hz. Süleyman

Hz. Davut'un oğlu olan Hz. Süleyman[13] babasının vefatından sonra ülkesinin kralı olur. Kısa süre sonra kendisine de peygamberlik nüzul olur. Krallığı Keyhüsrev dönemine denk gelir. İnsanlar, hayvanlar, cinler ve rüzgâr, doğa, onun emrindedir. Kendisine yeryüzünde kimseye nasip olmayan bir mülk ve saltanat nasip olur. Yeryüzünde herhangi bir kral bulunduğu zaman oraya uçan tahtı ile ulaşıp kralı kendisine boyun eğdirerek o bölgeye hâkim olan bir devlet adamıdır (Köksal, 2017: 205-225).

Hz. Süleyman'ın yüzüğünde ism-i azamın yazılı olduğu ve tüm varlıklara da bu yüzük sayesinde hükmettiği belirtilir. Hüdhüd adındaki kuşu, çok uzaktaki varlıkları görebilir, uçsuz bucaksız çöllerdeki suları bile bulabilir özelliktedir. Hüdhüd bir ara ortadan kaybolup uzun zaman sonra çıkıp geldiğinde Hz. Süleyman'a Sebe ülkesinden ve oranın Güneş'e tapan kadın hükümdarı Belkıs'tan bahseder. Belkıs

[13]Diğer örnekler için bk.: (T.55/14; T.68/10; T.104/3). (M.2/67; M.7/110). (G.374/1; G.376/4; G.552/5; G.579/2).

saraya davet edilir. Belkıs, ülkesinin önemli kişileriyle birlikte davete icabet eder. Onlar saraya geldiklerinde Peygamber'in emriyle veziri Âsaf, Belkıs'ın tahtını göz açıp kapanana kadar geçen sürede saraya getirince kadın bundan etkilenip Hz. Süleyman'ın iman davetini kabul eder. Belkıs, kısa süre sonra Hz. Süleyman'la evlenir (Pala, 2008:411-412).

Fetihleri sırasında bir karıncanın çevresine "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin! Süleyman ve ordusu size 'bilmeden' zarar vermesin." uyarısını duyunca o karınca ile sohbet ederek ona adaletli olduğunu söyler ve karıncadan "Kalp kırılmasın, senin gücünden etkilenip Allah'ı unutmayalım, diye böyle söyledim" sözünü duyunca ondan etkilenir ve karıncadan öğütler dinler (Köksal, 2017: 205-225).

Zir-i pâyında dahı mürde degül mûr-ı za'îf

Basalı 'arsa-i ikbâle Süleymân gibi pâ (T.36/14)

(Baht arsasına Süleyman gibi ayak bastığından beri ayakaltında gezen zayıf karınca bile ölmüş değildir, ölmemiştir.)

Hz. Süleyman'a öleceği ölüm meleği tarafından kendisine bildirildiğinde Hz. Süleyman, özel bir ağaçtan yaptırdığı asasına dayanıp canını teslim eder, uzun süre bedeni bu asaya dayalı olarak kalır ve tüm canlılar onun hâlâ hayatta olduğunu düşünüp kendilerine verilen görevi yerine getirir. Görevler yerine getirildiğinde asanın içindeki kurtlar onu çürütüp bedeninin devrilmesine sebep olur, çevresi onun canını teslim ettiğini anlayıp babasının yanına gömer (Köksal, 2017: 205-225).

İsmi, Divan'da 11 yerde karınca ile olan sohbeti, eşsiz saltanatı, sarayı, hayvanlarla konuşması, Belkıs'la evli olması ve veziri Âsaf'a olan güveniyle konu edilir. Kasidelerde padişahlar eşsiz saltanatıyla Hz. Süleyman'a, paşalar da bulundukları görev itibariyle vezir olan Âsaf'a benzetilir. Örneğin, Rami Paşa'nın övgüsünün yapıldığı beyitte vezir övülürken Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'a benzer ve Paşa, Âsaf'a denk tutulur. Hz. Süleyman gibi yüce bir peygamberin bile devleti yönetirken vezire ihtiyaç duyduğu belirtilir.

Gör Süleymân gibi peygamber-i ‘âli-câhun

Devleti olmış idi Âsaf ile müstahkem (K.15/26)

[Yüksek mevkili peygamber olan Süleyman’ı gör (o da) Âsaf ile devleti sağlamlaştırmıştır.]

2.2.9. Hz. Zekeriyya

İsrailoğulları’na gönderilen son üç peygamberden birisidir. Hz. Meryem’in teyzesi ile evlidir. Allah’ın Hz. Meryem’e olan ikramlarını görünce Allah’a kendisine de evlat vermesi için dua eder ve duası kabul olur. Bu duadan sonra oğlu Hz. Yahya dünyaya gelir.

Oğlu doğduğunda yaşı epey geçmiş olan Hz. Zekeriyya ve oğlu Hz. Yahya, İsrailoğulları’nı Allah’a ibadet konusunda ne kadar uyarsa da onlar kötülük yapmaktan vazgeçmezler. Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem’in bulunduğu yere sadece kendisi girebildiğinden, Hz. Meryem Allah tarafından babasız olarak Hz. İsa’ya hamile kalınca halk bu duruma inanmaz. Onu Hz. Meryem ile zina etmekle ve Hz. İsa’nın babası olmakla suçlar. İsrailoğulları’na, Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya geldiği Allah tarafından ispatlansa da onlar buna inanmaz ve bu bahane ile Hz. Zekeriyya’yı şehit eder (Köksal,2017: 291-299). Zekeriyya peygamberin adı, Divan’da Sultan Ahmet’in 1710 yılında onun mezarını restore ettirmesi üzerine düşürülen tarihte toplamda 3 kez geçer.

“Târîh-i tecdid-i mezâr-ı Hazret-i Zekeriyyâ-yı Nebi…”

Ez-cümle makâm-ı Zekeriyyâ-yı nebî kim

Kadriyle budur levhâ-i mecmû’a-i Şehbâ (T.104/8)

[Bunun örneği, Peygamber Zekeriyya’nın makamı(dır) ki Şehba (Halep) dergilerinin başlığının kıymetiyledir.]

Rîzân iderek âb-ı dü-çeşmin didi tarîh

Makbul ola tecdîd-i mezâr-ı Zekeriyyâ (T.104/54)

(Zekeriya’nın mezarını yenilemesi kabul olsun, iki gözün yaşını dökerek tarih dedi.)

2.2.10. Hz. İsa

Kuran-ı Kerim'de Hz. İsâ[14], Mesîh ve ibni Meryem olarak zikredilen ve kendisine İncil gönderilen peygamberdir (Harman, 2000: 465). Hz. Meryem, kapatıldığı mescitte ibadet ederken Cebrail aleyhisselam kendisine görünür ve Allah tarafından ona bir oğul vermek için gönderildiğini belirtir. Bu durum üzerine Meryem, oğlu İsa'ya babasız olarak hamile kalır. Hz. İsa, doğunca dile gelir, kendisinin peygamber olduğunu, annesinin de iffetli bir kadın olduğunu söyleyince annesi ve kendisi İsrailoğulları'nın gazabından bir nebze olsa kurtulur.

Hz. İsa, 30 yaşına geldiğinde kendisine peygamberliği müjdelenir ancak bu görevi sadece 3 yıl kadar sürdürebilir. Hz. İsa, çevrede çaresiz hastalığa tutulan hemen herkesi Allah'ın kendisine verdiği güçle iyileştirir, halk tarafından sevilen biri konumuna geldiğinde ise peygamber olduğunu belirterek insanları imana davet eder. Hz. İsa, bir gün bir kralın sofrasına misafir olur, onun yediği yemeğin eksilmediğini gören kral ve mecliste bulunanlar Allah'a iman edip onun havarileri olarak ona yardımcı olurlar (Köksal, 2017: 305-354).

Bir hastanun 'ilâcını 'İsa nüzûl ider

Tashihine olursa Hudâ'nun 'irâdeti (K.20/6)

(Allah'ın isteğiyle iyileşirse İsa bir hastanın ilacını ortaya çıkarır.)

Mucizeleri arasında ölüleri bile diriltme özelliği bulunan İsa peygamber, Sam b. Nuh, Üzeyr aleyhisselam ve arkadaşı Azer'i insanların gözleri önünde diriltir. Bu dönemde Şeytan, iki küçük şeytanla beraber gelip Hz. İsa'nın babasız doğma ve beşikte konuşma mucizeleri üzerine onun ilah, Allah'ın oğlu veya tanrı olabileceğine dair vesveseleri halka aşılaması halkı galeyana getirir. Daha fazla kişinin İsa aleyhisselamın yolundan gitmesini istemeyen Yahudiler onu öldürme kararı vererek havarilerden birini satın alırlar. Bu durum kendisine bildirilen İsa peygamber göğe yükseltilir ve yerine başkaları Hz. İsa'ya benzetilir, bu kişi halk tarafından idam edilir. Bu olaylar olduğunda İsa peygamber 33 yaşındadır (Köksal, 2017: 305-354).

[14]Diğer örnekler için bk.: (K.15/65). (T.8/10; T.44/1; T.52/10; T.104/3,38; T.107/3; T.153/2). (M.3/5; M.7/220; M.9/53). (G.114/6; G.219/3; G.399/3; G.534/3; G.537/6; G.552/2; G.783/5; G.817/4; G.881/3). (Kt.6/8; Kt.57/2). (Mu.8). (L.22/2).

Geldi bahâr itdi zemîn ‘arz-ı sîneler

Enfâs-ı ‘İseviyle açıldı sefineler (G.246/1)

(Bahar geldi, toprak, göğsünü gösterdi; gemiler, İsa’nın nefesiyle açıldı.)

Hz. İsa, Nâbî Dîvânı’ndaki örneklerde dolaylı olarak veya doğrudan yer alır ve birçok mazmuna konu edilir. Özellikle ölüleri diriltmesi ve babasız doğması mucizesiyle anılır. Nâbî, çoğu kez övdüğü mekânlardaki ferahlığın Hz. İsa’nın nefesiyle aynı canlılığı taşıdığını belirtir.

Kalmamış hüsn-i Haleb köhne dil-ârâlıkdan

Dem urur bâd-ı revân-bahş Mesihalıkdan (G.552/1)

[Halep’in eski gönül süsleyen (halinden) eser kalmamış, Mesihlikten can veren rüzgârdan bahseder.]

Hz. İsâ, edebî eserlerde Îsî, Îsâ Mesîh, Mesîh, Mesîh-i Meryem, Mesîh İbn Meryem, İbn Meryem, Îsâ-yı Meryem, Îsâ İbn Meryem, yetîm-i duhter-i İmrân, rûhullah, rûh-ı mücerred, kelimetullah gibi isimlerle anılır. Hz. Îsâ’dan peygamberler tarihini anlatan kitaplarda ve müstakil eserlere de sıkça söz edilir. Nâbî, Divanı’nda Hz. İsa için, “dem-i ibni Meryem, Mesiha-nişin, Mesiha, İsa, Enfas-ı İsevi, İsi-misal, İsi, mehdi” isimleri kullanılır.

Hz. İsa, III. Ahmet’in şehzadesi İsa ile adaş olduğundan şehzade övülürken Peygamber’le birlikte anılır.

Böyle şeh-zâde-i pâkize-sirişte yaraşur

Nâmını çerhden eylerse Mesîha ihdâ (T.74/2)

(Mesih, âlemden şanını hediye ederse böyle saf mayalı şehzadeye yakışır.)

2.2.11. Hz. Muhammed (Sav)

Hz. Muhammed[15] aleyhisselam, Hz. İbrahim'in oğlu olan ve Mekke'ye annesiyle birlikte yerleştirilen Hz. İsmail'in soyundan gelen tek ve son peygamberdir. Annesinin adı Âmîne, babasının ismi Abdullah b. Abdulmuttalip'tir. 571'de Mekke'de dünyaya gelir. Annesi hamile iken babasını kaybettiğinden babasını hiç tanıyamaz. Bir süre sütannesiyle yaşar, annesinin yanına geldikten kısa bir süre sonra annesini, 8 yaşındayken de dedesini kaybedince amcası Ebu Talip tarafından büyütülür. Küçük yaşlarda ticareti öğrenir, ticaretini yaparken güvenilir olması, iffetli oluşu, dönemindeki sapkınlıklardan uzak kalarak temiz kalması üzerine kendisine "Muhammedü'l-Emin" unvanı verilir. İlk eşi Hâtîce ile ticaret vesilesiyle tanışarak evlenir.

Hevâ-yı gerdiş-i mihrünle çerhe girmişdür

Sürâdikât-ı semâ yâ Muhammed-i 'Arabi (K.3/2)

(Yâ Arap Muhammed, gökyüzünün perdeleri, güneşinin dönüşünün hevesiyle dünyaya girmiştir.)

Hz. Muhammed (SAV), kendisine 40 yaşında peygamberlik nasip oluncaya kadar Hz. İbrahim'in dini olan Tevhid dinine Hanifliğe inanıp Allah'tan başka hiçbir şeye tapmaz, çoğu zaman Allah'a dua ederek Allah'tan kendisine yol göstermesini diler. Hıra mağarasındaki inziva sırasında bir gün Cebrail aleyhisselam ile karşılaşır ve Hz. Cebrail kendisine "Yaratan Rabb'inin adıyla oku!" vahyini iletir. Bu vaka sonrasında eve gidip eşi Hz. Hatice'den kendisini örtmesini ister, kendini iyi hissedince de olanları anlatır. Eşi, Hz. Muhammed'in Allah'ın kendisini sevdiğini belirtip ona inanır. Hz. Peygamber, yeniden Cebrail ile karşılaşma arzusunda bulunur, bunun için uzun süreler Hıra mağarasında vakit geçirip onu bekler. Cebrail ile yeniden görüştüğünde kendisine maddi ve manevi kirlerden uzak kalması emredilir ve bu görüşmeden sonra gizlice İslamiyet yayılmaya başlar. Bu gizlilik 3 yıla yakın sürer. Çevresi, yakın dostları ona inanır. Bu süre sonunda Kureyşliler putları Kâbe'ye yerleştirip hac ve umre ziyareti yapınca İslamiyet açıktan yayılmaya başlar.

[15]Diğer örnekler için bk.: (K.2/ B, 27,30,96,125; K.3/B, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34; K.4/6; K.5/ 7,12; K.7/95; K.15/19; K.20/25; K.29/B). (M.1/B,54, 55; M.5/13; M.7/31,33, 35, 50,66). (T.11/3; T.20/5,7; T.24/3; T.50/2,5; T.82/37; T.98/2; T.103/9; T.108/2; T.142/ 5; T.146/1). (G.370/9; G.374/ 9,12; G.520/5; G.659/2,3,4,5). (Kt.77/1). (R.156; 218). (Mt.2). (Mf.6).

Kureyşliler, İslamiyet'in getirdiği puttan, içkiden, kumardan, zinadan uzaklaşma davranışlarının itibarlarını zedeleyeceğini düşünüp Müslüman olmayı kabul etmezler. Bunun üzerine Müslümanlar, Ebu Leheb ve Ebu Cehil ile karşı karşıya gelirler; Hz. Ömer, Hz. Hamza ve birçok sahabe de bu dönemde Müslüman olur. Müşriklerin Müslümanlara karşı tavrı gittikçe sertleşmeye başlayınca çeşitli memleketlere göç etmek zorunlu hale gelir. Nübüvvetin 11. Yılından itibaren Mekke'den hicret başlar. 632'de Peygamber Efendimiz, tüm Müslümanların Arafat'ta toplanmasını ister ve "veda hutbesi" adı verilen konuşmasını yapar. 8 Haziran 632 Pazartesi günü ruhunu teslim eder (Fayda, 2020: 406-421).

Bi-hamdi'llâh nasîb oldı sa'âdet yâ Resûla'llâh

Ki itdüm hâk-i dergâhun ziyâret yâ Resûla'llâh (G.659/ 1)

(Ya Allah'ın Resul'ü, Allah'a hamd olsun ki mutluluk nasip oldu ki dergâhının toprağını ziyaret ettim.)

Hz. Muhammed (SAV), Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte edebi metinlerde yer alan bir zenginliktir. Kur'an, hadisler ve peygamber kıssaları Türk edebiyatının vazgeçilemez bir muhteva unsurudur. Tevhid, münâcât, ramazâniyye, bayramiyye (ıydiyye), mersiye, maktel, muharremiyye, menâkıbnâme, velâyetnâme, menâsik-i hac, deve, güvercin, geyik hikâyeleri, pendnâme, nasihatnâme, fütüvvetnâme, tâcnâme, devriyye ve nutukların yanında, naat, siyer, mevlid, mu'cizâtü'n-nebî, esmâü'n-nebî, evsâfü'n-nebî, şemâil, hilye, mi'râciyye, regāibiyye, gazavatnâme, hicretnâme, şefaatnâme, faziletnâme, kırk hadis gibi eserler sayılabilir.

Ayrıca din dışı kitaplarda aşk, âşık-mâşuk ilişkisi gibi konular işlenirken sevgilinin güzelliğine ait unsurların pek çoğu Resûlullah'ın şahsında toplandığından onunla beraber ele alınarak teşbih, tevriye, tenâsüp gibi edebî sanatlar içinde değişik mazmunlarla anlatılır (Uzun, 2020: 455-457).

Hz. Muhammed (SAV), Nâbî Dîvânı'nda, Muhammed ismiyle beraber nebi, Resulallah, Habiba'llah, Resul-i Ekrem, habib-i Ekrem, Hz. Peygamber, Hz. Resul, Hayrül-enam, Seyyid-i Âlem, Habib-i Yezdân, zübde-i ırk, Emin unvanları, Mustafa ve Ahmet isimleriyle de anılır. Ahmet ismi, Nur-ı Ahmedi tamlamasıyla karşımıza çıkar.

Nâbî-i dâ'î bu şevk ile didi tarihini

Kıldı leb-rîz-i safâ 'âfâkı nûr-ı Ahmedî (T.21/ 7)

(Duacı Nabi, bu şevk ile tarihini söyledi, Ahmedi'nin nuru ufukları sevinçle doldurdu.)

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu

Nazargâh-ı İlâhidür makâm-ı Mustafâ'dur bu (G.655/1)

(Edebi elden bırakmaktan sakın, bu Allah'ın sevgili köyüdür; bu, Mustafa'nın makamıdır, İlâhi bakılan yerdir.)

Kemînen Yûsuf-ı Nâbî'yi ahbâb u ekârible

Şefâ'at yâ Habîba'llah şefâ'at yâ Resûla'llâh (G.659/ 6)

[Zavallı Yusuf Nabi, dostları ve akrabalarıyla (kapına geldi), şefaat (et) ya Allah'ın habibi, şefaat (et) ya Allah'ın Resul'ü]

Hz. Muhammed (SAV)'in, Muhammed isminin yanında Ahmet ismiyle de anılması birçok şairin memduhunu överken tevriye yapmasına olanak sağlar. Şâir Nâbî'nin tarihlerinde ismi Ahmet olan memduhlarını överken bu kullanıma örnekler[16] bulunur. Bu kullanımlar hem Peygamber Efendimiz'e hem de Ahmet isimli memduhlara ait dipnotlarda yerini almaktadır.

Sultan III. Ahmet'in şehzadeliği esnasında, kardeşi şehzade Mustafa ile olan sünnet törenine düşürülen tarihte Ahmet ismi hem şehzadeyi hem de Peygamber Efendimiz'i kastedecek şekilde kullanılmaktadır.

Bende Nâbî didi târîhin bu sûr-ı dil-keşün

Sünnet-i Ahmetle oldı zeyn Sultan Mustafa (T.24/8)

(Kul Nâbî, bu gönül cezbeden düğünün tarihini söyledi, Ahmet'in sünnetiyle Sultan Mustafa süslendi.)

[16] Diğer örnekler için bk.: (T.20/7; T.21/7; T.50/2,5; T.82/37).

2.3. Dört Halife

"Çehâr yâr[17] veya çehâr yâr-ı güzîn" olarak bilinen İslam'ın ilk dört halifesi Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali 7 numaralı mesnevide sırayla kendilerine has özellikleriyle anılır. Bunun yanında 4 numaralı kasidenin redif kelimesi "çehar yâr" olup kaside 20 beyitten oluşmaktadır.

"Medîha-i Çehâr Erkân-ı Binâ-yı Dîn Çâr 'Unsûr-ı Şahs-ı Yakîn Çehâr yâr-ı Güzîn Rıdvânu'llâhi Ta'âla 'Aleyhim Ecma'în"

Ol şem'e oldı cân ile pervâne bir zamân

Hep çâr-yâr-ı pâk-güher sancak-ı şerîf (T.142/3)

(Bir zaman, ol can ile şem'e pervane oldu; kutsal bayrak, hep temiz soylu dört yardır.)

2.3.1. Hz. Ebubekir

Fil vakasından 3 yıl kadar sonra Mekke'de doğan Hz. Ebubekir, güzel huylu ve ahlaklı bir yapıda olduğu anlatılır. Bu sebeple kendisine "Âtik", servetini Allah yolunda harcadığı, eskiler giydiği, merhametli ve şefkatli bir yapıya sahip olduğu için "Evvâh", samimi ve sadık olduğu için "Sıddîk", Hz. Peygamber'den sonra devleti yönettiği içinse "halîfetü resûlillâh" lakapları verilir. Müslüman olmadan önce Abdü'l-Kâ'be adını taşıyan Hz. Ebubekir[18]'e Peygamber efendimiz, Abdullah ismini verir. Kendisinin çocuklarından hiçbirinin ismi Bekir olmadığı halde ise o daha çok "Ebubekir" ismini kullanır. İslamiyet'ten önceki hayatı hakkında pek bilgi bulunmamakta olup ticaretle uğraştığı eldeki bilgiler arasındadır.

Hz. Muhammed (SAV)'e peygamberlik nasip olduğunda, onun dinini kabul etmek için hemen yanına gittiği, Kureyş'in hatırı sayılır kişilerinden olduğu için oradaki halkın büyük çoğunluğunun onun sayesinde Müslüman olduğu belirtilir.

Hz. Peygamber, hicret edeceği sırada Hz. Ali onun yatağına yatınca, Hz. Ebubekir onun yol arkadaşı olur. Hz. Ebubekir ve Hz. Muhammed, hicret için yola çıkar. Sevr mağarasına saklandıklarında müşrikler, mağaranın girişine örümceklerin

[17]Diğer örnekler için bk.: (K.4/B, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20). (M.7/59). (Kt.70/2).
[18] Diğer örnekler için bk.: (K.6/9; K.8/22). (T.142/4).

ağ örmesi ve bir güvercinin yuva yapması münasebetiyle onları bulamaz ve geri dönerler. Bu olay üzerine Hz. Ebubekir'e, "yâr-ı gâr-ı Sâdik" sadık mağara dostu unvanı verilir. Peygamber'in yanından hiç ayrılmaz, onun tüm savaşlarında, antlaşmalarında yanında bulunur. Tebük Gazvesinde en büyük sancağı taşır. Hz. Peygamber, namaz kıldıramayacak duruma geldiğinde imamlık görevini kendisi yapar. Hz. Peygamber'in vefat ettiğine inanmayan sahabeleri de ikna eder, devletin tek elden yönetilmesinin uygun olacağını belirtir, sahabeler tarafından halife olarak kendisi seçilir (Fayda, 1994: 101-108).

Halifeliğinde sahte peygamberlerin çıkmasını engeller, zekât vermek istemeyen Müslümanlarla mücadele eder. Türk edebiyatında "yâr-ı gâr-ı Sâdik, Sıddîk" unvanlarıyla anılan Hz. Ebubekir'in adı, Nâbî Dîvânı'nda 4 yerde geçer ve "sıddîk" unvanıyla anılır.

Cümlenün biri yâr-ı gâr-ı sadîk

Efdalü'n-nâs hazret-i Sıddîk (M.7/60)

(Sıddık hazretleri, insanların hayırlısı hepsinden biri sadık mağara dostudur.)

2.3.2. Hz. Ömer

İkinci İslam halifesi Hz. Ömer[19]'in İslamiyet öncesi hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Ömer b. Hattâb, bir süre İslam'a karşı gelse de 616'nın bir gecesinde okunan sureleri duyar, bundan etkilenir ve oracıkta Müslüman olur. Fetihten sonra Hz. Peygamber, erkeklerden biat alırken Hz. Ömer kadınlarla görüşerek onlardan biat alır.

Hz. Ömer, Ka'be'deki resimleri imha eder, Tebük Gazvesi için malının yarısını bağışlar, Hz. Peygamber'in kendisine verdiği her görevi layıkıyla yerine getirir. Peygamber efendimiz vefat edince halifeliğin Hz. Ebubekir tarafından yapılmasını uygun görüp ona müşavirlik ve kadılık yapar. Hâfızların bir kısmı devlette çıkan karışık sebebiyle vefat edince Kuran'ın toplatılması konusunda halifeyi ikna eder ve vahiyler bir araya getirilip Kuran-ı Kerim oluşturulur.

[19]Diğer örnekler için bk.: (K.8/22). (T.38/1; T.142/4).

Hz. Ebubekir, hastalanıp güçten düşünce halk için en iyisi olacağını düşündüğü Hz. Ömer'in kendisinden sonra halife olmasını uygun gördüğünü belirterek halktan onay alır, böylelikle Hz. Ömer, 634'te ikinci İslam halifesi olur. 638'de Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın kızları Ümmü Gülsüm ile evlenir.

Halifeliği sırasında cihat anlayışı neticesinde seferler düzenler, fetihler yapar, Suriye, Filistin ve Mısır'ı fetheder. 641'de Hayber ve çevresinde yaşayan Yahudiler, Arap yarımadasının dışına çıkarılır. Halife, hac görevini yapıp Medine'ye döndüğünde kölesi ile para konusunda bir tartışma yaşar, Halife, bu konuda adaletli davrandığını söylediğinde kölesi, bu durumu kaldıramayarak Hz. Ömer'i sabah namazında yaralar, sonra da intihar eder. Ölmeden hemen önce halife kendisinden sonra gelecek olan kişi için altı kişinin adını verir ve yeni halifenin bu kişilerden seçilmesini isteyerek 644 yılında hayatını kaybeder.

Hak ile bâtını birbirinden ayıran anlamında kendisine "Faruk"; "emîrü'l-mü'minîn" lakapları verilir. Hz. Ömer, Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda en tutarlı kişidir. Adaleti, sertliği, kul hakkına çok önem vermesi, kendisinin eleştirenlere karşı merhametli davranması gibi birçok konuda halka güzel örnek olur. Şanı günümüze kadar ulaşır. (Fayda, 2007: 44-51). Nâbî Divanı'nda adı dört yerde adaletli ve ikinci halife olmasıyla geçer.

Yâr-ı sânisi bâg-ı 'adle semer

Serv-i bustân-ı şer' ya'ni 'Ömer (M.7/ 61)

(İkinci yar, adalet bağının meyvesi yani 'Ömer, din bostanının servisidir.)

2.3.3. Hz. Osman

Kureyş'in en zengin tüccarlarından Affân'ın ve Hz. Muhammed aleyhisselam'ın halasının kızının oğlu olan Hz. Osman, 577'de Tâif'te doğar. Gençliğinde ticaretle uğraşır, İslamiyet geldiğinde Müslüman olan ilk on insan arasındadır. Çevresi onu dininden döndürmek istemişse de o vazgeçmez. Hz. Peygamber'in kızı Rukiye ile evlenir, 615'te Habeşistan'a göç eder. 625'te ölen oğlu Abdullah dolayısıyla kendisine "Ebu Abdullah" unvanı verilir, 626'da Mekke'ye geri dönüp oradan Medine'ye hicret eder. Bedir Savaşı'na eşinin hastalığı sebebiyle katılamaz, eşi Rukiye öldüğünde Hz. Peygamber'in diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirilir ve 630 yılında o da vefat eder. Hz. Peygamber, onu bir kızı daha olsa verecek şekilde sevmekte ve güvenmekte olduğunu belirtir.

Hz. Osman bazı savaşlara bizzat katılır, bazılarında da Hz. Peygamber'in vekili olarak şehirde kalır. Vahiy kâtipleri arasındadır. Hz. Ebubekir'in kâtipliğini ve Hz. Ömer'in danışmanlığını yapar. Hz. Ömer'in vefat etmeden önce kendisinin yerine gelmesini istediği altı kişinin adını verir, oylamada Hz. Osman ve Hz. Ali beraberliğinde Hz. Osman'ın daha önce halifelik yapması uygun görülür, diğer adaylarda Hz. Osman'a biat eder.

644 yılında İslam'ın 3. halifesi olarak göreve başlayan Hz. Osman'ın halifeliği 656'ya kadar sürer. Görevi esnasında İran, Afganistan, Gürcistan, Dağıstan, Azerbaycan ve Horasan gibi ülkelerin, Mısır dâhil olmak üzere Kuzey Afrika'nın içlerine kadar seferler düzenler, buralarda fetihler yapar ve İslamiyet'in yayılması için çaba sarf eder. Akdeniz'deki adaların bir kısmı fethedilir, Kıbrıs vergiye bağlanır. Fetihlerin bir sonucu olarak halk zenginleşip lükse kavuşur. 650 yılından sonra da halk içinde çeşitli fitneler baş gösterir ve bunun sonucunda Hz. Osman öldürülür.

Hz. Peygamber tarafından güzel sözlerle anılan ve hâyâ sahibi olduğu belirtilen Hz. Osman, halifeliği sırasında Kuran-ı Kerim'i çoğaltır, büyük fetihler yaparak İslamiyet'i yayar, Tebük ordusunda orduya öncülük ettiğinden Cennet'le müjdelenir. Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiğinden "zü'nureyn yani iki nur sahibi" olarak anılır, "esnâf-ı mühr-künan"ın pîri sayılır (Yiğit, 2007: 438-443). Nâbî Divanı'nda da ismi bir kez ve Kuran'ı çoğaltmasıyla anılır, onun ilim sahibi olduğu üzerinde durulur.

Hem üçincüsi hazret-i 'Osmân
Sâhibü'l-ilm câmi'ü'l- Kurân (M.7/62)

(Hem üçüncüsü Hazret-i Osman ilm sahibi ve Kuran'ın çoğalmasını sağlayıcıdır.)

2.3.4. Hz. Ali

Hz. Ali[20], tahminen 600 yılında Mekke'de doğar. Hz. Muhammed'in amcası Ebu Tâlib ve Fatma bint. Esed'in oğludur. Amcasının maddi durumu ve Mekke'deki kıtlık sebebiyle Ali, beş yaşından sonra Hz. Muhammed (SAV)'in yanında büyür. Peygamberlik Hz. Muhammed aleyhisselam'a geldiğinde Hz. Ali, ona inanıp iman eden ilk kişiler arasındadır.

[20]Diğer örnekler için bk.: (T.1/4; T.36/28). (M.7/63,230). (G.760/1,2,3,4,5).

Hicret sırasında müşrikleri oyalamak ve onları Hz. Peygamber'in evde olduğuna ikna etmek amacıyla onun yatağında yatar, sabahında geride kalanlarla birlikte Hz. Peygamber'e yetişir. Hicretin beşinci ayında Hz. Muhammed aleyhisselam, Hz. Ali'yi kendisine kardeş seçer; ikinci yılın sonunda da kızı Fatma ile evlendirir, bu evlilikten Hasan, Hüseyin; Ümmü Gülsüm, Zeynep adlı çocukları dünyaya gelir.

Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek gibi birçok savaşa katılır ve kahramanlıklar gösterir öyle ki onun kahramanlıkları dillere destan olur ve üzerine cenk-nameler yazılır. Ayrıca Hz. Peygamber'in kâtipliğini yaparak bazı antlaşmaları kaleme alır, vahiy kâtipliği görevini de ifa eder. Mekke'nin fethinden sonra Kâ'be'deki putları o kırar ve Resul-i Ekrem'in kendisine verdiği her görevi başarıyla yerine getirir.

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra 4 halifenin döneminde de devlet yönetimi ve siyaset konularıyla ilgili halk içinde görüş ayrılıkları ve fitne çıkar. Hz. Ali ilk üç halife döneminde siyasi bir görevde bulunmaz, halifelere karşı çıkmaz ve kendisinden istenen işleri layıkıyla yerine getirir. Hz. Osman döneminde halkın içinden bazı kişiler halifeye eleştiride ve isyanda bulunur. Bunun üzerine Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin'i halifenin evini korumakla görevlendirerek halkı sakinleştirmeye çalışır. İsyan eden kalabalık bir grubun içinde şehit edilen Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali, dördüncü halife olarak devletin başına geçer ve isyanları önlemeye çalışır.

Sıdk ile aldılar anı âgûş-ı rağbete

Sıddîk ile Alî vü 'Ömer sancak-ı şerîf (T.142/4)

(Sıddık, Ali ve Ömer kutsal sancağı istek kucağına doğrulukla aldılar.)

Hz. Osman'ın kalabalık bir grup içinde şehit edilmesi onun katilinin bulmasında yeni halifeyi zorlar ve katilinin bulunamaması halkta yeni isyanların baş göstermesine sebep olur. Hz. Osman'ın yeğeni ve Şam valisi Muaviye, Hz. Ali'nin isyancıların suç ortağı olduğu iddiasında bulununca durumlar daha çok kızışır. Muaviye'nin Hz. Ali'ye biat etmemesi üzerine Sıffin Savaşı çıkar, Muaviye kazanamayacağını anlayınca savaştan kaçarken Amr b. Âs gelir ve "Kuran'ın

hakemliğine" başvurulur. Bir müddet sonra alevlenen iç karışıklıklar sebebiyle Hz. Ali, yeniden Muaviye ile anlaşmaya çalışır. Bu sırada ikisi de hakem belirler ve devletteki karışıkları önlemek adına halifelikten çekildiklerini bildirmek üzere anlaşırlar. Bunun üzerine Hz. Ali'nin hakemliğini yapan Ebu Musâ, anlaşmaya uysa da Muaviye'nin hakemi Amr b. Âs, Muaviye'nin halifeliğini ilan edince halkta ayaklanma çıkar ve itirazlar fayda vermez. Bu hile tarihte "hakem olayı" olarak da bilinir. Bu hile sonucunda halk ikiye bölünür ve bir kısmı Hz. Ali'yi diğerleri ise Muaviye'yi halife olarak kabul eder. Bu durumda Hz. Ali yeniden savaş hazırlığı yapar. Hazırlığın yapıldığı günlerde bir sabah namazını eda ederken Abdurrahman b. Mülcem onu zehirli bir hançerle yaralar, bu yaralanmadan birkaç gün sonra 661'de Hz. Ali vefat eder ve Kûfe (Necef)'ye defnedilir.

Hz. Ali çeşitli sebeplerle birçok unvanı vardır. Bunlardan birisi Hz. Muhammed (SAV) tarafından verilen "Ebû Türâb"tır. Ayrıca "el-Murtazâ", "Esedullāhi'l-gālib"; puta hiç tapmadığı için "Kerremallahu vecheh" duasıyla zikredilir; Hayder, Esedullah isimleriyle de kendisinden söz edilir. Atı Düldül, kılıcı Zülfikâr ile kendisi hakkında yazılan anlatılan birçok eserde anılır. Kuran ve sünneti iyi bilir; İslâm'ın yayılış tarihinde ve Müslümanlar arasındaki ilim, takvâ, ihlâs, samimiyet, fedakârlık, şefkat, kahramanlık ve şecaat gibi yüksek ahlâkî ve insanî özellikleri bakımından kimsenin sahip olamadığı bir konumdadır (Fığlalı, 1989: 371-374).

Onun kahramanlıkları, savaşları, haksızlığa uğraması, oğullarının ve kendisinin şehit edilmesi, Türk tasavvuf ve divan edebiyatında sıkça konu edilmesine vesile olur. Onun kahramanlıkları "cenk name" adı verilen eserlerde konu edilir. Hz. Ali, Divan'da, Hazreti Hayder, Murtaza, Ali, Hz. Ali, Esedullah isimleriyle 10 yerde anılır, halifeler içinde ismi en fazla geçen kişidir.

Zûr-ı nigâh ile leb-i Hayber-güşâ ile
Saldı cihana şûr 'Ali Zü'l-fekâr ile (G.760/2)

(Ali, bakışının gücüyle, Hayber açan ağzı ve Zülfikar ile cihana ün saldı.)

2.4. Ehlibeyt ve Sahabeler

Bu bölümde çeşitli sebeplerle Divan'da adı geçen ehlibeyt ve sahabeler yer alır.

2.4.1. Ca'fer es-Sâdık

Cafer-i Sadık'ın babası, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in, annesi ise Hz. Ebubekir'in soyundan gelmektedir. İsmâiliyye'nin beşinci imamı, Ca'ferî fıkhının kurucusudur. 699-702 yılları arasında Medine'de doğar. Kendisine atfedilen lakaplar arasında Sâbir, Fâzıl, Tâhir ve Âtır da bulunmakta olup en çok Sâdık'ı kullanır.

Bilgileri babasından ve dedesinden edinir. Kasas suresindeki "Biz yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, yine onları vârisler yapmak istiyoruz" mealindeki varislerden birinin Cafer-i Sâdık olduğu Şii âlimler tarafından düşünülmekte olup Sünni kaynaklarda da saygıyla anılır. Haşimiler'in imamlığını yapıp Emevi ve Abbasi devirlerini idrak eder ve dönemin siyasi baskıları sonucu siyaseti bırakıp ilime yönelir. Bazı âlimlere göre Abbasi halifesi tarafından zehirlenir ve Medine'de vefat eder.

Küleyni'ye göre, "Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Mûsâ ve Hızır kıssasındaki anlaşmazlıkta her ikisinin de bilmediği bilgileri bilen, başlangıçtan kıyamete kadar olmuş ve olacak her şeyi Hz. Peygamber'den varislik yoluyla öğrenmiş olan kişiliktir." Hadis, tefsir, fıkıh, akaid, cedel, lugat ve tarih gibi alanlarda bilgi sahibidir. İsnâaşeriyye'ye göre de bütün gizli, felsefî, tasavvufî, fıkhî, kimyevî ve tabii ilimlere, ayrıca Zebûr, Tevrat, İncil'e ve İbrâhim'in suhufuna, Hz. Fâtıma'nın mushafına, her türlü helâl ve harama, geçmiş ve gelecekteki bilgi ve haberleri ihtiva eden cefr ilmine vâkıftır; İlâhî ilimlerin taşıyıcısı ve Şîa'nın altıncı imamıdır. Ehl-i sünnet, Ca'fer'i hadisle uğraşan, fıkıhta müctehid derecesine ulaşan, sezgi gücü yüksek, doğru sözlü, anlatılarına ve görüşlerine güvenilir bir hadis ve fıkıh âlimi olarak değerlendirilir.

Tasavvuf tarihinde de önemli bir yeri olan Cafer-i Sâdık, Nakşibendi ve Bektaşilerin tarikat silsilesinde yer alır. Günümüze ulaşan eserlerinden bazıları, Misbâhu'ş-şerîʿa ve miftâhu'l-hakîka, Tefsîrü'l-Kurʾân, Kitâbü'l-Cefr, İhtilâcü'l-aʿzâʾ, Esrârü'l-vahy'dir (Öz, 1993: 1-3). Cafer'in ismi, eserde sadece aşağıdaki beyitte Musahip Mustafa Paşa övülürken kıyas unsuru olarak anılır. Memduh'un en az Cafer kadar bilgili olduğu hatta dönemin Cafer'i olduğu belirtilir.

Meşreb-i lutf u pişesi ihsân

Hâtim-i vakt ü Ca'fer-i devrân (M.7/ 228)

(Devrin Cafer'i ve zamanın Hâtim'i iyilik, güzellik ve sanat tabiatıdır.)

2.4.2. Hz. Hasan

Hz. Muhammed (SAV)'ın kızı Hz. Fatma ile amcasının oğlu Hz. Ali'nin büyük oğludur. 1 Mart 625'te Medine'de dünyaya gelir, ismi bizzat dedesi Peygamber efendimiz tarafından konulur, kulağına ezan yine dedesi tarafından okunur. Ailede Hz. Peygamber'e sima olarak en fazla benzeyen kişidir. Hz. Osman şehit edilmeden önce, kardeşi Hüseyin ile birlikte onun kapısında bekçilik ve gözcülük yapar, babalarının halifeliği döneminde ise ellerinden geldiğince ona yardımcı olurlar.

Hz. Ali şehit edildiğinde Hasan, kendisini babasının vekili olarak görür ve Muaviye ile hilafet savaşına girer. Hasan, daha fazla Müslüman kanının dökülmesini istemez ve savaşı bitirmekten yana olur. Bu sebeple de halkın bir bölümü tarafından "kâfirlikle" itham edilir. Bir süre sonra Muaviye ile müzakerelerde bulunur ve onunla anlaşmaya varır. Buna göre, Hasan, Muaviye'nin hilafetini kabul edecek, işlenmiş suçlar affedilecek ve kimse zarar görmeyecek kısaca halk içinde huzur sağlanacaktır. Bir söylentiye göre de bu maddelerin yanında Muaviye öldüğünde Hasan 6. halife olacaktır. Muaviye'nin bunu söylediği halde kendi oğlu Yezid'i halife tayin ettiği de ortaya atılan rivayetler arasındadır. Bu rivayetler üzerine, Muaviye'nin halife olmasını istemeyen, anlaşmanın sağlanmasından rahatsız olan kişiler bir süre sonra yeniden isyan ve ayaklanma çıkarır. Bulunduğu yeri terk eden Hz. Hasan, bir süre sonra Muaviye'nin oğlu Yezid'le evlendirilmek üzere kandırılan eşlerinden Ca'de tarafından zehirlenerek öldürülür. Mezarı, annesinin yanındadır (Fığlalı, 1997: 282-285).

Bu iki kardeşin haksız yere öldürülmesi ve Hz. Peygamber tarafından sevilmeleri Türk edebiyatında sıkça işlenen iki masumiyet unsuru olarak kullanılmasına neden olur. Nâbî Divanı'nda adı bir kez ve saf mizacı ile gül bahçesindeki tomurcuğa benzetilmek suretiyle geçmiştir.

Birinün nâm-ı pâki ya'ni Hasan

Gülşen-i fer'a gönce-i ahsen (M.7/65)

(Birinin temiz ünü, en güzel gonca tomurcuğunun gül bahçesi yani Hasan'dır.)

2.4.3. Hz. Hüseyin

Hz. Muhammed aleyhisselam'ın kızı Hz. Fatma ile amcasının oğlu Hz. Ali'nin küçük oğlu olup 10 Ocak 626'da Medine'de dünyaya gelir. Tıpkı ağabeyinde olduğu gibi dedesi Hz. Peygamber, daha önce pek kullanılmayan bir isim düşünerek Hüseyin ismini kendisinin kulağına okur. Dedesinin vefatından sonra gelen ilk iki halife döneminde babası ve ağabeyi Hasan gibi devlet işlerinden uzak kalır. Hz. Osman döneminde ise onu korumak adına Hasan ile birlikte halifenin evinde nöbet tutup korumalık görevini üstlenir fakat halifenin şehit edilmesine engel olamaz. Babasının ve Hasan'ın halifeliğine biat eder ve savaşlarda onların yanında bulunur. Hz. Hasan zehirlenince bir süre kendisini zühd ve takvaya vererek devlet işlerinden uzaklaşır. Muaviye, ölmeden yerine oğlu Yezid'i halife olması için tayin edince halk içinde hilafetin babadan oğula geçmesinin istenmediğine yönelik ayaklanmalar çıkar; Hz. Hüseyin onun halifeliğine biat etmez ve ailesiyle birlikte Mekke'ye doğru yola çıkar. Hüseyin Mekke'ye vardıktan bir süre sonra Kûfelilerden kendisine biat ettiklerine dair mektuplar alır ve işin aslını öğrenmek adına amcasının oğlu Müslim'i Kûfe'ye gönderir. Binlerce taraftar toplayan Müslim'in faaliyetlerini öğrenen Yezid, Müslim'i şehit ettirir ve Kûfe halkı biattan vazgeçer. Müslim ölmeden önce Hüseyin'e Kûfe halkının kendisine biat edeceğini belirttiği mektubu Hüseyin'in eline geçince o da Kûfe'ye yola çıkar. Birçok kişi onu yolundan döndürmeye çalışır, sonraları halkın taraf değiştirdiğini öğrense de onun için çok geçtir. Çölde Yezid taraftarları tarafından sıkıştırılırlar, gitmek için izin isteseler de kendilerine izin verilmez, su bağlantıları kestirilir, kısa süre sonra da savaşa zorlanırlar. Hz. Hüseyin'in yanında çok az kişi olduğundan kısa sürede bu savaşı kaybeder ve başı kesilerek Yezid'e götürülür, cesedi ve eşyaları yağmalanır. Oğlu Ali Ekber de babasıyla birlikte Kerbela'da şehit edilir, oğullarından sadece Zeynelabidin'den soyu devam eder ve "seyyîd" unvanıyla tanınırlar (Fığlalı, 1998: 518-521).

Hz. Muhammed aleyhisselam'ın sırtında gezdirdiği torunlarından birisi olan, "cennetin efendilerinden" birisi olarak bilinen Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi Türk edebiyatında sıkça işlenen konular arasındadır. Şairler üzüntülerini onu överek "maktel veya maktel-i Hüseyin" adı verilen mersiyeler yazarak dile getirir. Nâbî Dîvânı'nda bir kez adı geçer, bu beyitte Hz. Hüseyin'in, Hz. Muhammed (SAV)'in gözünün nuru olduğu söylenir.

Birinün şöhret-i şerifi Hüseyn

Hazret-i Mustafâ'ya kurretü'l-ayn (M.7/66)

[Mustafa hazretlerinin gözünün nuru yüce şöhretli birinin (adı) Hüseyin'dir.]

2.5. Kutsal Ve Dini Kitaplarda Alenen Ya Da Kısmen Zikredilen Ünlü Şahıslar

Bu bölümde peygamberlerin aileleri, çeşitli vesilelerle onların yanında bulunan olağanüstü kişilerle peygamberlerin mücadele ettiği, anlatıları günümüze kadar ulaşan kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerin bazılarının isimleri kutsal kitaplarda alenen zikredilir, bazılarının isimlerine de kutsal kitaplarda direkt olarak yer verilmez fakat dini kitaplarda bu kişilerin isimlerine yer verilir.

2.5.1. Âsaf

Hz. Süleyman'ın veziri olan Âsaf[21] b. Berhiye'dir. Bu kelime, Doğu edebiyatında vezir kelimesinin eş anlamlısıdır. Âsaf, Hz. Süleyman Dünya'yı fethederken yanında onun bulunan veziridir. Hz. Süleyman'ın üzerinde ism-i âzâm yazılı olan yüzüğünü çıkarmak zorunda kaldığında yüzüğü emanet ettiği tek kişidir. Âsaf, Belkıs'ın ülkesini bırakıp Hz. Süleyman'ın sarayına gelmesi üzerine ism-i azamı kullanıp Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayana dek bulundukları yere getirir (Pala, 2008: 33, 411-412).

Gör Süleymân gibi peygamber-i 'âli-câhun

Devleti olmış idi Âsaf ile müstahkem (K.15/26)

[Yüksek mevkili peygamber olan Süleyman'ı gör (o da) Âsaf ile devleti sağlamlaştırmıştır.]

Nâbî Dîvânı'nda Âsaf'ın ismi 15 yerde memduh paşalara sunulan kasidelerde ve önemli olaylar için düşürülen tarihlerde geçer. Memduhlar çoğu kez ikinci Âsaf unvanıyla anılır. Âsaf, fazilet, ileri görüşlülük, irade ve tedbir timsalidir. Genelde padişahlar Hz. Süleyman'a, vezirleri de Âsaf'a benzetilir.

[21]Diğer örnekler için bk.: (K.9/38; K.10/18; K.12/64; K.15/37; K.17/11). (T.3/1; T.16/34; T.25/1; T.36/16,31; T.133/ 2). (M.7/233). (Kt.20/1).

Âsaf-ı sânî Musahip Mustafa Paşa k'ider

Rûy-ı re'y-i rûşeni hurşîd-i çerhi şermnâk (T.28/2)

(İkinci Âsaf Musahip Mustafa Paşa ki feleğin güneşi, aydınlık fikri yüzünden utanmıştır.)

Âsaf'ın ismi eserde çoğu zaman cins isim olarak kullanılsa da çalışmada özel isim olarak kullanılan ve Hz. Süleyman'ın vezirini kasteden Âsaf ismi esas alınmaktadır.

2.5.2. Belkıs

Hz. Süleyman'ın eşi olan Belkıs, peygamberle tanışmadan önce Sebe ülkesinin kadın hükümdarıdır. Belkıs'ın ve Sebe ülkesinin varlığıyla bu ülkenin Güneş'e taptığı, Hz. Süleyman'ın kuşu Hüdhüd tarafından Hz. Süleyman'a bildirilir. Peygamber, Belkıs'a bir mektup göndererek onu saraya davet eder. Belkıs, ülkesinin ileri gelenleriyle birlikte bu davete icabet eder. Kendisi henüz saraya yeni ulaşmışken Hz. Süleyman'ın emriyle veziri Âsaf, Belkıs'ın tahtını bir saniyede bulundukları yere getirince de bu durumdan etkilenir. Belkıs, Hz. Süleyman'dan Allah'ı öğrenip Allah'a iman eder. Kısa süre sonra da Hz. Süleyman ile evlenir (Köksal, 2017: 205-225). Belkıs, divan şiirinde Hz. Süleyman ve Hüdhüd, Âsaf, Sebe ülkesi, taht, ism-i azamı barındıran yüzük gibi diğer telmih unsurları birlikte sıkça kullanılır.

Nâbî Dîvânı'nda ise Belkıs'ın ismi sadece, Ali Bey'in Halep'teki sarayın tamiri üzerine yazılan tarihte geçer. Bu sarayın süsünü, güzelliğini ve ihtişamını görenler Belkıs ve Hz. Süleyman'ın tahtını anımsar.

Bu tarh-ı levh-i zer ü sîm çerh-i pîre-zenün

Getürdi yâdına Belkıs ile Süleymân'ın (T.68/10)

(Kocakarı feleğin bu altın ve gümüş levhalı tarhı, Belkıs ile Süleyman'ı hatırlattı.)

2.5.3. Ebrehe

Kuran-ı Kerim'de adı geçen ve Hz. Muhammed'in doğumundan önce gerçekleşen Fil vakasına sebep olan kişidir. Ebrehe, Hıristiyanlığı yaymak için Sana'da; Ekklessia, Kâlis, Kulleys isimleriyle de bilinen ihtişamlı bir kilise yaptırır,

bunun için Bizans'tan mermer ve mozaik ustaları getirtir. Kilise tamamlanınca da Arapları Kâbe yerine o kiliseyi tavaf etmeye zorlar, Sana'yı ticaret merkezi yapmak için halka eziyetler eder. Mekke halkı, Ebrehe tarafından kendilerine gönderilen ve ilgili kilisenin tavafını emreden elçiyi öldürünce Ebrehe, Kâbe'yi yıkmaya karar verir. İçlerinde fil de bulunan ordusuyla Mekke'ye giden Ebrehe'ye yolda birçok kişi karşı gelir, buna rağmen Ebrehe hepsini mağlup eder. Kâbe'ye geldiğindeyse çevrede bulunan tüm develere el koyar. Bunun üzerine Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib, kendi develerini almak için Ebrehe ile görüşür ve ona kendi develerinden sorumlu olduğunu, kendisinin develerini koruduğu gibi Kâbe'nin de kendi sahibi tarafından korunacağını belirtir.

Ebrehe'ye defalarca Kâbe'den uzak durması söylense de bunu kabul etmez ve saldırmaya karar verir. Saldırmak istediğinde en önde bulunan büyük fil yerinden kıpırdamayınca hücum edemez ve o anda başlarına taş atan bir ebabil kuşu ordusu belirir ve Ebrehe bu olayın üzerine kaçmak zorunda kalır, çok geçmeden de ölür.

İsmine Kuran-ı Kerim'de yer verilmemiştir ancak kaynaklarda Fil Suresi'nde ilgili olayı yaşayan kişinin kendisi olduğu bildirilir. (Kazancı, 1994:79-80). Ebrehe'nin adı sadece aşağıdaki beyitte geçer. Beyitte, gönül, Kâbe'ye benzetilir ve Ebrehe nasıl Kâbe'yi yıkmaya çalıştığında Ebabil kuşlarıyla cezalandırıldıysa, gönül Kâbe'sini yıkan ve yıkmaya çalışanların da aynı şekilde cezalandırılacakları belirtilir.

Olmadan Ebreheveş seng-zen-i Ka'be-i dil

Düşmen-i Ka'be'ye ur sengi ebâbil gibi (G.848/7)

(Gönül Kâbe'si taş atıcı Ebrehe gibi olmadan, Kâbe düşmanına taşı ebabil gibi vur.)

2.5.4. Havva

Yeryüzüne inen ilk kadın ve Hz. Âdem'in zevcesidir. Havva[22], Âdem yaratıldıktan sonra, birbirlerinde sükûnet bulsunlar, diye yaratılır. Âdem uykuda iken Allah, onun sol eğe kemiklerinden birini alıp yerine et doldurur ve Âdem aleyhisselam, uyanmadan Hz. Havva'yı yaratır. Canlı bir şeyden yaratıldığı için ona "Havva" ismi verilir. İbn. Abbas'a göre ise, her canlının anası olduğu için ilk kadının ismi Havva'dır.

[22]Diğer örnekler için bk.: (G.114/6).

İrtibât-ı hüsn ü ‘aşk olmışdı müstahkem henüz

Turre-i Havvâ’ya dil-bend olmadan Âdem henüz (G.274/ 1)

(Aşk ve güzellik ilgisi henüz sağlamlaşmamışken Âdem, henüz Havva’nın kıvrılmış saçlarına bağlanmadan…)

Allah, Hz. Âdem ve Hz. Havva’yı cennete yerleştirir, onları İblis’in kendilerini kandırmasına izin vermemeleri için uyarır ve onları imtihan etmek adına Cennet’teki bir ağacın meyvesi dışındaki her şeyi helal kılar. İblis, onları cennetten kovdurmak için ağıtlarda bulunur ve Havva’yı kandırarak yasak meyveden yemelerini sağlar, böylece Cennet’ten kovulmalarına sebep olur. Hz. Âdem, Hindistan’a, Hz. Havva ise Cidde’ye indirilir. Bir zaman sonra Hz. Âdem ve Havva tövbe eder ve Yüce Allah, onların tövbesini kabul eder. Hz. Âdem, Kâbe’yi inşa ettikten sonra Hz. Havva ile Hz. Âdem Arafat’ta yeniden kavuşur. Hz. Âdem’in ölümünden bir yıl sonra da Hz. Havva vefat eder (Köksal, 2017: 30-64). Hz. Havva, “ümmü’l-beşer (insanlığın annesi)” unvanıyla anılır. Genel olarak anne, ana anlamlarıyla kullanılır. Dîvân’da 3 yerde adı geçer. Yaratıldığı zamanın çok eski bir zaman olması, Havva’nın mucizevi yaratılışına telmihte bulunulur.

Yok ümmi velîk var ebi Havva’nun

Var ümmi velîk yok ebi ‘İsâ’nun (Kt.57/ 2**)**

(Havva’nın annesi yok fakat babası var; İsa’nın da annesi var fakat babası yok.)

2.5.5. Hızır

Hızır[23] aleyhisselamın soyu, yaşadığı dönem ve hâlâ hayatta olup olmadığı tam olarak net olmayıp Kuran-ı Kerim’e göre, Hz. Musa’nın arkadaşıdır. Hz. Musa, kendisine gelen bir vahiy üzerine onu aramaya çıkar, kendisine gelen vahiyler doğrultusunda Hz. Musa ve Hızır aleyhisselam karşılaşır. Hz. Musa ve Hz. Hızır, birbirlerinin ilmine vakıf olamadıklarının farkındadırlar ve Hz. Hızır, Musa peygamberin sabredemediği davranışların iç yüzüne vakıftır. Arkadaşlıkları on sekiz gün sürer (Köksal, 2017: 107-118).

[23]Diğer örnekler için bk.: (K.5/12; K.11/32,62; K.16/78; K.20/53). (M.10/58). (T.8/2; T.9/3,6; T.10/5; T.26/16; T.99/4; T.104/3; T.142/1). (G.11/3; G.79/5; G.114/1; G.814/3). (R/nun).

Eski Türk şiirinde Hızır, âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuşan kişidir. Kehf suresinde Hz. Musa ile olan tanışıklığı anlatılmakta olup kendisi halk arasında zor duruma düşenlere yardımcı olması ile anılır. Kimi zaman İlyas ile birlikte anılır, kimi zaman da İlyas ve Hızır'ın aynı kişi olduğu söylenir. Nuh ve Musa peygamberlerle tanış olduğu bilinmekte olup İskender-i Zülkarneyn zamanında ölümsüz olduğu düşünülmektedir.

Anlatıya göre, Hızır ve İlyas, İskender-i Zülkarneyn'e hizmet ederken zulumat ülkesine giderek ölümsüzlük suyunu aramaya koyulur. Yol ayrımında Hızır ve İlyas, İskender'den ayrılır. Uzun maceradan sonra bir pınarın kenarında balık yerlerken pınardan uçan bir damla su, pişmiş balıkların üzerine gelip onu canlandırınca Hızır, onun ölümsüzlük suyu olduğunu anlar ve İlyas'la birlikte içerler. Geriye dönüp bu suyu İskender'e içirmek istediklerinde ise o suyu bulamazlar. Bunun üzerine Allah'ın emriyle kıyamet gününe kadar İlyas karada, Hızır ise denizde ihtiyacı olanlara yardım etmekle görevlendirilir. Yılda bir kez kavuştukları ve bu güne Hızır ve İlyas'ın karışımı olan "Hıdırellez" denildiği anlatılar arasındadır.

Zulmet içre Nâbiyâ ben Hızr'dan aldum haber

Âb-ı çeşm-i nâ-ümîdi çeşme-i hayvân imiş (G.352/5)

(Ey Nabi, karanlıklar içinde Hızır'dan haber aldım, ümitsizlik gözünün yaşı, canlılık çeşmesiymiş.)

Ölümsüzlük suyunu aramaları ve zulumat ülkesi dolayısıyla Hızır, divan şiirinde sıkça adı geçen kişiliklerdendir. Sevgilinin birçok özelliği telmih ve teşbih unsuru olarak kullanılır. Örneğin sevgilinin dudakları ab-ı hayat, saçları ve dudak çevresindeki tüyler zulumat ülkesidir. Âşık, zulumat ülkesini aşıp ölümsüzlüğe kavuşmak için bin bir çileden geçmelidir (Pala: 2008: 204-205).

Hızır, Nâbî Divânı'nda 22 yerde geçer, bu beyitlerde ab-ı hayat, zulumat ülkesi ve Hızır'ın Hz. Musa ile olan arkadaşlığı üzerinde durulur. Aşağıdaki beyitte de buna benzer bir söyleyiş güzelliği bulunmaktadır. Âşık, kendisine Hızır tarafından gerçek ölümsüzlük suyu sunulsa dahi sevgilinin lal taşına benzer dudaklarını tercih eder.

Var iken la'l-i lebün gayrı temennâ eylemem

Hızr eger sunsa pey-â-pey âb-ı hayvânı bana (G.11/3)

[Eğer Hızır bana durmadan hayat suyunu sunsa da (benim) dudağının la'li var iken başka isteğim olmaz.]

2.5.6. İmran

Hz. İmran, Yakup peygamberin oğlu Lavi'nin soyundan gelmektedir ve Hz. Musa ve Hz. Harun'un babasıdır. Kızının ismi de Meryem olup bu Meryem'in Hz. İsa'nın annesi olabilmesi tarihsel açıdan mümkün değildir çünkü arada yaklaşık 1800 yıl vardır. İkisinin karıştırılmasının en büyük sebeplerinden birisi Hz. Meryem'in babasının adının da İmran olmasıdır. Hz. Mûsâ'nın babası İmrân'ın şeceresi İmrân b. Yashur b. Kahes (Fahas) b. Levi b. Ya'kūb b. İshak'tır. İmran isminin İbranice Amram olduğu kaynaklarda belirtilmekte olup Miryam (Meryem), Harun ve Musa adında üç çocuğu olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. (Harman, 2000: 207-232). Hz. İmran'ın adının geçtiği beyitte Hz. Musa'nın adının da geçmesi söz konusu İmran'nın Levi'nin soyundan gelen İmran olduğuna dair açık bir kanıttır. Eserde adı sadece aşağıdaki beyitte geçen Hz. İmran'ın iki peygamber babası olarak yüce bir mevkiiyle onurlandırıldığı belirtilir. Böylece İmran'ın soyu daha da yüceltilir.

Hazret-i Musi'i 'İmran gibi 'âli-câhun

Emrine olmış idi Hazret-i Harun munzam (K.15/ 27)

(Hazreti Musa'ya, İmran gibi yüce makamın emrine Hazreti Harun katılmıştı.)

2.5.7. Karun

Karun[24], İsrailoğulları'ndan olup Hz. Musa ve Hz. Harun'un amcasının oğludur. Zenginliğinin miktarı, hazinelerinin anahtarını taşırken zorlanması yönüyle ölçülür. Yüzlerce cariyesi, binlerce adamı vardır, yaşadığı konağın kapısı ve duvarları "altın"dandır. O da Firavun ve adamları gibi Hz. Musa'yı sihirbazlıkla suçlayan bir kâfirdir. Firavun zamanında İsrailoğulları'nın valiliğini üstlenir, Firavun'un eziyetleri

[24]Diğer örnekler için bk.: (K.24/44). (G.255/1; G.345/6; G.661/3). (L.15/15).

onun eliyle İsrailoğulları'na yapılır. Hz. Musa'nın Tur Dağı'na tövbe etmesi için götürülen ve Allah'ın gazabına uğrayıp ölen ve yeniden diriltilen kişiler arasındadır. Hz. Musa, Karun'u akrabası olduğu için önceki taşkınlıklarından ötürü affeder.

Allah tarafından İsrailoğulları'na namaz, oruç gibi birtakım ibadetlerin yanında bir zaman sonra sadaka da emredilir. Malından vermek istemeyen Karun, halkı kışkırtır ve Hz. Musa'dan kurtulmak için onu zina ile suçlar. Bu iftira ortaya çıkınca Hz. Musa, Allah'a dua eder ve yer, Karun ve adamlarını tutup yutar. Birkaç gün sonra da onun malı mülkü, Allah tarafından yerle bir edilir (Köksal, 2017: 84-90). Divan'da 6 yerde mal mülk sahibi olduğu halde açgözlü olduğu için sadaka vermek istememesi, kıskançlığıyla ve bu sebeple yerin dibine batmasıyla anılır.

Kesret-i nukre-i eşküm haberin almış kim

Zîr-i hâk itdi hased mâlı ile Kârûn'ı (G.873/3)

(Gözyaşımın gümüşi çokluğu haberini almış ki Karun'ı kıskançlık malı ile toprağın altına itti.)

2.5.8. Meryem

Hz. Süleyman'ın soyundan gelen İmran b. Mâsân'ın kızı olan Hz. Meryem[25]'in annesinin adı Hanne olup Hanne, Hz. Zekeriyya'nın eşi İşa'nın da kız kardeşidir. Hz. Meryem, Hz. İsa'nın da annesidir. Hanne, ilerleyen yaşına rağmen Allah'tan bir erkek çocuk ister ve Allah nasip ederse de bu çocuğu Beytülmakdis'e hizmet için adadığını belirten bir dua eder ve Meryem'e hamile kalır.

Kurallara göre mescid işlerine fiziksel özelliklerinden ötürü erkekler alınsa da Hanne, adak yaptığı için kızı Meryem'i mescide götürür ve ona bakma görevi, çekilen kura sonucunda Hz. Zekeriyya'ya verilir. Zamanı gelince Meryem, yanına sadece Hz. Zekeriyya'nın girebildiği mescid odasına kapanır.

Hz. Meryem, ibadet ederken Cebrail aleyhisselam kendisine görünerek Allah tarafından ona bir oğul vermek için gönderildiğini açıklar. Hz. Meryem, Allah'ın gücü karşısında bu durumu sorgulamaz ve oğlu İsa'ya babasız olarak hamile kaldığını

[25] Diğer örnekler için bk.: (K.15/ 65). (G.114/6; G.351/2; G.537/6; G.559/5; G.783/5). (Mu.8)

öğrenir. Hz. Meryem, hamileliği süresince uzak bir yere çekilir. Oğlu, Hz. İsa, doğunca dile gelir ve kendisinin peygamber olduğunu annesinin iffetli bir kadın olduğunu söyler. Bu mucize üzerine Hz. Meryem, İsrailoğulları'nın gazabından bir nebze de olsa kurtulur. Kısa süre sonra Hz. Meryem ve Hz. İsa, Hz. Meryem'in amcasının oğlu Yusuf Neccar tarafından Mısır'a bırakılır.

Enfâs-ı nâs itmededür mürde zindeyi

Rûh-ı nefes meşime-i Meryem'de kalmamış (G.351/ 2)

(Meryem'in rahminde, nefes canı kalmamış; halkın nefesleri canlıyı öldürür.)

Hz. Meryem, kendisine vahiy geldiğinde oğluyla beraber Mısır'dan Şam'a gider. Hz. İsa otuz yaşına gelene kadar Şam'ın Nasira kariyesinde yaşarlar ve burada oğluna peygamberlik nüzul eder. Hz. İsa 33 yaşına geldiğinde göğe yükseltildikten yaklaşık 6 yıl sonra hayatını kaybeder (Köksal, 2017: 304-354). Nâbî Divanı'nda ismi 7 kez anılan Hz. Meryem, Cebrail'in nefesiyle hamile kalıp Hz. İsa'yı babasız doğurması, Hz. İsa' nın annesi olmasıyla anılır. Hz. İsa beyitlerde bazen "ibni Meryem" olarak anılır.

Kalem-i vak'a-serâyende-i âsâr-ı Kelîm

Nefes-i tâze-nümây-ı dem-i İbni Meryem (K.15/ 65)

(Meryem'in oğlunun kanının tazelik bildiren nefesi, Musa'nın izlerinin kıssa anlatan kalemidir.)

2.5.9. Lokman

Davud Peygamber'in devrinde yaşar. İsrailoğulları'ndan bir adamın kölesi iken azat edilip kendisine para verilir. Siyah tenlidir. Kendisine peygamberlikle veya krallıkla, hikmet sahibi olmak arasında seçim hakkı verilir o da hikmetli olmayı tercih eder. Hz. Davut'a ilmi ve hikmetiyle vezirlik yapar. Kuran-ı Kerim'de "Lokman suresi" de bulunmakta olup hekimliği ve hekimlik bilgisi yönüyle ismi günümüze ulaşır (Köksal, 2017: 229-235).

Lokman Hekim'in, yaşadığı devirde birçok hastalığa çare bulduğu halk arasında hâlâ anlatılır. Lokman'ın ismi, Dîvân'da tek beyitte de hikmet sahibi olmada çok istekli olması yönüyle anılır.

Hikmet taleb-i mâlda Kârûn gibi şimdi

Hâhişgerî-i lokmada Lokmân unudulmuş (G.345/6)

(Hikmet, mal talebinde Karun gibi şimdi, lokmanın isteğinde Lokman unutulmuş.)

2.5.10. Nemrud / Nemrut

Hz. İbrahim'in zamanında, bugünkü Şanlıurfa civarında kurulan ve puta tapan ülkenin kralıdır. İsmine Kuran-ı Kerim'de yer verilmez ancak Bakara Suresi'nde Hz. İbrahim ile tartışıp onu dininden döndürmeye çalışan kişinin kendisi olduğu kaynaklarda belirtilir.

Nemrud[26]'un gördüğü bir rüya, kâhinler tarafından kendisinin öldürüleceği şeklinde yorumlanır. Nemrud bunun üzerine çeşitli tedbirler alsa da olağanüstü olayların ışığında Hz. İbrahim doğar ve olağanüstü hızla büyür.

Nemrud, uzun zaman sonra kendisini öldürecek olan kişinin yardımcısı Azer'in oğlu olduğunu öğrenir ve oğlunu putperest yetiştirmesi şartıyla Azer'i affeder ve İbrahim'i öldürmez. Azer elinden geldiğince oğlunu putlara alıştırmaya çalışır ancak Hz. İbrahim, yaratanı yani Rabb'ini arama yolundan asla dönmez. Bu uğurda putları da parçalar, olaylar Nemrud'un kulağına gitse de Hz. İbrahim zekâsını kullanarak onun elinden kurtulup Rabb'ini aramaya devam eder.

Bir zaman sonra Hz. İbrahim'in çabasından rahatsız olan Nemrud, onu ateşe atmaya karar verir. Hz. İbrahim, Allah'ın izniyle atıldığı ateşte yanmayınca Nemrud durumdan etkilenir ve ona ateşten çıkmasını söyler. Aralarında geçen konuşmadan sonra Nemrud, Hz. İbrahim'in Rabbi olan Allah'a inandığını ancak serveti ve konumunun bu dine girmeye engel olduğunu söyleyerek Hz. İbrahim'in gitmesine izin verir (Köksal, 2017:141-223).

[26]Diğer örnekler için bk.: (G.537/5).

Nemrud, bir zaman sonra halkına kendisine tapınmalarını emreder. Bir gün burnundan içeriye bir sivrisinek girer ve Nemrud'u inanılmaz bir baş ağrısı tutar, bu ağrıdan kurtulmak isteyen Nemrud'un, kimi zaman başını duvara vurduğu kimi zaman da bir tokmakla başına vurdurttuğu bu sebeplerle de beyin kanaması geçirerek öldüğü anlatılır. Divan şiirinde genellikle sevgili, acımasızlığı yönüyle Nemrud'a benzetilir (Pala, 2006: 555-556). Nemrud'un ismi eserde iki kez geçmiş olup beyitlerde onun kibri yüzünden Allah'a iman etmemesi ve bu sebeple bir sinek yüzünden öldüğü hatırlatılır.

Düşmen-i mağrurun olma satvetinden tersnâk

Peşşe vîrân-sâz-ı magz-ı nahvet-i Nemrûd olur (G.102/ 5)

(Mağrur düşmanın kuvvetinden korkma; sivrisinek, Nemrud 'un kibrini ve beynini yok eder.)

2.5.11. Şeddad

Şeddad, Hûd peygamberin kendilerine yol gösterici olarak gönderildiği Ad kavminin hükümdarıdır. Ad kavminden, Kuran-ı Kerim'de Necm, Ahkâf, Şuara vb. gibi birçok surede bahsedilir. Muhteşem saraylara, bağlara, bahçelere ve zenginliğe sahip olan Ad halkı, zamanla bunların ihtişamına kapılıp putlara tapmaya başlar. Hz. Hûd, kendisine peygamberlik nasip olduğunda onları uyarır ve Allah yoluna girmeleri için büyük çaba sarf eder. Kavmin hükümdarı olan Şeddad ise siyaset ve zorbalıkla halkı kendisine itaate zorlar. Kibrinden vazgeçmeyen hükümdar ve halk, bir süre sonra başlarına gönderilen kuraklık, şiddetli rüzgâr gibi felaketler ile helak edilir (Kırca,1988:333-334).

Şeddad'ın adı bir kez acizliği üzerinden anılır. Hz. Peygamber için yazılan naatte, Hz. Muhammed'in Sevr Mağarası'na Hz. Ebubekir ile saklandığında mağaranın girişine örümceklerin Allah'ın emri ile ağ kurup onları kurtardığına telmih yapılır ve o örümceklerin ağındaki her ipliğin Şeddad'ın binalarından daha güçlü olduğu çünkü Allah'ın izniyle yapıldığı belirtilir.

Rişte-i dâm-ı meges-gîr-i 'anâkib gibidür

Bünye-i şer'ine nisbetle binâ-yı Şeddâd (K.2/82)

[Ayetlerin varlığına nisbetle Şeddad'ın binası (ancak) örümceklerin ağının tuzağındaki iplik gibidir.]

2.5.12. Yafes

Hz. Nuh'un kendisiyle birlikte Tufan'dan kurtulan Hâm, Sâm ve Yafes adlı üç oğlundan birisi, rivayetlere göre en gencidir. Anlatılara göre Hz. Nuh, tufan sonrasında bir zaman uyuyakalır, o uyurken bir sebepten üzerindeki örtü açılır ve Hz. Nuh çıplak kalır. Bu durumu üç oğlu da görür ve Sâm, Yâfes ile birlikte babasının vücuduna bakmadan onu örtmüş ancak Hâm bu duruma kahkahalarla güler. Bu sırada uyanan babaları "Sâm'ın neslinden peygamberler, Yâfes'in neslinden krallar ve kahramanlar, Hâm'ın neslinden de siyahi köleler çıkacaktır." duasında bulunur.

Bir zaman sonra Hz. Nuh, dünyayı üç oğlunun arasında paylaştırır ve bu paylaşım sonrasında Yâfes'e Rum yani Anadolu diyarı ve doğu ülkeleri düşer. Bu taksime göre Türkler, Yâfes'in soyundan gelir (Harman, 2013: 174-175). Nâbî de bu bilgilerden hareketle Kırım Hanı Devlet Giray Han'ın methiyesinde onun Yâfes'in temiz soyundan geldiğini söyleyerek Devlet Giray Han'ı yüceltir.

Mürtebitdür nesl-i pâki devr-i Yâfes'den berü

Saltanatla mekremetle şân ile 'ünvân ile (K.21/10)

(Temiz nesil Yafes'in devrinden beri Saltanatla şerefle şan ve unvanla bağlantılıdır.)

2.6. Osmanlı Hanedanı

Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye), 1299'da Osman Bey'in önderliğinde Bilecik'in Söğüt ilçesinde kurulan bir beylik iken 1453 yılında Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle imparatorluğa dönüşür. 1683'te en geniş sınırlarına ulaşan imparatorluk zamanla duraklama, gerileme ve dağılma dönemine girer. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı resmen sona erer.

Divan'da Osmanlı Devleti'nin padişahları, tahta çıkmaları ve başarılarıyla, şehzadeleri doğumları ve sünnetleri münasebetiyle ve Valide Hatice Sultan ise yaptırdığı cami vesilesiyle beyitlerin konusudur.

2.6.1. Padişahlar

Padişahlara, tahta çıkış sırasına göre yer verilir.

2.6.1.1. Osman I

Osmanlı Devleti'ne adını veren Osman[27] Gazi, Ertuğrul Gazi'nin oğludur. 1258'de doğar, 1281'de babasının vefatı üzerine emir olur. 1258'de yapılan gazada gösterdiği cesaret ve ustalık sebebiyle Alâeddin Selçukî tarafından kendisine davul, sancak, kılıç ve hilat ve emirlik menşuru hediye edilir; 1299'da Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla saltanatını ilan eder. Savaştan asla kaçmaz ve beyliğin sınırlarını genişletmeyi amaçlar. Babasının vefatından sonra 46 yıl başta kalır ve 1326'da hayatını kaybeder (Süreyya, 1996: 34).

Âl-i Osman, Osmanlı, mülk-i Osmânî adları Osman Gazi'nin adından gelmekte ve onun soyunu temsil etmektedir. İncelediğimiz eserde ismine de bu münasebetle 3 kez yer verilir. Sultan IV. Mehmet'in övgüsünün bulunduğu tarihte Osmanlı Devleti'ne atıfta bulunulur.

Hazret-i şâh-ı cihân vâris-i mülki 'Osmân
Ya'ni Sultân Muhammed eser-i lutf-ı Hudâ(T.10/1)

[Osmanlı Devleti'nin varisi, cihan padişahı hazretleri yani Allah'ın lütfu (olan) eser Sultan Muhammed.]

2.6.1.2. Süleyman I

1694-1696 civarında Trabzon'da dünyaya gelen Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim ve Hafsa Sultan'ın şehzadesidir. Süleyman isminden ziyade, Kanunî, Muhteşem ve Büyük Türk unvanlarıyla dünya tarihinde yer alır.

1509'da Kefe sancağına, 1512'de babası tahta çıkınca da Manisa sancağına gönderilir. 1520'de tahta çıkar ve 47 yıldan uzun süre tahtta kalır, bu süre içinde Cem Sultan olayı, Mısır valisi Ahmet Paşa isyanı bastırılır ve Batı'da fetihler yapar. 1526'da Mohaç Meyhan Muharebesi'ni kazanır; Macaristan, Fransa ve Safeviler'le mücadele eder. 13 kez bizzat savaşa gidip 300'den fazla kale fetheder. 1566'da Zigetvar Kuşatması esnasında hayatını kaybeder (Emecen, 2010: 62-74). Nâbî Dîvânı'nda adı, sadece Sultan IV. Mehmet'in övüldüğü mesnevide geçer.

[27]Diğer örnekler için bk.: (M.7/74; M.8/21).

Vâris-i mülket-i Süleymânî

Âb-ı rûy-ı gürûh-ı ‘Osmânî (M.7/74)

[Süleyman’ın ülkesinin varisi, Osmanlı toplumunun yüzsuyu(dur).]

2.6.1.3. Selim II

Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan’ın oğludur. İstanbul’da doğup saltanat makamına geçen ilk padişahtır. Babasıyla birlikte seferlere katılır. 1542’de Konya’ya sancağa gönderilir. Şehzade Mustafa katledilince tahtın en büyük varisi konumuna gelir ve Lala Mustafa Paşa’nın yardımıyla kardeşi Beyazıt’ı katledip 1566’da tahta geçer. II. Selim, savaşlarda sarayda kalmayı tercih eden, sekiz yıl süren saltanatı döneminde hiçbir sefere çıkmayan ilk Osmanlı hükümdarıdır. Divan edebiyatına şiirleriyle katkıda bulunan sultan şairlerden olup bu alanda yeteneklidir. Şiirlerini “Selîmî” ve “Tâlibî” mahlasıyla yazsa da divan sahibi değildir.

Ayrıca II. Selim, Edirne’deki Selimiye Camii’ni Mimar Sinan’a inşaa ettirir. Yine Konya’da Sultan Selim Camii ve Külliyesi gibi birçok hayratı bulunur. 1574’te İstanbul’da hayatını kaybeder (Emecen, 2009:414). Sultan II. Selim’in adı eserde tek yerde yaptırdığı caminin ismi vesilesiyle geçer.

Didi Süleymân dilerem ey nedîm

Tevliyet-i câmi’-i Sultân Selîm (M.10/ 41)

(Süleyman, Ey Nedim, dilerim ki Sultan Selim Camii’nin idaresini alayım.)

2.6.1.4. Mehmet IV

1648-1687 tarihleri arasında Osmanlı padişahlığı yapan Sultan IV. Mehmet[28], Sultan İbrahim ve Hatice Turhan Sultan’ın oğludur. Babasının rahatsızlığı sebebiyle yedi yaşında iken 1848’de tahta çıkar. Küçük yaşta tahta geçmesi sebebiyle ülke yönetiminde otorite boşluğu yaşanır, bu sebeple iç ve dış politikada sürekli başarısızlık ve görevden aziller sıklaşır. Edirne’ye yerleşip avcılığa merak salar. Bu sebeple de “Avcı Mehmet” olarak anılır, sadrazamlığı Köprülü ailesine verir.

[28] Mehmed/Mehmet ismi, Arap alfabesiyle yazılışı bakımından Muhammed ismine benzediğinden bu isim Osmanlı kaynaklarında bazen Mehmed bazense Muhammed olarak geçer. Şairler vezinleri tutturabilmek adına yer yer Mehmed yer yer Muhammed ismini tercih eder. İsme, çalışmada Türkiye Türkçesine uygun olarak Mehmet şeklinde yer verilmektedir.

Kişver-güşây-ı ma’delet sultân Muhammed Hân kim

Feth-i cihândur niyyeti tîğ-i zafer-mevfûr ile (T.19/2)

[İnsaflı ülke açıcı, cihangir, Sultan Muhammed Han(dır) ki zafer artıran oku ile niyeti cihanın fethidir.]

IV. Mehmet[29], çeşitli alanlarda yenilikler yapılarak içte ve dışta otorite sağlanmaya çalışır. Lehistan üzerine sefer düzenleyerek Kamaniçe Kalesi’nin fethini gerçekleştirir. Saltanatının önemli bir kısmını Edirne’de av yaparak geçiren IV. Mehmet, İkinci Viyana Kuşatması’nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 1687’de tahttan indirilir ve yerine II. Süleyman getirilir. Edirne’ye yerleşen IV. Mehmet, 1693’te vefat eder. II. Mustafa ve III. Ahmet’in babasıdır (Özcan, 2003: 414-418). Sultan IV. Mehmet, Nâbî Divanı’nda, Sultan Muhammed, Bü’l-feth-i Sânî, şah, şahenşah, padişah kelimeleriyle anılır, ismi 24 yerde başarılarıyla geçer.

Bağ-ı ‘adlün nihâl-i mümtâzı

Ya’ni Sultan Muhammed Gâzî (M.8/116)

(Adalet bağının seçkin fidanı yani Sultan Muhammed Gazi’dir.

2.6.1.5. Süleyman II

1687-1691 tarihleri arasında Osmanlı padişahlığı yapan Sultan II. Süleyman, I. İbrahim ve Saliha Dilaşup Sultan’ın oğludur, 1642’de İstanbul’da doğar. Hayatının kırk yılını sarayın Şimşirlik denilen odasında hapis hayatı yaşayarak geçirir, ağabeyi IV. Mehmet’in tahttan indirilmesiyle devletin başına geçer.

Uzun yıllar kapalı ve ölüm korkusuyla yaşaması akli dengesinin zayıflamasına sebep olduğundan tahtta sadece dört yıl kalır. 1691’de Edirne’de hayatını kaybedince yerini kardeşi II. Ahmet alır (Özcan, 2010: 75-80). II. Süleyman’ın adı, Nâbî Dîvânı’nda Hasan Paşa’nın Halep’teki sarayını tamir ettirmesi üzerine düşürülen tarihte “Süleymân Hân” şeklinde geçer.

[29]Diğer örnekler için bk.: (K.7/B, 39; K.8/ B). (T.10/B,1; T.19/18; T.20/ B, 1; T.21/ B, 1; T.24/ 1; T.26/B, 10; T.30/ 30, 44; T.50/B; T.51/2; T.54/1). (M.3/B, 32; M.7/B, 75).

Ba'dehu eyleyüp Süleymân Hân

Hüsn-i hulk u sülûkına tahsîn (T.51/3)

(Ondan sonra Süleyman Han, güzel huyuna ve yoluna güzellik eyleyip…)

2.6.1.6. Mustafa II

1695-1703 tarihleri arasında Osmanlı padişahlığı yapan Sultan II. Mustafa[30], IV. Mehmet ve Rabia Gülnuş Sultan'ın oğludur. 1664'te İstanbul'da doğar. İlk eğitimini Vânî Mehmet Efendi ile Seyyid Feyzullah Efendi'den alır. 1675'te kardeşi Ahmet ile birlikte dillere destan bir eğlenceyle sünnet olur.

Eyleyüp sünnet iki şehzâde-i âzâdesin

Birisi Sultân Ahmed biri Sultan Mustafa (T.24/4)

(İki hür şehzade sünnet eylemişlerdir, biri Sultan Ahmet biri Sultan Mustafa'dır.)

1687'de kendisi yerine II. Süleyman tahta geçince kardeşi Şehzade Ahmet ile birlikte Şimşirlik Dairesi'ne kapatılır ve bu sürecin sonunda 1695'te tahta geçer. "Zevk, sefa ve rahatı kendimize haram eylemişizdir" diyerek devlet işleriyle meşgul olur. Dine ve devlete hizmetin zenginlikten daha önemli olduğunu, sabretmenin önemini, halkın refahının kendisinin refahından daha önemli olduğunu her fırsatta belirtir, seferlere kendisi komutanlık yapar. Sakız Adası onun döneminde geri alınır, 1695'te Birinci Avusturya Seferi'ne başarıyla sonuçlanır, birçok kale ele geçirilir. Bu başarılardan ötürü Sultan II. Mustafa'ya "Gazi" unvanı verilir. İki kez daha Avusturya Seferi'ne çıksa da istenilen sonuç alınamaz.

Ana dek kim cenâb-ı fahr-ı mülûk

Mustafa Hân hidîv-i rûy-ı zemîn (T.51/7)

(Yeryüzü sultanı Mustafa Han ona kadar ki padişahların iftihar hazretleridir.)

[30]Diğer örnekler için bk.: (T.24/8).

Hocası Seyyid Feyzullah Efendi'yi şeyhülislamlığa getirir. Savaşların ve yenilgilerin artması, ekonominin bozulmasına sebep olunca iç karışıklıklar baş gösterir, 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanır, halk içinde de Sultan'a karşı hoşnutsuzluklar başlar. Şeyhülislam, devlet işlerine fazlasıyla karışınca da 1703'te Edirne Vakası yaşanır ve Sultan, tahtı kardeşi III. Ahmet'e bırakarak Edirne'ye çekilir (Özcan, 2020: 275-280). Sultan'ın ismi eserde sünnet töreni ve cülûsiye töreni için kaleme alınan şiirlerde 5 yerde geçer.

Kaside-i Culûsiye Ender-Sitâyiş-i Sultan Mustafa El-Gazi İbni Sultan Muhammed…

Cenâb-ı hazret-i Sultan Mustafa Hân kim

Gubâr-ı dergehidür zahm-ı rüzgâra zerur (K.7/38)

(Sultan Mustafa Han Hazretlerinin huzurudur ki rüzgâr yarasına dergâhın tozu zararlıdır.)

2.6.1.7. Ahmet III

Sultan IV. Mehmet ve Emetullah Rabia Gülnuş Sultan'ın tahta çıkan ikinci şehzadesi Sultan III. Ahmet, 1703-1730 yılları arasında Osmanlı tahtındadır. 1673'te doğar, Edirne Vakası'ndan sonra ağabeyi II. Mustafa'nın yerine 1703'te Edirne'de tahta geçer. İlk yıllarını devletin iç meseleleriyle uğraşarak geçiren padişah, Nâbî Dîvânı'nda adı en fazla geçen padişahlardandır.

Han Ahmed-i yegâne şehenşâh-i 'asr kim

Eyyâm-ı 'îd-ı rûzedür eyyâm-ı devleti (K.16/69)

(Asrın en büyük padişahı sadece Ahmet Handır ki devletin günlerinin hepsi bayram günüdür.)

Sultan III. Ahmet[31], Avrupa ülkeleri arasındaki savaşlarda tarafsızlığını korumaya çalışıp İran'la dostluk kurar. Döneminde sıklıkla sadrazam değişikliğine gidilir. Osmanlı-Rus Savaşı çıkar ve 1711'de Prut Antlaşması imzalanır. Dış politikada çeşitli seferlere çıkılır, bunların sonucunda yer yer başarılı yer yer başarısız

[31]Diğer örnekler için bk.: (K.8/B,56). (T.21/B, 4; T.22/B, 1; T.23/B, 2; T.24/4, 8; T.45/B, 1, 7; T.51/5; T.66/1; T.67/B, 1; T.69/1; T.73/B, 8; T.74/B, 1; T.75/B; T.76/B, 2; T.93/11; T.94/11; T.103/B, 2; T.104/B, 2; T.113/2; T.127/19; T.129/1; T.133/1; T.138/22; T.139/4; T.140/1; T.141/B,4; T.143/5; T.144/14,33). (M.1/88; M.2/B, 42; M.7/35; M.10/70). (G.724/6). (Kt.7/B; Kt.53/B,2). (R.118/B).

olunur. 1718'de Avusturya ile Pasarofça Antlaşması imzalanır ve ülke Lale Devri denilen döneme girer. Yirmi yedi yıl tahtta kalan padişah, 1730'da devlette çıkan meşhur Patrona Halil İsyanı sebebiyle tahttan indirilir, 1736'da hayatını kaybeder. Musikişinas, şair ve hattattır. Şiirlerinde "Necip" mahlasını kullanır. Şair Nâbî ile yakın olup kendisini ve şiirlerini beğendiğini her fırsatta dile getirir (Aktepe, 1989: 34-38).

Sultan III. Ahmet, Nâbî Dîvânı'nda, Hazret-i Han, Han Ahmet, Sultan Ahmet isimlerinin yanında şehryâr-ı cihân, padişah, şeh-i devrân, şeh, hidiv unvanlarıyla; ayrıca doğumu ve sünneti münasebetiyle yazılan tarihlerde "şehzade" olarak yer alır. Ancak çalışma esnasında esas alınan beyitler kendisinin sadece ismen zikredildiği beyitlerdir. İsmi, 55 farklı yerde, sünnet töreni, devletin başı olması, başarıları, methedilmesiyle geçmektedir.

Zıll-ı memdûd-ı Hüda Hazret-i Han Ahmed kim
Sâye-i ser-'âlem-i devletidür mihr-i münîr (K.8/20)

[Ahmet Han Hazretleri, Allah'ın (dünyaya) uzanmış gölgesidir ki parlayan güneş, devletin baş nişanının gölgesidir.]

Şehenşâh-ı muazzam hazret-i Sultân Ahmed Hân
Ki zâtın dest-i kudret mâye-i rüşd u sedâd itdi (T.135/1)

(Sultan Ahmet Han hazretleri, muazzam şahların şahıdır ki akıllı ve doğru kullanılan maya onu kudretin eli yaptı.)

2.6.2. Şehzâdeler

Şehzâde, padişahların soyundan gelen erkek çocuklar, padişahların oğulları, için kullanılan bir unvandır. Padişahların kız çocukları için sultan, anneleri içinse valide sultan unvanı tercih edilir.

2.6.2.1. Abdülmelik

Şehzade Abdülmelik, Sultan III. Ahmet'in hicri 1121, miladi 1709'da doğan şehzadesidir. Henüz bebekken 1710'da vefat eder. Yeni Camii türbesine defnedilir (Süreyya, 1996: 2). Sultan Ahmet'in oğlu Şehzâde Sultan Abdülmelik'in doğumu üzerine yazılan tarihte şehzade, gönül ufkunda doğan mutluluk güneşine benzetilir.

"Tarih-i Vilâdet-i Şeh-zâde-i Zî-şân 'Abdül'l-Melik bin Sultân Ahmed Hân"

Oldı ufuk-ı dilinde tâli'

'Abdü'l-melik âftâb-ı devlet (T.73/13)

(Abdülmelik, gönül ufkunda doğan mutluluk güneşi oldu.)

2.6.2.2. İsa

Şehzade İsa[32], Sultan III. Ahmet'in hicri 1117, miladi Şubat 1706 tarihinde doğan ve Mayıs 1706'da vefat eden şehzadesidir. Yeni Camii türbesine defnedilir (Süreyya, 1996:19).

Sultan III. Ahmet'in oğlu Şehzâde Sultan İsa'nın doğumu üzerine düşürülen tarihte adı geçen şehzadenin doğumu anlatılırken Hz. İsa'ya "ruh-ı mütecessid" tamlamasıyla onun ruhunun üflenmesi olayına telmih yapılır. 18 beyitlik tarih boyunca Hz. İsa ile temizlik, güzellik gibi konularda bağdaştırılır.

"Tarih-i Vilâdet-i Şeh-zâde-i Mükerrem Sultan 'İsâ bin Es-Sultân Ahmed Hân"

Eskiden hıdmetidür didi anunçün târîh

Geldi ruh-ı mütecessid gibi sultân 'İsâ (T.74/ 18)

(Sultan İsa, yeni oluşan ruh gibi geldi, onun için tarih düşürmek eski vazifedir, dedi.)

2.6.2.3. Mehmet (Muhammed)

Şehzade Muhammed[33] (Mehmet), Sultan III. Ahmet'in hicri 1117, miladi Kasım 1705 tarihinde doğan ve Haziran 1706'da vefat eden bir diğer şehzadesidir. Yeni Camii türbesine defnedilir (Süreyya, 1996:24).

[32]Diğer örnekler için bk.: (T.74/5).
[33]Diğer örnekler için bk.: (T.76/B,20).

Şehzade Mehmet, Nâbî Dîvânı'nda yer alan ve doğumu için düşürülen iki ayrı tarihin başlığında ve birer beyitte ismen, bir kez de şehzade olarak yer alır. İlgili başlıklar "Tarih-i Vilâdet-i Şehzâde Sultan Muhammed bin Sultân Ahmed Hân-ı Gazi" ve "Tarih Vilâdet-i Şeh-zâde Sultan Muhammed bin Sultân Ahmed Hân" şeklindedir.

Zât-ı sultân Muhammed-i şeh-zâd

Şems-i ikbâl u nûr-ı sâfîdür (T.75/1)

(Padişah çocuğu Sultan Muhammed'in kendisi, talih güneşi ve saf parlaklıktır.)

2.6.2.4. Murat

III. Ahmet'in 1119, miladi 1708'de doğup aynı yıl vefat eden şehzadesidir (Süreyya, 1996:28). Şehzade Murat'ın ismi Nâbî Dîvânı'nda sadece doğumu münasebetiyle ilgili tarihin başlığında geçer. Beyitte Sultan Ahmet'in oğlu olduğu belirtilir. Hammer tarihine göre annesi esir, Hırvat bir kadındır. 1708'de doğan şehzade için üç gün üç gece şenlik düzenlenir (Hammer, 2008: 122).

Eyledükçe çeşm-i zıllu'llah Sultân Ahmedî

Rûşenâ şeh-zâde-i hurşîd-rû Sultân Murâd (T.45/1)

(Allah'ın gölgesinin gözü Sultan Ahmet eyledikçe; ey ışık saçan, güneş yüzlü şehzade Sultan Murat.)

2.6.3. Valide Sultanlar

2.6.3.1. Hatice Turhan Sultan

Dîvân'da inşa edilen cami üzerine düşürülen tarihte "Valide Sultan" olarak adı geçen, Hatice Turhan Sultan[34], I. İbrahim'in eşi ve IV. Mehmet'in annesi olan valide sultandır. Rus asıllıdır ve Kırım Tatarlarına esir düşünce Osmanlı sarayına getirilip Kösem Sultan'a hediye edilir. Sultan I. İbrahim'in ilk eşidir ve 1642'de Şehzade Mehmet'i dünyaya getirince haseki sultanlık unvanını alır.

[34]Diğer örnekler için bk.: (T.11/1)

1648'de oğlu, küçük yaşta tahta çıkınca kendisi de valide sultan olur ve uzun yıllar ülke yönetiminde söz sahibidir. Oğlu IV. Mehmet'in yaşı devlet yönetimine uygun zamana geldiğinde 1656'da devlet işlerinden çekilir, 1683'te Edirne'de vefat eder. Yaşarken çeşme, kütüphane, camii, külliye gibi birçok yapının inşasına vesile olan, yardımsever bir sultandır (Karaca, 2012: 423-425). Adını alan caminin tamamlanması üzerine düşürülen tarihte 3 kez kendisinden söz edilir.

"Tarih-i Berây-ı Câmî'-i Vâlide Sultan"

Nâbiyâ târîh odur her okuyan ide du'â:

"Vâlide Sultan'un itsün câmi'in Allah kabûl" (T.11/5)

[Ey Nâbî, tarih odur (ki) her okuyan dua etsin, "Allah, Valide Sultan'ın camisini kabul etsin."

2.7. Osmanlı'da Devlet Adamları

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık, valilik, şehhülislamlık, kadılık gibi çeşitli görevlerde bulunan devlet adamları alfabetik sıraya göre yer alır.

2.7.1. Sadrazamlar

Sadrazam ya da vezir-i azam, Osmanlı Devleti'nin teşkilatında padişahtan sonra gelen, devletin en yüksek rütbeli idarecisidir. Sadrazamlar, padişahın mutlak vekili olarak devlet işlerini yürütmekle görevlilerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde sadrazama sadece "vezir" denilirken Sultan Murat döneminde vezir sayısı artınca hükümdarın vekili olan veziri diğerlerinden ayırmak için "vezir-i azam ve sadrazam" unvanları kullanılır (Buz, 2009:11).

2.7.1.1. Ahmet Paşa, Kalaylıkoz

Eski saray baltacıları ocağında musahip Yusuf Ağa'ya hizmet ederek devlet işlerine giren Ahmet Paşa, Yusuf Ağa'nın görevi son bulduğunda 7 yıl Cidde valiliği yapar. 1689'da kaptan-ı deryalık görevine getirilir, ilk deniz savaşında başarılı olur ancak Akdeniz'deki adalar ve kıyılardan rüşvet aldığı tespit edilince Midilli'ye sürgün edilir, 1691'de de birer yıl arayla Trabzon, Sivas, Kıbrıs valiliklerine atanır. 1693'te, İstanbul'da oluşan güvenlik açığı sebebiyle İstanbul'a kaymakam olarak gönderilir

orada tacirlerin ticaret yaparken mallara keyfi fiyat vermelerini engellediğinden çevrenin gözüne girer. Bozuklu Mustafa Paşa, bu başarıdan rahatsız olunca onu merkezden uzaklaştırır. Trabzon valiliği sırasında Rusya, Azak Kalesi'ni ele geçirince Ahmet Paşa, başarısızlığı sebebiyle kaçıp üç yıl kadar saklanır. Valide Sultan onu affedince 1703'te kendisine Girit valiliği, Eylül 1704'te de sadrazamlık verilir. Ahmet Paşa 3 ay sonra sadrazamlıktan istifa eder. Paşa, 1714'te yeniden Trabzon valiliğine atanır ancak yola çıkamadan hastalanarak hayatını kaybeder (Buz, 2009: 161-165).

"Der- Vasf-ı Kalaylıkoz Ahmed Paşa"

Nâgehân bir gün Kalaylıkoz gelüp oldı vezîr

Her gören didi vezâret 'ırzını eyler şikest (Kt.14/ 1)

(Bir gün ansızın Kalaylıkoz gelip vezir oldu, her gören vezirliğin şerefini kırar dedi.)

Kalaylıkoz isminin anlamı için çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi düzeni sevdiğinden aldığı yönündedir. Diğeri ise Paşa'nın babasının kalaycılık mesleğini yapmasından "kalaycı" ve sadrazamlık öncesinde kozbekçiler odasında beklediğinden "koz" kelimesini alarak ikisinin birleşmesinden doğan kalaycıkoz/ kalaylıkoz'dur.

Kaynaklara ve Nâbî'nin kendisi için kaleme aldığı kıtadaki manaya bakıldığında, Kalaylıkoz Ahmet Paşa'nın başarısız, cahil, korkak şatafatı seven ve devlet işlerinden anlamayan bir yapısının olduğu anlaşılmaktadır. Yine kendisi için düşürülen tarihte başarılı ve eşsiz bir vezir olduğu vurgulanır. Bu ikilem Nâbî'nin düşüncelerinin zamanla değiştiği yönündedir. Dîvân'da onun için bir kıta bir de tarih yazılmış olup Ahmet, Kalaylıkoz isimlerinin yanında âsâf, vezir, vekil sıfatlarıyla 4 yerde anılır.

"…Târîh-i Sadâret-i Kalaylı Ahmed Paşa…"

Nâmdâr-ı şehinşeh-i 'âlem

Ahmedü'l-hulk âsaf-ı yek-tâ (T.82/37)

(Âlem'in şahlar şahının ünlü eşsiz veziri, tabiatın Ahmet'i)

2.7.1.2. Ali Paşa, Çorlulu

Çorlu'ya yerleşen bir çiftçi ailesinin oğlu olarak 1670 civarında dünyaya gelir. II. Ahmet devrinde devlette işe yerleştirilir, zamanla saraya girer. 1700'de silahtarlık görevi verilir. Çalışmalarıyla padişaha yakınlaşır, kısa süre içinde diğer paşaların dikkatini çeker.

1703'te kendisine Kubbealtı'nda beşinci vezirliği aynı yıl rikâb-ı hümâyun kaymakamlığı verilir. 1706'ya kadar merkezde ve taşrada önemli görevlere getirilen Çorlulu Ali Paşa, 1706'da Baltacı Mehmet Paşa'nın yerine sadrazam olup 1708'de Sultan II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile evlenerek devlete damat olur.

"Tarih-i Berây-ı Bârgâh-ı Vezir-i A'zam Çorlılı 'Ali Paşa"

Âsmân-kadr ü felek-pâye 'Alî Pâşâ kim

Rütbe-i câhını tahrîr idemez istifâ (T.92/ 22)

[Gök kadar değerli ve felek dereceli Ali Paşa ki makamının yerini (rütbesini) (kimse) tamamıyla yazamaz.]

Görevi sırasında çeşitli ekonomik politikalar uygular. 1708'de İsveç ve Rusya arasında çıkan Poltova Savaşı'nda İsveç kralı XII. Charles'ın yenilmesi ve Osmanlı'ya sığınması üzerindeki baskıları artırır. İznikli Silahtar Ali Ağa ile Paşmakçı-zade Seyyid Ali Efendi'nin de Çorlulu Ali Paşa aleyhinde davranış sergilemesi 1710'da sadaretten azline sebep olur. Bu olay üzerine ülkede birçok yere sürgüne gönderilir ve en sonunda Şeyhülislam Paşmakçı-zade Seyyid Ali Efendi'nin fetvasıyla 1711'de idam edilir (Aktepe, 1993: 370-371). Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın ismi, kendisinin sadareti üzerine düşürülen tarihte ve Baltacı Mehmet Paşa ile birlikte olmak üzere toplam üç kez geçmektedir.

Nev-bahâr-ı 'asr-ı sultân Ahmedî'de Nâbiyâ

Döndi iki âsafun lutfiyle kalbüm gülşene (G.724/6)

(Ey Nâbi, Sultan Ahmet asrının ilkbaharında, kalbim iki vezirin lütfuyla gülbahçesine döndü.)

Birinün ismi Muhammed birinün ismi ‘Ali

Döndiler ruhsâr-ı devletde dü çeşm-i rûşene (G.724/7)

[Birinin ismi (Taberdar) Muhammed birinin ismi (Çorlulu) ‘Ali; devletin yüzündeki iki gözü aydınlığa döndü.]

2.7.1.3. Ali Paşa, Hacı/ Merzifonlu

Merzifonlu Hacı Ali[35] Paşa, 1640 civarında doğar. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın önce silahtarı sonra kapıcılar kethüdası olur. 1683’te Viyana Seferi’ne katılır, sefer dönüşünde hac vazifesini yerine getirerek Hacı Ali Paşa unvanını alır. 1685’te vezirlik, 1690’da Erzurum beylerbeyliği ardından İstanbul kaymakamlığı yapar, 1691’de Diyarbakır valiliği sırasında görevden alınan Arabacı Ali Paşa’nın yerine sadrazam olur. 1692’de Avusturya seferine çıkar, Belgrad Kalesi alınınca Edirne’ye döner. Defterdar Canip Ahmet’in kendi adamı olması ve halka acımasız davranması sebebiyle görevden alınır. 1700’de hayatını kaybeder (Özcan, 1996:440). Hacı Ali Paşa, Serpuşçu ve Çalık sıfatlarıyla da anılır. Hacı Ali Paşa, 1692’deki sadaretinin kutlanması amacıyla düşürülen tarihle eserde yerini alır.

“Kaside-i Tehniye Der Zımn- Târîh-i Sadâret-i El-Hac ‘Ali Paşa”

Bir beşîr irdi beşâretle dedi târîhin

Ali Paşa’ya mübârek ide sadrı Mevlâ (T.36/32)

(Bir müjdeyle sevinçle tarihini söyledi, Mevlâ, Ali Paşa’nın gönlünü mübarek etsin.)

2.7.1.4. Ali Paşa, Silahtar/ Damat/Şehit

İznik civarındaki bir köy olan Sölöz’de 1682’de doğduğu düşünülmektedir. Babası devlette görevli birçok paşanın kethüdalığını yapar, Ali[36] Paşa ise babasının görevleri dolayısıyla küçük yaşta, II. Ahmet döneminin sonlarına doğru, 1691-1695 yılları arasında saraya girip Enderun’da eğitim görür. Çorlulu Ali Paşa’nın silahtarlığı

[35]Diğer örnekler için bk.: (T.36/ 9)

[36]Diğer örnekler için bk.: (K.17/B, 13, 16; K.24/B). (T.103/B, 30; T.104/5; T.112/B, 1; T.120/B; T.138/B, 30). (M.1/80; M.2/29, 49). (G.461/9; G.561/9; G.667/9). (Kt.3/B,6; Kt.12/B). (R.117/B,2; R.133/B).

sırasında, padişah II. Mustafa'ya tanıtılır ve padişahın önemli kulları arasına girer. Öyle ki III. Ahmet tahta geldiğinde bile saraydaki yerini koruyarak Has Oda'da görev alır; rikabdar, çuhadar ve silahtarlık görevlerini üstlenir.

'Ali-nâm ol âsaf-ı pâk-dil kim

Senâsıyla rîzân olur hâmeden kand (T.112/2)

('Ali adlı o temiz gönüllü vezir ki övülürken kalemden şeker dökülür.)

1708'de padişah III. Ahmet'in musahibi olan Ali Ağa, 1709'da padişahın kızı Fatma Sultan ile evlenerek padişahın damadı olur ve "damat" sıfatına erişir. Damatlığından kısa bir süre sonra devlette "rikâb-ı hümâyun" görevine getirilince devletteki önemli işlerde söz sahibi olur. Dönemin sadrazamı ve kendisinin intisap ettiği Çorlulu Ali Paşa'nın görevden azledilmesinde etkilidir. Damat Ali Paşa, Hoca İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesine yardımcı olur ancak onun da kendisini öldürtmek istediğini öğrenince onu katlettirip 1713'te kendisi sadrazam olur.

Yegâne sadr-i a'zam âsaf-ı sâfi-dil-i ekrem

Mu'in-i mülk ü millet hâmî-i devlet 'Ali Paşa (T.103/15)

(Biricik cömert, temiz kalpli vezir, sadrazam devleti koruyan milletin ve mülkün yardımcısı 'Ali Paşa.)

Sadrazamlığı sırasında Prut Antlaşması'nın maddelerine Rusya'nın uymasını sağlar; 1699'daki Karlofça Antlaşmasıyla kaybedilen yerleri geri almak için çalışır. Venedik'in Akdeniz'deki Osmanlı ticaret gemilerini antlaşma şartlarına aykırı biçimde rahatsız etmesi ve Karadağlıları Osmanlı lehine kışkırtması üzerine kendisi karadan, Canım Hoca Mehmet Ağa denizden Mora Seferi'ne çıkar. Birtakım uğraşlar sonucunda 1715'te Mora'yı fetheder. Böylece Damat Ali Paşa, tarihte "Mora Fatihi" olarak anılır. Avusturya seferinde orduya moral vermek isterken alnından vurulup şehit edilir.

İstanbul Şehzade Camii yakınında kütüphane oluşturur. Ülke dışına kitap ihracatını yasaklar, Enderun'a hazırlık mektebi yaptırır, Nâbî'nin mektuplarını tezkirecisi Habeşi-zade Abdürrahim Çelebi'ye toplatır. Kendisine sunulan Arapça,

Farsça ve Türkçe arz, kaside ve tarihler Edirne'de maiyetinde bulunan Mustafa Sami Bey tarafından bir araya getirilir. İnşasının güzel olduğu belirtilen Ali Paşa'nın bir divançe teşkil edecek kadar şiirlerinin bulunduğu fakat şiiri pek önemsemediğinden bunları kayıt altına aldırmadığı nakledilir (Özcan, 2010: 433-434). Damat Ali Paşa, kasrının yenilenmesi, sadrazamlığı, temiz kalpliliği ve daha birçok özelliği yönüyle Divan'da 27 yerde adı geçer.

Ref‘ idüp dest-i du’âsını didi

‘Alî Pâşâ’ya mübârek ola kasr (T.120/5)

(Dua elini kaldırıp ‘Ali Paşa’ya köşk mübarek olsun, dedi.)

2.7.1.5. Fazıl Ahmet Paşa, Köprülüzade

1635-36 yıllarında Amasya'da dünyaya gelen Fazıl Ahmet[37] Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın oğludur. Aldığı eğitim sayesinde 16 yaşında iken İstanbul'un önemli medreselerinde "paşazade" sıfatıyla ders verir. 1659'dan sonra Erzurum ve Şam valilikleri yapar, 1661'de babası ölünce yerine sadrazam olur.

Dış politikada Avusturya ile mücadele eder. 1666'da Girit Seferi'ne çıkar ve 1669'da Girit ve şehrin anahtarı Osmanlı sadrazamı Ahmet Paşa tarafından teslim alınır. Ahmet Paşa, Girit'te önemli vakıflar yaptıktan sonra 1670'de Edirne'ye geri döner. 1672'de Lehistan'a sefere çıkılır; Kamaniçe, Bucaş gibi önemli birkaç kale alınıp Bucaş Antlaşması imzalanır. Papa'nın desteğini alan Avusturya ile bir süre daha savaşılırken orduyu yöneten Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sağlığı bozulduğundan ordudan ayrılır ve 1676'da hayatını kaybeder.

Zeki, cömert, adil, dindar, savaşçı ve başarılı kişilik özelliklerini gösterdiğinden kendisine "fâzıl" unvanı verilir (Özcan, 2002: 260-263). Ahmet Paşa'nın adı, Girit'in fethedilmesi üzerine düşürülen tarihte üç kez geçer.

[37]Diğer örnekler için bk.: (T.50/ 2)

“Târîh-i Feth-i Kal’a-i Gîrîd Be-Dest-i Ahmed Pâşâ Der-Zamân-ı Sultân Muhammed Han”

Koyup Nâbî zemîne rûy-ı insâfı didi tarîh

Girid’i kıldı Ahmed behrever dîn-i Muhammed’den (T.50/5)

(Muhammed’in dininden nasibini almış Ahmet, Girit’i aldı; Nabi, merhametli yüzünü toprağa koyup tarih yazdı.)

2.7.1.6. Hasan Paşa, Moralı/ Damat

Aslen Moralı olan Hasan Paşa’nın, XVII. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu düşünülmektedir. Bir dönem darüssade ağalarından Yusuf Ağa’nın yazıcılığını yapar, 1687’de Mısır valisi olur.

1690’da Musahip Mustafa Paşa vefat edince onun eski eşi ve IV. Mehmet’in kızı Hatice Sultan’la evlenip “damat ve enişte” unvanlarını alır. Görevi esnasında kendisinin bu göreve gelmesinde büyük katkısı olan eski Dârüssaâde ağası Yusuf Ağa’nın mallarına el koyarak onu gözden düşürür. Yeni Dârüsaâde Ağası Uzun Süleyman Ağa’nın da etkileri sonucu Mısır valiliğinden alınıp Sakız muhafızlığına getirildiyse de 1694’te Venedikliler’in Ada’yı işgali sırasında yeterli yardım gelemediği için işgale engel olamaz. İki ay kadar gözaltında kaldıktan sonra kendisine Azak muhafızlığı, 1695’te rikâb-ı hümâyun kaymakamlığı verilir.

1703 Edirne Vakası sırasında hükumetin yanında yer alıp III. Ahmet’in tahta çıkmasına yardımcı olur, aynı yıl ailesiyle birlikte İstanbul’a döner. Bu çabasıyla Kasım 1703’te sadrazamlık görevine getirilir ve padişahın otoritesini korumak için çok fazla çaba gösterir. 1704’te entrikalar sonucu merkezden uzaklaştırılır ve farklı görevlere atanır. Mayıs 1713’te vefat eder (Aktepe, 1997: 336).

Cömert, yardım sever, dindar, cesur ve bilgili bir devlet adamı olarak geçen Hasan Paşa’nın hamam, mektep, imaret ve camii yaptırması üzerine düşürülen tarih, hicri 1115, miladi 1703’ü göstermektedir. İsmi sadece başarılı bir sadrazam olduğunun belirtildiği aşağıdaki beyitte geçer.

“Târîh Berây-ı Câmî’ ü ‘İmâret ü Mekteb ü Hammâm-ı Vezîr-i Âzam-ı ‘Ali-Himem Hasan Paşa”

Âsaf-ı devrân Hasan Paşa-yı ‘âlî-menzilet

Kim odur şâhenşeh-i dehrün vezir-i ekrem (T.25/1)

(Yüce makamlı Hasan Paşa, devrin Âsaf’ı, yüce vezir ki zamanın şahlar şahı odur.)

2.7.1.7. Hüseyin Paşa, Amcazâde

Hüseyin[38] Paşa, Köprülü Mehmet Paşa’nın kardeşi Hasan Ağa’nın oğlu olup Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın amcasının oğludur. Bu sebeple kendisine “Amcazade” denilir. Babasının çiftliğinde çalışan sıradan bir gençken bir gün Leh Seferi’ne giden IV. Mehmet ve Haseki Sultan’a denk gelir, onlara hediyeler sunar. Bu ikramlarının karşısında Haseki Sultan’a intisap eder, zamanla çeşitli görevlerde boy göstererek sadrazamlığa yükselir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile 1683’te Viyana’da bozguna uğrayınca İstanbul’dan uzaklaştırılıp Kastamonu ve Gelibolu’da çeşitli görevlere atanır. 1689’da Boğazhisar muhafızlığı, İstanbul kaymakamlığı, Sakız Adası muhafızlığı, Karaman ve Adana valiliği, Belgrad muhafızlığı görevlerine atanır. Yaptığı her işte uygunsuzluk yaptığı tespit edilir ancak Zenta yenilgisi öncesi yaptığı ön görüler doğru çıkınca şehit olan Sadrazam Elmas Mehmet Paşa’nın yerine 1697’de sadrazam olur.

“Kaside-i Sulhiyye Ender-Sitâyiş-i Sadr-ı A’zam ‘Amuca-Zâde Hüseyn Pâşâ Rahmetu’llâhi ‘Aleyh”

Heykel-i bâzû-yı ikbâl Hüseyn Pâşâ kim

Süllem-i kasr-ı celâli olamaz heft-ecrâm (K.13/59)

(Hüseyin Paşa ki talih pazusunun heykelidir, yedi cisim Allah’ın tahtının merdiveni olamaz.)

[38]Diğer örnekler için bk.: (T.4/B,6; T.52/13).

Görevi sırasında İran, İngiltere, Hollanda ile dostça ilişkiler kurar, 1699'da Karlofça Antlaşması'nı ve 1700'de Rusya ile İstanbul Anlaşması'nı imzalar. Bu antlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin geniş ölçüde toprak kaybetmesine sebep olur. Bu kayıplar üzerine devlette geniş ölçüde ıslahatlar yapmaya çalışarak toprak kayıplarının verdiği zararı hafifletmeye çalışır. Islahatları sırasında Sultan II. Mustafa ile yakın olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile arası bozulunca Şeyhülislam tarafından baskılara maruz kalarak görevden azlini ister. 1702'de hayatını kaybeder (Aktepe, 1991: 8-9).

Hâcı Hüseyn hazret-i pâşâ-yı nâmdâr

İcrâ iderdi 'âleme resm-i şecâ'ati (T.4/2)

(Şöhretli Paşa hazretleri Hacı Hüseyin, âleme yiğitlik resmini uygulardı.)

2.7.1.8. Kara İbrahim Paşa

1620-1621 yıllarında bugünkü Gümüşhane'de sıradan bir köylünün oğlu olarak doğar. Firari Mustafa Paşa'nın himayesinde iç çuhadarlık ve kethüdalık görevlerinde bulunur. Paşa'nın ölümünden sonra devlet işlerinde çalışmaya devam edip bir süre sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın himayesinde çalışır. Merzifonlu yükseldikçe İbrahim de yükselerek dönemin padişahı IV. Mehmet ile tanışır.

Merzifonlu Mustafa Paşa, sadaret kaymakamı olunca kendisi de onun kethüdalığını yaptığından İbrahim Ağa, "Kara Kethüda" unvanıyla bir süre anılır. Zamanla (1671) mirahur-ı sani, çok kısa bir süre sonra mirahur-ı evvel olur ki Nabi'nin ilgili beyitinde de bu unvanla anılır. Hamisi sadrazam olunca kendisi de üçüncü vezir olarak terfi alıp Kubbealtı'na girer. Sultan IV. Mehmet'in gözünden kaçmayan İbrahim Paşa, sultanla birlikte ava gidecek kadar onun gözüne girer. Bu yakınlık çok geçmeden Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı rahatsız eder ve İbrahim Paşa'yı padişahtan uzaklaştırmak için uzun süre çabalar, ne yaptıysa İbrahim Paşa'nın ve IV. Mehmet'in arasını bozamaz. Üstelik Viyana Kuşatması'nda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa başarısız olup idam edilince İbrahim Paşa 1683'te veziriazam olur.

Veziriazam İbrahim Paşa, bu göreve yükselse de savaş stratejileri ve devlet yönetimi bakımından tecrübesiz olduğundan 1685'te görevden alınır. Görevi sırasında usulsüzlük yaptığı ortaya çıkınca da 1687'de baş kapıcısı tarafından öldürülür (Özcan, 2000: 329-330). Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın döneminde sahilde yapılan hane üzerine yazılan tarihte 2 kez ismi geçmektedir.

"… Sâhil-hâne-i Vezîr-i A'zam Kara İbrâhîm Pâşâ Der-Zamân-ı Mîr-âhûrî-i Evvel"

Semiyy-i cedd-i pâk-i enbiyâ mîr-âhûr-ı evvel

Kerimü't-tâb' ü İbrahim-meşreb 'âkil ü dânâ (T.8/ 7)

(Önceki ahır müdürü, peygamberlerin temiz soylusunun adaşı, yaradılışı yüce ve İbrahim mizaçlı akıllı ve bilgilidir.)

2.7.1.9. Kara Mustafa Paşa, Merzifonlu

Mustafa[39] Paşa, 1600'lü yılların ilk yarısında Merzifon'da doğar. Genç yaşında Amasya sancak beyi Köprülü Mehmet Bey ile tanışıp ona intisap eder ve onun sayesinde iyi bir eğitim alır, saraya girer ve onun damadı olur.

Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında onun silahtarlığını ve telhisçiliğini yapar, onunla birlikte Erdel Seferi'ne katılır. Yanova'nın fethinden sonra ise sırasıyla mirahur-ı sanilik, Silistre beylerbeyliği, Valide Turhan Sultan'ın konakçılığı ve Diyarbakır beylerbeyliği; Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa sadrazam olduğunda ise 1661-1666 sırasında kaptan-ı deryalık görevini yapar. Sadrazam sefere gittiğinde ise her seferinde onun yerine sadaret kaymakamlığı yaparak devlet yönetimini öğrenir. Dış politikadaki gelişmeleri yakından takip eder. Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa, 1676'da vefat edince onun yerine sadrazam olur.

"Târîh-i Dîl-ârâ Berây-ı Sadâret-i Kara Mustafa Pâşâ"

Beşâretler(le) biribirine dir kim budur târîh

Yed-i yümn ile aldı mühr-i sadrı Mustafa Pâşâ (T.16/44)

[Mustafa Paşa, baş mührü bereketli eliyle aldı ki (herkes) birbirine müjdelerle anlatır, tarih budur.]

[39]Diğer örnekler için bk.: (T.16/5,7,8; T.49/1; T.54/4).

Sadrazamlığındaki en önemli icraatı Viyana Kuşatması'dır. Padişah IV. Mehmet'e, farklı kaleleri fethedeciği söyleyip Viyana'ya sefere çıkar. Yeterli hazırlık yapılmadığından aylarca süren savaş, ister istemez başarısız olur ve eldeki bazı kaleler de kaybedilir. Rakipleri ve hataları sebebiyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 1683'te idam edilir.

Batı'da "Kara", Türkiye'de "Merzifonlu", öldürülmesinden sonra ise "Maktul" sıfatlarıyla anılan Mustafa Paşa, yerli yabancı birçok araştırmacı, yazar, tiyatro yazarı tarafından araştırılıp eserlere konu olur. İstanbul'da yaptırdığı hayratları bulunmaktadır (Özcan, 2004: 246-249). Veziriazam Mustafa Paşa'nın adı, sadaretini tebrik üzerine düşürülen tarihlerde 8 kez geçer.

Nâbî-i dâ'î du'â ile didi târihin

Mustafa Begün ola kadri 'âlâ 'ömri mezîd (T.49/4)

(Duacı Nabi, dua ile tarihini dedi, Musafa Beg'in değeri yüksele, ömrü arta.)

2.7.1.10. Mahmut Paşa, Velî/ Adnî

Hırvat asıllı olan Veli, Adnî Mahmut Paşa, Alacahisarlıdır. Mehmet Ağa tarafından esir olarak alınıp II. Murat'a takdim edilen devşirme bir devlet adamıdır. Sarayda, her türlü eğitimi aldıktan sonra 1451'de Sultan II. Mehmet tahta çıkınca o da vezir olur, 1453'te sadrazamlığa getirilir. 1467/68 yıllarında sadrazamlıktan azledilip kaptan-ı deryalık yapar. 1472/73 arasında ise ikinci kez sadrazam olur.

Görevleri esnasında Bosna'yı fetheden başarılı, âlim, şâir, cesur, gazi, tedbirli, adil, salih ve dindar bir kişilik sahibi olan Mahmut Paşa, düşmanları tarafından kendisine düzenlenen hile sebebiyle 1473/74 civarında öldürülür. Hayrat sahibi devlet adamlarındandır (Süreyya, 1996: 924-925). İsmi, eserde tek yerde ve Piri Paşa ile birlikte anılır. Mahmut Paşa'nın faziletinin yüksek olduğundan bahsedilir.

Olsa zinde Piri Pâşâ ile Mahmud Pâşâ

Şân-ı fazlunda dimezlerdi meger harf-ı ne^{e}am (K.15/ 95)

(Piri Paşa ile Mahmut Paşa canlı/güçlü olsa ancak evet harfini kıymetli şanında söylemezlerdi.)

2.7.1.11. Mehmet Paşa, Baltacı/ Taberdar

Çorum'da dünyaya gelen Mehmet[40] Paşa, küçük yaşlarda Trablus, Tunus ve Cezayir'e giderek kendini geliştirecek eğitimler alır. İstanbul'a döndüğünde çeşitli vesilelerle şehzade Ahmet ile tanışır. 1703'te birinci mirahurluk, sonrasında ise Trablus ve Halep tahsildarlığı yapar. 1704'te kaptan-ı derya olur. Bu sırada Kalaylıkoz Paşa yerine Taberdar Muhammed Paşa veziriazamlığa yükselir. Devlet için değil sadece tanıdıkları için çalıştığı fark edilince 1706'da görevden alınıp çeşitli görevlere atanır. 1709'da Halep valiliğine atanan Taberdar Paşa, 1710'da Köprülüzade Numan Paşa'nın yerine ikinci kez sadrazamlığa getirilir.

Fahrü'l-vüzerâ Hazret-i Paşa-yı keremkâr

Hem-nâm-ı Muhammed şeref-efzây-ı vezâret (T.121/ 17)

[Vezirlerin övüncü, kerem sahibi Hazreti Paşa, vezirlerin şerefini artıran Muhammed (ile) aynı namlı.]

Görevi sırasında dış politikada Rusya ile büyük ölçüde uğraşır. 1711 Prut Savaşı'nda ordunun başında serdar-ı ekrem olarak savaşır, savaşta başarı göstererek Ruslara antlaşmayı imzalatır ancak Rus Çarı I. Petro, kısa süre sonra şartlara uymayı reddeder. Bu durum, iç politikada Taberdar Muhammed Paşa'ya olan güvenin sarsılmasına; 1711'de görevden azline ve Midilli'ye sürülmesine sebep olur. Aynı yıl, hayatını kaybeder (Aktepe, 1992: 35-36).

Nabiyâ yazdı bu tarîhi melekler feleğe

Mâlik-i nâm-ı fütuh oldı Muhammed Paşa(T.128/13)

(Ey Nabi, feleğe bu tarihi melekler yazdı, galibiyet namına sahip Muhammed Paşa.)

Taberdar Muhammed (Mehmet) Paşa'nın adı, Divân'da 18 yerde geçmiş olup şair Nâbî'nin eserinde en sık bahsettiği paşalardan biridir. Sadrazamlığı, eşsiz bir vezir olması, erdemli ve başarılı olması yönüyle adından söz ettirir.

[40]Diğer örnekler için bk.: (K.16/B). (T.60/B; T.109/B; T.121/B; T.126/B,8; T.127/B,11,69; T.143/7; T.144/B,16). (M.4/B,18). (G.724/7).

"Târîh Berây-ı Ta'mîr-i Sarây-ı Halebü'ş-Şehbâ Der-Eyyâm-ı Muhammed Pâşâ"

Hazret-i âsaf-ı bî-misl Muhammed Paşa

Ki bulınmaz ana silk-i vüzerâda sânî (T.110/1)

(Benzersiz vezir hazretleri Muhammed Paşa ki vezirlik sırasında ona ikinci bulunmaz.)

2.7.1.12. Mustafa Paşa, Daltaban

Mustafa[41] Paşa, genç yaşta Sadrazam Kara İbrahim Paşa'ya intisap ettiğinden devlette çeşitli görevlerde bulunur. Sultan II. Mustafa'nın 1696'daki ikinci Avusturya seferine Anadolu Beylerbeyi olarak katılır, bu görevde başarılı olunca Diyarbakır Beylerbeyi olur ancak burada görevini suiistimal ettiğinden görevden alınıp sürgüne gönderilir. Bir süre sonra adı yine yolsuzluklara karışır. 1700'de Bağdat valisi olunca çeşitli isyanların bastırılmasında başarılı olur. Başarısı sayesinde ikinci kez Anadolu Beylerbeyliğine, 1702'de Osmanlı sadrazamlığına getirilir. Birçok usulsüz davranışı sergilemeye sadrazamlık görevinde de devam edince görevden alınıp 1703'te idam edilir, ölümüne "saâdet'ül-mahşer" diyerek tarih düşürülür.

"Kasîde Ender-Sitâyîş-i Sadr-ı A'zam Dâltabân Mustafâ Pâşâ Rahimehu'llâh"

Yegâne-i vüzerâ ya'nî Mustafâ Pâşâ

Ki san'at-ı kereme dest-i cûdıdur üstâd (K.14/16)

(Vezirlerin bir tanesi yani Mustafa Paşa ki cömertliğin eli, büyük sanat üstadıdır.)

Şehir içinde tebdil-i kıyafetli, yaya olarak gezdiğinden ayrıca çok hızlı hareket ettiğinden kendisine "daltaban" lakabı verildiği belirtilir. Görevi sırasında halkın kılık kıyafetiyle ilgili düzenlemeler yapıp ülke dışına silah satışını engeller. İstanbul'da bir sokağa Daltaban Yokuşu adı verilir (Özcan, 1993: 433-434).

Âsâf-ı vâlâ-himem 'âlî cenâb-ı muhterem

Mustafa Paşâ-yı 'âlî-şân ser-efrâz-ı kirâm (T.56/ 5)

(Yüksek gayretli, saygıdeğer yüce şerefli asaf, temiz soyluların meşhuru yüce şanlı Mustafa Paşa.)

[41]Diğer örnekler için bk.: (T.55/ B,15; T.56/ B,21)

Daltaban Mustafa Paşa'nın adı, Nâbî Divânı'nda 8 yerde kendisinin cömertliği, hayırseverliği, temiz soylu, yüce şanlı ve başarılı bir devlet adamı olması üzerinde durulur ve 1699'da Urfa'da yaptırdığı Mustafa Paşa Kasrı ile eserde ismine yer verilir.

Mustafa Paşa-yı 'âlî-şân vezîr-i bî-nazîr

Kim Ruhâ şehrin kudumı Cennet-âbâd eyledi (T.55/ 1)

[Benzersiz vezir, yüce şanlı Mustafa Paşa ki Ruha şehrine (uzaktan gelip) ayakbastı (ve şehre) Cennet bayındırlığı getirdi.]

2.7.1.13. Numan Paşa, Köprülüzade/ Damat

Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın 1675'te İstanbul'da doğan oğludur. Numan[42] Paşa, ailesine yaraşır eğitimler alır. 1691'de babasını kaybedince ailesine ait vakıfları mütevelli olarak yönetir. 1696'da İkinci Avusturya Seferi'ne katılır, 1700'den sonra sarayda önemli görevlere getirilir. 1710'da Sultan II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan ile evlenerek devlete damat olan paşalar arasına girer. Damatlığından kısa bir süre sonra Çorlulu Ali Paşa'nın yerine Osmanlı sadrazamı olur.

"Târîh Berây-ı Vezâret-i Hazret-i Nu'mân Pâşâ El-Merhûmü'l Mağfûr"

Hazret-i Nu'mân Pâşâ-yı kirâmiyyü'n-neseb

Vâris-i sahib-yed-i 'ulyâsı sadr-ı devletün (T.123/ 1)

[Soyluların soylusu Numan Paşa hazretleri, devletin başı (ve) yüce kudret sahibinin mirasçısıdır.]

Dış politikada Rusya ve İsveç Kralı XII. Şarl ile uzun süre müzakereler eder. Halk tarafından sevilen başarılı devlet adamlarındandır. Hem dış politikadaki tutumu hem de halkın ona olan güveninden rahatsız olan padişah, altı ay gibi kısa bir süre sonra Numan Paşa'yı görevden alıp onu Ağrıboz muhafızlığına gönderir. 1714'ten sonra çeşitli valilikler yapar 1719'da hastalık sebebiyle hayatını kaybeder (Buz,2009: 170-172). Köprülüzade Numan Paşa'nın vezirliği üzerine düşürülen tarihlerde kez ismi geçmektedir.

[42]Diğer örnekler için bk.: (T.124/B).

2.7.1.14. Piri Paşa

Piri Mehmet Paşa, Hz. Ebubekir'in sülalesinden ve Cemaleddin Aksarayi'nin torunlarından olup Amasyalıdır. Çeşitli imaretlerin mütevellisi olduktan sonra II. Beyazıt döneminin ilk zamanlarında başdefterdarlık, I. Selim döneminde ise vezirlik yaptıktan sonra İstanbul kaymakamı olur. 1517-1523 tarihleri arasında sadrazamlık yapar.

Rodos'un fethinden sonra oraya Anadolu'dan ahali iskânında haksızlık yapıldığı üzerindeki şikâyetler sebebiyle istifa eder. Araştırmalarda haksızlığa uğradığı ortaya çıkar. 1533'te hayatını kaybeder. Çeşitli hayratları bulunmaktadır (Süreyya, 1996: 1335). İsmi, eserde sadece aşağıdaki beyitte geçen Piri Paşa'nın faziletinin yüksek olduğundan bahsedilir.

Olsa zinde Piri Pâşâ ile Mahmud Pâşâ

Şân-ı fazlunda dimezlerdi meger harf-ı neᶜam (K.15/95)

(Piri Paşa ile Mahmut Paşa canlı/güçlü olsa ancak evet harfini iyilik şanında söylemezlerdi.)

2.7.1.15. Râmi Mehmet Paşa

1655 İstanbul doğumlu olup sıradan bir ailenin oğludur. Şiir ve inşada olan yeteneği ile Divan-ı Hümayun Kalem'inde işe başlar ve bu yeteneği kısa sürede tanınmasını sağlar. Nâbî ile de bu vesileyle tanışır. Nâbî'nin de yakından tanıdığı dönemin ikinci veziri Damat Musahip Mustafa Paşa'nın masraf kâtipliğini yapar.

Şair Yusuf Nâbî ile birlikte 1678-1679 yılları arasında hac ziyaretini eda eder ve hac dönüşü Nâbî, Mustafa Paşa'nın kethüdası olunca, Musahip Mustafa Paşa ölünceye kadar Râmi Muhammed[43] (Mehmet) de divan efendiliğine tayin olur sonra eski görevine döner. 1694'te ve 1697'de reisülküttaplık yapar. 1699 Karlofça Antlaşması'nın müzakerelerinde Avrupa elçilerine karşı başarı gösterince padişahın dikkatini çeker ve 1702'de sadrazam olur.

[43]Diğer örnekler için bk.: (T.115/1). (M.6/ B). (R.207/B).

“Kasîde Ender-Sitâyiş-i Sadr-ı A‘zam Râmî Muhammed Pâşâ Rahmetu’llîhi Ta‘âlâ ‘Aleyh”

Ma‘ni-i nusha-i ahlak Muhammed Pâşâ

Ki ider âyine-i re‘yine hurşid kasem (K.15/46)

(Muhammed Paşa, ahlak nüshasının anlamı ki düşüncesinin aynasına güneş yemin eder.)

Sadrazam olan Rami Muhammed Paşa, devletin işlerine karışmayı âdet haline getiren Şeyhülislam Feyzullah Efendi’den kurtulmak amacıyla Moralı Hasan Paşa ile işbirliği yapar. Bu işbirliği sonucu çıkarılan isyan büyür ve Edirne Vakası adını alır. Bu vakada Padişah II. Mustafa’nın yerine III. Ahmet tahta getirilir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ise Edirne’de öldürülür. Rami Muhammed Paşa da saklanarak bu isyandan canını kurtarır. Bir süre saklandıktan sonra kendisinden sonra göreve gelen Sadrazam Moralı Hasan Paşa çeşitli valiliklere atanmasına yardımcı olur. 1708’de hayatını kaybeder.

Sadrazamlığı sırasında devletin ve hac yolunun güvenliğini sağlamak için çabalar ve çeşitli hayratlar yaptırır. Şairlik yanıyla verdiği eserleri ise Münşeât, Sulhnâme (Vekāyi‘-i Musâlaha), Divan’dır (Ahıshalı, 2007: 449-451). Adının geçtiği 6 beyitte de kendisinden övgüyle söz edilir ayrıca eserde oğlunun doğumuna düşürülen bir de tarih bulunmaktadır.

Suhan-gû peyrev olsun hazret-i Râmi Efendi’ye

Ki Nâbî nazm öyle hoş-makal ü pür-me’âl olsun (G.564/10)

(Söz söyleyen Rami Efendi hazretlerine uysun diye ki Nâbî hoş söz ve anlam dolu öyle şiir olsun.)

2.7.1.16. Süleyman Paşa, Sarı

1628-29 arasında Bosna-Hersek’te doğan Süleyman[44] Paşa, Sarı Süleyman Paşa olarak da bilinir. Genç yaşında saraya girip padişahın musahiplerinden olan Dilsiz Tavşan İbrahim Ağa’nın kethüdalığını yapar.

[44]Diğer örnekler için bk.: (T.26/14; T.27/ 5; T.39/B,11; T.55/14).

1672'de Lehistan ile imzalanan Bucaş Antlaşması'nın heyetinde yer alır. 1673'te Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa tarafından sadâret kethüdâlığına getirilir ve sadrazamın ölümüne kadar bu görevini sürdürür, 1676'da mîrâhûr-ı evvel olur. Görevi sırasında Mekke'yi su basınca Mekke'ye gönderilir ve herkesçe "Sarı Mirahur" olarak tanınır. Leh kuvvetlerine karşı da başarı elde edince 1685'te dönemin sadrazamı Kara İbrahim Paşa'ya kaymakam olur, kısa süre içinde Süleyman Paşa, sadrazamlığa getirilir.

Sadrazamlığından önce dış politikada başarılı olan Süleyman Paşa, yeniden başarılı olacağını düşünerek Belgrad üzerine sefere çıkar ancak Budin'in kaybedilmesine neden olur, iç ve dış politikada sürekli yenilgi alır. Kendisiyle şeri davaları olduğunu söyleyen diğer paşalar tarafından aranan Süleyman Paşa, canını kurtarmak için sadaretten istifa eder ve kaçar, kısa sürede de yakalanarak boğdurulur.

Süleyman Paşa, sağlığı sırasında Üsküdar'da bir camii ve Urfa'da bir köşk yaptırmıştır (Özcan, 2019: 535-538). Süleyman Paşa'nın adı, yaptırdığı hayratlar üzerine düşürülen tarihlerde toplamda 7 kez geçer.

"Târîh-i Çeşme-i Vezîr Süleymân Pâşâ Der-zamân-ı Mîr-âhûrî-i Şehinşâhı"

Sahibül hayrat hem-nâm-ı Süleyman kim odur

Evvelî mîr-ahûr-ı şâhenşeh-i 'âlî-nijâd (T.27/ 1)

(Süleyman'ın adaşı hayrat sahibi ki o öncesinde yüksek tabiatlı şahlar şahının ahır müdürüydü.)

2.7.2. Valiler

Vali, Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde devleti temsil eden en üst mülki amirlere verilen unvandır. Bu bölümde Nâbî Dîvânı'nda adı geçen Halep'te ve diğer illerde valilik yapan yöneticiler hakkında bilgi verilmektedir.

2.7.2.1. Halep valileri

Bu bölümde Halep (Halebü'ş-Şehba) ilinde valilik yapan paşalar incelenmektedir.

2.7.2.1.1. Abdurrahman Abdi Paşa

1668'de yeniçeri ağası olan Abdurrahman Abdi[45] Paşa, askeriyede yetişir. Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın komutasında Lehistan ve Girit seferlerine katılır, Kandiye'nin fethinde önemli görevlerde bulunur. 1674'ten sonra Bağdat, Mısır, Bosna, Halep, Budin valiliği, Kamaniçe Muhafızlığı ve Macaristan serdarlığı yapar.

"Tasvif-i Tuğra-yı Garrâ-yı 'Abdî Pâşâ Vâlî-i Halebü'ş-Şehbâ"

'Abdi Pâşâ-yı vezîr-i kâmil

Olıcak hâfız-ı mülki Şehbâ (K.19/10)

(Bilgin vezir Abdi Paşa, Halep şehrinin hafızı olacak.)

Seksen yaşlarında iken Budin'i savunmak üzere yer aldığı savaşta şehit olur (Özcan, 1988: 156). İsmi eserde bulunan tarih ve gazellerde 9 kez yer alır. Nâbî, onun önceki başarılarını da dikkate alarak övgü dolu bir kaside kaleme alır.

'Abdi gibi âşüfte-i hubân-ı cihân ol

Nâbî sana tâ ehl-i riyâdur dimesünler (G.229/5)

[Nabi, Abdi gibi, cihan güzellerinin ortalığı karıştıranı ol (ki) sana ikiyüzlülerden demesinler.]

2.7.2.1.2. Cafer Paşa

Koca (Büyük) Cafer Paşa, Enderun'da yetişir, Kars mutasarrıflığı, Erzurum ve Van Beylerbeyliği, 1685'te Sivas valiliği, 1686'da Canik mutasarrıflığı yapar. Anadolu müfettişliği yaptıktan sonra çeşitli illerde valilik ve muhafızlık yapar. 1695/96 yıllarında ise Halep valisi olur. Bu görevleri sırasında devlet savaşta olduğundan kendisi savaş meydanında yer almıştır. Bu sebeple valilik görevlerini çoğunlukla mütesellimler yerine getirir. 1696/97'de Halep'ten ayrılmakla ağır has verilerek muhafazada kalır ve 1697'de Zenta (Sentine) Savaşı meydanında şehit düşer. Zamanının en cesaretli, gayretli ve kadirbilir vezirleri arasındadır (Süreyya, 1996: 382). Cafer Paşa, tuğrasının güzelliği yönüyle anılır.

[45]Diğer örnekler için bk.: (K.19/1). (T.104/20,39,44). (G.218/5; G.236 /6).

“Medh-i Tuğrâ-yı Hakânî Bâ-Sitâyiş-i Vezîr-i Zî-Şân Caᶜfer Pâşâ Muhafız-ı Paşa Muhafız-I Halebüş’ş-Şehbâ”

Habbezâ sûret-i tugrâ-yı hümâyûn-sîmâ

Tarz-ı garrâ-eser-i hazret-i Caᶜfer Pâşâ (K.18/1)

(Cafer Paşa hazretlerinin gösterişli eserinin tarzı, mübarek görünüşlü tuğrasının şekli ne güzeldir.)

Nesh u tâlîkde yek-tâ idiler Şeyh ü ᶜİmâd

Oldı tugrâda siyüm anlarda Caᶜfer Pâşâ (K.18/15)

[Şeyh ve İmâd, nesih ve talik (yazısında) eşsizdiler; Cafer Paşa, tuğrada ve onlarda (o yazılarda) üçüncü oldu.]

2.7.2.1.3. Hasan Paşa

Sultan IV. Murat’ın sipahisi Matlı Mustafa Bey’in oğlu olan Hasan Paşa’nın 1657 dolaylarında doğduğu düşünülmektedir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın hizmetinde bulunur. İstanbul’un Eyüp semtinde oturduğu için kendisine “Eyüplü” sıfatı yakıştırılır. Enderun’da yetişip çakırcıbaşılık görevinde bulunur. 1695’te kapıcılar kethüdası olarak Rumeli beylerbeyliği payesi alır. 1697’ye kadar Osmanlı donanmasının girdiği savaşları kazanabilmesi için önemli çabalarda bulunur.

“Târih-i Berây-ı Ta’mîr-Kerden-i Serây-ı Halebü’ş-Şehbâ Vâlî-i Eyâlet Hasan Paşa”

Âsaf-ı Cem-haşem Hasan Paşa

Zîb-i sadr-ı nişîmen-i temkin (T.51/1)

[Hasan Paşa, Cem maiyetli vezir, tedbir meclisinin süsü(dür).]

1698’de Halep’e vali olarak atanır ve beş ay sonra Rakka valisi olur. 1702’de Diyarbakır, 1703’te Şehrizor, 1704’te Bağdat valisi olur ve 1724’teki vefatına kadar bu görevde kalır (Emecen, 1997: 336-337). Nâbî Dîvânı’nda adı, Halep valiliğine atanması ve oğlu Muhammed Bey’in doğumuna düşürülen tarihlerde geçmektedir.

“Târih-i Berây-ı Vilâdet-i Hasan Pâşâ-zâde Muhammed Beg”

Âsaf-ı devrân Hasan Pâşâ-yı ‘âli-şân kim

Nûr-ı ikbâl ile ola her şebi mânend-i rûz (T.57/ 1)

(Devrin asafı yüce şanlı Hasan Paşa ki talih ışığı her geceyi gündüz gibi aydınlatsın.)

2.7.2.1.4. Hüseyin Paşa, Silahtar

İstolçalı olan Hüseyin Paşa, IV. Murat döneminde 1623-1640 arasında Enderun’a girerek önce berberbaşı sonraları silahtar-ı şehriyarı olur. 1669/1670 yıllarında vezirlik payesiyle sırasıyla Halep, Erzurum, Bağdat, ikinci kez Erzurum, Diyarbakır, Basra gibi şehirlerde valilik görevini yerine getirir. 1686’da Boğaz hisar muhafızı olur ve 1687’de hayatını kaybeder. Yumuşak huylu, cömert, hayırsever, nükteci bir pir olan Hüseyin Paşa, birçok hayratın sahibidir (Süreyya: 1996: 723).

Silahtar İbrahim Paşa’nın babası olan Hüseyin Paşa, oğlunun kimliğini tespit münasebetiyle 4 ve 10. kıtaların başlığında “Hüseyn Paşazade Silahdar İbrâhîm Paşa” tamlamasıyla ve 9 numaralı mesnevide oğlu kastedilirken “İbni Silahdar” tamlamasıyla eserde yer alır.

2.7.2.1.5. İbrahim Paşa, Silahtar

Silahtar İbrahim[46] Paşa, Silahtar Kız Hüseyin Paşa’nın oğludur. Enderun’da yazıcılık yaparak göreve başlar, 1704’te silahtar-ı şehriyarı olur. 1705/1706’da Halep, 1707/08’de Erzurum, 1709’da Şehrizor, 1710 Halep, 1711 Musul, 1713’te Diyarbakır valiliği yapar. 1714’te üçüncü kez Şehrizor valiliğine atanır ancak bir yıl sonra vezirlik rütbesi kendisinden geri alınır. 1715’te yeniden vezirlik payesini alarak sırasıyla İnebahtı, İstanköy, Ağrıboz muhafızlığı, Maraş ve Erzurum valilikleri kendisine verilir. 1722’de İçel mutasarrıflığı, Gence ve Revan komutanlığı yapar, görev yerine giderken hayatını kaybeder. Erzurum’a defnedilen Paşa, II. Mustafa’nın silahtarı olduğundan “silahtar” ve Padişah’ın kızı Emine Sultan ile evlendiğinden “damat” unvanını alan bir devlet adamıdır (Süreyya, 1996: 778).

[46]Diğer örnekler için bk.: (K.1/B; K.17/B). (T.5/B,2; T.79/B; T.80/15; T.81/B,1,7). (M.9/4,5). (G.242/7). (Kt.4/B; Kt.10/B,2). (STD.6)

"Târîh Berây-ı Vâlî-i Haleb-Şuden-i Silâhdâr İbrâhim Pâşâ"

Âsaf ibni âsaf İbrahîm Pâşâ-yı kerîm

Mihr-i gerdûn-ı şeref lû'lû-yı deryâ-yı haseb (T.80/1)

(Temiz soylu deniz incisi, şerefli dünya güneşi, vezir oğlu vezir büyük İbrahim Paşa'dır.)

Nâbî'nin Dîvânı'ndan aldığımız bilgilere göre Halep valiliği yaptığı sırada Nâbî onun himayesine girer hatta Paşa, Halep'ten ayrılırken şehri birlikte terk ederler. Paşa, nazma ve nesre hâkim, latifeye, ulema ve zürafaya düşkündür. Şair Nâbî'nin Dîvânı'nı bile kendisi tertip edecek kadar şiir düşkünüdür ve Nâbî'ye değer vermektedir. Dîvân'da adı 19 yerde Halep valisi olması, İbrahim peygamberle adaş olması, yiğitliğiyle anılır.

Cenâb-ı âsaf İbrâhîm Pâşâ-yı bülend-ikbâl

Vücudiyle müşerref oldığında hıtta-i Şehbâ (K.1/95)

[Kısmeti yüksek (olan) vezir İbrahim Paşa hazretleri Şehba (Halep) şehrine varlığıyla şeref verdiğinde…]

Olmagın İbrahîm ana nâm ü kâm

Oldı şehre berekât-ı tamâm (M.9/6)

(İbrahim (ismi), ona şöhret ve arzu oldu; şehre tamamlığın bereketi geldi.)

2.7.2.1.6. Kaplan Mustafa Paşa

Kaplan Mustafa Paşa, Enderun'da yetişerek silahtar-ı şehriyarı olur. 1650'de vezir payesiyle Bağdat valisi ardından Van valisi, 1661-62'de Konya ve Şam valiliği kendisine verilir. 1666'da kaptan-ı derya; 1672'de Halep, 1675'te Diyarbakır valisi olur. 1678'de azledilip İstanbul'a dönünce yeniden kaptan-ı deryalık görevine tayin edilir. 1680'de hayatını kaybeden Kaplan Mustafa Paşa, temiz gönüllü, evliyalara dua etmeyi ve türbelerin, ziyaret etmeyi seven bir devlet adamıdır (Süreyya, 1996: 867).

Nâbî Dîvânı'nda ismi 1679-1680 civarında şirpençe hastalığının sebep olduğu vefatı üzerine düşürülen tarihte geçer.

"Târih-i Vefât-ı Kaplan Pâşâ Ez-Maraz-ı Şir-Pençe"

Mâ-hasal Kaplan'ı yıkdı pençe-i şîr-i ecel (T.33)

(Ecel aslanının pençesi, neticesinde Kaplan'ı yıktı.)

2.7.2.1.7. Muhammed Paşa, Çerkez

Çerkez asıllı olan Muhammed (Mehmet)[47] Paşa, 1695'ten sonra mirahur-ı sâni ve mirahur-ı evvel olur; 1702'de Halep, 1703'te Kudüs, 1704'te yeniden Halep valisi olur. 1704'ten birer yıl arayla Anadolu'nun pek çok yerinde valilik yapar. 1715'te İstanbul kaymakamı olur. 1716'da Belgrad ve Hırşova muhafızlığı yapar. 1717'de dördüncü kez Halep valiliğine atanır. 1718'de hayatını kaybeder. Mehmet Süreyya'ya göre tedbirli ve güçlü bir devlet adamıdır (Süreyya, 1996: 1032).

İdicek 'izz ü sa'âdetle bu şehri teşrif

Sadr-ı 'âlî-i selef ya'nî Muhammed Paşa (T.125/3)

(Önceki yüce lider yani Muhammed Paşa bu şehri şeref ve mutlulukla şereflendirecek.)

Hayatı boyunca Osmanlı'nın pek çok eyaletinde valilik yapan Çerkez Muhammed Paşa, dört kez Halep valiliğine atanır. Kendisinin Halep'e ikinci kez atanmasının ardından şair Nâbî ile ava gidip ok atma münasebetiyle bir araya geldiklerinde Nâbî, Vali'nin ok atmasına 1115, 1703/1704 tarihini düşürür. İsmi ilgili tarihin başlığında da olmak üzere toplamda 4 kez geçer.

"Târih-i Tîr-Endahten-i Çerkes Muhammed Pâşâ Der-Şehbâ"

Âsaf-ı sâlifü'l-eyyâm-ı diyâr-ı Şehbâ

Hâfız u Çerkesiyü'l-asl Muhammed Paşa (T.125/1)

(Muhammed Paşa, aslen Çerkez ve hafızdır; Şehbâ (Halep) şehrinde günlerini geçiren vezirdir.)

[47]Diğer örnekler için bk.: (T.125/1,13)

2.7.2.2. Diğer Valiler

Bu bölümde Nâbî Dîvânı'nda ismi geçen ve Osmanlı Devleti'nin Halep dışındaki eyaletlerinde valilik yapan paşalara ait bilgiler yer almaktadır.

2.7.2.2.1. Abdulbaki Paşa

Nâbî'nin Münşeatı'ndan anlaşıldığı üzere Veziriazam Tekfur Dağı Mustafa Paşa'ya kethüdalık yapan Abdülbaki[48] Paşa, 1695'te sipahiler ağası olup 1696'da Trabzon valisi olarak atanır. 1700'de vefat eder (Süreyya, 1996:105).

Bir süre Halep'te de görev yapan Abdulbaki Paşa'ya Nâbî, "Arız-ı Rum" unvanıyla gazel yazar ve kendisi için münşeatlarında "mir-i mîrân" unvanını kullanır. Kendisine 5'ten fazla mektup gönderdiği bilinmektedir. Sürekli dertleştikleri de göz önünde bulundurulduğunda şairle arasının samimi olduğu anlaşılır (Tıraş, 2014: 60-90). Abdulbaki Paşa'nın "Arız-ı Rum" unvanı Nâbî'nin 6 beyitlik bir gazelinin redif kelimesidir.

"Der- Vasf-ı Bâkî Pâşâ"

Bilmek istersen eger kimdür o 'âlî-câhı

Mihr-i gerdûn-hıred hazret-i Bâkî Pâşâ (Kt.9/4)

[Eğer o yüksek rütbeli kimdir diye bilmek istersen Baki Paşa hazretleri akıl döndüren(aklını başından alan) güneştir.]

2.7.2.2.2. Arslan Mehmet Paşa

Mataracıoğlu Arslan Mehmet Paşa, Trablusşam sakinlerindendir. Yöre halkı isyan edince onları düzene sokmak amacıyla 1693-94'te mîrimân rütbesiyle Trablusşam beylerbeyi olur. 1696/97 yılları arasında hac emirliği, 1700/01'de Şam valiliği yapar. 1702/03'te Şam'dan azledilip 1703'te Kudüs'e gönderilir. Yeniden Trablusşam valiliği de yaptıktan sonra 1704'te vefat eder, başarılı bir devlet adamıdır. Yöre halkı olan Arapları disiplin altına almakta döneminin uzman devlet adamıdır (Süreyya, 1996:324). İsmi Karakulak Paşa ile Kudüs valiliği için halef selef olmalarıyla eserde 3 kez yer alır.

[48]Diğer örnekler için bk.: (G.540/1,2,3,4,5,6).

"Târih-i Valî-Şuden-i Karakulak Pâşâ be-Kuds-ı Şerîf Be-Cây-ı Arslan Pâşâ"

Vâli-i Kuds olan Arslan Paşa ma'zûl olup

Mansıbı Karakulak Pâşâ'ya oldukda anun

Hâtif-i gayb didi hande-künân târihîn

Geldi aldı gediğin Karakulak Arslan'un (T.70)

[Kudüs valisi olan Arslan Paşa azledilmiş olup onun makamı Karakulak Paşa'nın olduğunda ('ya verildiğinde); görünmeyen bir ses (vicdanı) gülerek tarihini söyledi; Karakulak geldi, Arslan'ın imtiyazını (haklarını) aldı.]

2.7.2.2.3. Esad Paşa, Köprülüzade

Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu ve Numan Paşa'nın kardeşidir. 1717'de vezir olarak Ağrıboz, 1719 Hanya valiliği yapar. Şairlik yeteneğine sahip olan Esad Bey'in kapı kethüdalığını yapar. Şiirlerini halktan gizler, Hicrî mahlasıyla şiirler yazarak Yusuf u Züleyha adlı mesneviyi tercüme eder. Bu durum vezirlik payesine liyakatsizlik olarak görülünce 1726'da vezirliği kaldırılır. Görevden alındıktan sonra kendisine Resmo sancağı arpalık olarak verilir ancak aynı yıl hayatını kaybeder (Süreyya, 1996: 496). Köprülüzade Esad Bey'in ismi, sadece kendisi için yazılan kaside-beçede 2 kez geçer.

"Kasîde-Beçe-i Mergûbe Be-Nâm-ı Köprüli-zâde Es'âd Beg"

Zemîn-i köhne-i bağ-ı hayâl-i Nâbîden

Hediyye-i nazar-ı pâk-i Mir Es'addur (K.28/14)

(Nabi, hayal bağının eskimiş yerinden Esad Bey'in temiz bakışının armağanıdır.)

2.7.2.2.4. Karakulak İslam Paşa

Kudüs Sancağı'ndaki yöneticiler, askeri ve idari bakımdan Şam valilerine bağlıdır ve sancağın idaresi başkentten yapılan atama ile mutasarrıflara verilir. Buna göre Nâbî'nin şiirinde vali olarak kullanılan sıfat, Memduh'u övmek ve onun konumunu yüceltmek amacıyla kullanılan bir kelimedir.

Kudüs mutasarrıflığı, 1116-1117 tarihlerinde Arslan Paşa tarafından gerçekleştirilir. Abdalqader Steih'in hazırladığı "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs Sancağında Osmanlı İdaresi" adlı doktora tezinde Arslan Paşa'nın ölümü üzerine yerine yardımcısı İslam Paşa'nın geçtiği belirtilir (Steih, 2006: 24). Nabi'nin düşürdüğü tarih ve ilgili doktora tezi harmanlandığında tarihte sözü edilen Karakulak Paşa'nın İslam Paşa olması yüksek bir ihtimaldir.

İslam Paşa, Tatardır. Kırım Hanı'nın beraberinde 1691'de mirimanlık yapar. 1695'te Niğbolu mutasarrıfı olup çeşitli savaşlarda görev yapar. 1705'ten sonra Şehrizor, Adana beylerbeyliği yapar. 1711'de hayatını kaybeder (Süreyya, 1996: 810). İsmi Arslan Paşa ile Kudüs valiliği için halef selef olmalarıyla eserde 3 kez yer alır.

"Târih-i Valî-Şuden-i Karakulak Pâşâ be-Kuds-ı Şerîf Be-Cây-ı Arslan Pâşâ"

Vâli-i Kuds olan Arslan Paşa ma'zûl olup

Mansıbı Karakulak Pâşâ'ya oldukda anun

Hâtif-i gayb didi hande-künân târihîn

Geldi aldı gediğin Karakulak Arslan'un (T.70)

[Kudüs valisi olan Arslan Paşa azledilmiş olup onun makamı Karakulak Paşa'nın olduğunda ('ya verildiğinde); görünmeyen bir ses (vicdanı) gülerek tarihini söyledi; Karakulak geldi, Arslan'ın imtiyazını (haklarını) aldı.]

2.7.2.2.5. Nasuh Paşa

Osmanoğlu Nasuh Paşa, Aydın sancağının Güzelhisar kasabasındandır. İlmiye eğitimi aldığı halde Aydın dağlarında bayrak açıp eşkıyalık yapar. Zamanla çevresini genişleterek yöre halkına zulmeder. Üzerine gönderilen nüfuzlu kişiler de kendisine engel olamaz. Bir süre sonra Cezayir'e çekilir, kısa süre sonra yeniden Aydın'a döner. Ocak ağalarından Yusuf Ağa ile anlaşıp ona çeşitli sebeplerle yardımcı olduğu için padişahın takdirini kazanır ve Aydın'a muhassıl olarak atanır. Bu görevi sırasında vergileri rahatça toplamasına engel olan Eyüboğlu, Top Osman, Hacı İbrahim, Hammaloğlu gibi birçok eşkıyayı öldürtür.

Nâbî olup mübeşşir bu fethe didi tarih

Köpek gibi Küleyb'i öldürdi İbni 'Osman (T.77/25)

(Osman'ın oğlu, Küleyb'i köpek gibi öldürdü. Nabi, bu fetihe müjdeci olup tarih söyledi.)

Görevi sırasında Şam taraflarında eşkıyalık yapıp Hac yolunu kesen Şam Arap'ı şeyhi, Şeyh Küleyb ve Emirülhac Kürd Bayramoğlu Mehmed Paşa'yı da ortadan kaldırır. Bütün asileri sindirir. 1708/1709'da emirülhac olur. 1500 kişilik piyade ve süvariyle hacı adaylarını yola çıkardığında Şeyh Küleybi 4000 kişiyle yollarını keser ve Nasuh Paşa, Müzeyrib Mevki'inde Küleybi'yi zehirletir. Böylece Hac yolu güven altına alınır ve onun döneminde Hacca gitmek isteyenler güvenle bu vazifesini yere getirir.

Karaman beylerbeyiliği, Aydın muhassıllığı ve Şam valiliği yapan Nasuh Paşa zamanla sancağını ve görev alanını genişletir ve bazı yerleri akrabalarına vererek bir hükümdar gibi davranır. Bağımsız bir beylik kuracağı şüphesiyle idam edilir (Akalın, 1955: 201-208). Osman oğlu Nasuh Paşa, Hac yolunda eşkıyalık yapan Şeyh Küleyb'i öldürtünce Nâbî, bu duruma tarih düşürür. Nasuh Paşa'nın ismi Dîvân'da İbni Osman ve Nâsuh Paşa olarak üç yerde geçer.

"Tarih-i Katl-kerden-i Osman-zâde Bâ-kâlib-i Urban"

Mir-hacc-i vâlî-i Şâm hikmet-şinâs-ı eyyâm

Ya'ni Nasûh Pâşâ meşhur ibni 'Osmân (T.77/13)

(Şam valisinin Hac komutanı, günlerin gayrek bileni yani meşhur Osman'ın oğlu Nasuh Paşa.)

2.7.3. Diğer Paşalar

2.7.3.1. Mustafa Paşa, Musahip/ Damat

Mustafa[49] Paşa, XVII. yüzyılın ilk yarısında doğar, şair Süleyman Bey'in oğludur. Enderun-ı Hümayun'da eğitim alıp hazine odasına dâhil olur. 1663'te Has Oda'da görevlendirilir ve kısa sürede musahiplik görevine getirilerek padişahla

[49]Diğer örnekler için bk.: (K.9/B,36; K.10/B,17; K.11/B,29; K.12/B,62). (T.3/B,1; T.12/B,1,2; T.28/B,2,10; T.29/B). (M.7/B, 223). (R.119)

yakınlık kurar. 1666'da Padişah IV. Mehmet'in musahibi ve Osmanlı Devleti'nin ikinci veziri olur. İkinci vezir olmasına rağmen padişahın musahipliği ağır bastığından devlet işlerine pek vakit ayıramaz.

1672'de Kamça (Kamaniçe) Kalesi'nin fethi için yapılan sefere katılır, Karaman ve Sivas eyaletlerinin askerlerine komutanlık yapar; kale üç ay içinde fethedilir. Bir yıl sonra "Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı" olur. 1675'te ise Sultan IV. Mehmet'in büyük kızı Hatice Sultan ile evlenerek devlete damat olur. Bu evlilik on bir yıl sonra Paşa'nın ölümüyle son bulur; bu evlilikten birçok çocuk dünyaya gelir ancak çocukların çoğu küçük yaşta hayatını kaybeder. Bu çocuklardan birisi de Nâbî'nin 1676'da doğumuna tarih düşürdüğü Sultan-zade Mehmet (Muhammed)'dir (Ağaoğlu, 2004: 377-399).

Musahip Mustafa Paşa'nun olsun devleti efzûn

Ne gördükse anun lutfıyla gördük dâr-ı dünyâda (G.782/7)

(Musahip Mustafa Paşa'nın saadeti çok olsun, dünya evinde ne gördüysek onun lütfu sayesinde gördük.)

Musahip Mustafa Paşa, şair Yusuf Nâbî ve Rami Muhammed Paşa ile birlikte 1678-1679 yılları arasında hac ziyaretini eda eder. Nâbî, bu yolculuğu Tuhfetü'l-Harameyn adlı eserinde anlatır. Bu yolculuk sırasında Urfa'ya da uğrarlar (Erkal, 2021). Hac dönüşü Nâbî, Mustafa Paşa'nın kethüdası, Rami Paşa ise Mustafa Paşa'nın masraf kâtibi olur ancak Nâbî, şahsi işleri sebebiyle bu görevden ayrılmak ister ve "Kaside-i Azliyye" adlı eserini Musahip Mustafa Paşa'ya sunarak azlini ister.

Musahip Mustafa Paşa, 1683'te kaptan-ı derya, 1684'te Mora seraskeri olur; bu görevleri sırasında Nâbî, hamisini yalnız bırakmaz ve onunla birlikte hareket eder. 1685'te Boğazhisar muhafızı olduğunda birlikte İstanbul'a geri dönerler. Musahip Mustafa Paşa, aynı yıl hayatını kaybeder (Bilkan, 2020: XX).

Musahip Mustafa Paşa, Nâbî'nin hayatını değiştiren devlet adamıdır, Dîvân'da 17 yerde adı geçer ve her beyitte övgülerini ve teşekkürlerini belirten Nâbî onun güzel yönlerini, cömertliğini, izzet sahibi yardımsever ve başarılı bir vezir olduğunu söyler.

"Târîh Berây-ı Hatt-ber-âverden-i Musâhib Mustafa Pâşâ"

Musahip Mustafa Paşa-yı 'âlî-kadr-ı devrân kim

Zamâne görmedi öyle vezir-i sâhip-istidâd (T.2/1)

(Devrin yüce şereflisi Musahip Mustafa Paşa ki zaman öyle kabiliyet sahibi veziri görmedi.)

2.7.4. Şeyhülislamlar

Şeyhü'l-İslâm kelimesi, X. yüzyılın ikinci yarısında İslâm âleminde önde gelen sufi ve âlimlere verilen bir şeref sıfatı olarak ortaya çıkar. Zamanla "âlimlerin en kıdemlisi, reisi" anlamını kazanarak bir unvan haline gelir. Genel olarak Şeyhülislam kavramı İstanbul müftüsünü temsil etmek amacıyla kullanılır. XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin evrildiği siyasî ve bürokratik değişimin rolüyle önemi artar. "Müftilenâm" da denilen şeyhülislâmların makamı zamanla meşihat ve meşîhat-ı İslâmiyye şeklinde de anılır (İpşirli, 2010: 91).

2.7.4.1. Abdullah Efendi, Ebezade

Kadı Mustafa Efendi'nin oğlu olan Abdullah[50] Efendi'nin annesi, Lehistan seferi sırasında IV. Mehmet'in hanımlarından birinin doğumunda ebelik görevi üstlendiğinden kendisine Ebezâde lakabı takılır. Abdullah Efendi, bir süre müderrislik yaptıktan sonra 1685-1695 yılları arasında kadılık yapar. 1695'te Anadolu kazaskeri olduktan kısa süre sonra da Rumeli kazaskerliğine atanır. 1698'de bu görevden azledildiyse de kısa süre sonra yeniden görevine döner. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin manipülasyonlarıyla Maraş'a kadı olarak atanır, bu göreve gitmediği için de Kıbrıs'a sürgüne gönderilir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi azledilince yeniden İstanbul'a döner. 1705'te üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine yükselir. 1708'de de Şeyhülislâm Sâdık Mehmet Efendi azledilince onun yerine şeyhülislam olur.

[50] Diğer örnekler için bk.: (T.108/B,1,2,6).

Virdüginde sadr-ı fetvaya şeref-yâb-ı rüsum

Zât-ı ‘Abdu’llâh Efendi fâzıl-ı ‘âli-cenâb (T.154/1)

[Yüce şerefli erdemli ‘Abdullah Efendi’nin şahsiyeti, usullerin şeref bulanı, fetva’nın başına verdiğinde…]

Ebezâde Abdullah Efendi, 1710’da azledilir, 1712’de ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilse de görevini layıkıyla yerine getiremediği için yeniden görevden alınıp Trabzon’a sürgüne gönderilir. Gemiyle yaptığı yolculukta fırtına çıkması sebebiyle gemisi devrilir ve hayatını kaybeder (İpşirli, 1988:98). 1709’da Yenişehir kadısı olması ve 2. kez “makam-ı âli-fetvaya” gelmesi üzerine düşürülen tarihlerde adı geçer.

Ferîdü’l-‘asr ‘Abdullah Efendi

Ki eyler kudsiyân evsâfın inşâd (T.64/1)

[Abdullah Efendi, asrın eşsiz kişisidir ki melekler (bile) şiir söyleyerek vasıflarını anlatır.]

2.7.4.2. Feyzullah Efendi, Seyyid

1639 Erzurum doğumlu olan Seyyid Feyzullah Efendi’nin asıl adı Mehmet’tir ve Erzurum müftüsünün oğludur. Yine Erzurumlu olan ve padişah hocalığı yapan Mehmet Vâni Efendi’den eğitim alır, onun sözüyle 1664’te İstanbul’a ve Edirne’ye gider. 1667-1668 arasında hac vazifesini yerine getirir, 1669’da hocası Vâni Efendi’nin desteğiyle II. Mustafa’nın şehzadeliğinde ona hocalık yapar. 1770’de kendisine padişah IV. Mehmet tarafından mülazemet verilince Feyzullah Efendi görevlerinde hızla yükselir. İstanbul’un önemli medreselerinde hocalık yapar. 1678’de ise Rumeli kazaskerliği halindeyken III. Ahmet’in şehzadeliğinde ona da hocalık eder. Nihayet 1688’de Osmanlı Devleti’ne şeyhülislam olur. Bu sırada II. Süleyman tahttadır ve görevinde henüz birinci ayını doldurmamışken Sadrazam Siyavuş Paşa’nın karşıtları tarafından görevden alınıp Erzurum’a geri gönderilir ancak hocalığını yaptığı II. Mustafa tahta geçince kendisi de 1695’te şeyhülislam olur.

Hocalığını yaptığı padişahın üzerinde manipülasyon yeteneğini kullanan Şeyhülislam Feyzullah Efendi, devletin iç işlerine müdahale edip istediği adamların görevden alınmasını ve göreve atanmasını sağlar. Her şeyi kendi yararına göre yönlendirmeye başlayınca o dönemin sadrazamı Rami Muhammed Paşa el altından isyan başlatarak şeyhülislamdan kurtulma planı yapar ve bu plan işler. 1703'te Edirne Vakası veya Feyzullah Efendi Vakası olarak bilinen olay yaşanır. Feyzullah Efendi isyan sırasında yakalanır ve oğluyla birlikte feci şekilde katledilir. Feyzullah Efendi'nin İstanbul'un pek çok yerinde hayratları bulunmaktadır (Tayşi, 1995: 527-528). Feyzullah Efendi, eserde ismi Edirne Vakası'na düşülen tarihte uğursuz müftü olarak geçer.

"Târîh-i Vak'a-i Feyzullâh Efendi"

Çâr ferzendi ile müftî-i şûm

Olıcak tahta-i meşki kaderün (T.65/1)

(Uğursuz müftü, dört oğlu ile kaderin alıştırma tahtası olacak.)

2.7.4.3. Mustafa Efendi, Feyzullah Efendizâde

II. Mustafa'nın hocası, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin oğludur. Babasından ve babasının çevresindeki ilim insanlarından ders alır. Babasının nüfuzunu kullanarak çeşitli dereceler aldığına dair birçok söylenti bulunmakta olup 1701'de henüz yirmi üç yaşında iken Mekke kadılığı kendisine uygun görülür. Görevi sona erince Anadolu kazaskeri olur ve bu durum liyakate uygun olmadığı için önceki hak sahipleri tarafından hoş karşılanmaz. 1703'te de Rumeli kazaskeri olsa da aynı yıl babası Şeyhülislam Feyzullah Efendi Edirne Vakası'nda öldürülünce kendisi de Yedikule Zindanları'na hapsedilir ardından bu cezası Kıbrıs sürgününe dönüştürülür. Sonra da Bursa'ya yerleşmesine izin verilir. 1730'da I. Mahmut'un padişahlığında yeniden göreve çağırılır, kendisine 1732'de Rumeli kazaskerliği, 1736'da şeyhülislamlık verilir. 1745'teki ölümüne kadar bu görevde kalır (İpşirli, 2020: 297-298).

Nâbî Dîvânı'nda ismi tek yerde 1701'de Mekke kadısı olduğu zamanda kendisine sunulan 20 numaralı kasidenin başlığında "Der-sitayiş-i kâdî-i Mekke-i mükerreme Es-Seyyid Mustafa Efendi der-mukabele-i ihsân-ı be-mahdum-ı nazım-ı kaside" ifadesiyle yer alır.

2.7.4.4. Seyyid Ali Efendi, Paşmakçızade

Mehmet Efendi'nin 1639'da doğan oğlu ve Seyyid Alizade Seyyid Efendi'nin torunudur. Bir süre müderrislik yapar sonra sırasıyla Kudüs mollalığı, nakibüleşraflık, İstanbul ve Anadolu payesi, Rumeli kazaskeri olup 1693'te azledilir. 1695'te de nakibüleşraflıktan azledilince kendisine Bulak arpalığı verilerek Mısır'a gönderilir. 1704'te şeyhülislam olur.

Seyyîd 'Alî Efendi o müfti-i 'asr kim
Olmaya misli nice sabâh u revâh ola (T.84/1)

[O asrın müftüsü Seyyid Ali Efendi ki ne kadar sabah ve akşam olsa (zaman geçse) onun benzeri bulunmaz.]

1707'de şeyhülislamlıktan azledilip Sinop'a sürgüne gönderilir ve 1710'da ikinci kez şeyhülislam olur. 1711'de hayatını kaybeder. Âlim, erdemli, muhakkık, hazırcevap, edip, güzel ahlaklı, Nakşibendî, cömert ve mürüvvetli birisi olan Seyyid[51] Ali Efendi'nin Abdullah Efendi isimli bir oğlu ve Fıkıh alanında "Mecmuası" bulunmaktadır (Süreyya, 1996: 263). Nâbî Dîvânı'nda Seyyid Ali Efendi'nin ölümü üzerine düşürülen dört farklı tarih manzumesi bulunmaktadır. İsmi toplamda 8 kez anılır.

Tarihini zebân-ı zamân didi Nabiyâ
Seyyîd 'Alî Efendi revân oldı cennete (T.37/3)

(Ey Nabi, zamanın diliyle tarihini söyledi, Seyyid Ali Efendi, cennete yol aldı.)

[51] Diğer örnekler için bk.: (T.37/1; T.83/1,4; T.84/4; T.85/1,2)

2.7.5. Kadılar

Kadılar, insanlar arasındaki hukukî anlaşmazlıkları sonuçlandırmak, hukuka aykırı davranışların cezasını karara bağlamak, verdikleri hüküm ve cezaları icra ve infaz etmek görevindedir (Atar, 2001: 66-69). Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde kadılık görevini yerine getiren ve ismi Dîvân'da geçen devlet adamları hakkında bilgi verilmektedir.

2.7.5.1. Abdurrahman Yüsri Efendi, Kebirizade

Abdurrahman Yüsri Efendi, Kebîrizade[52] unvanıyla tanınır ve babasının adı Mustafa'dır. Edirne ve "Mekke-i Mükerreme" mollalığı yapar ve Temmuz 1722'de vefat eder. Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

"Târih Berây-ı Kâdî-i Hâleb-şuden-i Kebîrî-zâde Efendi"

Leb-i âmîn-i ile Nâbî didi târîh-i teşrifin

Kebîrî-zâde'ye yâ Râb mübarek eyle Şehbâ'yı (T.137/ 7)

(Nâbî, 'âmin' ağzıyla bu şereflendirmenin tarihini söyledi, Ya Râb, Şehbâ'yı Kebirizade'ye mübarek eyle.

Tarih u Camii Zekeriyya fi Haleb, Haleb'de Cami-i Zekeriyya Tarihinin Tercümesi, Tefsiru Sûreti'n-nasr, Tuhfetü'l-mülûk, Nesayih-i Kebirizade, Pendname adını verdiği eserlerini vardır. Halep'te Cami-i Zekeriyya Tarihinin Tercümesi" risalesinin başına adını ve Halep Ulucami'nin tadilatı sırasında 1708-1709'da Halep kadılığı yaptığını belirtir (Aksu, 1998: 59-63).

Kebirizade Efendi, Halep kadısı olduğu zaman kendisi için Nâbî tarafından tarih düşürülür. Eserde kimi zaman kendisine 'monla' unvanı yakıştırılır. Sicill-i Osmani'ye göre Abdurrahman Yüsri Efendi, Tatar soyundan gelir. Taberdar Muhammed Paşa'nın övüldüğü bir kasidede kendisi için "Mekke şerifi Tatar Han" sıfatı kullanılması bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Dîvân'da adı iki yerde de "monla" sıfatıyla geçmektedir.

[52]Diğer örnekler için bk.: (T.137/ 1).

Tâtâr Hân kemîne kulı nasb-kerdesi

Olmış şerîf-i Mekke vekîl-i ferâşeti (K.16/ 98)

[Tâtâr Hân zavallı kulu tayin edilmiş (dikilmiş) Mekke şerifi feraşet (Peygamber'in türbesinin temizliğine) vekili olmuş.]

2.7.5.2. Hayri Efendi

Dîvân'da 47 numaralı tarihte İstanbul'daki Eyüp semtine kadı olmasını tebrik etmesi üzerine düşürülen tek beyitlik tarihten anlaşıldığı kadarıyla Hayri Efendi, 1696 yılında bu göreve getirilir. Elimizdeki bilgiler hakkında bilgi toplamak için yeterli değildir.

"Târîh Berây-ı Kâdı-i Eyyüb Hayrî Efendi"

Eyyüb olınca Hayrî Efendi'ye ber-güzâr

Tarihini melek didi şîrîn ü şivekâr (T.47/1)

[Hayri Efendi'ye Eyüp (semtinin kadılığı) armağan edilince melek, (bu olayın) tarihini şirin ve nazlıca söyledi.]

2.7.5.3. İbni Şıhne El-Kebir

Halep'in Türk asıllı İslam âlimlerindendir. Ebü'l-Velîd künyesini ve Muhıbbüddîn lakabını kullanır. Muhammed isimli oğlu olup oğlu ile birlikte "İbni Şıhne[53]" diye anılır. 1348'de Halep'te doğar, küçük yaşta Kuran-ı Kerim'i ve önemli kitapları ezberler, dönemin önemli âlimlerinden ders alır. Halep'te ve Dımaşk'ta Hanefi kadılığı görevini yerine getirir, 1390'da Sultan Zahir Berkuk, buraları ele geçirince Kahire'ye gider, bir zaman sonra da Halep'e döner. Kahire-Halep hattında bir süre yaşadıktan sonra 1412'de Halep'te hayatını kaybeder (İAA, 2023).

Sultan III. Ahmet'in Hz. Zekeriya'nın türbesini yeniletmesi üzerine düşürülen tarihte, o dönemde Halep kadısı olan Kebîrizade Abdurrahman Efendi, İbni Şıhne El Kebir'e benzetilir. İsim benzerliği, Halep'te yaşamış olmaları, İslam âlimi olmaları yönüyle dönemin Halep kadısıyla arasında ilgi kurulur. İbnî Kebîr'in ismi,

[53] Diğer örnekler için bk.: (T.104/39-44)

Halep kadısı Abdurrahman Efendi'ye kıyas unsuru olarak geçer ve Memduh, İbni Kebir'e benzetilir.

Monlâ-yı Haleb fâzıl-ı 'asr İbnî Kebîri

Me'mûr idi bu hıdmete mahsus u müvellâ (T.104/22)

(Asrın erdemlisi İbni Kebir'i Halep Mollasıdır, bu hizmete yakışıp tayin edilen görevlendirilen kişidir.)

2.8. Osmanlı Devleti Dışındaki Devlet Adamları

Bu bölümde Osmanlı Devleti dışındaki devletlerin yöneticileri ve vezirlerine yer verilir. Memduhlar, bu yönetici ve vezirlere kimi zaman denk, kimi zaman da onlardan üstün tutulur.

2.8.1. Devlet Yöneticileri

2.8.1.1. Demirbaş Şarl XII

İsveç kralı XI. Şarl'ın oğlu olan ve 1682'de doğan İsveç Çarı XII. Şarl'a yeniçeriler ve tarihçiler katıldığı savaşlarda gösterdiği başarılarından ötürü "Demirbaş" unvanını verir. Babası ölünce 1697'de tahta çıkar. Krallığı esnasında Rusya, Danimarka ve Polonya arasındaki ittifakı bahane ederek, Danimarka'ya savaş açar ve büyük bir zafer elde ettikten sonra ittifakın diğer üyeleri olan Rusya ve Polonya'yla savaşır.

Bir süre Rus Çarı Deli Petro'yla giriştiği üstünlük mücadelesinde XII. Şarl, Rusya'nın Osmanlı sınırına yakın bir yerine kadar ilerlese de Rusya'daki sert kış koşullarının ve ordusundaki salgın hastalığın etkisiyle Paltova'da yenilerek Ağustos 1709'da Osmanlı'ya sığınır. İsveç Kralı'nın Osmanlı'ya sığınmasıyla birlikte Osmanlı-Rus ilişkileri zedelenir ve III. Ahmet döneminin devlet adamlarından Çorlulu Ali Paşa, Köprülüzâde Nûman Paşa ve onun azlinden sonra Baltacı Mehmed Paşa İsveç Kralı'nın sebep olduğu sorunlarla ilgilenir ve Çorlulu Ali Paşa dâhil olmak üzere birçok devlet adamı bu sebeple görevinden azledilir.

1710'da Osmanlı paşalarının kararıyla Rusya ile savaşılır, çekişmeli mücadelenin ve savaş oyunlarının ardından Tuna Nehri'ni geçen Osmanlı ordusunun

karşısında yiyeceği ve mühimmatı tükenen Rus ordusu, geri çekilmek zorunda kalınca savaşı sonlandırmak ister. 1711'de Osmanlı ve Rusya arasında Prut Antlaşması imzalanır. Antlaşmanın maddelerinden biriyle İsveç Çarı'nın ülkesine dönmesi güvence altına alınır (Beydilli, 2007: 359-362).

Paltova Antlaşması'na rağmen Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşması için kışkırtmaya devam eden XII. Şarl, ülkeden çıkarılmak istenir ve Dimetoka'da hapsedilir. Buradan kaçıp ülkesinin topraklarına girmeyi başarsa da 1718'de boğularak öldürülür (Coşkun, Günaydın, 2018: 15-73).

İsveç Kralı XII. Şarl ve Rus Çarı Deli Petro'nun adının Nâbî Dîvânı'nda zikredilmesi de Prut Savaşı galibiyeti üzerine düşürülen tarih vesilesiyledir. Burada savaşa İsveç Çarı'nın sebep olduğu belirtilir. Paltova Antlaşması'nın adı Dîvân'da "Ahd-ı Moskov" olarak geçer. İsveç Çarı XII. Şarl'ın ismi sadece aşağıdaki beyitte "Çar-ı İsvec" şekliyle yer alır.

Budur tafsili icmâlün ki Çâr-ı hâ'in-i Moskov
Mukaddem Çâr-ı İsvecle vega babın güşad itdi (T.135/3)

(Açıklaması kısaca budur ki Moskova'nın hain Çar'ı, önceki İsveç Çarı'yla savaş kapısını araladı.)

2.8.1.2. Ekber Şah

1542 doğumlu Ekber Şah, 1556-1605 yıllarında Babür hükümdarlığı yapar. Babası Hümayun, Şah'tan kaçıp İran'a sığındığından babasının komutanlarından Bayram Han tarafından eğitilir. Dönemin âlim, mutasavvıf ve edipleriyle aynı sohbet meclislerinde bulunur; liderliğe, güzel sanatlara ve savaşmaya meraklı zeki bir şehzadedir. Babası, hakkı olan tahta yeniden oturmak istediğinde ona yardımcı olarak ordunun başına geçer ve bu savaşı kazanınca Pencap valisi olur.

Babasının ölümünden sonra 1556'da tahta geçerek saltanatını ilan eder. Bir süre devlet içinde çalkantılar yaşasa da 1564'te otoritesini sağlamlaştırıp doğuda ve batıda fetihler yaparak ülkesinin sınırlarını genişletir. Hindistan'da merkezi otoriteyi sağlayan ilk hükümdardır. Babür Devleti'ni en geniş sınırlarına ulaştırarak tarihe geçer. Saltanatı sırasında, devlet idaresindeki otorite boşluğunu gidermek adına askeri ve sivil alanda değişiklik, sosyal ve ziraai alanlarda yenilik gibi birçok çalışma yapar,

devleti güçlendirir. Mezarı bugün Hindistan Agra'da görkemli bir mimaridir (Konukçu, 1994: 542-544). Şah Ekber'in ismi sadece aşağıdaki beyitte kıyas unsuru olarak geçer. Onun veziri Mir Ebu'l-Feth'in bile Râmî Paşa kadar başarılı bir vezir olamayacağı üzerinde durulur.

Mir Ebu'l Feth ki Şâh Ekber'e olmuşdu vezir

Var yine sana şebîh olacağında şübhem (K.15/ 91)

[Mir Ebu'l Feth ki Şâh Ekber'e vezir olmuştu yine (onun) sana benzeyeceğine yönelik şüphem var, sana benzeyemez.]

2.8.1.3. Gazneli Mahmut

Mahmud[54]-ı Gaznevî, 998-1030 yılları arasında Gazneli Devleti'nin hükümdarlığını yapar. Gazneli hükümdarı Sebük Tegin'in oğlu olan Mahmut, 971'de Buhara'da doğar. Şehzade olduğundan en iyi hocalardan ilmi, dini, siyasi ve askeri eğitim alır. Gençliğinde babasıyla birlikte savaşlara katılır, cesareti ve zekâsıyla kendini gösterir. Babasıyla birlikte Sâmâniler'e yardımcı olduğundan kendisine "Seyfüldevle" unvanı verilir; 998'de Gazneli tahtına oturur. 999 yılında Sâmânileri yenip Horasan'ı ele geçirir. Bunun üzerine Abbasi Halifesi Kâdir-Billah, onun saltanatını kabul ederek kendisine "Yemînüddevle ve emînü'l-mille" unvanını verir. Sultan Mahmut, bu tarihten sonra İslamiyet'i yaymak amacıyla hareket eder.

Hindistan üzerine ilk seferini 1000 yılında yapar. İkinci seferde başarıya ulaşır. Başarılarından sonra kendisine "Gâzi" unvanı verilir. Gazi Mahmut, fethettiği topraklarda İslamiyet'i yayma çalışmaları yapar, mescid, camii yaptırarak buralara din adamları yerleştirir. Hayatı boyunca Hindistan'a on beşe yakın sefer düzenler. Hindistan üzerine son seferini 1027 tarihinde yapar, 1030 yılında da hayatını kaybeder (Merçil, 2003: 362-365). Gazneli Mahmut'un ismi, Hâkim Senâyî'nin tasavvufi yolculuğunun anlatıldığı mesnevide ünü ve başarılarıyla 3 kez geçer.

Gazne'de Mahmud şeh-i kâm-kâr
Olmış iken pâdişeh-i nâmdâr (M.9/33)

(Mahmut Gazne'de mutlu ve ünlü padişah olmuşken…)

[54]Diğer örnekler için bk.: (M.9/61,88)

2.8.1.4. Selim Giray

Kırım Hanı II. Devlet Giray[55] Han, Selim Giray olarak da tanınır. Bahadır Giray'ın 1631'de doğan oğlu olup kırk yaşından sonra çeşitli sebeplerle ve farklı zamanlarda 4 kez tahta geçer. Gençlik döneminde sürekli taht mücadelesi verir ve hanedan soyundan gelen akrabaları tarafından öldürülmemek adına uzun süre kaçamak yaşamak zorunda kalır.

Osmanlı Devleti ile yaşanan gelişmeler sonucunda o dönemde Kırım hanı olan Adil Giray, tahttan indirilince kendisi de kırk yaşında ilk kez tahta çıkar. Bu hükümdarlığında dış politikada Lehistan ile uğraşır, Çehrin Kalesi'ni alamadığından 1677'de Rodos'a sürülerek görevden alınır. 1683'te mevcut Han'ın Viyana'da bozguna uğraması sebebiyle yeniden tahta gelir yine bir savaş sırasında tahtı boş bıraktığı gerekçesiyle iç huzursuzluklar çıktığından 1691'de görevi bırakır. Bu göreve gelip ayrılma durumları 1692-1699, 1702-1704 tarihleri arasında da 2 kez tekrarlanır ve 1704 yılında hayatını kaybeder.

Zeki, tecrübeli, bilim ve sanat yanlısı olan II. Devlet Giray Han, edebiyatçıları ve sanatçıları mümkün olduğunca himayesinde tutar hatta kendisi de Selim mahlasıyla şiirler yazar (Eravcı, 2009: 428-429). Nâbî'nin Dîvânı'nda da Yafes'in devrinden beri soylu ve saltanat sahibi olan bir ailesinin olduğunun üzerinde durulur, ona benzeyen bir sultanın bir daha dünyaya gelmeyeceği söylenerek övülür.

"Der-Medh-i Hân-ı Kırım Devlet Girây Hân"

Hazret-i Devlet Giray Han padişah-ı kâr-dân

Kim felek çâkerliğine müşteridür cân ile (K.21/8)

[İşini bilen padişah, Devlet Giray Han hazretleri ki gökyüzü, (onun) kölesi olmaya can ile taliptir.]

[55]Diğer örnekler için bk.: (K.21/B,7). (T.96/B,1,12).

2.8.1.5. Petro, Deli/ Koca

1672'de Rusya'da doğan Petro'nun ilk işi bir ordu ve donanma kurmaktır. Rusya'yı Avrupalılaştırmak için çaba sarf ederek İngiliz gemilerinin nasıl yapıldığını öğrenmeyi hedefler ve bu hedefi için iki defa Arkanjel'e seyahat eder. Oradan mühendisler getirterek Voronej ve Don nehirleri üzerinde ilk Rus donanmasını yaptırır.

Rusya'nın denize kıyısı olmadığından Osmanlı toprağı olan Azak Kalesi'ne göz diker ve 1696'da burayı ele geçirir. 1709'da İsveç Kralı XII. Şarl'ı Paltova'da mağlup edince XII. Şarl Osmanlı'ya sığınır; Osmanlı da İsveç Çarı'nı Rusya'ya teslim etmeyince ileride gerçekleşecek olan Prut Savaşı'nın tohumları atılır.

Prut Savaşı'nda ağır bir yenilgi alan Deli Petro, Prut Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalır ve Azak Kalesi'ni Osmanlı'ya teslim eder. Yaptığı değişiklikler ve acımasızlığı sebebiyle tarihçiler kendisine "Deli" unvanını yakıştırır (Mustafayev, 2013: 11,17-27).

İsveç Kralı XII. Şarl ve Rus Çarı Deli Petro'nun adının Nâbî Dîvânı'nda zikredilmesi de Prut Savaşı galibiyeti üzerine düşürülen tarih vesilesiyledir. Burada savaşa İsveç Çarı'nın sebep olduğu üzerinde belirtilir. Bu antlaşmanın adı Dîvân'da "Ahd-ı Moskov" olarak geçer. Rus Çarı Petro'nun ismi, "Çar-ı hâ'in-i Moskov" şekliyle eserde yer alır.

Budur tafsili icmâlün ki Çâr-ı hâ'in-i Moskov

Mukaddem Çâr-ı İsvecle vega babın güşad itdi (T.135/3)

(Açıklaması kısaca budur ki Moskova'nın hain Çar'ı, önceki İsveç Çarı'yla savaş kapısını araladı.)

2.8.2. Vezirler

2.8.2.1. Ebu'l-Fazl El-Allami

1151'de Agra'da doğan Ebu'l-Fazl, Arap asıllı bir ailedendir ve babası devrin önemli âlimleri arasındadır. Ağabeyi Ebu'l-Feyz de Ekber Şah devrinde "meliküşşuara" olarak tanınır. 1574'te Ebu'l-Fazl saraya girer; çeşitli surelerin tefsirini Ekber Şah'a sununca Şah, bundan etkilenerek sohbetlerinde ona yer verir.

Önce kendisinin emrine askerler verilir ve ikinci valiliğe atanır. Babası ve ağabeyi ile birlikte Ekber Şah'a "din-i ilâhi" adı verilen dini dayattıklarına dair söylentiler çıkar; bu durumdan rahatsız olan Ekber Şah'ın oğlu şehzade Selim'in adamları tarafından öldürülür (Konukçu, 1994: 313-314).

Bilkan'ın, yeni Türk alfabesiyle derlediği Nâbî Dîvânı'nda Ebu'l Fazl'ın ismi "Mîr Ebu'l- Feth" şekliyle ve tek yerde geçer. İlgili beyitte onun Ekber Şâh'ın veziri olduğu belirtilir. Ancak kaynaklarda Ekber Şâh'ın veziri olarak geçen isim Ebu'l-Fazl el-Allami'dir. Rami Muhammed Paşa'nın övgüsü üzerine yazılan kasidede Şâh Ekber'in veziri Mir Ebu'l-Feth'in bile Râmî Paşa kadar başarılı olamayacağı söylenir.

Mir Ebu'l Feth ki Şâh Ekber'e olmuşdu vezir

Var yine sana şebîh olacağında şübhem (K.15/91)

[Mir Ebu'l Feth ki Şâh Ekber'e vezir olmuştu yine (onun) sana benzeyeceğine yönelik şüphem var, sana benzeyemez.]

2.8.2.2. Mirza Tahir

Sadrazam Rami Paşa'nın övüldüğü kasidede adı geçen Acem Şahı'nın veziri olduğunu düşündüğümüz Mirza Tahir'in kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir. Aşağıdaki beyitte bir kıyas unsuru olarak zikredilir. Rami Paşa, fazilet ve erdemde kendisinin üstündedir.

Gûş idüp fazlunı 'irfânunı bundan sonra

Mirzâ Tâhir ile fahr idemez şâh-ı 'Acem (K.15/ 93)

(İyiliğini anlayışını dinleyip bundan sonra 'Acem şahı, Mirza Tahir ile övünemez.)

2.8.2.3. Nizamülmülk

1018'de Horasan'ın Tus şehrinde fakir bir ailede dünyaya gelir. Döneminin meşhur âlim, edip ve şairleriyle sohbet fırsatı yakalayarak kendini geliştirir. Babası onun eğitimi için oğluyla birlikte şehir şehir dolaşır ve sonunda Gazne'ye geçerler.

Selçuklular Gazne'yi fethedince babası Ali b. İshak ile birlikte Selçuklular'ın hizmetine girip çeşitli devlet büyüklerinin yanında çalışırlar. Çağrı Bey, Nizamülmülk[56] ile uzun süre birlikte çalıştıktan sonra oğlu Alparslan'ın da Nizamülmülk ile çalışmasını ister. 1063'te Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri olur.

İbni 'Abbâd u Nizâm olsa olur sana şebîh

Lîk rütbe cihetiyle yine sensin a'zam (K.15/94**)**

('Abbad'ın oğlu ve Nizam olsa sana benzer lakin rütbe vazifesiyle en büyük sensin.)

Vezir Nizamülmülk, Kutalmış'ın başlattığı isyanın bastırılmasında önemli rol oynar ve Alparslan'ın hemen her seferinde yanında bulunur; Sultan Melikşah'ın tahta geçmesinde etkili olur. Hasan Sabbah ve adamlarının tehlikeli oyunlarında onlara karşı politik ve askeri başarılar elde eder. Vezir Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu Devleti içinde iç ve dış politikada başarılı olduğunu gören rakipleri ondan kurtulmak için çeşitli iftiralar atsalar da her seferinde sultan tarafından Nizamülmülk haklı bulununca rakipleri ondan kurtulabilmek adına daha farklı planlara girişirler. 1092'de Sultan, veziri, birtakım devlet ve hanedan büyüğü Isfahan'dan Bağdat'a giderlerken konaklama esnasında Nizamülmülk bir bâtıni tarafından öldürülür. Vezir Nizamülmülk, Bâtınileri tarafından öldürülen ilk devlet adamı kabul edilir.

Adaleti, idarî yeteneği, cömert ve bilgili oluşu, güzel ahlâkıyla herkesçe bilinen ve tanınan Nizâmülmülk halkın haklarına özenlidir. Vatandaşın zulme ve haksızlığa uğramaması için çaba sarf eder, eşitlikçi ve âlîm, sûfî ve halk yanlısı bir vezir, devlet adamı olduğundan divan şairlerince adından sıkça söz ettirir. Hep bir kıyas unsuru olarak kullanılır ve şairin hamileri her seferinde Nizamülmülk'ten daha iyi olarak tasvir edilir (Özaydın, 2007: 194-196). Vezir Nizamülmülk'ün ismi 5 yerde başarılı bir devlet adamı olması yönüyle geçer ve memduhlar en az onun kadar başarılı veya ondan üstün tutulur. Kara Mustafa Paşa'nın sadareti üzerine düşürülen tarihte, Paşa'nın adaletli oluşu vurgulanır, Mustafa Paşa'nın adaletli yönü insanlara Nizamülmülk'ü anımsattır.

[56]Diğer örnekler için bk.: (K.15/29). (T.116/5; T.155/4).

Çıkup dîvâna ‘adl üzre umûr-ı nâsı gördükçe

İder rûhı Nizâmü’l-mülk’i dest-i ‘adl ile ihyâ (T.16/14)

(Adalet için divana çıkıp halkın işlerini gördükçe ruhu, adalet eli Nizamülmülk ‘ü canlandırır.)

2.8.2.4. Sâhib b. Abbâd

Sâhîb[57] b. Abbâd, Kazvin’de 938’de doğar. İlk eğitimini kâtip ve vezirlik yapan babası Şeyh el-Emîn Ebü’l-Hasan Abbâd’dan alır, birçok ünlü ve önemli hocadan ders alır. Müeyyidüddevle ile küçüklükten beri arkadaş olduğundan onun Abbad’ı Sahib diye çağırması sebebiyle “Sahib” unvanıyla anılır. Zamanla önce saray kâtibi sonra vezir olur. İşini layıkıyla yapması sebebiyle “kâfi’l-küfât” (başkasına ihtiyaç hissettirmeyenlerin piri) de denilir. Müeyyidüddevle öldükten sonra vezirlikten çekilmek istese de kendisine izin verilmez. Sarayın tam yetkilisi konumuna gelir. Toplamda on sekiz yıl vezirlik yapıp elliye yakın kale fetheder. 995’te Rey şehrinde hayatını kaybeder.

Vezirliğinin yanı sıra edip, şair ve âlim bir kişiliktir. İşini iyi yapması ve kimseye iş bırakmaması yönü sayesinde Sâmânoğulları meliklerinden Nûh b. Mansûr kendisine vezirlik teklifi etmişse de Sâhîb b. Abbâd bunu geri çevirir. Kelâm, tarih, filoloji, şiir, edebiyat alanlarında çeşitli eserler verir (Çelebi, 2008:512-515). İsmi Dîvân’da iki kez geçen Abbad, uzun ve başarılı bir vezirlik yapması sebebiyle Nizamülmülk ile birlikte kıyas unsuru olarak kullanılır.

İbni ᶜAbbâd u Nizâm olsa olur sana şebîh

Lîk rütbe cihetiyle yine sensin aᶜzam (K.15/94)

(İbni ‘Abbad ve Nizam olsa sana benzer lakin rütbe vazifesiyle en büyük sensin.)

[57]Diğer örnekler için bk.: (K.15/ 29)

2.9. Şairler

Bu bölümde Türk, İranlı ve Arap şairlere yer verilir. Şairler eserleri, Nâbî'nin onların eserlerine yaptığı tahmisler, övgüyle layık olmaları, önemli görülen davranışları ve yergileriyle eserde yerini alır.

Beste olmazdum hat-ı eş'âra hâl-i noktaya

Olsa mahlas Nâbîyâ dest-i dil-i hod-kâmeden (G.571/5)

[Ey Nâbî, bencil gönlün elinden mahlas olsa (bile) şairlerin yazısına, noktanın durumuna beste olmazdım.]

2.9.1. Türk Şairler

2.9.1.1. Ahterî

Mustafa Ahteri Efendi olarak anılan sanatçı, Afyonkarahisar'da doğduğu için Karahisârî olarak da bilinir. Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kütahya'da müderrislik yaptığı ve ömrünü 1560'ta orada tamamladığı bilinmektedir.

Siyer ve fıkıh alanlarında ve Arap dili ve edebiyatına ait eserleri vardır. Dîvân'da tek yerde "Kitab-ı Ahteri" tamlamasıyla geçmektedir. Bu eser, Ahterî-i Kebîr diye de anılmakta olup Arapça-Türkçe sözlüktür ve onun onun en meşhur eseridir. Câmiʿu'l-mesâʾil (el-Mühimme), Târîh-i Ahterî, Şerh ʿale'r-Risâleti'l-Kefevî fi'l-edeb adlı üç eseri daha bulunmaktadır (Kılıç, 1989: 184-185). Beşiktaş'taki Sultan Kasrı için düşürülen tarihte Cevheri'nin Sıhah eseriyle birlikte anılan Ahteri'den sadece aşağıdaki beyitte bahsedilir.

Berk urur mânend-i encüm ol murassa' câmlar

Sân kitâb-ı Ahterî'dür ya Sıhâh-ı Cevheri (T.30/26)

(Pencereler, yıldızlar gibi süslense de sağlamdır, Cevheri'nın Sıhah'ı ya da Ahteri'nin Kitab'ı sanılır.)

2.9.1.2. Ali Şîr Nevâyî

Ali Şîr Nevâyî[58], XV. yüzyıl Çağatay edebiyatının en büyük şairidir. Uygur Türk'ü olup 1441-1501 tarihleri arasında yaşar. Şehzade Hüseyin Baykara ile birlikte iyi bir eğitim alır. Hüseyin Baykara, 1470'te tahta geçince Nevâyî'yi de saraya alarak ona divan beyliği, siyasi ve idari işler verir ve ülkeyi yönetirken onun fikirlerinden yararlanır.

Nevâyî, Orta Asya'da edebi ürünler vererek Türk dilinin gelişmesine büyük katkılarda bulunur. Herkesin Farsça konuşup Farsçayı övdüğü dönemde Nevâyî, Türkçeyi över, Türkçenin en az Farsça kadar gelişmiş olduğunu hatta Farsçadan üstün olan yönlerinin bulunduğunu belirtir. Yaşadığı dönem toplumunun sosyo-kültürel yapısını eserlerinde incelikle yansıtır, milli şuuru güçlendiren bir dil kullanır. Kendisinden sonra "Çağatayca, Nevây dili" olarak anılır.

Türkçe yazdığı en eski şiirleri Bedayi'ü'l-Bidaye adıyla toplar. Türkçe divanları ise Garaibü'l-Sıgar, Nevadirü'ş-Şebab, Bedayi'ü'l-Vasat, Fevayidü'l-Kiber adlarını taşımakla birlikte ömrünün çocukluk, gençlik, orta yaşlılık ve yaşlılık güzelliklerini barındıran şiirlere yer verir. Nevayi, bu dört divanın yanında son yazdığı şiirlerini de "Hazainü'l-Meani" adıyla toplar.

Türkçe Divanları'nın yanında, Farsça Divan, Hayretü'l-Ebrar, Ferhâd u Şirin, Leylâ vü Mecnun, Sedd-i İskenderî, Seb'a-i Seyyâre adlı mesnevilerini bir araya getirerek Hamse sahibi olur. Mecâlisü'n-Nefais, Lisanü'Tayr, Hadis-i Erbain Tercümesi, Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü savunduğu Muhakemetü'l-Lügateyn bulunmaktadır. Mahbubu'l-Kulub, Nesâyimü'l-Mahabbe ve Mizanü'l-Evzan adlı eserleri de mevcuttur (Mengi, 2009:105-108). Nâbî, Ali Şir Nevayi'nin adını eserinde dört yerde ve kıyas unsuru olarak kullanır, onun devlet adamı yönünü örnek göstererek kendi memduhunun Ali Şir Nevayi'den üstün olduğunu, yaşadıkları dönemin Ali Şir'i olduklarını söyler.

Hünermend-i yegâne sadr-ı a'zam âsaf-ı ekrem

'Ali Şîr-i zamane kâr-dân-ı ma'delet-pîrâ (T.16/11)

(Zamanın Alî Şîr'i, adaleti süsleyen, işini bilen en büyük asaf, biricik hünerli sadrazam.)

[58]Diğer örnekler için bk.: (K.15/92). (T.36/28; T.155/1).

2.9.1.3. Âzeri İbrahim Çelebi

Muallim-zade İbrahim Çelebi olarak tanınan yazarın Âzeri mahlasını kullanmasının sebebi, kendi adının İbrahim olması ve Hz. İbrahim'in ateşe atılması durumundan etkilenmesidir. XVI. yüzyılda Bursa'da doğduğu sanılmaktadır.

Hama'da kadılık yaparken sıtma hastalığı yüzünden genç yaşta 1585'te hayatını kaybeder. Dinî, tasavvufî ve ahlakî nitelikteki didaktik mesnevisi Nakş-ı Hayâl, Hüsrev ü Şirin mesnevisi ve Divançe adlı eserleri vardır. Nakş-ı Hayal, Allah'ın birliği, tevekkül, uzlet, sabır, aşk, hüsün, gurur, cûd ve sehâ, üzüntüden kurtulmak, sükûtun kıymeti, Allah'a güvenmek, yemeğe ve uykuya düşkünlük, çalışmak, ilim öğrenmek, dünyaya aldanmayıp âhirete hazırlanmak gibi konuları işler. Kaynaklarda Azeri Çelebi'nin hayatı hakkında pek bilgi yoktur (Okuyucu, 1991: 325-326).

Şair, Nâbî Dîvânı'nda Nakş-ı Hayal adlı eseriyle yer alır. Beşiktaş'taki Sultan Sarayı'nın övgüsü yapılırken Âzeri'nin Nakş-ı Hayal ve Sâdi'nin Bostan adlı eserinden söz edilir, bu iki eserin sarayın duvarlarına ve tavanına yazıldığı söylenir.

Metnine dîvârınun tahrîr olunmış Bustân

Resm olunmış sakfına nakş-ı hayâl-i Âzerî (T.30/24)

(Bostan metni duvarına yazılmış, Âzeri'nin Nakş-ı Hayal'i çatısına resmedilmiş.)

2.9.1.4. Bahâyî, Şeyhülislam

1595'te İstanbul'da doğan sanatçı iyi bir ailenin iyi eğitim alan çocuklarından biridir. Çeşitli şehirlerde kadılık ve kazaskerlik görevini icra ettikten sonra 1649'da şeyhülislam olur. Bahâyî, sert bir tabiata sahip olduğundan dönemdeki paşalarla ilişkisini sağlam tutamaz ve dönemin siyasi olaylarından sonra görevden azlolur. 1654'te hayatını kaybeder.

Keskin bir zekâya ve iyi bir hafızaya sahip olan sanatçı, kendine has şiir anlayışı ve üslubuyla Bâkî'nin şiir tarzını yaşadığı döneme yansıtır. Güzel söyleyişe önem verir, kelime seçimini özenle yapar, zarif ve sağlam bir üsluba sahiptir. Divan sahibi sanatçılarındandır (Şentürk, Kartal, 2008: 435-436). Bahâyî'nin adı sadece iki yerde aşağıdaki kullanımla geçmektedir.

“Tahmis-i Gazel-i Bahâyî”

‘Acep bir kerre mahmur olmadun câm-ı nedâmetden

Güzer nâ-mümkin oldu sana kûy-ı istikâmetden

Alınmaz dâmenün Nâbî gibi dest-i melâmetden

Çekil sen dahı kûy-ı derde gülzâr-ı selâmetden

Bahâyiveş çekildi ‘aşk ile çün adun ey bülbül (Th.3/bt.5)

(Hayret, bir kez bile pişmanlık kadehinden sarhoş olmadın; sana doğruluk köyünden geçmek mümkün olmadı; Nabi gibi eteğinden melametin eli alınmaz. Ey bülbül sen de selametin gül bahçesinden dert köyüne çekil; düşmanın Bahayi gibi aşk ile çekildi.)

2.9.1.5. Bosnalı Sabit

Sâbit[59] Alâeddin Efendi’nin, 1650 civarında Bosna’da doğduğu düşünülmektedir. Çeşitli şehirlerde kadılık yaptıktan sonra 1687’de Kırım Hanı Selim Giray’a bir kaside yazarak ondan görev ister; ardından Han’a ithaf ettiği “Zafernâme” adlı manzumesi beğenilince sâniye rütbesiyle Kefe’ye kadı tayin edilir. 1692’de müftülük ile müderrislik yapar. 1700’e kadar bu görevde kaldığı görevi esnasında Edhem ü Hümâ adlı mesnevisini yazar, divanını tertip eder, bir de “Şehrî” mahlaslı şair yetiştirir. Görevinden ayrıldıktan sonra çeşitli görevlerde bulunur. 1712’de dizanteri hastalığından vefat eder.

XVIII. yüzyıl başlarında adından sıkça söz edilen Sâbit’in şiirlerinde; yerli ve yeni olma özelliğinin birlikte yürüdüğü, divan şiirinin geleneksel ve duygusal idealizminin kırıldığı, realizm, müstehcenlik ve mizah gibi unsurların yer aldığı görülmektedir. Sâbit halk ağzındaki kelimeleri atasözleri ve deyimlerle harmanlayarak şahsî bir üslûp oluşturur. Bundan dolayı manzumelerinde onu çağdaşlarından farklı kılan garip bir tarz ve değişik bir haz dünyası vardır. Tanzimat’ta kendini gösterecek olan yerli, millî bir edebiyatın müjdecisi konumundadır. Şiirlerinde söz oyunlarıyla birlikte alay ve maddî hazlar önemli bir yer tutar.

[59]Diğer örnekler için bk.: (G.343/6; G.489/14; G.699/7). (Mf.35/B).

Darbü'l-mesel îrâdına bu 'asrda Nâbî

Kimse olamaz Sâbit Efendi'ye reşide (G.704/7)

(Nabi, bu asırda atasözü söylemeye kimse Sabit Efendi'ye yaklaşamaz.)

Hikemî tarzda yazarken Nâbî'ye yaklaşırsa da bu alandaki başarısı bazı mazmunları, atasözlerini, deyimleri ve yerli malzemeyi kullanmakla sınırlı kalır. Lafızla fazla meşgul olması yüzünden gazelleri zaman zaman kuru ve donuktur. Seyyid Vehbî, Nedîm, Sünbülzâde Vehbi, Enderunlu Fâzıl, Sürûrî gibi şairleri etkileyen Sâbit'in birçok şiirine Keçecizâde İzzet Molla tarafından yazılan nazîreler bulunmaktadır. Dîvân, Zafernâme, Edhem ü Hümâ, Derenâme, Berbernâme adlı eserleri bulunmakta olup kaynaklarda Sâbit'in bir hadîs-i erbaîn tercümesi ve şerhi yazıp 1120'de (1708) III. Ahmed'e sunduğu belirtilmektedir (Karacan, 2008: 349-350). Nâbî Dîvânı'nda 5 yerde adı geçen Sâbit Efendi'nin atasözü söylemede başarılı olduğu ve kimsenin onun gibi söz söyleyemeyeceği üzerinde durulur.

Makâl-i Sâbit Efendi'ye peyrev ol Nâbî

Bizâ'a-i nefesi zâyi' itme borcun ödeş (G.343/6)

(Nâbî, Sabit Efendi'nin sözlerini takip et; nefesini kabalaşarak boşa harcamadan borcunu öde.)

2.9.1.6. Fuzûlî

Irak'ta yaşayan Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayat boyundan olan sanatçının asıl adı Mehmet'tir. 1483 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Arapça ve Farsçayı o dillerde divan oluşturabilecek kadar iyi öğrenir. Kanuni Sultan Süleyman, Sadrazam İbrahim Paşa gibi önemli devlet büyüklerine kasideler sunsa da İstanbul'dan uzakta yaşadığı için beklediği ilgiyi göremez, kendisine söz verilen maaşı alamayınca "Şikâyetname"yi kaleme alır.

Döneminde gerekli ilgiyi göremese de bu gün dünyada en çok tanınan divan şairlerinden birisidir. Azeri Türkçesi ile yazar, yaşadığı döneme kadar hiçbir şairin erişemediği anlam inceliklerine sahiptir. İlk bakışta kolay görülebilen ancak çok derin anlamlar içeren eserler verir. Su kasidesi en meşhur naat örneklerinden birisidir (Şentürk, Kartal, 2008: 297-298).

Fuzûlî'yi Türk edebiyatının en büyük simalarından biri yapan husus samimiyeti, coşkunluğu, sadeliği, duyarlılığı ve ifade kudretidir. Fuzûlî aşkı, ıstırabı, dünyevî zevk ve zenginliklerin boşluğunu ve hiç kimsenin pençesinden kurtulamayacağı ölüm düşüncesini olağanüstü bir lirizm ve sanat gücüyle ifade eder. Fuzûlî'nin şöhreti, nüfuz ve tesiri daha kendisi hayatta iken bütün Türk-İslâm ülkelerine yayılır. Divan edebiyatının diğer meşhur isimlerine kıyasla Fuzûlî'nin İslâm dünyasının büyük bir kısmında kazandığı şöhreti, önce onun bu üç dilde ustalıkla şiir yazmış olması ile açıklanabilir. Beng ü Bade, Şikâyetname, Leyla vü Mecnun, Arapça Divan, Türkçe Divan, Farsça Divan ve daha birçok eseri bulunmaktadır (Karahan, 1996: 240-246).

Birçok şairin kendisine yazdığı nazire ve tahmis vardır. Nâbî Dîvânı'nda da adı, Nâbî'nin kendisine yazdığı bir tahmis neticesinde yer almaktadır. Şairin adı bir kez tahmise ait başlıkta ve beşinci bendin dördüncü dizesinde geçer.

"Tahmis-i Gazel-i Fuzûlî"

Derûnun Nâbiyâ âyîne-i ruhsâr-ı râz eyle

Dilün tenvir-i âteş-hâne-i sûz u güdâz eyle

Lebün tekrâr-ı harf-ı vaslda hâhiş-tırâz eyle

Fuzûlî nâzeninler görsen ızhâr-ı niyâz eyle

Terahhum umsa 'ayb olmaz gedâlar pâdişâlardan (Th.4/bt.5)

[Ey Nabi, gizli yanağının aynasını kalbinde sakla; yanıp yakılan ocağın aydınlığını gönlünde gizle; arzunu süsleyen kavuşmanın harflerinin tekrarını dudaklarında tut. Ey Fuzuli, işveli sevgilileri görürsen (onlara) derdini söyle, köleler padişahlardan acıma beklerse bu ayıp değildir.]

2.9.1.7. Habeşî-zâde Rahîmî Bey

Habeşî-zâde Abdürrahim Rahîmi[60] Bey olarak tanınan şair, Habeş Valisi Mustafa Paşa'nın oğlu olduğundan Habeşî-zâde sıfatını alır. XVII-XVIII. yüzyıllar arasında yaşar. Silahtar Ali Paşa'nın divan kâtipliği, tezkire-i sâni ve tezkire-i evvellik görevlerini yerine getirir. 1716'da görevden alınmış fakat 1723'te tekrar tezkire-i evvel olur. 1727'de hayatını kaybeder. Şiirlerinde Rahîmî mahlasını kullanan şair, ince manalara sahip, tasavvufa vakıftır (Süreyya, 1996: 133). Şair Nâbî ile mektuplaşacak kadar samimidir. Rahîmî'nin adı, Dîvân'da birisi tahmis diğeri kıta olmak üzere iki yerde toplamda beş kez adı geçer.

...Divân Efendisi Habeşî-zâde Rahmî Beg…

Sâ'ib ü 'Urfî vü Nâbî vü Rahîmî Rûhî

İttifak üzre ricâ eylediler Pâşâdan (Kt.4/1)

[Sâ'ib ve 'Urfi ve Nâbî ve Rahimi ve (Bağdatlı) Ruhi, birlik olarak Paşa'dan rica ettiler.]

2.9.1.8. Hâkânî Mehmet Bey

Türk edebiyatında türünün ilk ve önemli örneği olan Hilye adlı eseriyle tanınan divan şairi, Hakânî Mehmet Bey'in, hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Beyânî'nin ifadesinden Hâkânî'nin gençliğinde iyi bir tahsil gördüğü ve saray çevresinde yetiştiği anlaşılır. 1606'da hayatını kaybeder.

Eserleri incelendiğinde Hâkānî'nin iyi derecede Arapça ve Farsça bildiği, divan edebiyatının inceliklerine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda, eserlerindeki sadelik ve samimiyetin, bunların edebî değerinden fazla olduğu belirtilir. Türkçeyi kullanışı, anlatımındaki sadelik ve üslûbundaki açıklık ona çağdaşları arasında önemli bir yer kazandırır. Lirik gazellerinin dili oldukça sadedir, mesnevileri de yazıldıkları döneme göre açık ve pürüzsüz bir anlatıma sahiptir. Türk edebiyatında hilye türünün ilk ve en önemli örneği olan Hilye-i Hakânî'nin yanında Divan ve Miftâhu'l-fütûhât adlı eserleri vardır (Uzun, 1997: 166-168).

[60]Diğer örnekler için bk.: (Th.5/B, bt.5).

Şairin adı Divan'da iki kez yer alır. Bunlardan biri, 5 numaralı mesnevinin başlığındaki "hilye-i Hâkânî zeyline takrizdür" ibaresidir.

İtmiş üstâd-ı ezel ᶜUrfî vü Hâkânî'den
Feyz ile mertebe-i tabᶜ-ı şerîfin ber-ter (K.9/44)

[Çok meziyetli soylu yaradılışının derecesi ve verimliliğiyle ezelden beri 'Urfî ve Hâkânî'den (daha) üstat olmuştur.]

2.9.1.9. Hevâyî

Asıl adı Abdurrahman olan şair Kuburî-zâde Abdurrahman Rahmî Efendi olarak tanınan Hevayî mahlaslı şairdir. Devrinde meşhur olan Kubûrîzâde'nin küçük kardeşidir. Kevkeb Mehmed Hafız Efendi'den sülüs ve nesih hatlarını öğrenip ruznamçe-i evvel kâtipliği yapar. Hattat olduğu için kendi hattıyla birçok şairinin divanını da istinsah eder. 1715'te vefat eder.

Ciddi şiirlerinde "Rahmî", mizahi şiirlerinde ise "Hevâyî" mahlasını kullanan ve daha çok bu mahlasla tanınan Kubûrîzâde Abdurrahman Efendi; hezl tarzının belli başlı şairlerinden olup bu vadide yazdığı şiirleriyle meşhurdur. Basit, gündelik hayat sahneleri ve tipleri ile çeşitli meslek erbabı kişiler, onun şiirlerinin başlıca konusudur.

Klasik şiir geleneği çerçevesinde söylediği diğer manzumelerinde ise daha çok Nâbî'den etkilenmeler göze çarpar. Nâbî'ye yazdığı çok sayıda naziresi vardır. Şiirlerinin birçoğu klasik şiirin önde gelen şairlerinin şiirlerine yazılan mizahi nazireler, yani tehziller olduğunu gördüğümüz şairin kişilere veya olaylara yönelik ciddi eleştirileri veya saldırıları yoktur. Bundan dolayı onun şiirlerini hiciv çerçevesi içerisinde değerlendirmemek gerekir. Hevâyî'nin Vâmık u Azrâ ve Yûsuf u Züleyhâ adlı eserleri de bulunur (Koç, 2019: 181-182). Nâbî, eserinde Hevayi'nin ismine eleştirel bir dille yer vermiş ve Kıyâmî ile işbirliği de yapsalar kendisinin onlardan daha üstün olduğunu belirtir.

N’ola şi’rde itseler ittihâd

Hevâyî Kıyâmî şîr ü şeker

Ara yirde var nisbet-i imtizâc

Hevâyi dübürdür Kıyâmi zeker (Kt.37)

(Şiirde, birlik olsalar ne olur; Hevayi ve Kıyami süt ve şekerdir; ara yerde anlaşmanın nispeti var; Hevayi dübür, Kıyami zekerdir.)

2.9.1.10. Hulûsî

Adının geçtiği beyitte “nev-güfte ve dil-beste” sözcük grupları bulunduğundan Hulusi’nin bestekâr Enfî Hasan Ağa olduğu sanılmaktadır. Hasan Ağa, musikiyle ilgili bir ailenin oğludur. Enderun’da eğitim alır, III. Ahmet’in hanende-başılığı görevini yapar, şehzadelerin sünnetini düzenler, tanburi ustası 1725’te ölür. Şiire de yatkınlığı olan sanatçı “Hulûsi” ve “Hasan” mahlaslarını kullanır (Kaymak, 2019:161). Adının geçtiği beyitten Hulûsî Bey’in Nâbî’ye nazire yazdığı anlaşılmaktadır.

Nev-güftene Hulûsi virdi nazîre Nâbî

Dil-beste-i sitemdür kâdir degül edâya(G.785/5)

[Hulûsi, Nâbî’nin yeni söyleyişlerine nâzîre yazdı (ancak) sitemin dili bağlıdır, bu davranışa izin vermez.]

2.9.1.11. Kıyâmî

Şair Kıyâmî’nin, Pervane Bey’in Mecmu’atü’n-Nezâ’ir’inde Âhî’nin bir gazeline yazdığı naziresinden ve Edirneli Nazmî’nin Mecma’un-Nezâ’ir’inde de Ulvî’nin bir gazelini tanzir ettiği gazelden anlaşıldığı üzere 16. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Hayatı ve kimliği hakkında pek bilgi bulunmamaktadır (Kaplan, 2020). Nâbî, eserinde sadece aşağıdaki kıtada Kıyâmi’nin ismine yer verir. Hevâyî ile işbirliği de yapsalar kendisinin onlardan daha üstün olduğunu belirtir.

N’ola şi’rde itseler ittihâd

Hevâyî Kıyâmî şîr ü şeker

Ara yirde var nisbet-i imtizâc

Hevâyi dübürdür Kıyâmi zeker (Kt.37)

(Şiirde, birlik olsalar ne olur; Hevayi ve Kıyami süt ve şekerdir; ara yerde anlaşmanın nispeti var; Hevayi dübür, Kıyami zekerdir.)

2.9.1.12. Mustafa Na’ti Bey

Mustafa Na’ti Bey, II. Süleyman’ın defterdarlarından Hüseyin Paşa’nın oğludur. Enderun’da yetişerek III. Ahmet’in sır kâtibi olur. Mustafa Na’ti, katıldığı Mora fethi sırasında felç olup 1718’de vefat eder. Dîvân'ı tek eseri olmakla beraber çoğu şiirinin konusu peygamber övgüsü olan na'attır, bu sebeple Na'tî mahlâsını tercih eder. Emâlî Kasîdesi'ne tahmis yazar. Cevrî'nin dört halifeye yazdığı hilyesini aşere-i mübeşşere ile genişletir (Aksoyak, 2020). Divan’da adı, Hâkânî Hilyesi’ne yazdığı zeyli için yazılan mesnevide adı geçmektedir.

“Hüseyn Paşa-zâde Na’tî Beg”

Âferîn Na’tî-i zîbende-güher

Levhâ-pîrâ-yı nev-âyîn-eser (M.5/1)

(Süslü cevherin Na’ti’sine aferin, eseri, yeni tarzını süsleyen levhadır.)

2.9.1.13. Nâ’ilî-i Kadim

Pîrî Halife olarak tanınan maden kâtibinin oğlu olup asıl adı Mustafa’dır. Nâ’ilî, Pîrî-zâde olarak da tanınır. XIX. yüzyıl şairi Nâ’ilî ile karışmaması için ona Nâ’ilî-i Kadîm adı verilir. Nâ’ilî’nin tüm hayatı maddi ve manevi zorluk ve acılarla geçer. Farsçayı iyi bildiği ve kaliteli bir eğitim aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Sebk-i Hindi akımının etkisinde kalan sanatçı incelikli diliyle o güne kadar görülmemiş hayalleri şiirlerinde işler. Nefi’yi ve Neşâti’yi örnek alır. Sebk-i Hindi’nin etkisiyle şiirlerinde dini-tasavvufi temalara rastlanır (Şentürk, Kartal, 2008: 436-437).

Sezâ-yı bezm-i kabûl olmağa mey-i sühenüm

Pesend-i Nâ'ili-i Cem-cenâba muhtacuz (G.320/6)

(Söz şarabımın kabul meclisine yakışır olmaya, Cem haysiyetli Naili'nin beğenisine muhtacız.)

Türk edebiyatı tarihinin ilginç şairlerinden biri olan Nâilî, Sebk-i Hindî üslûbunun da öncülerindendir. Süslü ve debdebeli bir dille yazdığı şiirleri Farsça kelimelerden oluşan ağır terkiplerle yüklüdür. Çoğunda nesîb kısmı bulunmayan kasideleriyle tanınan şair bunlarda devrin toplumsal hayatından az-çok kesitler aktarır. Konularını dış dünya yerine geniş hayal dünyasından alır. Hayallerini ifade ederken soyut unsurları kullandığından şiirlerinin ilk bakışta anlaşılması zordur. Onun şiirlerinde devrindeki üzücü olayların hassas ruhunda meydana getirdiği üzüntüleri, maddî sıkıntıları, kadrinin bilinmeyişini, yer yer dünya nimetlerinden kopamamanın çırpınışını ve aşkın hüznünü görmek mümkündür (Yeşiloğlu, 2006: 315). İsmi 2 beyitte geçer.

O zamanlar sana teslîm idi meydân-ı suhan

Ki senün sözlerine Nâ'ilî olmışdı esîr (K.8/8)

(O zamanlar söz meydanı sana teslim olmuştu, Nâili, senin sözlerine esir olmuştu.)

2.9.1.14. Na'îmâ

Asıl adı Mustafa olan ünlü tarihçi 1655'te Halep'te doğar. İyi bir eğitim alıp divan kâtipleri arasına girer. Kalaylıkoz Ahmet Paşa'ya, zamanla da Amcazade Hüseyin Paşa gibi büyük paşalara intisab eder, onların desteklerini görür. Bir süre sonra Osmanlı tarihindeki ilk vakanüvis olur. Farklı görevlerde yine büyük paşalara bağlı kalarak çalışır.

Naîmâ, asıl adı "Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-hâfikayn" olan eseriyle Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yerdedir. Eserde sadece İstanbul ve saray merkezli haberlere değil taşradaki olaylara ve devlet teşkilâtıyla ilgili konulara da yer alır (İpşirli, 2006: 316-318). Târîh-i Naîmâ, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çok kullanılan, okunan bir eserdir. Na'îmâ, Nâbî Dîvânı'nda aynı rubaide birisi başlık olmak üzere 3 kez geçer.

"Âsâr-ı Na'îmâya Takrîzdür"

Nâbî çemen-i na'îme dönmiş gûyâ
Âsâr-ı Na'îmâ ile şehr-i şehbâ
Mânende-i 'andelîb nâlişger ider
İnsanı Na'îmâ'da olan hüsn-i edâ (R.5)

Naima'nın Eserlerine Övgüdür

(Nâbî, güya Naima'nın eserleri ile Halep (Şehba) şehri bolluk çimenliğine dönmüş, tarz güzelliği olan Naima'da insan bülbüle benzeyen feryatlar eder.)

2.9.1.15. Nev'izâde Atâî

Asıl adı Atâullah olan Nev'izâde[61] Atâî, İstanbul'da 1583'te doğar, Sultan III. Mehmet devri kazaskerlerinden meşhur şair ve âlim Nev'î Yahyâ Efendi'nin oğludur. Ünlü Türk şairlerindendir. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra da Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde kadılık yapar. Nüktedan, hoşsohbet ve mizahtan anlayan bir yapıya sahiptir. 1635'te İstanbul'da vefat eder.

Atâyi, divan ve hamse sahibi sanatçılardandır. Farklı konularda yazılmış manzum ve mensur eserleri vardır. Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik, Şekayık Zeyli olarak da bilinir. Hamsesini kapsayan mesnevileri, Nefhatü'l-ezhâr, Âlemnümâ (Sâkīnâme), Heft Hân, Hilyetü'l-efkâr, Sohbetü'l-ebkâr'dır (İpekten, 1991: 40-42). Atayî'nin ismi eserde iki yerde yazdığı eserin övülmesi sebebiyle geçer.

Devr iderek subha-i rengîn-medâr
İtdi 'Atâyî eserinde karâr (M.9/18)

(Parlak dönüşün sabaha kadar devrederek 'Atayi'nin eserinde karara vardı.)

[61]Diğer örnekler için bk.: (M.9/23)

2.9.1.16. Osmanzade Tâîb

İstanbul doğumlu olan şair Osmanzâde Ahmet Tâib'in babası maliye tezkireciliği ve Süleymaniye Vakfı rûznâmçeciliği görevlerinde bulunan Osman Efendi'dir. Osmanzâde Tâib, düzenli bir medrese eğitimi aldıktan sonra kendisi de medreselerde hocalık yapar. Çeşitli sebeplerle iki kez müderrislikten çıkarılır. Hocalığa döndükten bir zaman sonra Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne atanır.

1710'da III. Ahmet'in hastalığı sebebiyle 'Sıhhatâbâd' adlı kırk hadis şerhini yazar, ertesi yıl kazanılan Prut Zaferi dolayısıyla bu padişaha sunduğu kaside onun hızlı yükselmesine aracı olur. 'Meşâriku'l-envâr' adlı tercümesini de aynı yıllarda yapar. Osmanzâde Tâib, dönemin padişahı III. Ahmet ve Sadrazam Damat Ali Paşa'ya kasideler sunar ve padişahın fermanı ile "Reis-i Şâiran" unvanını alır. 1724'te hayatını kaybeder.

Dönemin aksaklıklarını ve toplumsal sorunlarını işlemekte başarılı bir sanatçıdır. Divan, Hadikatü'l-Vüzerâ, Hadikatü'l-Müluk, Hulasatü'l-Ahlak adlı eserleri ve Hadis-i Erbain Şerhi bulunmaktadır. Nâbi'yi, kıskandığı ve hicvettiği kimi kaynaklarda geçmekte olup şiirlerinde Nabi'nin etkisi de görülmektedir (Özcan, 2007: 2-4). Divanda kendisi için yazılan kıtada adı geçer.

"Ber- hakk-ı 'Osmân-zâde"

Aferîn kullandun ey Tâ'ib eyü tîg-i zebân

Nazmuna gülbang-ı tahsîn çekdi cümle şâ'irân (Kt.74/1)

Hırs-bâzâne kalem raks eyledi şâdî-künân

Sana meymûn u mübârek ola bu tâze lisân

"Osmanzade Hakkında"

(Ey Ta'ib, aferin iyi ve tesirli bir söz söyledin; tüm şairler, şiirlerini tek bir ağızdan okuyup beğendi; kalem hırsla hareket ederken mutluluktan dans etti; bu yeni dilin sana uğurlu ve mübarek olsun.)

2.9.1.17. Ruhi-i Bağdâdî

Bağdat'ta doğduğu için kendisine Bağdatlı Ruhi denilen şairin asıl adı, Osman'dır. Dönemin söyleyişiyle Ruhi-i Bağdâdî unvanı verilir. Bağdatlı Rûhî, vahdet-i vücut anlayışını benimser ve tasavvufu şiirlerine malzeme olarak kullanır, kalender, derviş gönüllü ve hoş edalıdır. Eserlerindeki söyleyişlerden çeşitli tarikatlere bağlı olduğu düşünülse hangi tarikate bağlı olduğu bilinmemektedir. Hayatta "rengîn-edâ" sahibi olmanın önemli olduğunu belirtir. Nüktedan, gerçekten sanatkâr ve kudretli bir şair olan Rûhî'de her daim alçakgönüllülük, samimilik, sadelik ve lirizm hâkimdir, Ruhî rindâne bir şairdir. Külliyyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî adıyla 1287'de (1870) İstanbul'da basılan divanı bulunmaktadır. 1605'te Şam'da vefat eder (Ak, 2008: 205-206). Herkesçe tanınan"Terkib-i Bent", başarılı bir sosyal hiciv örneği oluşturur.

"Tahmis-i gazel-i Rûhî-i Bağdadi"

İcrâ ise Nâbî garâzun keştî-i Nûhı

Eyle nefes-i subhdan ümîd-i fütûhı

İtsün seni da'vâya cerî câm- sabûhı

Ağyâr elemin çekme yapış zülfine Rûhî

Men' eylemeğe cân mı var kâtilümüzdür (Th.2/bt.5)

[Nâbî maksadın Nuh'un gemisini yapmak ise sabahın soluğunu fetihlerinin ümidi eyle, şarap kadehi seni davaya sürüklesin. Ruhi, rakibin derdini çekme (sevgilinin) saçlarına yapış (O) katilimizdir yasak koymaya can mı var?]

2.9.1.18. Subhi-Zâde Feyzi Bey

Asıl adı Feyzullah olan Subhizade Feyzi Bey, İstanbul doğumludur. 1890'lı yıllarda Çorlulu Ali Paşa'nın kethüdâ kâtipliğini, Osman Paşa'nın defterdarlık ve mektupçuluğunu yapar. Döneminin başarılı şairleri arasında olup birbirinden farklı içeriğe sahip dört mesnevisi ve bir divanıyla hamse sahibi olduğunu belirtir. Eserleri; Divan, Heft Seyyâre, Mir'ât-ı Sûretnümâ, Safânâme, Işknâme'dir. Feyzî'ye eserinde diğer tezkirecilerden daha geniş yer veren Râmiz onun hakkında "şair oğlu şair" ifadesini kullanır (Uzun,1995:523). Dîvânda ismi sadece aşağıdaki rubaide geçer.

“Der-hakk-ı Subhi-zâde”

Olsak n’ola şâm-ı hicrden âzâde

Bir neş’e-i feyz-i subha yüz dil-dâde

Subh olmasa âftâb itmezdi tûlû’

Dinse n’ola âftâbâ Subhî-zâde (R.189)

(Ayrılık akşamından özgürleşsek ne olur; yüz âşık, sabahın feyzinin neşesidir; sabah olmasa güneş doğmaz idi; Subhizade güneş sona erse ne olur?

2.9.1.19. Uşşakîzâde İbrahim Efendi

İsmi tek yerde ve eksik beyit içinde geçen Uşşakizade’nin kimliği hakkında netlik olmasa da şahsın, şair Nâbî ile aynı dönemde yaşayan Uşşakîzâde İbrahim Efendi olması muhtemeldir.

1664 İstanbul doğumlu olan İbrahim Efendi, Osmanlı’da ilmiye sınıfında önemli bir yeri olan Uşşakizâde ailesinden Abdulbaki Efendi’nin oğludur. Babasından ve dönemin önemli âlimlerinden ders alır. Önceleri küçük, kendini geliştirdikçe de büyük medreselerde hocalık yapar. Zamanla Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile dost olup onun meclislerinde görev aldığından önemli yerlere gelir. Bu durum çevrede hoşnutsuzluk yaratır ve Feyzullah Efendi’nin adaletsizlikleri Edirne Vakası’na sebep olunca Uşşakizâde de zarar görür ve görev yeri değiştirilir. 1706’da Medine, 1713’te İzmir kadılığı yaptıktan sonra çeşitli sebeplerle görevden alınır, 1724’te vefat eder. Uşşakizâde İbrahim Efendi, şiirlerinde “Hasîb” mahlasını kullanır (Gündoğdu, 2012: 233-234).

Yâ râb o şûh-ı dil-şikenün vaz’-ı bârîdin

Muhtâc eyle ..... ‘Uşşâkî-zâdenün (G.415/7)

(Ya Rab, o gönül kıran şuhun soğuk tavrını Uşşakizade’nin ..... muhtaç et.)

2.9.1.20. Yahya, Kitaptar

Osmanlı Devleti'nde Silahtar İbrahim Paşa'nın Halep muhafızlığı yaptığı günlerde, rica üzerine yazılan şiirde iki kez adı geçen Yahya unvanlı gençle ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

"… Yâhyâ Nâm Kitâbdâr-ı Hât-âverdeden Şikâyeti Mutazammındur"

İdüp âsârumızı bir yed-i nerme teslîm

Bizi kurtar kerem it dağdağa-i Yahya'dan (Kt.4/2)

(Eserlerimizi yumuşak eline teslim edip büyüklük yap bizi Yahya'nın gürültüsünden kurtar.)

2.9.1.21. Yirmi Sekiz Mehmet Efendi

Saksoncubaşı Süleyman Ağa'nın 1670 yılında Edirne'de doğan oğludur. Yeniçeri ocağının yirmi sekizinci ortasına mensup olduğundan kendisine yirmi sekiz unvanı verilir ve Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet olarak anılır. 1717'de Pasarofça görüşmelerine şıkk-ı sâlis defterdarı payesiyle katılır. Siyasetin gelişmesiyle 1720'de Fransa'ya elçi olarak gönderilir, eşi benzeri görülmeyen bir karşılamaya ve ağırlamaya mazhar olur. Burada gezip gördüklerini ve siyasi gelişmeleri sefaretname adını verdiği eserine kaydederek meşhur "Paris Sefaretnamesi"ni oluşturur. 1731'de hayatını orada kaybeder (Arıkan, 2013: 551-552). Nâbî Dîvânı'nda tek yerde adı geçer ve sefirin övgüsüne yer verilir.

"Der- Hakk-ı Yigirmi Sekiz Muhammed Efendi"

Ey hünerver ki ismün olmışdur

Mâye-i hüsn-i nutk-ı insânî

Herkesün nâmına degül lâyık

Hem-şümâr-ı hurûf-ı Kur'ânî

Şimdi sensün elinde avcunda

Felegün i'tibâra şâyânı(Kt.103/B)

Yirmi Sekiz Mehmet Efendi Hakkında

(Ey ismin hünerli olmuştur ki, insan sözünün güzellik mayası, Kuran harflerini aynı sayan şimdi elinde avcunda feleğin itibara layık olanı sensin.)

2.9.2. İranlı Şairler

Bu bölümde dokuz adet İranlı şair yer almakta olup şairlerden altısının ismi tek yerde geçmektedir.

2.9.2.1. Cevherî

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî olarak bilinmekte olup Türk asıllıdır ve Farab'da dünyaya gelir. Cevheri ismini niçin kullandığına dair net bilgi yoktur. İyi bir eğitim alır, çok çeşitli şehirleri gezerek oralardan eserleri için malzeme toplar. Ömrünün sonunda akli dengesini yitirdiğinden uçmaya çalışırken düşerek hayatını kaybeder.

"Tâcü'l-luġa" adlı eseri çok meşhur olup bu eser, Ṣıḥâḥu'l-luġa, eṣ-Ṣıḥâḥ fi'l-luġa veya kısaca eṣ-Ṣıḥâḥ diye de bilinir. Bu eser, düzenlemesi itibariyle Arap sözlükçülüğü tarihinde bir ilki gerçekleştirir ve sadece sahih kelimeleri barındırmaktadır. Divan'a konu olan eseri de budur. Bunun dışında Kitâbü ʿArûżi'l-varaḳa ve Kitâbü'l-Ḳavâfî adlı eserleri de vardır (Kılıç, 1993:459). Beşiktaş'taki Sultan Kasrı için düşürülen tarihte Ahterî'nin eseriyle birlikte anılan Cevherî'den sadece aşağıdaki beyitte bahsedilir.

Berk urur mânend-i encüm ol murassa' câmlar

Sân kitâb-ı Ahterî'dür ya Sıhâh-ı Cevheri (T.30/26)

(Pencereler, yıldızlar gibi süslense de sağlamdır, Cevheri'nın Sıhah'ı ya da Ahteri'nin Kitab'ı sanılır.)

2.9.2.2. Enverî

İran edebiyatının, Türk asıllı en büyük kaside ustasıdır. Çok iyi bir eğitim alır ve felsefe, mantık, edebiyat, astronomi vb. alanlarda geniş bilgi sahibi olur. Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'e intisab eder ve onun çevresindeki devlet büyüklerine methiyeler sunar. 1189'da Belh'te hayatını kaybeder.

Şiir tekniği çok sağlam olmakla beraber, edebi sanatları ve belagati kullanabilen çok iyi bir şairdir. Birçok Osmanlı şairi tarafından kendisine nazireler yazılır, örnek alınan bir sanatçıdır (Şentürk, Kartal, 2008: 84). Adının geçtiği tek beyitte Enverî'nin Divân'ı övülmektedir.

Eşi''a zer-kalem Nâbî devât-ı sîmdür hâle

Anunla Enverî dîvânını tahrîr ider meh-tâb (G.16/5)

[Nâbî, hâle simli bir divit, aydınlıklar (ise) altından kalemdir; mehtap, onlarla Enverî Divânı'nı yazar.]

2.9.2.3. Firdevsî

İranlı ünlü şair ve dünyaca ünlü Şehnâme'nin yazarıdır. 940 yılı civarında doğduğu düşünülmekte olup asıl adı Ebu'lKasım, lakabı Fahreddin'dir. Hayatı konusunda çok farklı rivayetler bulunmaktadır.

Büyük bir ihtimalle 980 veya 990 yılında Şehnâme'yi yazmaya başlayan Firdevsî'yi kimin veya kimlerin desteklediği bilinmemektedir. Firdevsî, parça parça yazmaya başladığı destanlar arasında bağlantıları sağlayacak ilâveleri de ekleyip 1003-1004 civarında ilk redaksiyonunu tamamlar. Şehnâme'yi Sultan Mahmut'a (Gazneli Mahmud'a) sunduğu ancak beklediği iltifatı alamadığı düşünülmektedir (Kanar, 1996: 125-127). Şehnâme'nin kahramanları Dîvân boyunca sıkça zikredildiyse de Firdevsî'nin ismi bir kez aşağıdaki beyitte geçmektedir.

İtmezdi iltîzâm-ı vegâ dâstânların

Firdevsî anlayaydı mahabbet lisânların (G.649/1)

(Firdevsî, dostluk dillerinden anlasaydı, destanlarını savaş kafiyeleriyle yazmazdı.)

2.9.2.4. Hâkim Senâyî

Senâyî[62], 1071-72 yılları arasında Gazne'de doğar. Soylu bir ailenin üyesi olduğu ve iyi bir eğitim aldığı düşünülmektedir. İran'ın ilk ünlü mutasavvıf şairidir. Tasavvuf alanında açık, akıcı ve mükemmel şiirler söyler. Feridüddin Attar, Mevlana, Sadii-i Şirazi ondan etkilenen bazı büyük şairlerdir.

Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîʿatü't-Tarîka isimli mesnevisi tasavvuf konuludur ve en önemli mesnevisidir. Divan, Kârnâme-i Belh, Seyrü'l-ʿibâd ile'l-meʿâd, Tahrîmetü'l-kalem, Işknâme, ʿAklnâme, Mekâtîb, Bâġ-ı İrem eserleri arasındadır (Savi, 2009: 502-503). Şairin tasavvufi yolculuğunun anlatıldığı mesnevide 7 ve isminin geçtiği rubaide 1 kez anılır.

"Der-Şan-ı Hâkim Senâyî Kadesallahu…"

Var idi bezminde anun bir nedim

Nâmı Senâyî vü mizâcı Hakîm (M.9/34)

(Onun meclisinde bir arkadaşı vardı, namı Senâyî ve tabiatı Hâkim idi.)

2.9.2.5. Muhteşem-i Kâşânî

1500'de Kâşân'da dünyaya gelir, bu sebeple de ona Muhteşem[63]-i Kâşânî denilir. Eserlerinden iyi bir eğitim aldığı düşünülen şair, Safevi hükümdarı I. Tahmasb'a ve ailesine kasideler sunarak onlara kendisini beğendirir.

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini ve Kerbela Olayı'nı içeren on iki bendlik mersiyesi sayesinde adını duyurur. Kendisinden sonraki birçok şairin yetişmesine katkıda bulunduğundan ona "Şemsüşşuarâ" unvanı verilir. 1588'de doğduğu şehirde vefat eder (Kurtuluş, 2020: 77-78).

Birçok divan şairinin, şiirlerinde veya fahriye esnasında kendisini övmek amacıyla Muhteşem-i Kâşânî'yi kıyas malzemesi olarak kullandığı görülür. Şairler, bazen kendilerini onun gibi başarılı görür, bazen de ondan üstün olduklarına yönelik dizeler kaleme alır. İsmi Dîvân'da iki yerde geçer.

[62] Diğer örnekler için bk.: (M.9/B,59,67,77,82,89). (R-sad)
[63] Diğer örnekler için bk.: (M.7/226)

Sana Nâbî reşk ider ise n'ola yârân-ı Rûm

Şi'rümüz tarz-ı 'Acemdür Muhteşem vâdîsidür (G.243/5)

[(Nâbî, Rum'daki dostlar, seni kıskanırlarsa ne olur (ki) bizim şiirimiz, Muhteşem'in vadisi olan 'Acem (İran) tarzıyla yazılmıştır.)]

2.9.2.6. Nizâmî-i Gencevî

Doğum ve ölüm tarihleri belirsiz olan Nizami'nin anne ve babası Gence'ye yerleşir. Nizami de orada doğup büyüdüğü için Genceli Nizamî diye bilinir. Gence'de iyi bir eğitim görür, dil ve edebiyat yanında astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik okur, musikiye ilgi duyar, Farsça ve Arapçadan başka dilleri de öğrenir. Nizâmî bir saray şairi olmaz, yüksek zümrenin çevresinde değil mütevazı bir hayat yaşar. Nizamî; halk, yöneticiler, şairler tarafından saygı görür.

Fars edebiyatında hamse türünün kuruculuğu pâyesini elde eder. Olayları, kavramları ve duyguları ifade ederken edebî sanatlardan yararlanarak bunları zengin bir tablo içine yerleştirmesi sebebiyle her beyiti kendi içinde bir bütünlük ve güzellik arzeder. Eserleri, Mahzenü'l-esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker (Behrâmnâme), İskendernâme adlı mesnevileriyle hamsesi meydana gelir. Hamsesine "Penc-genc" adı verilir (Kanar, 2007: 183-185). Genceli Nizâmî'nin ismi Dîvân'da hamse sahibi olması münasebetiyle geçer.

Olmış güşâde pençe-i deryuzeger gibi

Nisbetle ana hamse-i gencur-ı Gencevi (T.52/ 9)

(Genceli'nin hazinedar hamsesi ona nisbetle dilencinin eli gibi açılmıştır.)

2.9.2.7. Örfî-i Şîrâzî ('Urfî)

O, ö, u ve ü harfleri, Arap alfabesinde vav ile temsil edildiği için harfler ve sözcükler ve transkripsiyon esnasında okuma tercihi kaynaklı yer yer değişkenlik gösterebilmektedir. Bilkan'ın, bu ismi 'Urfi olarak çevirdiği görülmektedir. Kaynaklarda 'Urfi adlı bir şair vardır ancak onun doğum tarihi göz önünde bulundurulduğunda söz konusu kişi olması imkânsızdır. Elimizdeki bilgiler bizi Örfî-i Şîrâzî'ye yöneltmektedir.

Sâ‘ib ü ‘Urfî vü Nâbî vü Rahîmî Rûhî

İttifak üzre ricâ eylediler Pâşâdan (Kt.4/1)

[Sâ’ib ve ‘Urfi ve Nâbî ve Rahimi ve (Bağdatlı) Ruhi, birlik olarak Paşa’dan rica ettiler.]

Asıl adı Cemaleddin Muhammed olan sanatçı 1556’da Şiraz’da doğmuştur, Şirazî adı da buradan gelmektedir. Babasının mesleği sebebiyle ‘Örfi[64] mahlasını kullanır. Hat, musiki ve şiirde yeteneklidir. Sebk-i Hindî’nin ilk temsilcilerindendir, hod-pesend bir yapıda olup Enverî, Hâkānî, Nizâmî ve Sa‘dî gibi önemli şairlerinden üstün olduğunu vurgular. Divan, Mecmaʿu’l-ebkâr, Şîrîn u Ferhâd, Risâle-i Nefsiyye eserleri vardır. Birçok divan şairi, onu örnek alır, onun şiirlerine şerh ve tahmis yazar. 1591’de dizanteri sebebiyle hayatını kaybeder (Kurtuluş: 2007: 96-97). Dîvân’da ismi üç yerde geçer.

İtmiş üstâd-ı ezel ᶜUrfî vü Hâkânî’den

Feyz ile mertebe-i tabᶜ-ı şerîfin ber-ter (K.9/44)

[(Şair) Çok meziyetli soylu yaradılışının derecesi ve verimliliğiyle ezelden beri ‘Urfî ve Hâkânî’den (daha) üstat olmuştur.]

2.9.2.8. Sâ‘ib-i Tebrîzî

Araştırmalara göre 1591’de Tebriz veya Isfahan’da doğduğu düşünülen Sâ’ib[65], çok küçük yaşta iken ailesi Safevî Hükümdarı I. Abbas’ın emriyle Tebriz’den İsfahan’a göç eder. Genç yaşta Hacca gider ve Osmanlı şehirleri, Herat, Kabil’i gezer. Bu gezintiler sırasında Şah Cihan’la tanışarak binbaşı rütbesi alır. Bir süre sonra Isfahan’a döner, Şah II. Abbas döneminde (1642-1667) onun gözdeleri arasına girerek “melikü’ş-şuarâ” unvanını alır. 1676’da Isfahan’da hayatını kaybeder.

Safevî Devleti’nin en parlak döneminde yetişen Sâ‘ib bir Türk şairi olmasına rağmen Fars edebiyatında yeni bir ekol kurarak Hint üslûbunun (Sebk-i Hindî) sayılı temsilcileri arasında yer alır. İran, Hindistan, Azerbaycan ve Orta Asya’daki birçok şair üzerinde güçlü etkisi olan Sâ‘ib’in şiirlerinde, şairin ince hayalleri, lafız ve mâna sanatındaki mahareti, geniş muhayyilesi ve şiirde yeni mazmunlar bulması dikkat

[64]Diğer örnekler için bk.: (T.16/21).
[65] Diğer örnekler için bk.: (T.16/21).

çeker. Eserleri arasında Dîvân, Kandehârnâme, Mahmûd u Ayaz, Beyâz, Mirʾâtü'l-cemâl, Meyhâne, Vâcibü'l-hıfz, Ârâyiş-i Nigâr bulunmaktadır (Sadıkoğlu, 2008: 541). Divan'da ismi iki yerde geçmektedir.

Sâ'ib ü 'Urfî vü Nâbî vü Rahîmî Rûhî

İttifak üzre ricâ eylediler Pâşâdan (Kt.4/1)

[Sâ'ib ve 'Urfi ve Nâbî ve Rahimi ve (Bağdatlı) Ruhi, birlik olarak Paşa'dan rica ettiler.]

2.9.2.9. Şevket-i Buhârî

Fars şiirinde Sebk-i Hindî akımının önde gelen temsilcilerinden olan şair, XVII. yüzyılın ilk yarısında Buhara'da doğar. Yazarın asıl adı Muhammed mahlası ise Şevket'tir. Kendisine bu sebeple Şevket-i Buhârî denilir. Hayatı boyunca çeşitli sebeplerle Herat, Irak, Hindistan gibi yerlere seyahatler edip şiirler yazar. Hint üslubu adı verilen sebk-i Hindi akımını eserlerinde kullanır. Sadece Dîvân'ı olduğu halde Acem ve Osmanlı şairleri de dâhil olmak üzere kendi döneminde ve kendisinden sonra gelen birçok şairi etkiler. 1696'da öldüğü düşünülmektedir (Şafak, 2019: 557-558). Şair, Dîvân'da tek yerde ve aşağıdaki şekilde geçmektedir. Nâbî, kıtasında, mevcut dönem şairlerinin, Şevket-i Buhari'yi taklit etmekten öteye gidemediklerini belirterek onları eleştirir.

İntihâbât-ı hâyâlât-ı 'Acemle Nâbiyâ

Şâhid-i eş'âr bir udhûke suret bağladı

İstirâk-ı isti'ârât ile şi'r-i Şevketün

Şimdi düzdân-ı ma'ânî şân u şevket bağladı (Kt.98/2)

(Ey Nâbî, Acem'in hayallerinden seçilenler, şiirlerin şahitliğiyle komik bir duruma düştü; Şevket'in şiiri ile benzetmelerinin çalınması anlam hırsızlarına büyük şöhret sağladı.)

2.9.3. Arap Şairler

2.9.3.1. Hâtem Et-Tâî / Hâtim Et-Tâî

Hâtem et-Tâî[66], Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi olup Tay kabilesinin reisidir. Genç yaşta yetim kalır ve annesi tarafından yetiştirilir. Annesi Guneyye (İnebe) bint Afif, cömert ve iyiliksever bir kadın olup bu özelliğini oğluna da aşılar. Bu sebeple Hâtim'e de Cevâd (Ecved) unvanı verilir. Bu özelliğiyle İslamiyet öncesinde mert ve cömert Arap tipinin örneği olup birçok atasözünde adı geçer. Hatta birinin cömertliği övülürken "ecved min Hatim" yani "Hatim'den daha cömert" denilmiştir ki Nâbî Dîvânı'nda yedi kez adının geçmesi bu vesileyledir.

Söylenür lafz-ı kerem lîk vücûdı nâ-yâb

Gâlibâ Hâtim o ma'nâyı bile itmiş tay (G.851/3)

[Cömertliğin sözü söylenir fakat (cömertliğin) bedeni yoktur; galiba Hâtim onun anlamını bile aşmış.]

Misafirperverliğiyle dönemindeki birçok şair tarafından övülür. Devrinde yaşayan üç önemli cömertten birisidir. Hatem, kabilesinde yaygın olduğu halde Hıristiyanlığı kabul etmez, içkiden uzak durur, cömertlik, hoşgörü, tevazu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemleri bünyesinde toplar. Şiirlerini topladığı divanı olup Dünya'da birçok araştırmacı onun hayatıyla ilgili eserler kaleme alır (Tülücü, 1997: 472-473). Hatem, Bilkan'nın çevirini yaptığı Nâbî Divanı'nda Hâtim ve Hâtem olarak zikredilir. Bu durumun, vezin zaruriyeti sebebiyle yapılması muhtemeldir. Memduhlar çoğu zaman "nâm-zed-i Hâtîm, Hâtîm-i zamân" unvanlarıyla yüceltilir. Beyitlerde, Hâtim'in iyiliği, güzelliği ve sanatını doğuştan elde ettiği belirtilir.

Meşreb-i lutf u pişesi ihsân

Hâtim-i vakt ü Ca'fer-i devrân (M.7/228)

(Devrin Cafer'i ve zamanın Hâtim'i iyilik, güzellik ve sanat tabiatıdır.)

[66]Diğer örnekler için bk.: (K.9/39,62; K.10/45; K.14/18; K.20/23).(M.7/257). (G.118/4).

2.9.3.2. Kâ‘b b. Züheyr

"Kaside-i bürde" adlı eseri yazarak din ve devlet büyüklerine kaside sunmayı gelenek haline getiren sahabe şairdir. Kendisi gibi şair olan Züheyr'in oğludur. İslamiyet'i kabul etmeden önce Hz. Peygamber'i hicveden bir şiir yazar, İslam Ansiklopedisi'nden alınan bilgiye göre Hz. Muhammed (SAV), bu şiire sinirlenerek onun ölmesini emreder, İslamiyet'i kabul ederse de bağışlanacağı kendisine bildirilir. Kab b. Züheyr, İslamiyet'i kabul ettikten sonra ise Hz. Peygamber'e "Bânet Sü'âd" adlı kasidesini sunar, Hz. Muhammed (SAV) bu kasideyi okuyunca duygulanır ve sırtındaki hırkayı çıkarıp ona hediye eder. Bürde kelimesi Arapçada hırka anlamına geldiğinden bu şiir "kaside-i bürde/ kasidetü'l-bürde" olarak anılır.

Ka'b b. Züheyr, 645-647 yılları arasında vefat eder. Hz. Peygamber tarafından kendisine hediye edilen hırkayla ilgili çeşitli rivayetler olup bazı kaynaklarda hırkanın yandığı, bazılarında kaybolup yeniden bulunduğu ve hâlâ İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilendiği belirtilir (Savran, 2001: 7-8). Divan'da ismi Hz. Muhammed (SAV) için yazılan naatta bir kez geçer. Beyit, dua bölümünde geçmekte olup âşık, tıpkı Ka'b b. Züheyr gibi kendisinin de affedilmesini ister.

Çünki Kâ'b İbni Züheyr'ün günehin afv itdün

Müjde-i afv ile eyle bu günehkârı da şâd (K.2/158)

(Af müjdesiyle bu günahkârı mutlu et çünkü Kâ'b ibni Züheyr'i affettin.)

2.10. Mutasavvıf Şahsiyetler

Bu bölümde tasavvufu kendisine hayat amacı olarak seçen ünü neredeyse tüm Dünya'ya yayılan mutasavvıf şahsiyetler, Mevlevi dervişleri ve Dîvân'da derviş unvanıyla adı zikredilen diğer mutasavvıf şahsiyetlere yer verilmektedir.

Çekmek sa'âdet-i dü-cihânun esâsıdur Behr-

i rızâ-yı Bârî Hudâ bâr-ı evliyâ (G.2/6)

(Allah'ın rızasından nasiplenmenin ve dünyada ve ahirette mutlu olmanın esası, velîlerin yükünü çekmekle mümkündür.)

2.10.1. Ünü Dünya'ya Yayılan Mutasavvıflar

2.10.1.1. Abdülkâdir-i Geylânî

Abdülkadir Geylani[67], 1077 yılında Hazar Denizi'nin güneybatısında yer alan Gîlân eyaletinde Ebû Sâlih Mûsâ ve Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbâr Fâtıma'nın oğlu olarak dünyaya gelir. Gîlân kelimesi Türkiye Türkçesinde Geylânî olarak telaffuz edildiğinden şeyhin ismi Gîlâni yerine Geylânî olarak anılır.

Küçük yaşta babasını kaybettiğinden annesi ve dedesi tarafından büyütülür. 1095'te Bağdat'a giderek hadis, fıkıh ve edebiyat dersleri alıp tasavvuf öğrenir. Menkıbeye göre yirmi beş yıl kadar inzivada kalır ve sonunda şeyhlik hırkasını giymek kendisine nasip olur. İnziva sonrasında Hac vazifesini yerine getirir ve Kadirilik tarikatının kurar. Gördüğü rüya üzerine Hanbeli mezhebine yakınlık duyup o mezhebi canlandırmak için çaba sarf eder. Bu sebeple de kendisine dini ihya eden anlamına gelen "Muhyiddin" unvanı verilir. Onun tasavvufi görüşünde, şeriata ve dinin zâhirî hükümlerine titizlikle bağlı olma koşulu vardır. Kuran ve hadislere sıkı sıkıya bağlanmayı şart sayar. 1165-66 tarihleri civarında hayatını kaybeden Abdülkadir Geylani'nin eserleri El-Ġunye li-ṭâlibî ṭarîḳi'l-ḥaḳ, Fütûḥu'l-ġayb, el-Füyûżâtü'r-rabbâniyye fî evrâdi'l-Ḳādiriyye, Mektûbât, Sırrü'l-esrâr ve maẓharü'l-envâr, ed-Delâʾil. Evrâd ve Ṣalavâtü'l-kübrâ, ʿAḳīdetü'l-Bâẓi'l-eşheb'tir (Uludağ, 1988: 234-239). Abdulkadir Geylani için kaleme alınan methiyenin redif kelimesi 'şeyh' olup dokuz beyitin de sonunda bu sözcük yer almaktadır.

"Ender-Medh-i Hazret-i Şeyh ᶜAbdu'l-Kâdir Gîlânî Kaddesallâhu Sırrehu"

Nâmını eylediler tesmiye 'Abdü'l-kâdir
Eyledi zîr-i tasarruf feleği hazret-i Şeyh (K.27/4)

(Abdulkadir ismiyle namını belirlediler, Şeyh hazretleri feleği tasarruf altında eyledi.)

2.10.1.2. İbnü'l-Arabi / Şeyh Muhyiddin Arabi

1165 yılında, Endülüs'ün Mürsiye (Murcia) şehrinde yaşayan Ali b. Muhammed'in ve Nur Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelir. Fütuhat adlı eserinde soylu ve saygın bir aileden geldiğini belirtir. Onun görüşlerini benimseyenler, onu

[67]Diğer örnekler için bk.: (K.27/1,2,3,4,5,6,7,8,9)

yüceltmek adına kendisine "Şeyhü'l-ekber" ve "Muhyiddin[68]" sıfatlarını verirler. Birçok kaynakta adı "Muhammed İbnü'l-Arabi" olarak da geçmektedir. Sekiz yaşından sonra ilim ve kültür merkezi olan, bugün Sevilla, o dönemki ismiyle İşbîliye adlı şehre taşınırlar ve Muhammed İbnü'l-Arabi, kendi iç âlemini genişletme ve gelişme fırsatını yakalar. On beş on altı yaşlarına geldiğinde zamanın filozofu İbn Rüşd ile tanışır ve İbn Rüşd ondan feyz alarak İbnü'l-Arabi'nin Allah yolunda oluşu konusunda ona hayran kalır.

Mazhar-ı kâmîl-i 'ilm-i ezelî olmışdur

Kalb-i pakizeteri hazret-i Muhyid-din'ün (K.5/ 14)

(Muhyiddin hazretlerinin çok temiz kalbi ezel ilminin eksiksiz tecellisi olmuştur.)

İbnü'l-Arabi, hadis ve Kuran derslerinin yanında zahiri ve batını ilimleri öğrenir, bu alanlardaki en iyi hocalardan ders alır. Kuzey Afrika'da bulunan şehirleri de gezerek kendini geliştirmeye devam eder. Anadolu'ya yerleştiği dönemde, Selçuklu sultanlarıyla büyük yakınlıklar kurar ve onların gayrimüslimlere karşı dikkatli olmaları konusunda defalarca uyarır.

Tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh, tarih, ilm-i havâs gibi çok geniş bir alanda yazdığı yüzlerce eserinin hareket noktası hep "mârifetullah"tır. Bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve bu rüya üzerine 1230'da Fusûsü'l-Hikem'i yazar.

Cân u dildür ten-i tahkîka Fütuhat u Füsûs

Eser-i mu'teberi hazret-i Muhyid-din'ün (K.5/ 4)

(Muhyiddin hazretlerinin saygın eseri Futuhat ve Füsus, gerçek varlık, can ve gönüldür.)

Bunun yanında El-Fütûḥât, el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye Et-Tenezzülâtü'l-Mevṣıliyye, Füsusu'l-Hikem ve ḫuṣûṣü'l-kilem, Kitâbü'l-Mesâʾil, Mevâḳıʿu'n-nücûm, Et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye, el-Celâl ve'l-cemâl, Kitâbü'l-Hüve', el-Ḳasemü'l-ilâhî, Tercümânü'l-eşvâḳ gibi yirmiyi aşkın kitabı vardır. İbnülArabi, 1240'ta Dımaşk'ta hayatını kaybeder (Kılıç, 1999: 493-516). Muhyiddin Arabi'nin övgüsünün

[68]Diğer örnekler için bk.: (K.5/B,1,2,3,5,6,7,8,9,10,11,12,13,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24). (R.201)

yapıldığı 5 numaralı kasidede Muhyiddin ismi redif olarak kullanıldığından yirmi dört beyitin tamamında "hazret-i Muhyid-din'ün" tamlamasıyla ön plandadır.

Şeyh İbnü'l-Arabî, Nâbî Dîvânı'nda eserleri Fütuhat ve Fusus'un yanında güzel ahlakıyla yerini alır. Aşağıdaki beyitte İbnü'l-Arabî olarak adı geçmekte olup kasidenin diğer beyitlerinde ise Muhyiddin Arabi ismi kullanılır.

Şeyh İbnü'l-'Arabî yazdı Fütûhatında

Mushaf içre huve'l-kâdir imiş âyet-i Şeyh (K.27/3)

[Şeyh İbnü'l-Arabi Fütuhatında, şeyh ayeti Kuran'ın içinde "Kudret sahibi odur. (Allah'tır.)" yazdı.]

2.10.1.3. İbrahim b. Edhem

VIII. yüzyılda Horasan'ın Belh şehrinde veya anne-babasının hac ziyareti sırasında Mekke'de doğduğu düşünülen İbrahim b. Edhem[69], çok varlıklı ve saltanat süren bir ailenin varisidir. Tasavvufa girmesi yolunda çeşitli rivayetler bulunan İbrahim b. Edhem'in bir vesileyle kendisine ait bütün dünya nimetlerini ve hükümdarlığı elinin tersiyle itip Allah'ı aramaya ve nefsinden arınmaya giriştiği bilinmektedir. Bu davranışıyla menkıbevi kimliği destanlaşır ve Türk edebiyatında da önemli bir konuma getirilerek eserlere konu olur. Hatta adına Edhem-nâme, Edhem ü Hüma gibi eserler yazılır. Divan edebiyatında "dünyaya meyl etmemenin" timsalidir.

Terk ile tahsîl-i matlab bir hüner midür diyü

Ta'ne-dâd-ı resm-i İbrâhîm Edhem'dür gönül (G.492/3).

(Talep edileni öğrenmeyi terk etmek bir hüner midir diye, İbrahim Edhem'in tarzının adaletini ayıplayan gönüldür.)

Anlatıya göre, İbrâhim b. Edhem gençlik çağında avlanırken iki defa, "Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?" şeklinde gaipten bir ses duyar. Aynı sesi üçüncü defa atının sırtındaki eyerin kaşından da işitmesi üzerine

[69]Diğer örnekler için bk.: (K.15/60).

bütün malını mülkünü terk edip züht yoluna girmeye karar verir ve Mekke'nin yolunu tutar ve her şeyini geride bırakır. Şam, Irak, Hicaz ve Rum'u (Anadolu) dolaşıp hayatını sürdürebilmek adına çeşitli işlerde çalışır. 778 civarında öldüğü düşünülmektedir (Öngören, 2000: 293-295).

Zîb-i miyân-ı Edhem-i çerh idi keh-keşân

Kırdı topuzla mihr o gaddara kalmadı (G.866/5)

(Feleğin Ethem'inin ortadaki süsü samanyoludur; güneş, topuzla kırdı o gaddara kalmadı.)

2.10.1.4. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Horasan'ın Belh şehrinde doğan Mevlana[70]'nın doğum tarihi çeşitli araştırmacılarca 1207 veya 1244 olarak hesaplanır. Mesnevi adlı eserinde adının Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî olduğunu belirtir, lakabı Celalettin'dir ve Mevlânâ kelimesinin sözlük anlamı "efendimiz"dir. Mevlânâ kelimesi bir süre sonra anlam daralmasına uğrayarak sadece kendisini kastetmek suretiyle kullanılır. Farsçada sultan anlamına gelen "Hüdavendigar" unvanını da kullanır. Anadolu'da yaşadığı için "Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî", medreselerde ders vermesi sebebiyle "Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm" gibi sıfatlarla da anılır. Onunla ilgili bilgilere, kendi eserleri dışında oğlu Sultan Veled'in, torunlarının ve müritlerinin eserlerinden de ulaşılır.

Mevlânâ, döneminin en iyi âlimlerinden ders alır, Muhyiddin İbnül-Arabi gibi önemli birçok isimle sohbet imkânı yakalar. 1244'te Şems-i Tebrizi ile tanışır. Şems ile Mevlânâ'nın dostluğu pekişince onların sürekli sohbet halinde olmalarını kıskanan halk, Şems'ten nefret etmeye başlar. Şems, bunun üzerine Şam'a gider ancak bu durum Mevlânâ'yı gönülden etkiler, Şems zamanla geri dönse de halkın dedikodusu devam eder ve Şems dönmemek üzere şehri terk eder.

Bir müddet sonra Mevlânâ, Konyalı Selâhaddin Zerkub ile sohbetlere başlar fakat halk yine bu durumdan rahatsız olur. Mevlânâ, Sultan Veled ile Zerkub'un kızı Fatıma Hatun'u evlendirir ve Zerkub'u kendisine halife olarak seçer ancak on yıl kadar

[70]Diğer örnekler için bk.: (K.6/B, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23). (T.52/B). (M.9/90). (G.419/2; G.664/3; G.743/8). (Kt.93/2).

sonra Selâhaddin Zerkûb vefat edince yerine halife olarak Hüsâmeddin Çelebi'yi tayin eder. 1273'te Mevlânâ hayatını kaybeder. Bu durum, Mevlânâ'nın Allah'a kavuşmasını anlatmak amacıyla "şeb-i arus" yani düğün gecesi olarak anılır. Eserleri arasında Dîvân-ı Kebîr, Meş nevî, Fîhi mâ fîh, Mecâlis-i Sebʿa, Mektûbât bulunmaktadır (Öngören, 2004: 441-448). Mevlânâ, eserde "Şeh-i Mevlevi" ve "Hazret-i Mevlânâ" isimleriyle anılır, Dîvân'da onun için yazılan methiye bulunmaktadır.

Gören kitâb-ı hikem-senc-i Fih-i mâ-fih'in

Bilür ki hakk-ı beyândur beyân-ı Mevlânâ (K.6/15)

(Fihimafih'in hikmet tartan kitabını gören bilir ki Mevlana'nın açıklaması, açıklamaların doğrusudur.)

2.10.2. Mevlevi Dervişleri

2.10.2.1. Abdulhalim Çelebi

İsmi sadece oğlu Bostan Çelebî için yazılan kıtanın başlığında geçen Abdulhalim Çelebi, Mevlevi dervişlerinden olup 1625-1626 yıllarında dünyaya gelir ve babası Abdurrahman Çelebi, dedesi ise yine Mevlevi dervişi Şeyh Ebubekir'dir.

Abdulhalim Çelebi, 1662-1663 arasında Konya'da Mevlana Dergâhı postuna oturur ve 1680'de yine Konya'da vefat eder. Burunsuz Osman Çelebi'nin intisabı kendisinedir (Odunkıran, 2020: 918-934). Eserde oğlunun kimliğini tespit etmek amacıyla 33 numaralı kıtanın başlığında "Der-Hakk-ı 'Abdülhalim-zâde Molla-yı Haleb" şeklinde geçmektedir.

2.10.2.2. Bırrî Mehmet Çelebi, Mağnisavî

XVII-XVIII. yüzyılın arasında yaşayan Bırrî[71] Mehmet Dede'nin, Manisa'da doğup aynı şehirde öldüğü kaynaklardan edinilen bilgiler arasındadır. Derviş Mehmet Çelebi, Attâr Bırrî, Mehmet Dede olarak anılmaktadır. Hoş sözlü bir şair olup, Mevlevi tarikatına mensuptur ve çilehanede 1001 gün çilesini tamamlayıp "dede" unvanını alır.

[71]Diğer örnekler için bk.: (K.23/1).

Manisa'da birçok âlimin ve edibin bulunması, Bırrî Dede'nin edebi ve şahsi kişiliğine büyük katkılar sağlar. Kendinden önceki Bâkî, Fasih, Fevzi, Feyzullah Efendi gibi önemli şairlere de nazireler yazan şairin ölüm tarihi net değildir ancak IV. Mehmet'ten III. Ahmet'e kadar olan tüm padişahların ülkeyi yönetmesine şahit olduğu bilinmektedir. Divan ve Bülbülîyye adlı mesnevisi vardır (Fidan, 2020: 167-183).

"Kasîde Der-Medh-i Bırrî Çelebî Mağnisâvî"

Nass-ı Kurân'da kıran eyledüği vech üzre

İde hem-sâye Hudâ Bırrî yine takvâya (K.23/18)

(Kuran'ın kurallarında yakın ettiği durum üzerinde Allah, Bırrî'yi yine takvaya yakınlaştırsın.)

2.10.2.3. Bostan Çelebi, Abdulhalim-zade

Abdulhalim Çelebi'nin oğlunun adı Bostan Çelebi'dir. 1645-1647 civarında dünyaya gelir. 1680'de babasının ölümü üzerine Konya'da Mevlana Dergâhı'nda posta oturur. Kendisine "Kara Bostan" ve "Bostan-ı Sânî" unvanları verilir. 1694-1695 civarında Hac vazifesini yerine getirir. Siyasi sebeplerden ötürü 1704'te görevinden alındığında yerine amcası Celâl Çelebi görevlendirilir. Bostan-ı Sâni ise Kıbrıs'a gönderilir. 1706 civarında da hayatını kaybeder (Odunkıran, 2020: 935-938). Büyük dedesi Şeyh Ebubekrü'l-Vefayi'nin Halep mollalığı yapması sebebiyle Nâbî'nin kıtasında Halep mollası Abdulhalim-zade olarak geçtiği düşünülmektedir.

"Der-Hakk-ı 'Abdülhalim-zâde Molla-yı Haleb"

Bu güne dadı tuzı kalmadugı Şehbâ'nun

Emîn-i memlehanun bî-nemekligündendür

Bu denlü bâr-ı girân oldugı bu memleketün

Hımâr-zâde fakîrun eşekligündendir (Kt.33)

(Bugün Halep'in tadı tuzu kalmadı; tuzla memurunun tuzsuzluğundandır; bu şehrin bu kadar ağır yükündendir; fakirin eşekoğlu eşekliğindendir.)

2.10.2.4. Ebubekir Vefayi

Şeyh Ebubekir[72] Vefayi Dede, 1471 civarında Halep'te doğar. Sultan Divânî Semâ'î Mehmet Efendi'nin öğrencisi ve halifesidir. Halep Mevlevihanesi'nde şeyhlik yaptığı sırada 115 yaşında hayatını kaybeder. Halep'te tekkesi bulunur. Arapça ve Farsça şiirleri bulunmaktadır (Kesik, 2020).

Nâbî, Halep'te bulunduğu sırada bu tekkede bir süre vakit geçirir ve Şeyh Ebubekir'i övmek için onun adını redif yaptığı on iki beyitlik bir kaside yazar. Şeyh'in adı sadece bu kasidede geçer. Nâbî, kaside genelinde onun tekkesinin mübarek, Şeyh'inse şanlı, izzetli, kerametli olduğunu belirtir.

"Der-Medh-i Tekye-i Hazret-i Şeyh Ebû-Bekr Der-Halebü'ş-Şehbâ"

Mübârek âsitândur âsitânı Şeyh Ebû-Bekrün

İmâm-ı râstândur âsitânı Şeyh Ebû-Bekrün (K.25/ 1)

(Şeyh Ebubekir'in eşiği, mübarek eşiktir; Şeyh Ebubekir'in eşiği haklıların imamıdır.)

2.10.2.5. Selâhaddîn-i Zerkûb

Selâhaddîn-i Zerkûb Ferîdûn el-Konevî, 1186'da Beyşehir Gölü civarında, Yağıbasan adlı bir balıkçının oğlu olarak doğar. Asıl adı Feridun'dur ve kuyumculuk (zerkubî) mesleğini icraa eder. Kırk yaşına geldiğinde fütüvvet ehli kuyumculardan olur. Bunun üzerine Selâhaddîn-i Zerkûb, Selâhaddin Zerkûbî, Selâhaddîn-i Zerrinkûb unvanlarıyla anılır. 1232'de Konya'ya gidip Mevlânâ'nın şeyhlerinden Seyyid Burhaneddin'e sonrasında da Mevlânâ'ya kapılanır. Selahattin Zerkub, Mevlânâ'nın değer verdiği insanlardandır ki Şems gittikten sonra Mevlânâ, sadece onun isteğiyle tek seferliğine vaaz verir.

Selahattin Zerkub'un kızı Fatıma Hatun ile Mevlana'nın oğlu Sultan Veled evlidir, bu sayede Mevlânâ ile olan yakınlığı ailevi bağlarla da bağlanır. Sultan Veled, İbtidaname'de babası Mevlânâ'nın Selahattin Zerkub'u kendisine halife olarak seçtiğini belirtir. On yıl kadar bu halifelik görevini yerine getiren Selahattin Zerkub, 1258'de vefat eder ve yerine Mevlana'nın halifesi olmak için Hüsameddin Çelebi geçer (Ceyhan, 2009:340-341). Zerkub'un adı tek yerde ve övgüyle geçer.

[72] Diğer örnekler için bk.: (K.25/2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12).

Ârâyiş-i kitâbesinün hâstkârıdur

Rûh-ı ‘aziz-i hazret-i Zer-kûb-ı Konevî (T.52/17)

(Konyalı Zerkub hazretlerinin aziz ruhu, kitap süsünün talibidir.)

2.10.2.6. Osman Dede, Burunsuz Mevlevi

Burunsuz[73] Mevlevi'nin 1672'de Edirne'de vefatı üzerine yazılan tarihte adı geçen Burunsuz Mevlevi'nin asıl adı Osman Dede'dir. Ayaş Kasabası'ndandır. İlim ve tasavvuf öğrendikten sonra Mevlevilik Dergâhı'na gönül verir. Ankara'da Hasan Dede'den ilim öğrenir, ona hizmette bulunur. Abdulhalim Efendi zamanında Isparta Dergâhı'nda gönderilir ve ona intisap eder fakat kısa süre sonra Edirne'de daha sonra da Konya'da görevlendirilir. İbadetleri sırasında coşkunluk halindeyken burnunun ucuna soğuk vurup burnunda yarıklar oluşunca kendisine burunsuz lakabı verilir. Edirne'de hicri 1083, miladi 1672-73 yılları arasında vefat eder (Odunkıran, 2020: 1882-1894). İsmi vefatı sebebiyle düşürülen tarihte geçer.

"Târîh Berây-ı Vefât-ı Veliyy-i Rabbânî Burunsuz Mevlevî Der-Edirne"

Burunsuz Mevlevî ol merd-i meydân-ı melâmet kim

Vücudundan nice erbâb-ı hâlet intifâ' itdi (T.18/1)

[Burunsuz Mevlevi, sıkıntı meydanının eridir; (onun) varlığından çokça hal ehli (suret sahibi) faydalanmıştır.]

2.10.3. Diğer Mutasavvıflar

2.10.3.1. Haydar-İ Üsküdari /Haydar Resa Efendi

Belh ve Buhara tarafı emirzadelerinden olduğu için kendisine "Şah Haydar Nakşibendi" denir. Anadolu'ya geldiğinde Üsküdar'a yerleşir. Bülbülderesi'nde Nakşibendi zaviyesi ve mescidi inşa ettirir, 1700'de hayatını kaybedince oraya defnedilir. Kemalat sahibi olup Türkçe ve Farsça şiirleri okuma yeteneğine sahiptir (Süreyya, 1996: 659). İsmi eserde methiyeleri münasebetiyle üç yerde geçer.

[73] Diğer örnekler için bk.: (T.18/8)

"Mesnevi-i Maruz ba-Hazret-i Rami Paşa ez-Zeban-ı Şeyh Haydar-ı Üsküdari"

Rind-i dil-zinde-i Şeyh Hayder'dür

Hayder ammâ 'aceb kalenderdür (M.6/ 7)

(Yüreği canlı rind Şeyh Hayder'dir ama Hayder şaşılacak bir derviştir.)

Üsküdari Çelebi desti münâsib görinür

Hissedâr olsun o da zâ'ikâ-i ma'nâdan (K.4/4)

[Üsküdari Çelebi eli uygun(yakışır) görünür, o da anlam tadından payını alsın.]

2.10.3.2. Şerif Efendi, Şeyh

Yenişehirli Şeyh Mahmut Efendi'nin oğludur. Müderrislik, Yenişehir ve Bursa mollalığı yapar. Fâzıl ve güler yüzlü bir yapısı olduğu belirtilir. Şerif[74] Efendi 1710 tarihinde vefat eder, Ümmi Sinan Türbesi civarına defnedilir. Şeyhülislam Mehmet Efendi ve Ali Efendi'nin babasıdır (Süreyya,1996: 1586). Nâbî, kendisinin 1710'daki vefatına tarih düşürüp mekânının cennet olması için dualar eder.

"Târîh-i Vefât-ı Şeyh Şerîf Efendi"

Târihin itdi hâtif-i gaybî du'a ile

Ola Şerîf Efendi'ye kûy-ı 'adn makâm (T.136/4)

[Görünmeyen seslenici (vicdan) dua ile tarihini söyledi, Şerif Efendi'ye 'aden köyü (cennet) makam olsun.]

2.11. Çeşitli Yapılarda İsmi Geçenler

2.11.1. Ali Bey, Şabanzade

Şabanzade Ali[75] Bey, XVII. yüzyılda Halep'te muhassıllık yapan Ali-zade Şaban Bey'in oğlu olup dedesi ve babası gibi hayırsever bir devlet adamıdır. Ali Bey, tıpkı babası gibi bir süre Halep'te muhassıllık görevinde bulunur, bir yandan da babasına ait vakfiyeyi yönetir, kendi adına hayratlar yaptırır, şehre ait eski yapıları tamir ettirir (Adalıoğlu, 2011:59-80).

[74] Diğer örnekler için bk.: (T.136/1)
[75] Diğer örnekler için bk.: (T.41/8-9; T.68/16).

"Târîh-i Berây-ı Hammâm-ı 'Alî Bey Der-Halebü'ş-Şehbâ"

Ya'ni mahdûmı 'Ali Beg ki ana virmiş Hakk

Edeb ü marifet ü 'akl ü makâm-ı sâmi (T.41/ 2)

[Yani, hizmet eden (oğlu) Ali Bey ki, Allah ona ahlak, marifet, akıl ve yüksek makam/ konum sahibidir.]

Nâbî'nin kendileri için düşürdüğü tarihten 1690'da hamam yaptırdığı, 1703'te de Halep'teki eski bir sarayı tamir ettirdiği anlaşılan hayırsever, temiz gönüllü, ahlaklı bir devlet adamıdır. İsmi hayratlarını anlatan iki tarihin başlığında olmak üzere toplamda yedi kez anılır.

"Târîh-i Berây-ı Ta'mîr-şuden-i Saray-ı 'Alî Bey Muhassıl-ı Halebü'ş-Şehbâ"

Muhassıl-ı Haleb oldukda hazret-i 'Ali Beg

Teveccüh eyledi ta'mîre kalb-i virânın (T.68/6)

(Ali Bey hazretleri, Halep muhassılı olduğunda yıkılmış kalbi tamire yöneldi.)

2.11.2. Arifi Ahmet Efendi

Şanlıurfa'nın Eyyübiye ilçesi Hekim Dede Mahallesi'nde bulunan Hekim Dede Camii'nin içinde bulunan çeşme 1120 (1708) yılında yaptırılır. Çeşme ile ilgili kitabeden ve Nâbî'nin ilgili inşaata düşürdüğü tarihten çeşmenin Ârifi[76] Ahmet Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılır.

Hakkında yazılı kaynaklarda pek bilgiye rastlamadığımız Ârifî Ahmed Efendi'nin XVII ve XVIII. yüzyılda yaşadığı, hayırsever bir insan olduğu görülmektedir. Nâbî, çeşme için düşürdüğü iki tarihte de Ahmet Efendi'ye dualar edip bu çeşmenin suyunun ab-ı hayata benzetir, çeşmenin hayırseveri Ahmet Efendi'ninse divan hizmetinde bir kâtip olduğunu belirtir. Bu bilgiden yola çıktığımızda XVIII. yüzyılda Ârifi Ahmet Paşa adında edip, hattat ve siyasetçi olan tek bir kişiye rastlanır. Kendisi hakkındaki bilgilere III. Ahmet Kütüphanesi'nde bulunan 113 varaklı "El-Me'ârifü'l-feyżiyye" isimli eserinden ulaşılabilir.

[76] Diğer örnekler için bk.: (T.99/B,8).

İstanbul'da yetişen önemli bir devlet adamıdır. Doğumuyla ilgili bilgiler kaynaklarda bulunmamaktadır. 1697'de vezirlik alır, 1716'da Topal Yusuf Paşa'nın mühürdarlığını yapar. Mühürdarlık görevine getirilen devlet adamlarının sadaret, nezaret ve vilâyet memurlarından seçilme şartı bulunmaktadır. Bu nedenle kendisinin devlette farklı görevlerde yer aldığı ve başarılı olduğu çıkarımı yapılmaktadır. İlgili göreve getirilme yaşı otuz olarak hesaplandığında 1670-1675 arasında doğduğu sanılmaktadır. Başarılı bir hattat, şair ve yazardır, mürettep divançe sahibidir. Mühürdarlıktan sonra sadaret mektupçuluğu, Divan Efendiliği ve hâcegânlık yapar. Devlette çeşitli şehirlerde idari ve siyasi görevlerde bulunur. 1730'lu yıllarda vefat ettiği düşünülmektedir (Sula, 2019: 1487-1506). Divan'da ismi üç yerde yaptırdığı çeşme münasebetiyle geçmektedir.

Dil-i Nâbî gibi âb akdı didi târîhin

Eser-i Ahmed Efendi ide Allah kabul (T.100/ 5)

(Nabi'nin gönlü su gibi aktı, tarihini söyledi; Ahmet Efendi'nin eserini Allah kabul ede.)

Çeşmeyi Ârif Ahmet Efendi ve Me'ârifü'l-feyżiyye'nin yazarı Ârif Ahmet Paşa'nın aynı kişi olduğu düşünüldüğünde Ahmet Paşa'nın 1708'de Urfa'da bulunduğu ve divan kâtipliği yaptığı anlaşılmaktadır.

"Tarih-i diğer berây-ı çeşme-i 'Ârifî Ahmed Efendi Der-cami'-i Hekim Dede"

Kâtib-i hıdmet-i dîvân vezîr-i ekrem

'Ârifî Ahmed Efendi ser-i erbâb-ı kabul (T.100/1)

(Arif-i Ahmet Efendi, kabul sahiplerinin başı, yüce vezir, divan hizmetinin kâtibidir.)

2.11.3. Hekim Dede

Şanlıurfa'nın Eyyübiye ilçesi Hekim[77] Dede Mahallesi'nde bulunan camiye ismini veren Hekim Dede hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Hekim Dede'nin mezarı, ilgili caminin avlusunda bulunmaktadır.

[77] Diğer örnekler için bk.: (T.100/B,2)

Caminin üç kitabesi bulunmakta olup ana mekânın (1043) 1634 yılında Ahmet oğlu Bayram tarafından tamir edildiği belirtilir. Nâbî'nin, caminin avlusuna yaptırılan çeşme için düşürdüğü tarihte de sözü edilen çeşmenin 1120 (1708) yılında yaptırıldığı görülmektedir. Kitabelerin üzerindeki yazıların zamanla silinmesi Hekim Dede'nin ve bu yapıları tamir ettiren kişilerin kimliği hakkında bilgi sahibi olmayı engellemektedir. Hekim Dede'nin mahalleye ve camiye adını vermesi, bir türbesinin bulunması onun yaşadığı dönemde halk tarafından sevilen ve önemli biri olduğunu göstermektedir. Caminin tamir tarihine bakıldığında da Hekim Dede'nin 1648'den çok uzun süre önce yaşadığı anlaşılmaktadır (Yıldız, 34)

"Tarih-i diğer berây-ı çeşme-i 'Ârifî Ahmed Efendi Der-cami'-i Hekim Dede"

İtdi Dede-i Hekîm-i feyzün
Hâk-i kademinde eşk-bârî (T.99/2)

[Gözyaşı, ayak (bastığı) toprağında bolluğun Hekim Dedesi etti.]

2.11.4. İbni Tâhâ Şerif

Aynı ismi taşıyan Halep'teki camiinin tamiri üzerine düşürülen 61 numaları tarihte adı geçen İbni Taha Şerif ve İbni Taha Şerif Camii hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Caminin yüzyıllar içinde yıkılmış olması muhtemeldir.

"Târih-i Ta'mir-i Câmi'i Şerîf-i İbni Tâhâ Der-Halebü'ş-Şehbâ"

İbni Tâhâ seyyîd-i 'âlî-makâm
Hazret-i Tâhâ Efendi-i be-nâm (T.61/1)

(Yüce makamlı Seyyid İbni Tâhâ namlı Taha Efendi hazretleri.)

2.11.5. Mahir Efendi

Mahir Efendi'nin ismi eserde tek yerde ve aşağıdaki beyitte geçmekte olup elimizde Mahir Efendi'nin kimliğini tespit edecek kadar bilgi bulunmamaktadır. Mahir Efendi'nin adı Antep'e su getirmesi dolayısıyla eserde yer alır.

"Târîh Berây-ı 'Ayn-ı Mâhir Efendi Der-'Ayntâb"

Zihî fikr-i savâb u kasd-ı hayr u himmet-i 'ulyâ

Ki li'llâh Hazret-i Mahir Efendi eyledi peydâ (T.122/1)

(Ne hoş, doğruluk fikri ve faydalı niyet ve yüce gayret ki Allah için Mahir Efendi hazretleri meydana çıktı.)

2.11.6. Şaban Ağa

Ahmet oğlu Şaban Ağa, XVII. yüzyılda Halep'te muhassıl-ı emvâllık görevini üstenmiş babası gibi hayırsever bir kişiliktir. 1677'de Halep'te bir kendi adına bir vakıf kurar ve bu vakfın yönetimini kendi soyundan gelenlere miras olarak bırakır. Ali isminde bir oğlu bulunmaktadır. Haklarında pek fazla bilgi bulunmamakta olup ilgili bilgiler yaptırdığı vakıf sayesinde elimize geçer (Adalıoğlu, 2011:59-80).

Şaban Ağa Vakfı'na ait Şaban-zade Ali Bey'in hayrına bu vakıf tarafından hamam inşa edilir. Şaban Ağa'nın ismi, sadece ilgili hamam üzerine düşürülen tarihin ilk beyitinde övgüyle geçer. Nâbî, bu eserin tarihi 1101- 1690 olarak düşürür ve Şaban Ağa'yı sedef denizinin incisine benzeterek ona iltifatta bulunur.

Fahr-ı a'yân-ı cihân hazret-i Şa'ban Ağa'nun

Dür-i yek-dâne-i bahr-ı sadef-i eyyâmı (T.41/1)

(Dünyanın ileri gelen övüncü Şaban Ağa hazretleri, günlerin sedef denizinin incisidir.)

2.11.7. Üryânî Mehmet Dede

Üryânî Mehmet Dede, Rumeli evliyalarındandır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Küçük yaşta çeşitli dallarda ilim öğrenir, ilahi aşkın cezbesine vakıf olduktan sonra bir lokma bir hırka anlayışına girer ve sadece edep yerlerini kapatan giysiler giyer. Bu sebeple kendisine "Üryânî Dede" denilir. Bu şekilde Mısır'a kadar gider, Kahire'de uzun yıllar yaşar, bir zamandan sonra da Gülşenî dergâhına gider. İbrahim Gülşenî'nin vefatından sonra oğlu Emir Ahmet Hâyâlî'nin yanında kalıp ondan feyz alır. Zahir ve batın ilimlerde ilerler, Peygamber'in sünnetlerini yaymak amacıyla memleketine döner. 1590'da hayatını kaybeder. Divan şiirinin önemli

şairlerinden Taşlıcalı Yahya, onun öğrencisi olur, eseri Gülşen-i Envâr'da Üryani Dede'ye yer verir (EA, 2023). Tekkesi, İstanbul'un Fatih semtinde olan Üryani Dede, Dîvân'da tek yerde, ilgili tekkenin övülmesi münasebetiyle geçer.

'Üryâni Dede tekyesidür feyz-i müselsel

Ağzı köpürür taşlarınun vecdi 'ıyândur (G.208/4)

(Ardı ardına verimlilik 'Üryani Dede Tekkesidir; taşlarının ağzı köpürür, kendinden geçmişliğinden bellidir.)

2.11.8. Vahhab Çelebi

Nâbî'nin yapımına tarih düşürdüğü kasrın başlığında adı geçen Vahhâb Çelebi'nin kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir. Aşağıdaki beyitte Allah'ın bağışlayan anlamındaki ismi "Vehhab" ile tevriyeli olarak kullanılır.

"Târîh Berây-ı Kasr-ı Vahhâb Çelebi"

Binâ-yı hoş-nümâsın gûş idüp Nâbî didi tarih

Mübârek eyleye Vehhâb kasr-ı nâzenin-tarhı (T.134/ 2)

[Nabi, güzel görünen binayı duyup tarih dedi; narin tarhın köşkünü Vehhab (Allah) mübarek eylesin.]

2.11.9. Yusuf Ağa

1667'de Dimetoka'da yaptırılan Yusuf Ağa Çeşmesi'nde isminden söz edilen Yusuf Ağa'nın kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir. İsmi sadece aşağıdaki beyitte geçen Yusuf Ağa'nın XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve hayırsever bir kişilik olduğu düşünülmektedir.

"Târih-i Çeşme-i Yûsuf Ağa Der-Dimetoka"

Nâmdâr-ı zamâne Yusuf Ağa

Ya'ni gencûr-ı pâdişâh-ı zamân (T.9/1)

(Zamanın padişahının hazinedarı yani zamanın meşhuru Yusuf Ağa.)

2.11.10. Yusuf Paşa

Ruha'daki camiye adını veren Yusuf[78] Paşa, Osmanlı Devletinin önemli devlet adamlarından olan Arapgirli Vezir Yusuf Paşa'dır. (Urfa) Ruha-Rakka eyaleti mutasarrıflarındandır. Bazı kaynaklarda Topal Yusuf Paşa olarak da ismine rastlanılır. Kendi adını taşıyan vakfiyesinde Büyük Cafer Paşa ile kardeş olduğu da belirtilir.

Yusuf Paşa, Enderun-ı Hümayun'da yetişir, 1693 yılında Hasodada çakırcıbaşılık görevini yapar. 1696'da Rakka-Urfa, 1699 Diyarbakır, 1700 Musul, 1702 Diyarbakır, 1703 Bağdat ve sonrasında Anadolu eyaleti valiliği yapar. 1704'te tekrar Rakka valiliğine atanıp 1712'ye kadar bu görevde kalır. Vezir Yusuf Paşa, 1712'de Anadolu, 1713'te Halep, 1714'te Şam valiliği görevlerini yerine getirir ve 1716'da Şam'da vefat eder.

Saf-tab'ı vükelâ kadr-şinâs-ı'ulemâ

Ehl-i hayr-ı vüzerâ hazret-i Yusuf Paşa (T.97/1)

(Yusuf Paşa hazretleri, vezirlerin iyi olanlarındandır, âlimlerin kıymeti bilineni, vekillerin temiz tabiatlısıdır.)

1708-1710 yılları arasında Urfa'da Nâbî'nin de eserinde tarihini düşürdüğü caminin yanında çeşme, minare, hamam ve vakfiye yaptırır (Turgut, 2018). Nâbî, düşürdüğü tarihte Yusuf Paşa'ya bu camiyi yaptırdığı için dua eder. Dimetoka'daki camiyi yaptıran Yusuf Ağa ile aynı kişi olup olmadığı elimizdeki bilgilerin eksikliğinden dolayı tespit edilememektedir.

Âsaf-ı sâf-derûn sâhib-i pâkize-likâ

Ya'ni sadrü'l-vüzerâ hazret-i Yûsuf Pâşâ (T.130/1)

(Yusuf Paşa hazretleri vezirlerin başıdır, temiz yüzlülüğe sahip saf kalpli vezirdir.)

[78]Diğer örnekler için bk.: (T.32/1; T.97/B,10; T.98/1; T.102/B,8,9; T.130/5; T.131/1).

2.12. Zanaatkârlar

2.12.1. Aziz Çelebi Kalemtıraşî

Arapçada kamış anlamına gelen kalem sözcüğü, zamanla yazıda kullanılan her araca verilen bir isim haline gelir. Kalemtıraş ise kamış kalemlerin uçlarının yazı yazılabilecek şekil ve özellikte rahatça açılmasını sağlayan, uzunca saplı ve demiri sabit olan çakı gibi açılıp kapanmayan, bir aletin ismidir. Kalemtıraşlık mesleği de bu sebeple önemli bir yere sahiptir. Osmanlı'da bu mesleğe öylesine kıymet verilmektedir ki bugün Topkapı Müzesi'nde kalemtıraşlara özel bir bölüm bulunmaktadır. Bu mesleği icra edenlere ise kalemtıraşî adı verilmekte olup şiirde adı geçen Kalemtıraşî Aziz Çelebi'nin, XVII. yüzyılın ikinci yarısında fevkalade eserleri bulunmaktadır (Tuncay, 1974: 77-96).

Kalemtıraşî Aziz Çelebi hakkında pek fazla bilgiye rastlanılamamakta olup kendisinin 1668 yılında İstanbul'da vefat ettiği Nâbî'nin onun için düşürdüğü tarihten anlaşılmaktadır. Döneminde mesleğini en iyi icra eden kişiler arasında yer aldığı elimizdeki bilgiler arasındadır.

"Târih-i Vefât-ı 'Azîz-i Kalem-tırâşî-i Meşhur Der-İstanbul"

Şöhre-i dehr ü pesendide-i 'asr

Ya'ni üstâd-ı hüner-pîşe 'Aziz (T.6/1)

[Asrın seçilmiş (kişisi) ve dünyaya şöhreti yayılan, yani hünerli üstat Aziz…]

2.12.2. Fahri / Fahreddin Burûsevî

Avrupa'da da tanınan kâğıt oyma sanatçısıdır. Bursalı Fahrî olarak da bilinmekte olup "Fahreddin Burûsevî" olarak bir eserine imza attığı için asıl adının Fahreddin, mahlasının da Fahrî olduğu düşünülmektedir. Medrese tahsili görmüş ve hat, tezhip, cilt, minyatür dallarında da iyi bir eğitimi vardır.

XVII. yüzyılın başlarında sanat hayatının en verimli devrini yaşayan Fahrî'nin müzelerde bulunan eserleri, onun kâğıt oyma sanatında elde ettiği konumu ispat edecek niteliktedir. Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Gülistân adlı eserinin cildini de o süsler. Dünya çapındaki müzelerde eserleri sergilenmektedir. Ölüm tarihi net değildir (Serin, 1995: 95-96). İsmi sadece aşağıdaki beyitte geçer.

Nezâketde nazîrin görmedük gûş itmedük Nâbî

Benefşe gibi olmış rûhı Fahrî'nün ser-efkende (G.811/7)

(Ey Nabi, naziklikte senin üstüne kimseyi duymadık, Fahri'nin ruhu menekşe gibi boynu bükük olmamış.)

2.13. Hattatlar

Hat, Arap alfabesiyle güzel yazı yazma sanatına verilen isim olup bu işi yapan kişilere hattat adı denilmektedir. Bu bölümde Nâbî Dîvânı'nda çeşitli vesilelerle anılan hattatlar hakkında bilgi verilmektedir.

2.13.1. Hamdullah Efendi, Şeyh

Aslen Amasyalı olan Hamdullah Efendi, Sühreverdiyye şeyhi Mustafa Dede'nin oğludur. "Şeyh, ibnü'ş-şeyh, kıbletülküttâb, kutbülküttâb, şeyhürrâmiyân" unvanlarıyla tanınır. 1426-1430 yılları arasında doğar. Dil, edebiyat ve dini ilimleri öğrenir. O dönemde hat sanatının önemli merkezlerinden olan Amasya'da yaşadığı için üstat Hayreddin Mar'aşî'den 6 yazı türünü de öğrenir. Babası Şeyh Mustafa Dede'nin yanında seyrüsülûkünü tamamlayarak ondan hilâfet alır. Dönemin şehzadesi II. Beyazıt'ın dostluğunu kazanır ve ona hat sanatı alanında hocalık yapar. II. Beyazıt kendisinden icazet alıp Sultan II. Mehmet'in kütüphanesi için bazı eserler istinsah eder. Uzun süre saray hattatlığı yapar, eserlerinde "Kâtibü's-sultân Bayezid Han" unvanını kullanır. II. Beyazıt'ın vefatından sonra inzivaya çekilip talebe yetiştirir. Kısa süre sonra da hayatını kaybeder.

Nesih hattının Şeyh Hamdullah ekolüyle insanda hayranlık uyandıracak derecede güzelleşmesi ve kolay okunan bir yazı haline gelmesi kitap ve Mushaf yazısı olarak tercih edilmesine vesile olur. Onun üslûbuyla Mushaf yazısına zarafet, sadelik, devamlılık ve sevimlilik gelir (Serin, 1997: 449-452). İsmi Dîvân'da sadece aşağıdaki beyitte geçen Şeyh Hamdullah, Cafer Paşa'nın tuğrası anlatılırken "Şeyh" unvanıyla yazısının güzelliği yönünden övülür.

Nesh u tâlîkde yek-tâ idiler Şeyh ü ᶜİmâd

Oldı tugrâda siyüm anlarda Caᶜfer Pâşâ (K.18/15)

[Şeyh ve İmâd, nesih ve talik (yazısında) eşsizdiler; Cafer Paşa, tuğrada ve onlarda (o yazılarda) üçüncü oldu.]

2.13.2. İmâd-i Hasenî Seyfî

1554'te Kazvin'de doğan İmad-ı Hasenî-i Seyfî, Hz. Hasan'ın soyundan gelmektedir. Tezkirelerde ve tarih kitaplarında adı Mîr İmâd olarak geçer. Babasının adı İbrahim'dir. Döneminde öğrenmesi gereken tüm bilgileri aldıktan sonra Mâlik-i Deylemî'den hat dersleri alarak kendisi bu alanda geliştirir. Sonrasında Tebriz'e gidip Muhammed Hüseyin adlı hattattan nesta'lik yazının inceliklerini öğrenir. Bu yazı şeklinde başlarda Mîr Ali Herevî'yi taklit eder, bu yazısıyla "Münâcât-ı Emîrü'l-Müᵓminîn ʿAlî İbn Ebî Tâlib" eserini verir. Tebriz'e gittiğinde ise Baba Şah'tan eğitim alarak öğrendiklerini harmanlayıp kişisel tarzını oluşturur.

Orta Asya'da çeşitli şehirleri gezip hocalık yaptıktan sonra Isfahan'a geçer. I. Şah Abbas döneminde sarayda çalışarak şehzadelere ve saray dışındaki gençlere on altı yıl boyunca eğitimler vererek sanatını öğretip yeni öğrenciler yetiştirir. Şah'ın ilgisini çeker ve ona şiirler yazar. Bir süre sonra belirsiz sebeplerle Şah'la arası açılıp 1615'te idam edilir.

Kişisel stili o kadar başarılıdır ki hiç kimse onu geliştiremez ve daha iyisini yapamaz. İran'da İmad'ın üslubu tercih edilir. İmad, yazılarında İmâdü'l-Hasenî, Mîr İmâd, Mîr İmâd-i Hasenî, Mîr İmâd-i Hasenî-i Kazvînî, İmâdü'l-Mülki'l-Hasenî, İmâdü'l-Mülki'l-Kazvînî, İmâdü'l-Mülki'l-Haseni's-Seyfî, İmâdü'l-Haseni'l-Kazvînî gibi imzalar kullanır (Alparslan, 2000: 169-171). İsmi Dîvân'da sadece aşağıdaki beyitte geçen İmad, Cafer Paşa'nın tuğrası anlatılırken yazısının güzelliği yönünden övülür.

Nesh u tâlîkde yek-tâ idiler Şeyh ü ᶜİmâd

Oldı tugrâda siyüm anlarda Caᶜfer Pâşâ (K.18/15)

[Şeyh ve İmâd, nesih ve talik (yazısında) eşsizdiler; Cafer Paşa, tuğrada ve onlarda (o yazılarda) üçüncü oldu.]

2.13.3. Vahdi Efendi

İbrahim Vahdi[79] Efendi, Dobriç'te doğar. Doğum tarihi net olmayıp yapılan araştırmalar 1640 civarını işaret etmektedir. Ömrünün büyük oranını İstanbul'da yani Rum/Anadolu'da geçirdiğinden kendisine "Vahdi-i Rum", ferâiz konularıyla ilgilendiğinden "Farazî" unvanları verilir. Hattatlık, şairlik, kadılık gibi işlerle uğraşır.

Abdürrahimzâde Yahya Efendi ile Ayıntâbî Mehmed Efendi gibi hocalardan ders aldıktan sonra İstanbul medreselerinde öğretmenlik yapar, Süleymaniye Medresesi'nde darülhadis derslerini anlatır. Aynı zamanda hattatlık da yapan Vahdi Efendi, talik hattında usta olduğundan kendisi meşhur hattat Mir İmâd'a benzetilir ve ona "zamanın İmâd'ı" unvanı verilir. Sadece talikte değil birçok yazı stilinde ustadır. Müderrislik ve hat sanatında usta olunca kadılık yapmaya karar verdiğinde tayini Halep'e çıkar. Ömrü de burada 1714'te son bulur. Görevdeyken mi yoksa görevden azledildikten sonra mı vefat ettiği net değildir (Durmuş, 2019: 636-637). Nabi'nin Dîvânı'ndaki bilgilerden Halep Kadısı Vahdi Efendi'nin Muhammed Sâbîr isminde bir oğlu olduğu ve buna tarih düşürdüğü öğrenilir. Vahdi Efendi'nin adı, dipnotlarda Vecdi Efendi olarak geçmekte olup aşağıdaki tarih kendisinin Halep kadısı olması üzerine düşürülmüş tarihe aittir.

Muktedâ-yı fuzalâ fahr-ı mevâlî-i kirâm

Hazret-i Vahdî Efendi o vahîd ü yek-tâ (T.119/1)

(Vahdi Efendi Hazretleri ki o eşsiz ve tektir Mevlevilerin övüncü ve erdemlilerin örnek olanıdır.)

2.13.4. Yâkūt El-Müsta'sımî

Yakut el-Musta'sımî, hat sanatının önemli sanatçılarından birisi olup aklâm-ı sittenin klasik ölçülerini belirleyerek hat sanatına yenilikler getirmiş bir sanatçıdır. Kendisi ile aynı ismi taşıyan birçok hat sanatçısı mevcuttur. Küçük yaşta Rum ülkesinden esir olarak Bağdat'a getirilir, Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh tarafından satın alınır. Halifenin yanında çok iyi bir eğitim alır, dönemin tüm ilimlerini öğrenir.

[79]Diğer örnekler için bk.: (T.91/B,1; T.119/B-7)

Eğitimleri sırasında yazı çeşitlerine merak geliştirir, her türlü yazı çeşidine ait eğilimleri belirleyip bunlarda önemli değişiklikler yapar, hat sanatına, aklam-ı sitteye yenilikleri getirir. Yâkut ekolünü ortaya çıkarır. Yakut'un üslûbu, İslâm dünyasında benimsenir, Yâkūt, hattatlar tarafından örnek alınıp "kıbletü'l-küttâb" lakabıyla anılır, kısa sürede meşhur olur.

1258'de Hulâgu Han Bağdat'a girince bir süre saklanır, sonra Hulâgu Han ve Cüveynî'lerle samimi olur, uzun yıllar öğrenci yetiştirir. Yaşı ilerleyene kadar bu görevi yerine getirir ve Bağdat'ta hayatını kaybeder (Serin, 2013: 291-293). Vezir Cafer Paşa'nın Halep Muhafızı olduğunda kendisine sunulan kasidede Cafer Paşa'nın tuğrası övülürken kıyas unsuru olarak adı geçer.

Hatt-ı Yâkût degül kıt'a-i elmas bile

Hüsn-i sîmâda letâfetde nazîr olmaz ana(K.18/11)

[Elmas parçası bile Yakut'un hattı değil(dir), güzellikte/hoşlukta/nezakette kimsenin güzelliği ona benzemez.]

2.14. Filozoflar ve Bilimadamları

2.14.1. Aristo

Trakya'daki Stageira'da doğar, 367'de öğrenim görmek için Platon'un Akademi'sine (Akademos) girer. Yaklaşık yirmi yıl eğitim alır, Platon'un en seçkin öğrencisiyken onun felsefî sistemini eleştiren başarılı bir rakibi olur. Hocasının idealar sistemini eleştirir, ahlak ve siyaset alanında çeşitli düşünceler geliştirerek bunları kaleme alır. Makedonya İskender'in öğretmenliğini yaptığı için kendisine "cihan imparatorunu yetiştiren üstat" unvanı verilir ve büyük bir şöhrete kavuşur. Aristo[80], öğrencisi İskender tahta geçince Atina'ya yerleşir ve burada kendi okulunu kurar. Derslerini öğrenciler arasında yürüyerek verdiğinden onun ekolüne Peripatos (el-meşşâî: yürüyen) adı verilir. İskender ölünce düşünceleri halk tarafından hoş karşılanmaz ve Khalisis'e yerleşmek zorunda kalır, 322'de altmış iki yaşında hastalık sebebiyle hayatını kaybeder.

[80]Diğer örnekler için bk.: (M.9/35).

Eskiçağ Yunan ilmi ve felsefesi ulaşabileceği en yüksek noktaya Aristo ile ulaşır. Aristo, keskin zekâsı, tecrübesi ve eleştirici karakteriyle çağının bilinen bütün ilimlerini sistematik hâle getirir. Başta mantık olmak üzere birçok ilmin kurucusu sayılan Aristo, felsefenin bütün disiplinleriyle ilgilenir ve geriye yüze yakın eser bırakır (Kaya, 1991: 375-378).

Kimliğini belirleyemediğimiz bir sadrazamın oğlu Hasan Bey'in doğumu üzerine düşürülen tarihte, Aristo'nun adı geçer. Şair, bu beyitte memduhu överken Aristo'yu bir kıyas unsuru olarak kullanır.

O dânâ-yı hıredmend a'lem-i eshâb-ı devlet kim

Aristo mekteb-i fazlında bir şakird-i ahmakdur (T.116/6)

(O, akıl sahibi bir bilgilidir, devlet sahibi olanların içinde en bilgili olandır ki Aristo, faziletli okulunda sadece ahmak bir öğrencidir.)

2.14.2. Eflâtun / Platon

M.Ö. 427-347 arasında yaşayan Platon[81], İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. Kendisine dedesi Aristo'nun ismi verilmişse de fiziksel özelliğinden ötürü kendisine Platon denilir. Arapçada p sesi bulunmadığından Müslümanlar onun adını telaffuz ederken Felâtun, Felâtûn, Eflâtûn kelimelerini kullanır.

Eserlerinden Platon'un, gözü ideal dünyada olan, ebedî saadete ermenin aşk ve heyecanıyla yaşayan, bu dünyanın geçici değerlerine fazla önem vermeyen, tam anlamıyla "mistik" bir insan olduğu yargısı çıkarılır. Bu yönüyle hocası Sokrat'ın devamı sayılır. Aynı zamanda zihni sosyal meselelerle dolu bir cemiyet adamı; din, cemiyet, siyaset ve idare alanında plan ve projeler yapan büyük bir ıslahatçı olarak görünmektedir. 347'de hayatını kaybeder.

Bilgi, varlık, din, ahlak felsefesi ve devlet yönetimi görüşleri hâlâ konuşulmakta olup kırktan fazla eseri bulunmaktadır. Sokrates'in Savunması, Devlet, Kriton, Birinci Alkibiades, Devlet Adam, Şölen, Kanunlar eserlerinden bazılarıdır (Olguner, 1994: 469-476).

[81]Diğer örnekler için bk.: (G.242/8; G.795/2; G.850/4)

Sultan Ahmet'in cülûsiye kasidesinde adı geçen Felatun, beyitte İskender ile birlikte kıyas unsuru olarak kullanılmaktadır. Beyite göre, Memduh Sultan Ahmet'in fikirleri İskender'in fikirlerinden daha başarılı; aklı da Platon'un aklından daha üstündür.

Re'yine re'y-i Sikender dimek endek ta'rîf

'Aklına 'akl-ı Felâtun dimek ednâ ta'bir (K.8/40)

(Senin fikrine, İskender'in fikri demek eksik bir tanımdır. Senin aklına Felatun'un aklı demek çok kötü bir ifadedir.)

Platon'un "Dünya küplerden oluşur." şeklinde ve bugün bazı bilim insanlarınca kanıtlanan bir teorisi bulunmaktadır. Âşık da bu görüşten yola çıkarak meyhanelerin her yönüne konumlandırılan küplerin Platon'un bu görüşünü kanıtlar nitelikte olduğunu belirtir.

Ahvâl-i Felâtun'ı ider humda be-dîdâr

Bu meykede içre hum-ı sahba kimi görse (G.793/6)

(Bu meyhane içindeki şarap küplerini kim görse küpte Felatun'un hallerini aşikâr eder, ortaya çıkarır.)

2.14.3. Fârâbî

Fârâbî, Türkistan'ın Farab şehrinde veya Horasan'ın Faryâb şehrinde doğar. O dönemde Sâmânîler Devleti'nin yönetiminde olan, önemli bir eğitim ve kültür merkezi halindeki Fârâb şehrinde iyi bir eğitim alır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra önemli kültür merkezlerine giderek kendini geliştirir. Arapçayı çok iyi bilmekte olup Bağdat'ta İbnü's-Serrâc'dan dil konusunda istifade eder, burada mantık dersleri verir. Fârâbî, yirmi yıla yakın bir süre Bağdat'ta yaşar, birçok eserini burada yazar. 948 yılında Mısır'a gider ve yaklaşık iki sene sonra burada vefat eder.

İslam dünyasında ilk kez Kındi'nin başlattığı felsefi akıma, Platon'dan ve Yeni Eflatunculuk akımından aldığı değerleri de ekleyerek yeni bir eklektik sistem kurar. Bu sistemi sebebiyle kendisine muallim-i sani (ikinci öğretmen) unvanı verilir ki kendisinden önce Aristo gelmektedir. "Sürekli damlayan su, taşı deler" sözüyle azim ve sabrın mutlak başarıyı getireceğini belirtir.

Fârâbî, ilimleri dil, mantık, matematik, fizik ve metafizik, medeni ilimler olmak üzere ilimleri beş ana başlıkta sınıflandırır, diğer ilimleri bu beş başlığın altında yeniden gruplar. Büyük küçük 100'den fazla eseri vardır. El-Medînetü'l-fâżıla, Es-Siyâsetü'l-medeniyye, Kitâbü'l-Mille, İḥṣâʾü'l-ʿulûm, Taḥṣîlü's-saʿâde bunlardan bazılarıdır (Kaya, 1995: 145-162). İsmi eserde sadece aşağıdaki beyitte erdemli olması yönüyle yer alır.

Göreydi hulk-ı Hudâ-dâdını çekerdi kalem

Sevâd- nüshâ-i ahlâka fâzıl-ı Fârâb (K.11/67)

(Ahlak nüshasının karanlığı, Fârâbî'nin erdemini, Allah'ın vergisi yaradılışını görseydi, kalem çekerdi.)

2.14.4. Hipokrat

Eski Yunan doktoru/ hekimi Bukrat, Hipokratis (Devellioğlu, 2008:114). İslâm kaynaklarında adı Bukrat (Bokrat), Bukrâtîs, Ebukrât, İbukrât, İbukrâtîs gibi şekillerde geçen Hipokrat (Hippokrates), bu divanda tek yerde ve Bukrat şeklinde yer alır. Modern tıbbın babası sayılır. M.Ö. 460 yılı civarında bugünkü Kos Adası'nda doğduğu ve tıp eğitimini Marmara'nın kuzeyinde ve Yunanistan civarlarında aldığı ve M.Ö. 380-375 civarında da öldüğü düşünülmektedir.

Onun zamanına kadar uygulanan geleneksel dinî-sihrî tedavi tarzlarına karşıdır, hem akla hem tecrübeye yer veren bir tıp anlayışı ortaya koyar. Prensipleri günümüze kadar geçerli olan bir hekimlik ahlakına sahiptir. Bugün bile tıp fakültesinden mezun olanlar "Hipokrat Yemini" ederek işe başlamaktadır. Tıp anlayışında tecrübenin önemli olduğunu savunur, bu işi hurafelerden ayıklamaya çalışır. Bukrat, İslam kaynaklarında da adı geçen bir bilim insanıdır (Kâhya, 1998: 119-121). İsmi eserde sadece aşağıdaki beyitte hekimlik yönüyle geçer.

Gurur-ı cünbiş-i Bukrâtiyânesi tursun

Fakat likâsı hakîmün marize sıkletdür (G.68/2)

(Bukratçasına eğlencesinin gururu dursun fakat filozofun ipeği, hastalığa ağırlıktır, sıkıntıdır.)

2.14.5. Nasrettin Hoca

Fatih Sultan Mehmet dönemi arşivlerinden alınan bilgiye göre, Nasreddin Hoca, 1208 yılında Sivrihisar'da doğar. Akşehir'e göç edip kadılık görevi üstlendikten sonra 1284 yılında burada vefat eder. Evliya Çelebi ve önemli araştırmacılar, Nasreddin Hoca'nın I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Timur'la aynı dönemde yaşadığını belirtseler de bu bilgiler hatalıdır.

Türk edebiyatında fıkra denilince akla gelen ilk kişi olan Nasreddin Hoca, hazırcevaplığı, zihnini ve dilini kıvrak kullanması, herkesçe sevilmesi bakımından Müslüman Türk halkının mizah anlayışında önemli yer tutar. Fıkralarında çeşitli meslek gruplarını icra eden ve yörenin tatlı dedesi konumundadır. Mekânlar değişse de içerikler tüm dünyanın kültürel bilincinde olan fıkralarla benzerlik gösterir. Orhan Veli Kanık, Mehmet Tevfik Çaylak, Fuat Köprülü, Ahmet Kutsi Tecer, Metin And gibi birçok araştırmacı ve yazarın onun fıkraları üzerinde çalışması vardır (Albayrak, 2006:418-420). İsmi eserde sadece aşağıdaki beyitte insanları güldürmesi yönüyle geçer.

Rûy-ı zerdüm piste-i leb-bestesin handan ider

Za'ferân nev'-i nebâtun Hâce Nasrü'd-dîn'idür (G.146/8)

(Soluk yüzüm, ağzı kapalı fıstığı bile güldürür, safran, bitki türlerinin Hoca Nasrettin'idir.)

2.15. Mesnevilerde Adı Geçen Şahıslar

Mesneviler, divan edebiyatında okuyucunun hikâye ve roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir. Mesnevi nazım şekliyle eserler vermek divan edebiyatında saygınlık göstergesidir. Şairlerin, beş müstakil mesnevi yazarak hamse sahibi olmak için çaba gösterdiği görülür.

Nâbî Dîvânı'nda, eser içine serpiştirilen toplam 10 adet mesnevi bulunup bu mesneviler, hamse oluşturacak özelliklere sahip değildir. Bu bölümde söz konusu olan 10 mesnevinin içinde adı geçen temsili ve gerçek kahramanlara ait incelemeler yer alır.

2.15.1. Ahmet Ağa, Ekmekçizade

Ekmekçizade[82] Ahmet Ağa, Edirneli olup cizyedâr, mukataacı ve defterdarlık görevlerini yerine getirir. Kısa sürede defterdar vekili ve Sultan I. Ahmet'in ilk zamanlarında başdefterdar olur, 1612'de ise önce Rumeli sonra Halep valiliği yapar. 1615'te sadaret kaymakamı olur, 2 yıl sonra görevi değişince de üzüntüden hayatını kaybeder. Edirne'de adına yaptırılan kervansaray, köprü ve İstanbul'da da medrese bulunmaktadır. 10 yıldan fazla defterdarlık yapar ancak diline hâkim olamaması sebebiyle sadrazamlık yapmak kendisine nasip olmaz (Süreyya, 1996: 208). Osman Ünlü, Nâbî Dîvânı'ndaki manzum hikâyeler üzerine yazdığı makalede Etmekçizade'nin Ekmekçizade Ahmet Paşa olduğunu belirtir (Ünlü, 2016: 178-179). Ekmekçizade'nin adı mesnevide 3 kez Ahmet Ağa olarak ve 1 kez de Etmekçizade olarak geçmektedir.

Biri Süleyman biri Ahmed Ağa

Her birisi nâzik ü şirin edâ (M.10/ 6)

(Biri Süleyman biri Ahmet Ağa, her biri nazik ve hoş tavırlara sahip.)

Buldı o ser-defter-i 'âli-vakar

Zâde-i Etmekçi ile iştihâr (M.10/ 72)

(Etmekçioğlu ile şöhretlendi, yüce ağırbaşlı defterin başında olanı o buldu.)

2.15.2. Baki Çelebi / Abdulbaki Paşa

Asıl adı Abdulbaki[83] Paşa olup Edirnelidir. Yeniçeri ocağında yetişir, muhassıllık ve defterdarlık görevlerinde bulunur. 1607/1608 arasında orta defterdarlık, 1613'te başdefterdarlık yapar. 1614'te görevinden azledilir, 1615'te Bosna valisi, 1617'de ikinci kez başdefterdar olur ancak 1619'da yeniden azledilerek Cezayir'e sürgün edilir. 1621'de üçüncü kez başdefterdar olan Bâkî Çelebi, 1626/1627'de ordu, Tokat üzerindeyken vefat eder ve İstanbul'da Merkez Efendi civarına defnedilir.

[82]Diğer örnekler için bk.: (M.10/ 7,39,47,48,68)
[83]Diğer örnekler için bk.: (M.10/ 5,65)

Ekmekçizade Ahmet ile aynı meclisteyken karşılarına çıkan ve ilgili mesneviye konu olan dervişle karşılaştıklarında Bâkî Çelebi, bu dervişten kırk bin altın ister, zamanla isteği yerine geldiğinde başı beladan kurtulamaz (Süreyya, 1996: 355). İsmi Dîvân'da üç kez aynı mesnevide ve aynı konu çerçevesinde geçer.

Bâki didi isterem ey merd-i kâr

Hâlis ü meşkûk zer-i çil hezâr (M.10/ 45)

(Ey iş adamı isterim, saf ve şüpheli binlerce çil altın isterim, dedi.)

2.15.3. Dede Sultan

Dede[84] Sultan, Nâbî'nin mesnevisinde adı geçen ve meyhanede 4 gencin karşısına çıkan Mevlevi kıyafetiyle harap bir şekilde onlarla sohbet ettikten sonra onlara ikramda bulunmak isteyen dervişe verilen temsili isimdir. Derviş'in gerçekte yaşayıp yaşamadığı ve kimliği hakkında elimizde bilgi yoktur.

İsteyelüm ey Dede Sultan n'ola

Belki Hudâ vire nefes cân bula (M.10/ 40)

[Ey Dede Sultan, isteyelim ne olur (ki) belki Allah nefes verir, can bulur.]

2.15.4. Külhani-i Layhar

Külhan kelimesinin aslı, gülhan olup ateş evi, ateş yanan ev anlamları taşımaktadır. Külhani-i Layhar, Gazne'de Hakîm Senaî zamanında yarı meczup halde yaşayan bir zata verilen isimdir. Bu kişi bir hamam külhanında oturduğu için "Külheni"; üzüm tortusuyla geçindiği için de "Lay-hâr[85]" unvanıyla tanınır.

Bir gün Senaî, dönemin hükümdarına yazdığı bir methiyeyi iletmek için külhanın önünden geçerken hamamdan kendisini kınayan sesler duyar, içeriye girip Lâyhâr'la görüşür. Sohbetin ardından Lâyhâr'ın sözlerine hak verir ve dünyayla ilişkisini koparıp tasavvuf yoluna girer. Külhanî-i Lâyhâr'ın hayali bir kişilik olduğu da rivayetler arasındadır (Pala, 2008: 281).

[84]Diğer örnekler için bk.: (M.10/47).
[85]Diğer örnekler için bk.: (M.9/68,76,77).

Mest-i harâbâtî-i nâ-hûşyâr

Nâmı anun gülhanî-i Lây-hâr (M.9/54)

(Onun nâmı, Külhanî-i Layhâr, sarhoş içkiye düşkünlükten mest olmuştur.)

Nâbî, Halep'te Silahtar-zade İbrahim Paşa ile sohbet ederken konu Mevlânâ'nın ve Atâyi'nin mesnevilerine gelir. Bu sohbet bahanesiyle Nâbî, bu mesneviyi kaleme alır. Mesnevi, Gazneli Mahmut, Hâkim Senaî ve Külhani Layhar'ın etrafında geçer, mesnevide Senaî'nin tasavvuf yolculuğu anlatılır. Külhani Layhar'ın ismi mesnevide Gülhanî-i Lâyhâr, Gülhanî şekliyle beş yerde geçer.

Didi ana gülhanî ey nâ be-hûş

Zevküni gör lâyunı çek ol hamûş (M.9/62)

[Gülhani ona; "Ey hoş olmayan (kişi), zevkini yaşa, tortunu çekip sessizleş.]

2.15.5. Mirim Çelebi

Nâbî'nin mesnevisinde adı geçen dört gençten birisi de Mirim[86] Çelebi'dir. Diğer iki şahıs gibi o da dervişten dünyevi istekte bulunur. Onun isteği, Edirne şehrine ihtisap sahibi -belediye görevlisi, vergi tahsildarı- olmaktır. Mesneviye göre, isteğine kısa sürede kavuşur. Üst düzey bir makama gelemediği için kendisi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır (Ünlü, 2016: 175-181).

İsm ile Mîrim Çelebi birisi

Nâm ile Bâkî Çelebi birisi (M.10/ 5)

(Birinin adı Mirim Çelebi, diğerinin namı Baki Çelebi.)

Mirime de oldı murad ü me'âb

Edrene şehrinde olan ihtisâb (M.10/ 43)

(Mirim'in de muradı ve sığınağı gerçekleşti, Edirne şehrine ihtisap oldu.)

[86]Diğer örnekler için bk.: (M.10/63)

2.15.6. Süleyman Ağa

Nâbî'nin mesnevisinde adı geçen dört gençten birisi olan Süleyman[87] Ağa, diğer 2 şahıs gibi dervişten dünyevi istekte bulunur. Sultan Selim Camii'nden sorumlu olmayı dileyerek isteğine kısa sürede kavuşur. Üst düzey bir makama gelemediği için kendisi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.

Didi Süleyman dilerem ey nedim

Tevliyet-i camii'-i Sultan Selim (M.10/ 41)

(Süleyman, ey nedim Sultan Selim camisinin işlerine ilgilenen vakfını dilerim, dedi.)

Kâtip Çelebi'nin Fezleke eserinde adına rastlanılmaz. Kâtip Çelebi'nin aynı konuda yazdığı mesneviside ilgili istekte bulunan kişinin adı Sinan Beyzade'dir (Ünlü, 2016: 175-181).

Biri Süleyman biri Ahmed Ağa

Her birisi nâzik ü şirin edâ (M.10/ 6)

(Biri Süleyman biri Ahmet Ağa, her biri nazik ve hoş tavırlara sahip.)

2.16. Diğer Şahıslar

Bu bölümde Nâbî Dîvânı'nda ismi çeşitli sebeplerle zikredilen, Osmanlı Devleti'nde paşalık, valilik gibi makamlarda bulunmayan ve genellikle halkın içinden olan kişiler yer alır.

2.16.1. Abdurrahman Ağa

Halep tahsildarlığı yapan Abdurrahman[88] Ağa'nın, Halep'te yaptırdığı köşk üzerine düşürülen tarih, hicri 1117, miladi 1705-1706 yıllarına denk gelmektedir. Divanda adı iki yerde geçen Abdurrahman Ağa hakkında verilen bilgiler kendisiyle ilgili bilgi toplamaya yeterli değildir.

[87]Diğer örnekler için bk.: (M.10/ 64)
[88]Diğer örnekler için bk.: (R.181/B)

"Târîh Berây-ı Kasr-ı 'Abdu'r-rahmân Ağa Muhassıl-ı Halebü'ş-Şehbâ"

Şehr-i Şehbâ'da muhassıl ser-i erbâb-ı 'ukul

'Abdurrahman Ağa'nun himmet-i tab'ına sezâ (T.72/ 7)

[Şehba şehrinde vergi tahsildarı (olan) akıl sahiplerinin başı Abdurrahman Ağa'nın yaratılış gayretine yakışır.]

2.16.2. Ahmet Ağa, Kara

Halep'te tahsildarlık görevinde bulunan Kara Ahmet Ağa'nın ölümünün yıldönümü üzerine merhumun üç oğlu gelip şair Nabi'den babaları için beyit yazmasını rica eder. Nâbî, bu ricayı kıramayarak merhum için kıta yazar.

Kara Ahmet Ağa'nın adı eserde sadece ilgili kıtanın başlığında geçmektedir. Ahmet Ağa'nın Halep'te tahsildar ve en az üç oğlu olduğu bilgisi dışında elimizde bilgi bulunmadığından bu bilgilerle hakkında araştırma yapmak mümkün olmamaktadır.

"Muhassıl-ı Haleb Kara Ahmed Ağa fevt olup sene âhîrine dek üç aded oğlı iştirâken zabt itdüklerinde dimişdür."

Üç sülse bir kara guruşı bozdı rüzgâr

Birisi kalb biri kızıl birisi züyuf

Sarrâf-ı dehr didi görince bu hâleti

Üç süls-i kem-'ıyârına la'net gurûşa yûf (Kt.49)

[Üç üçte bir, bir kara kuruşu rüzgâr bozdu; birisi kalp, biri kırmızı birisi değersiz; Dünya'nın sarrafı bu hali görünce dedi (ki) üç kötü ayarına üçte bir lanet kuruşa yazıklar olsun.]

2.16.3. Ahmet, Pehlivan

Pehlivan Ahmet'in Edirne'de yaşadığı ve buradayken Taberdar Mehmet Paşa'nın kendisine ziyarette bulunduğu ve Halep'teki ok atma yarışında onun hedefini otuz altı kez boşa çıkardığı dışında Dîvân'da kendisi hakkında bilgi verilmemiştir.

Nişancılar arası olduğu tahminlerimiz arasındadır. Elimizdeki bilgilerin kısıtlı olması hakkında araştırma yapabilmemiz için yeterli olmamaktadır. Pehlivan Ahmet'in adı, eserde sadece 1 kez Taberdar Muhammet Paşa'nın Halep'te ok atması üzerine düşürülen tarihte geçer.

Pehlevân Ahmed'i de Edrene'de itdi güzer

Otuz altı kez anun itdi nişânını hebâ (T.126/3)

(Pehlivan Ahmet, Edirne'de gezdi, hedefini otuz altı kez heba etti.)

2.16.4. Ali Ağa, Hazine Şehriyarı

Dîvân'da adı tek yerde ve aşağıdaki beyitte geçen, hükümdar hazinesinin kethüdası Ali[89] Ağa, Nâbî 'nin verdiği bilgilere göre 1672'de vefat eder. Nâbî, Münşeat'ında kendisine "oğlum" diye hitap eder ve birden çok kez kendisiyle mektuplaşır (Tıraş, 2014: 60-90). Elimizdeki veriler, Ali Ağa hakkında bilgi edinmek için yeterli değildir. Dîvân'da ismi, kendisi için düşürülen tarihte üç kez geçer.

"Târîh Berây-ı Fevt-i Kethudâ-yı Hazîne-i Şehryârî 'Alî Ağa"

Didiler tarih-i mevtin âh-ı bî-pâyân ile

Bâde-i kevser içe peymâne peymâne 'Alî (T.17/4)

(Ali, kadeh kadeh Kevser badesini içsin, sonsuz ah ile ölüm tarihini dediler.)

2.16.5. Dede Zâde

İsmi sadece Dedezade olarak geçen şahsın kimliğini tespit edebilmek için elimizde yeterli veri bulunmamakla birlikte Sicilli Osmanî'de Dedezade lakabıyla anılan Abdullah Efendi isimli bir şahıs yer almaktadır. Dedezade Abdullah Efendi, Balat Dergâhı şeyhliği yapar ve 1663/1664 yıllarında vefat eder (Süreyya, 1996: 67). Dedezadenin ismi sadece aşağıdaki beyitte yer alır.

[89]Diğer örnekler için bk.: (T.17/1)

İtdi dili ser-geşte felekden de ziyâde

Döndürdi beni kendüye âhir Dede-zâde (G.786/1)

(Şaşkın gönlünü felekten de fazla etti, Dedezade beni en sonunda kendine döndürdü/benzetti.)

2.16.6. Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi, Nâbî-Zâde

Şair Yusuf Nâbî 'nin Ebu'l-Hayr[90] Mehmet Çelebi ismini verdiği oğludur. Eserin dipnotunda ismi Ebu'l-Hayr Muhammed olarak da geçer. Halep'te 1694 yılında dünyaya gelir. Eğitimini tamamladıktan sonra mektûbî-i sadr-ı âlî kâtipliği yapar (Süreyya, 1996: 1219). Nâbî, oğlu için kaleme alıp onun nezdinde tüm çocuklara nasihatlerini bıraktığı ölümsüz eseri Hayriyye'yi 1701 yılında kaleme alır. Dîvân'da yer alan tarihlerden edindiğimiz bilgilere göre Nâbî, Ebu'l-Hayr için 1702 yılında kasır yaptırır ve 1708'de kendisine okumayı öğretir. Ebu'l-hayr Mehmet, genç yaşta İbnü'l-Arabî'nin Fütûhât ve Fusûs adlı eserlerini okur. Nâbî'nin oğlu Ebu'l-hayr Mehmet'in ismi, Dîvân'da sekiz yerde çeşitli sebeplerle yer alır.

Nahv okıdacak Nâbî mahdûmı Ebu'l-hayr'a

Feyyâz bu ma'nâyı itdi diline ilkâ (T.95/1)

[Nabi, oğlu Ebulhayr'a sözdizimi okutacağından Allah bu anlamı (onun) diline ilham etti.]

2.16.7. Emin Bey

Taberdar Paşa'nın, övgüsünün yer aldığı tarihte adı geçen Emin Bey'in İstanbul'da ok atma merasimi sırasında Paşa ile yarış yaptığı dışında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Yarışta, hedefini otuz beş kez boşa çıkardığı hakkında verilen bilgiler arasında olup nişancılar arası olduğu tahminlerimiz arasındadır. Hakkında verilen bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir. Eserde sadece 1 kez Taberdar Muhammet Paşa'nın Halep'te ok atması üzerine düşürülen tarihte geçer.

[90]Diğer örnekler için bk.: (T.63/B,1,10; T.95/2; T.150/B,1). (G.217/5). (Kt.82/3).

Hem Sitanbul'da Emîn menzilin otuz beş kez

Giçüp itdi taşını ziver-i ruy-ı sahra (T.126/ 5)

(Emin, İstanbul'da otuz beş kez menzilini geçip ovanın yüzey süsü yaptı.)

2.16.8. Emnî Bey

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı üzere Celali isyanlarında kahramanlık gösteren Emni'nin adı sadece ilgili beyitte geçmektedir. Elimizdeki bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir.

Degül cerîde gül-endâhte olan Nâbî

O gül-ruha meğer Emnî gibi Celâli ola (G.722/ 5)

(Nabi, gül atan yalnız değil meğer o gül yanaklıya Emni gibi Celali olsun.)

2.16.9. Fâ'ik Efendi

Fâ'ik Efendi'nin adı sadece kendisi için yazılan 50 sayılı kıtanın başlığında geçmekte olup elimizdeki bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir. Kıtadan anlaşıldığı üzere Faik Efendi'nin var olan bir derdi üzerine Nâbî, bu kıtayı kaleme alır.

"Der-Hakk-ı Fâ'ik Efendi"

Neden dilün gam-ı 'âlemle derdnâk olmak

Misâl-i sûf görüp mevcini helâk olmak

Hemîşe derzi Muhammed yanunda hâzır iken

Neden ferâce gibi böyle çâk çâk olmak (Kt.50)

Faik Efendi Hakkında

(Gönlün neden âlemin kederiyle dertlenmiş; dalgayı yün gibi görüp helak olmuş; yanında daima Terzi Muhammed hazır dururken; ferace (elbise) gibi parça parça olmak nedendir?)

2.16.10. Hacı Ali Ağa

Halep'te tahsildarlık yapan Manisalı Hacı Ali Ağa'nın adı Dîvân'da sadece Manisa şehrinin övüldüğü kasidede geçer. Elimizdeki bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir. Halep Muhassılı Hacı Ali Ağa'nın adı, Mağnisa redifli övgü kasidesinin başlığında geçer.

"Der-Sitâyîş-i Muhassıl-ı Haleb Hacı 'Alî Ağâ"

Cenâb-ı hazret-i Hacı 'Ali Ağa ki odur

Yegâne fahr-ı kibâr-ı diyâr-ı Mağnisa (K.22/17)

(Manisa diyarının yüce övüncü, biricik Hacı Ali Ağa hazretlerinin huzurudur.)

2.16.11. Hacı Ali Bey

Dîvân'da adı tek yerde ve aşağıdaki beyitte geçen Hacı Ali[91] Efendi hakkında araştırma yapabilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir. Nâbî'nin verdiği bilgilere göre 1686'da İstanbul'da yaptırdığı bir hane bulunmaktadır.

"Târîh Berây-ı Hâne-i Hâcı 'Alî Efendi Der İstanbul"

Nâbî okur bu mısra'-ı târihi selsebil

Hâcı 'Ali Efendi'ye bu hâne sa'd bâd (T.38/ 5)

[Bu ev, Hacı Ali Efendi'ye mutluluk (getirsin diye) Nabi, bu tarih mısraını tatlı (su gibi) okur.]

2.16.12. Hacı Hemşire

Hacı Hemşire, Nâbî'nin, kızkardeşini kastetmek için kullandığı bir sıfattır. Nâbî'nin, ölümü üzerine düşürdüğü tarihten anlaşılacağı üzere, hicri 1112, miladi 1700 yılında vefat eder.

[91]Diğer örnekler için bk.: (T.38/1)

Nâbî'nin eserlerinden özel yaşamıyla ilgili elde edilen bilgilere göre, şairin 2 kız ve 2 erkek kardeşi bulunmaktadır. Hacı Hemşire 'nin ismi ilgili tarihin iki beyitinde ve başlığında olmak üzere toplamda üç kez geçmiştir. Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

"Târîh Berây-ı Vefât-ı Hem-şîre-i Nâzım Der-Halebü'ş-Şehbâ"

Nâbî-i zâr didi tarîhin

Gitdi vâ-hayf Hacı hem-şîre (T.58/ 3)

[Hacı hemşire ne yazık ki gitti, ağlayan Nâbi (bunun) tarihini söyledi.]

2.16.13. Hacı İbrahim

Nâbî Dîvânı'nda adı sadece ölümü üzerine düşürülen tarihte geçen İbrahim[92] Bey, şairin nâzım kethüdasıdır ve Halep'te vefat eder. Nâbî'nin kendisine defalarca mektup yazması ve "oğlum" diye hitap etmesinden gönül bağları olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir. İsmi ilgili tarihte üç kez geçmektedir.

Hacı İbrahim âhir itdi 'azm-i ahiret

Eylesün Allâh ta'ala menzilin Berd ü Selâm (T.40/1)

(Hacı İbrahim, ahiret kararıyla sonuçlandı, Allah Teâlâ, konumunu Berd ü Selam eylesin.)

2.16.14. Hacı İsmail

Çerkez Muhammet Paşa'nın Halep'te ok atması üzerine düşürülen tarihte adı bir kez geçen Hacı İsmail'in ok atmada eşsiz bir üstat olduğu belirtilir. Hacı İsmail'in 1702-1704 yılları arasında Halep'te önemli devlet adamlarının yanında görev aldığı elimizdeki sınırlı bilgiler arasındadır. Elimizdeki bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir.

[92]Diğer örnekler için bk.: (T.40/B, 2)

Hacı İsmâ'îl o üstâd-ı sanâdîd-i rumât

Ki bu fende o idi pîr-i ferîd-i yek-tâ (T.125/9)

(O, okçuların ileri gelenlerinin üstadı Hacı İsmail ki o bu fende eşsizlerin eşsiz piriydi.)

2.16.15. Hamevi Ali Efendi

Hakkında pek bilgiye rastlayamadığımız Hâmevî Ali Efendi'nin münşeatından anlaşıldığı kadarıyla şair Nâbi ile samimi olduğu ve Nâbî'nin onu Râmi Paşa'ya övüp işe aldırdığı görülmektedir (Tıraş, 2014: 60-90).

Hammer'a göre Hâmevi Ali Efendi, mevkufatçılık yapmaktadır. En basit kurallarını bilmediği halde astronomi âlimi geçinen, sık tekrarlanan esrar sarhoşluklarında mânâsız nutuklar çeken defterdarlık tahsil reisi olup 1703-1704 civarında sürgün edilir (Hammer, 2008: 93). Dîvân'da adı sadece aşağıdaki rubaide geçer.

Hengâm-ı vedâ' ey 'Aliyy-i Hamevi

Hicrânun ile derûnumuz teng itdün

Bî-fâsıla nâmun âh itmekden

Ahbâbını Râfzîye hem-reng itdün (R.128)

(Ey Hamevi Ali, veda mevsimi; ayrılığın ile içimizi daralttın; ayrılıksız şanını ah etmekten; dostunu Rafızıye benzettin.)

2.16.16. Halil

İsmi gazelde hiçbir ayırt edici bilgi verilmeden zikredilen Halil'in kimliği tespit edilememiş olup Sadrazam Muhammed Paşa'nın oğlu Halil için düşürülen tarihte de "ciğer-pare" tamlaması geçtiğinden iki Halil'in aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

Olur, gehi hedef-i tîr-i tîz-i istiğna

Fedâ-yı yâr-ı ciğer-pâre-i Halîl ise de (G.817/ 3)

(Bazen gönlü tok olanın keskin okunun hedefi olur Halil'in ciğerparesi dostunun fedası ise de…)

Sadrazam Muhammed'in oğlu Halil[93] Bey'in doğumu üzerine düşürülen tarihten edindiğimiz bilgilere göre, Halil Bey, Sadrazam Muhammed'in 1701'de Halep'te doğan oğludur. Bu bilgiler bizi Sadrazam Taberdar Muhammed Paşa'ya götürmektedir. Halil Bey hakkında pek fazla bilgiye ulaşılamamaktadır.

Ciğer-pâre-i âsaf-ı saf-tıynet

Halîl Beg kodukda cihana kudûmı (T.60/ 6)

(Temiz yaratılışlı vezirin ciğerparesi Halil Beg, dünyaya ayak bastığında…)

2.16.17. Hasan

Nâbî Dîvânı'nda 1643 yılındaki Celali isyanları sırasındaki ölümüne tarih düşürülen Hasan'ın kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir.

Göçdiler dâr-ı bedenden didi Nâbî târîh

'Askerin çekdi diyâr-ı 'ademe kondı Hasan (T.1/6)

(Hasan, askerini çekti, beden evinden evinden göçtü, yokluk diyarına kondu; Nabi, tarihini söyledi.)

2.16.18. Hasan Bey

Sadrazamın oğlu Hasan[94] Bey'in doğumu üzerine düşürülen tarihte bebeğin ismi ve sadrazamın oğlu olduğu dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Doğumu üzerine düşürülen tarih, hicri 1122, miladi 1710'u göstermektedir. Bu dönemin sadrazamı Rami Muhammed Paşa olup Hasan Bey'in Rami Paşa'nın oğlu olması yüksek bir ihtimaldir.

"Târîh-i Berây-ı Vilâdet-i Hasan Beg Mahdûm-ı Mükerrem-i Hazret-i Sadr-ı A'zam"

Beşâretgûne tahrîr itdiler târîhin eflâke

Hasan Beğ sadr-ı dânâ-yı kerîme dâde-i Hakdur (T.116/ 17)

(Cömert bilgililerin başı, Allah vergisi Hasan Bey'in müjdesini verip tarihini göklere yazdılar.)

[93]Diğer örnekler için bk.: (T.60/B,1)
[94]Diğer örnekler için bk.: (T.116/1)

2.16.19. Hüseyin Ağa

Divan'da iki yerde adı geçen Hacı Hüseyin[95] Ağa'nın kimliğini tespit edebilmek için elimizdeki bilgiler yeterli olmayıp Nâbî'nin verdiği bilgilerden 1696-1697 yılları arasında Halep'te bir ev ve sebil yaptırdığı anlaşılmaktadır.

"Tarih-i Sebil-i Hacı Hüseyn Ağa der-Haleb"

Nabiyâ âbın içenler didiler târîhini

Fî'sebili'llâh bu mâ' rûh-ı Hüseyni kıldı şâd (T.48/4)

[Ey Nâbî, suyunu içenler tarihini dediler; Allah'ın sebili de bu su (ile) Hüseyin'in ruhunu mutlu etti.]

2.16.20. Hüseyin Bey

İsmi eserde sadece doğumuna düşürülen tarihte geçen Hüseyin Bey ile ilgili elimizdeki bilgiler, kendisiyle ilgili araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir.

"Târîh Berây-ı Vilâdet-i Hüseyn Beg"

"Çemen-i kâmda handân ola gül gibi Hüseyn" (T.93/1)

[Hüseyin, arzu çimenliğinde gül gibi gülsün (sevinçli olsun).]

2.16.21. İsmail Ağa, Mütesellim

Veziriazam Sâbık Taberdar Muhammed Paşa'nın Halep'teki sarayı tamiri üzerine yazılan tarihte adı bir kez geçen Mütesellim İsmail Ağa'nın 1709'da Halep tahsildarlığı yaptığı anlaşılmaktadır. İsmail Ağa ile ilgili elimizdeki bilgiler, hakkında araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir.

Mütesellimleri İsmâ'îl Ağâ 'abd-i sadîk

Makdemi şevkine vaz' eyledi bu erkânı (T.110/ 5)

(Tahsildarları sadık kul İsmail Ağa, dönüş şevkine bu esasları koydu.)

[95]Diğer örnekler için bk.: (T.42/B.1; T.48/B,1).

2.16.22. İsmail, Mühürdar

Mühürdar İsmail'in 1708 civarında hayatını kaybettiği, Nâbî'nin onun ölümü üzerine düşürdüğü tarihten anlaşılmaktadır. Elimizdeki bilgiler, hakkında araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir.

Mührdar İsmâ'îl ol tâze nihâl

İdicek dâr-ı fenadan rıhlet (T.53/1)

(O taze fidan Mühürdar İsmail, fâni dünyadan göç edecek.)

Leb-i Cennet didi Nâbî tarih

Ruh-ı İsmâ'il'e ola rahmet (T.53/ 2)

(Nabi, Cennet'in kenarı tarih dedi, İsmail'in ruhuna rahmet olsun.)

2.16.23. Mahmut Ağa

Sultan IV. Mehmet döneminde sarayda veya orduda görev aldığını düşündüğümüz Mahmut[96] Ağa'nın evine, Sultan IV. Mehmet, 1670'teki Selanik gezisinden sonra misafirlik yapar. Bu misafirliğe Nâbî tarih düşürmüştür. Elimizdeki bilgiler, hakkında araştırma yapabilmemiz için yeterli değildir.

Sâye-endâz-ı Selânik olıcak devletle

Eyledi hâne-i Mahmûd Ağâyı me'vâ (T.13/2)

[Selanik'in gölge salan mutluluğuyla olacak (ki) Mahmut Ağa'nın evini ziyaret etti.]

2.16.24. Mir Yusuf

İsmi sadece aşağıdaki beyitte geçen ve Halep'e giden Mir Yusuf'un kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir.

Mîr Yûsuf ah-ı ekrem geleli Şehbâ'ya

Size aldırmada mahsûle bedel hayr du'â (K.18/31)

(Ekrem'in ahı Mir Yusuf, Şehbâ'ya geleli (geldiğinden beri) ürüne karşılık size hayır duası aldırmakta.)

[96]Diğer örnekler için bk.: (T.13/B,4)

2.16.25. Muhammed Bey, Hasan Paşazade

Muhammed Bey, 1698'de Halep'e vali olarak atanan Çakırcıbaşı Eyüplü Hasan Bey'in oğludur. Hicri 1112, miladi 1700 yılında dünyaya gelmesi üzerine Nâbî tarafından tarih düşürülür.

Nâbî, onu ismi dolayısıyla Hz. Muhammed aleyhisselamı da över. İsminin geçtiği tek beyitte iki temiz cevherden birinin kendisi diğerinin de âlemlerin peygamberi Hz. Muhammed (SAV) olduğunu belirtir.

"Târîh Berây-ı Vilâdet i Hasan Pâşâ-zâde Muhammed Beg"

İtdi iki pâk gevherden Muhammed Beg bürûz

'Âleme geldi Muhammed âfitâb-ı dil-fürûz (T.57/7)

(Muhammed Bey, iki pak cevherden belirdi; gönül şenlendiren güneş Muhammed.)

2.16.26. Muhammed Bey, Musahip Mustafa Paşazade

Sultan-zade Muhammed, Osmanlı padişahı IV. Mehmet'in kızı Hatice Sultan ile padişahın musahibi Mustafa Paşa'nın 1676 yılında doğan oğludur. Sultanzade Muhammed'in hayatı hakkında pek bilgiye ulaşılamamaktadır. Sicill-i Osmanî'de annesi Hatice Sultan'ın çocukları arasında ismi geçmediğinden bebek yaşta vefat etme ihtimali yüksektir.

"Târih Berây-ı Vilâdet-i Muhammed Beg Bin Mustafa Paşa El-Musahib"

Gördi tâk-ı çehre hâtif yazdı târihin anın

Yâdigâr-ı Mustafa Paşa Muhammed dürr-i pâk (T.28/10)

[Muhammed Mustafa Paşa'nın emaneti temiz inci tanesi, yüzün kubbesini görünce çığırtkan tarih yazdı (düşürdü).]

2.16.27. Muhammed Sabir, Vahdizade

Halep kadısı, âlim, muhaddis, hattat ve şair Vahdi Efendi'nin oğlu olan Muhammed Sabir için şair Nâbî Bey, tarih düşürür. Bu tarihten, ilgili bebeğin doğumu için bir tören düzenlendiği öğrenilir ve Muhammed Sabir'in 1670-1680 arasında dünyaya geldiği sanılmaktadır.

"Târih Berây-ı Vilâdet-i Vahdî-zâde"

Mahdum-ı nev-âyende mahdum-ı nev-ayîn

Nûr-ı basar-ı Vahdî-i pâkîze-me'âsir (T.91/1)

[Temiz eserli Vahdi'nin gözünün nuru yeni gelen oğlu ve yeni tören (düzenlenen) oğludur.]

İmdâda gelüp kâfiye Nâbî didi târih

Bîş ü kem-i erzaka Muhammed ola Sâbir (T.91/ 4)

[Kafiye yardıma gelip Nabi, tarih dedi; nimetin azına ve çoğuna Muhammed Sabir (sabırlı) ola.]

2.16.28. Muhammed, Terzi

İsmi sadece Faik Efendi için yazılan tarihte geçen terzi Muhammed'in kimliği elizdeki bilgilerin yetersizliği sebebiyle tespit edilememiş olup ilgili kıtadan yola çıkıldığında kendisinin başarılı bir terzi olduğu ve Faik Efendi'nin çevresinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

"Der-Hakk-ı Fâ'ik Efendi"

Neden dilün gam-ı 'âlemle derdnâk olmak

Misâl-i sûf görüp mevcini helâk olmak

Hemîşe derzi Muhammed yanunda hâzır iken

Neden ferâce gibi böyle çâk çâk olmak (Kt.50)

[Gönlün neden âlemin kederiyle dertlenmiş; dalgayı yün gibi görüp helak olmuş; yanında daima Terzi Muhammed hazır dururken ferace (elbise) gibi parça parça olmak nedendir?]

2.16.29. Muhterem Efendi

Muhterem Çelebi'nin hicri 1119, miladi 1707-1708 yılları arasında vefat ettiği Nâbî'nin kendisinin ölümüne düşürdüğü tarihten anlaşılmaktadır. Kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir. İlgili tarihten Halep'te yaşadığı ve şairle yakın münasebet içinde olduğu anlaşılmaktadır.

"Târîh Berây-ı Fevt-i Muhterem Efendi"

Rind-i şûh-ı turfe-meşreb Muhterem

Olıcak Şehbâ'da reh-gîr-i 'adem (T.88/1)

[Muhterem, tuhaf mizaçlı neşeli (bir) rinddir; Şehba'da (Halep'te) yokluk yolunu tutan olacak.]

2.16.30. Mustafa Ağa

Mustafa[97] Ağa'nın Halep'teki vefatı üzerine düşürülen tarihteki bilgiler hakkında araştırma yapabilmek için yeterli değildir. Bilkan, tarihin hicri 1084'e düşürüldüğü belirtir. Bu tarih, miladi 1673 yılına denk gelmektedir. İsmi ilgili tarihte üç yerde geçer.

"Târîh-i Vefât-ı Mustafâ Ağâ Der-Haleb"

Her ziyâretle gelenler hâkine idüp du'â

Didiler târîh ola rahmet be-rûh-ı Mustâfâ (T.35/2)

(Ziyaretine gelen herkes toprağına dua edip Mustafa'nın ruhuna rahmet olsun diye tarih dediler.)

2.16.31. Osman Paşa

Şam valisi Nasuh Paşa'nın babası olan Osman[98] Paşa'nın ismi oğlunun soyunu tespit amacıyla 77 numaralı tarihte üç kez "Osmanzade Nasuh ve İbni Osman" olarak geçer. Kaynaklarda kendisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Mir-hacc-ı vâlî-i Şâm hikmet-şinas-ı eyyam

Ya'nî Nasûh Pâşâ meşhur İbni 'Osmân (T.77/13)

[Zamanın hikmet (felsefe) âlimi (bilgilisi), Şâm'ın valisi, Hac (yolunun) başındaki (kişi) Meşhur Osmanoğlu yani Nasuh Paşa(dır).]

[97] Diğer örnekler için bk.: (T.35/1)
[98] Diğer örnekler için bk.: (T.77/B, 25)

2.16.32. Salih Ağa

Salih Ağa'nın adı, eserde sadece Taberdar Muhammed Paşa'nın Halep'te ok atması üzerine düşürülen tarihte geçer. Kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir.

"Târîh-i Berây-ı Tîr-endahten-i Teberdâr Muhammed Pâşâ Der-Halebü'ş-Şehbâ"

Salih Ağayı güzer eyledi yitmiş dört kez

Eyledi anda dahı seng-i nişânı ber-câ (T.126/ 4)

(Yetmiş dört kez Salih Ağa'yı ziyaret etti, işaret taşını da tam zamanında yaptı, yerleştirdi.)

2.16.33. Sami Bey

Merhum Sâmi Bey'in adı sadece 90 sayılı kıtanın başlığında geçer. Kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir.

"Der-Hakk-ı Sâmî Merhûm"

Şevket sözinde gerdiş-i çeşm-i gazâl hayf

Düşmiş o denlü nev-hevesânun zebanına

Kim her gazelde eyleyerek kasd-ı iltizam

Döndürdiler kelâmı geyik dâstanına (Kt.90)

Merhum Sami Hakkında

(Sözünde heybetli, ahu gözlünün dönüşüne eyvah; yeni arzuları o denli diline düşmüş; her kim gazelde onu tercihte kastederse sözü geyik destanına döndürdüler.)

2.16.34. Seyyid Muhammed Ağa

Seyyid Muhammet Ağa, İstanbul'da hem yeşil bir gezinti alanı hem de ibadethane yaptırdığı için Dîvân'da adı yer alır. Bu alanın güzelliğinin anlattığı tarihte ve ilgili tarihin başlığında adı geçen Seyyid Muhammed Ağa'nın kimliğini tespit edebilmemiz için elimizdeki bilgiler yeterli değildir. 14 numaralı tarihin başlığında ve ilgili beyitte adı geçen, yine İstanbul'da yeşil bir bina yaptıran Muhammed Efendi ile aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

Habbezâ bu câygâh-ı dil-pezîr-i gam-zidâ

K'eyledi Seyyîd Muhammed-nâm Agâ bunda binâ (T.86/1)

(Bu keder cilalayan gönül alan yeri Seyyid Muhammed adlı Ağa ne güzel bina eyledi.)

İstanbul'da yeşil bir hane yaptırması sebebiyle Dîvân'da adı geçen Muhammed Efendi'nin bu haneyi hicri 1082, miladi 1671'de yaptırır.

"Târîh Berây-ı Hâne-i Yeşilli Muhammed Efendi Der-İstanbul"

Didüm bu hâne-i vâlâya Nâbiyâ târîh

Bu tâze tarhı Muhammed Efendi kıldı binâ (T.14/8)

[Muhammet Efendi, bu taze (yeşil) tarhı bina kıldı, Ey Nabi, bu yüce binaya tarih dedim.]

2.16.35. Şeyh Küleyb

Şam Araplarından Şeyh Küleyb, Hac yolunu kesen meşhur ve acımasız bir eşkıyadır. Osmanoğlu Nasuh Paşa'nın emirülhac olmasından kısa bir süre sonra Nasuh Paşa tarafından zehirlenerek öldürülünce bu durumun başlarına gelmesinden korkan diğer eşkıyalar da yol üzerindeki insanlara saldırmaktan vazgeçerler. Şeyh Küleyb hakkında pek bilgiye rastlanmamaktadır (Akalın, 1955: 201-208). İsmi Dîvân'da iki yerde Küleyb'in Nasuh Paşa tarafından öldürülmesine düşürülen tarihte geçer.

'İfrit-i bi-amânveş kesmişdi râh-ı haccı

İsmi Küleyb bir kelb bir zehrnâk su'bân (T.77/3)

[Hac yolu, korkmaz gibi korkunç yaratık (ifrit) bir zehirli ejderha bir köpek kesmişti, adı Küleyb'dir.]

Nâbî olup mübeşşir bu fethe didi tarih

Köpek gibi Küleyb'i öldürdi İbni 'Osman (T.77/ 25)

(Osman'ın oğlu, Küleyb'i köpek gibi öldürdü. Nabi, bu fetihe müjdeci olup tarih söyledi.)

2.16.36. Tavşan Ağa

Kıllı Dilsiz Tavşan Ağa, IV. Mehmet devrinde 1648-1687 arasında devlete hizmet eden nüfuzlu bir devlet adamıdır. Üsküp'te kendi adına yaptırdığı bir sebili bulunmakta olup emekliliği esnasında hayatını kaybeder (Süreyya, 1996: 1624). Divan'da adı sadece aşağıdaki beyitte geçer.

Birisi Tavşân Ağâ makbûl-ı sultân-ı cihân

Biri sadr-ı a'zam-ı merhum pâkize-nihâd (T.27/ 3)

(Biri temiz yaradılışlı merhum sadrazam, birisi cihan sultanının kabul ettiği Tavşan Ağa.)

2.16.37. Yusuf Ağa

Kızlar ağası ya da darüssâde ağası Yusuf Ağa, sarayda köle olarak yetiştirilip haremde görevlendirilir. Özel eğitimle musahip ve hazinedar-ı şehriyarı görevlerini yerine getirir. Sultan IV. Mehmet zamnında 1671-1687 yılları arasında darüssâde ağası olarak vazifelendirilir ve bu görevi sırası Damat Hasan Paşa, Sarı Süleyman Paşa gibi önemli devlet adamlarıyla olumlu olumsuz münasebetler yaşar. Bazılarının bulundukları konumlara gelebilmesi için nüfuzunu kullanır. Damat Hasan Paşa'nın göreve gelmesini sağladıktan kısa bir süre sonra Hasan Paşa, onun tüm mal varlığına el koyarak onu Mısır'a gönderir. Mısır'da 1691'de şeyhü'l-harem olur ve orada vefat eder (Süreyya, 1996: 1686).

Emîn-i hıdmet-i dârü's-sa'âde Yûsuf Âğa kim

Vücûdı 'âleme bahşâyiş-i Settâr'dan geldi (G.882/6)

[Sarayda görevli güvenilir Yusuf Ağa ki bedeni 'âleme Settar olan (günahları bağışlayan) Allah'ın lütfuyla geldi.]

2.17. Ünlü Aşk Kahramanları

2.17.1. Ferhat u Şirin

Ferhat[99] u Şirin[100] mesnevisinin başkahramanlarıdır. Ferhat, Hüsrev ü Şirin mesnevisinde âşıkların arasına girmek isteyen rakiptir. Şirin ise hem Ferhat u Şirin hem de Hüsrev u Şirin mesnevisinin kadın kahramanıdır. Türk edebiyatında bu mesneviler genellikle Ferhat ile Şirin'in aşkı üzerine anlatılır ve anlatının halk hikâyesi formatı, mesnevinin orijinaliyle pek çok yönden ayrılır. İran edebiyatında ve mesnevilerinde Şirin, Ermeni hükümdarının iki kızından küçük olanıdır. Babaları ölünce tahta ablası Banu geçer.

Ferhat, mimar-mühendistir. Bir sebeple aynı ortamda bulunurlar. Banu, Ferhat'a; Ferhat da Banu'nun kardeşi Şirin'e âşık olur. Şirin, aşkının ispatı için Ferhat'tan şehrin dışındaki suyu köye bağlamasını ister. Bu da ancak Bisütun adındaki dağın içinden suyolu yapılmasıyla mümkündür. Ferhat, aşkını ispatlamak amacıyla bunu kabul eder. Ancak Şirin'in ablası Banu da Ferhat'a âşık olduğundan Ferhat'ın Şirin'i unutturup kendisiyle evlenmesi için hile yolları arar. Hüsrev de çeşitli sebeplerle Şirin'le tanışır ve ona âşık olarak bu anlatıya rakip kimliğiyle dâhil olur.

Yine nâ-murâdun olur başına belâ

Şîrîn-i visâlüni Ferhâd işitmesün (G.590/5)

(Amaçsızlığın başına yine bela olur, kavuşmanın Şirin'liğini Ferhat duymasın.)

Sevgilileri ayırmak için yapılan entrikalar sonuç bulur. Ferhat, külünkle dağları delmeye çabalarken hilekârlar, Ferhat'ı, Şirin'in öldüğüne ikna eder ve Ferhat bu acıyla elindeki külüngü havaya fırlatır, külünk onun başına düşerek Ferhat'ın ölümüne sebep olur. Ferhat'ın öldüğünü duyan Şirin de bu acıya dayanamayarak Ferhat'ı aramaya çıkar ve onun cesedi başında intihar eder ve anlatı sona erer (Pala, 2008:152).

[99]Diğer örnekler için bk.: (K.14/21). (G.49/8; G.298/3; G.477/3; G.577/4; G.590/5; G.661/4; G.715/4; G.765/2; G.875/5). (R.31).
[100]Diğer örnekler için bk.: (G.298/3; G.477/3).

Anılsın kûh-ı derdi meyle nâ-bûd itdügüm demler

Ki reşk-i kuvvet-i bâzû-yı Ferhâd olduğum yirdür (G.236/ 4)

(Dert dağını şarapla yok ettiğim zamanlar anılsın ki Ferhat'ın kol kuvvetinin kıskançlığı olduğum yerdir.)

Ferhat, aşkı uğruna dağları delip çeşitli zorluklara göğüs germesi, canından vazgeçmesi ve sevdiğine kavuşamaması yönleriyle halk ve divan şiirinin vazgeçilmez karakteridir. Şirin kelimesi tatlı, hoş anlamına geldiği için eserlerde çoğu zaman tevriyeli olarak kullanılır ve anlama edebi tat katar.

Ferhat, Nâbî Dîvânı'ndaki beyitlerde, Mecnun yani Kays karakteriyle yan yana bazen de kıyas unsuru olarak kullanılır. Âşık, sevgisinin büyüklüğü yönünden her daim bu âşıklardan daha âşıktır.

Ferhâd ile Kays eyledi ber-çîde metâ'ın

Ey dil ser-i bâzâr-ı melâmet sana kaldı (G.880 /2)

(Ey gönül, Kays ve Ferhat, varlığını topladı, melamet pazarının başı sana kaldı.)

2.17.2. Leylâ vü Mecnun

Leyla[101] ile Mecnun[102] mesnevisinin başkahramanlarıdır. Bazı araştırmacılar, Leyla ile Mecnun'un gerçekten yaşadığını, aralarında çok büyük aşk yaşandığını ve dönemin şairlerinin bu aşktan etkilenip mesneviler yazdığını düşünmektedir. Mecnun'un asıl adı Kays'tır ve Leylâ'ya olan aşkından delirip cinlenmiş anlamına gelen Mecnun lakabı çevredeki insanlarca kendisine takılır.

'Âşıkın sihr ü füsûniyle idermiş Mecnûn

Vâdî-i mekrde ol gamze-i câdû ne imiş (G.344/2)

(Aşığını sihir ve büyüyle Mecnun edermiş, hile vadisinde o cadı gamzeli ne imiş?)

[101]Diğer örnekler için bk.: (Mu.5).

[102]Diğer örnekler için bk.: (K.1/83). (Th.2/bt.5); (R/31;159). (G.217/2; G.307/4; G.333/2; G.577/4; G.618/2; G.657/7; G.661/4; G.682/2; G.795/2; G.873/7; G.875/5; G.880/ 2). (Mu.5).

Leyla ile Kays henüz okul çağındayken tanışıp birbirlerine âşık olunca ailesi çevrenin dedikodusundan ötürü kızları Leyla'yı okula göndermeme kararı alır. Kays, Leyla ile evlenmek istediğini defalarca söylese de Leyla'nın ailesi bu durumu hoş karşılamaz. Kays, aşk derdiyle yanıp tutuşurken ailesi onun durumuna üzülüp onu doktora da götürseler de Kays aşk derdiyle mutludur ve bu aşkın sona ermesini istemez.

Kimisi didi çerhi Mecnûnveş

Dâğdâr itdi firkat-ı Leylâ (T.82/23)

(Leyla'nın ayrılığı yaraladı, kimisi Mecnun gibi feleği anlattı.)

Leyla'nın ailesi, kızlarını zengin bir adamla evlendirir ancak Leyla kocasının kendine el süremememesi için çeşitli bahaneler bulur; Kays ise aşkından çöllere düşerek aklını yitirir. O aklını kaçırınca halk, ona Mecnun lakabını takar. Mecnun, Leyla'nın kocasından ayrılması için bolca dua edince Leyla'nın kocası çok kısa süre içinde ölür. Ailesi Leyla'yı başkasıyla yeniden evlendirmek istese de Leyla evlenmemek için elindeki en büyük kozu kullanır ve kocasının yasında olduğundan yeniden evlenmek istemediğini söyleyerek içten içe Kays'la kavuşmak için dualar eder.

Da'vâ-yı üstâdî-i 'aşk u mahabbet itdügüm

Gûş iderse rûh-ı Mecnun ol da kâ'ildür bana (G.10/ 4)

(Aşk ve muhabbet üstadının davasını ettiğimi duyarsa Mecnun'un ruhu da bana razı olmuştur.)

Leyla, bir müddet sonra çölde Mecnun ile karşılaşır, Mecnun'un kim olduğunu anladıktan sonra Leyla kendini tanıtsa da Mecnun onu tanımaz. Mecnun'un aşkı ilahî aşka dönüşmüştür ve Mecnun, artık Leyla'yı değil, Mevla'yı aramaktadır. Leyla, Mecnun'un ulaştığı mertebeyi anlayınca çaresizce eve döner, kısa süre sonra da ölür. Mecnun onun öldüğünü öğrenince mezarına koşup Allah'tan kendi canını alması için dualar eder ve Leyla'nın mezarı başında can verir (Pala, 2008:288-290).

Mecnun, Leyla'ya olan aşkı, çöllere düşmesi, beşeri aşkının ilahi aşka dönüşmesi gibi birçok konuda divan şairleri tarafından en çok konu edilen âşık kahraman olarak tanınır. Mecnun, kimi zaman Kays, kimi zaman Mecnun ismiyle Nâbî Divanı'nda adı geçen bir kahramandır. Leyla ise, Mecnun ile olan aşkıyla eserlerde sıkça konu edilen kadın kahramanların başında gelir.

Leyla ile Mecnun'un aşkı, yüzyıllarca anlatılan, Fuzuli, Ali Şir Nevayi gibi büyük şairler tarafından tekrar tekrar kaleme alınan bir mesnevidir. Nâbî de beyitinde bu konuyu ele alarak artık yenilikleri anlatma vaktinin geldiğini belirtir. Leyla'nın adı üç, Mecnun'un adıysa yirmi bir yerde geçer.

Nâbî ile ol âfetin ahvâlini nakl it

Efsâne-i Mecnûn ile Leylâ'dan usanduk (G.395/5)

(Nabi ile o afetin hallerini anlat, Leyla ve Mecnunun efsanesinden usandık.)

2.17.3. Züleyha

Hz. Yusuf'un eşi olarak bilinen Zelihâ/Züleyha[103]'nın adı Kuran-ı Kerim'de geçmemekti. Adı araştırmalarda bazen Zelihâ/Züleyha bazen de Râil/ Râhîl olarak zikredilir. Hz. Yusuf, on yedi yaşında Mısır Aziz'inin evine köle olarak alındığında Züleyhâ da Mısır Aziz'inin eşidir ancak bu adamın kadınlarla herhangi bir münasebeti bulunmamaktadır. Aziz'in güzeller güzeli karısı Züleyha bir zaman sonra gönlünü Yusuf'a kaptırır çünkü Yusuf çok güzeldir. Bir gün Yusuf'u yanına çağırıp onun nefsinden yararlanmak ister ancak Yusuf, bu durumu kabul etmez ve onun yanından ayrılmaya çalışır. Bu sırada Züleyha, Yusuf'un gömleğini arkasından yırtar ve herkese Yusuf'un kendisine zorla sahip olmaya çalıştığını anlatır. Yusuf da durumun doğrusunu anlatmaya çalışır. Ardından bir bilge adam çıkıp "Eğer Yusuf'un gömleği önden yırtılmışsa Yusuf yalan söylüyor ancak arkadan yırtılmışsa Züleyha yalan söylüyor" diyerek insanları uyarır ve Hz. Yusuf'un masum olduğu ortaya çıkar.

[103] Diğer örnekler için bk.: (T.30/9; T.107/5). (G.84/4; G.513/10; G.782/5).

‘Akl u nefsün keşf-i sırr-ı perde-i tahkîkdür

Çâk-i zeyl-i Yusûf u dest-i Züleyhâdan murâd (G.50/10)

(Akıl ve nefsin gerçeği soruşturma perdesinin sırrının keşfi, Züleyha’nın elinden arzusu ve Yusuf’un eteğinin yırtılmasıdır.)

Bu olay üzerine Züleyha tüm kadınların diline düşer ve bir gün tüm kadınları toplar ve keskinleştirdiği bıçakları, meyve ikram ettireceği tabakların yanına bıraktırır. Kadınlar tam meyveleri soyacağı sırada Züleyha, Yusuf’u içeri davet eder ve tüm kadınlar onun güzelliğine kapılarak ellerini keser. Böylece Züleyha da gerekli açıklamaları yaparak kadınların dilinden kurtulur. Ancak yine de Yusuf, zindana atılmaktan kurtulamaz. Yıllar sonra, Hz. Yusuf’un rüya tabir ettiği ortaya çıkar ve Mısır kralı, Hz. Yusuf ve Züleyha’nın olayının iç yüzünü öğrenebilmek adına Züleyha’yı ve kadınları toplayarak işin aslını öğrenir. Züleyha hata yaptığını itiraf eder. Çeşitli olaylardan sonra Hz. Yusuf, Mısır’da çok önemli yerlere gelir, bu sırada Züleyha, Hz. Yusuf’un aşkından bitip tükenir (Köksal, 2017: 272-301).

Hem-rengî-i pîrâhen içün dîde-i Ya’kûb

Oldıysa sezâ dest-i Züleyhâ’ya mu’ârız (G.364/5)

(Yakup’un gözleri için gömlek hilesiyle Züleyha’nın eline karşı çıktıysa…)

İskender Pala’ya göre, bir gün Yusuf, şehri gezmeye çıkar ve Züleyha ile karşılaşır. Hz. Yusuf, onu tanımadan dileğini yerine getirmeye söz verir. Züleyha, eski güzelliğine kavuşması için Yusuf aleyhisselamdan dua etmesini ister ve Hz. Yusuf’un bu duası kabul olur. Züleyha, Yusuf’un dinini kabul eder ve evlenirler, bu evlilikten Efrayim, Menşâ adında iki oğulları ve Rahme adında bir kızları olur (Pala, 2008: 484-485). Esere sekiz yerde adı geçen ve Yusuf’a olan aşkıyla konu olan Züleyha, divan şiirinde eşsiz güzelliğiyle bir köleye duyduğu aşkla, Hz. Yusuf’a attığı iftirayla sıklıkla adından söz ettirir.

Turunc-ı gabgabıdur âftâb-ı Ken’ân’un

Hırâş-ı deste sebep meclis-i Züleyhâ’da (G.702/2)

(Züleyha’nın meclisinin elini parçalanmasının sebebi, Kenan’ın güneşinin, turuncu renkli boynudur.)

2.18. Efsanevi ve Mitolojik Şahıslar

Bu bölümde Firdevsi'nin Şehnâme adlı ünlü mesnevisinde yer alan ve Nâbî Divânı'nda çeşitli vesilelerle ismi zikredilen şahıslar bulunmaktadır. İskender adlı ünlü kahraman ise Şehname'de Dara ile kardeş oldukları söylendiğinden bu bölümdedir.

2.18.1. Behmen/ Erdşir

Keyâniyân sülalesinden Küştasb'ın torunu, İsfendiyar'ın oğlu Erdşîr'in lakabıdır. Bir anlatıya göre Erd, gazap; şîr ise hışım anlamına, başka bir söylentiye göre de Erdşir, zeki anlayışlı anlamlarına gelmektedir. Şehnâme'de Behmen adında olağanüstü korunaklı bir kale de bulunmaktadır.

Divan şiirinde kahraman sembolü olarak kullanılan Behmen, Rüstem tarafından büyütülür fakat ona ihanet eder. Behmen, Rüstem'in babası Zal'ı tutuklatır, oğlu Feramuz'u da öldürtür. Tüm bunları kendi kardeşi İsfendiyar'ın intikamını almak için yapar. Zal'ın mübarek adam olduğunu ve bedduasının tutacağı kendisine bildirilince onu hemen serbest bırakır ancak Zal, Behmen için beddua eder.

Sind diyarından gelen adamlar, illerine yedi başlı ejderhanın dadandığını söyleyerek yardım isterler, bunun üzerine Behmen, bu yedi başlı ejderha ile karşılaşır; Behmen kılıcını çektiği anda ejderha onu kendisine çeker ve parça parça ederek yutar (Tökel, 1998: 117-119). Behmen, hükümdarlığı ve yiğitliği ile şiirlerde yer alır; Behmen'in adı divanda tek yerde geçmektedir.

Sultan IV. Mehmet'in oğlu Sultan II. Mustafa'nın tahta geçmesi ve cülus töreni için yazılan kasidede şâir, memduhunu överken onun Behmen'den ve Şâpûr'dan üstün olduğunu vurgular.

Süvâr olınca saᶜâdetle rahş-ı ikbâle

Güzergehinde turur rûh-ı Behmen ü Şâpûr (K.7/67)

[Talih atına mutlulukla binince Behmen ve Şâpur'un ruhları (senin) yolunun üzerinde durur.]

2.18.2. Behram

Behram kelimesinin çeşitli anlamları bulunmaktadır. Sözlük anlamı padişahtır ancak Şehname'de de bu isimle bir padişah bulunmaktadır. Bu padişah, cesaret, adalet ve kahramanlıklarıyla meşhurdur.

Behrâm[104], Sasaniyân sülalesinden Yezdgird'in oğludur. Kardeşi Kisra ile taht mücadelesine girişir. İki aslanın arasındaki tacı dövüşerek ele geçirebildiği için tahta geçmeye hak kazanır. Hüküm sürdüğü dönemde halkının refah ve eğlence içinde olduğu hatta dört yıl boyunca ülkedeki kimsenin ölmediği anlatılarda geçmektedir. Bir av sırasında avının peşinden giderken öldüğü veya kaybolduğu sanılmaktadır (Tökel, 1998: 120). Divan'da Feridun, Peşeng, Kubad ve Behrâm'ın hikâyelerinin eskidiği, bunların modasının geçtiği vurgulanır.

Katı hâyîdedür âsâr-ı Ferîdûn u Peşeng

Katı pejmürdedür ahvâl-i Kubâd ü Behrâm(K.13/ 80)

[Feridun ve Peşeng'in eserleri (hikâyeleri) de eskimiştir. Kubâd ve Behrâm'ın hallerinin de modası geçmiştir.]

2.18.3. Bihzad/ Behzad

Ünlü ressam Mani gibi efsaneleşen, ünlü ve eşsiz Türk ressamdır. Eserleriyle sevgilinin güzelliği kıyas malzemesi olarak kullanılmıştır. Ahmet Talat Onay'a göre, Bihzad[105], Hüseyin Baykara'nın nedimlerinden biri olmakla beraber, aslında İran anlatılarından bir ressamın adıdır. İskender Pala ise Bihzad'ın, Herat'ta yaşayan, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâi'den destek gören bir Türk ressam olduğunu söyler (Tökel, 1998: 123-124).

Divan'da bu nakkaşın adı iki kez ünlü ressam Mani ile birlikte kullanılır. Aşağıdaki beyit, Hüseyin Ağa'nın Halep'teki evinin yapımı üzerine düşürülen tarihe aittir. Bu evin yeni nakışları, işlemeleri ve hoş tarzı o kadar güzeldir ki Mani ve Bihzâd bile görünce hayretten uçacaktır.

[104]Diğer örnekler için bk.: (K.12/70; K.13/29)
[105]Diğer örnekler için bk.: (T.2/4)

Nakş-ı nev tarz-ı nîk pervâzı

Hayret-efzâ-yı Mânî vü Bihzâd (T.42/19)

(Yeni nakışları, hoş tarzı Mani ve Bihzat'ın hayretini çoğaltıp uçurur.)

2.18.4. Cem / Cemşid

Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarıdır. Tahmurs'un oğludur. Zekâsı ve yeteneği sayesinde birçok ilme hâkim olur, hastalıklara şifa bulur, bu sebeple yedi yüz yahut bin yıl yaşadığı söylenir. Saltanatına uygun bir tahtı vardır, içkinin mucidi olarak bilinir.

Hayâl-i 'aks-i leb-i bâde-gûnı dildârun

Benân-ı dilde nümûdâr-ı sâgar-ı Cemdür (G.225/ 4)

(Sevgilinin şarap renkli dudaklarının aksinin hayali, gönlün parmaklarında Cem'in kadehini gösterir.)

Gemiyle dünyayı dolaşır. Cem[106], dünyayı dolaşırken Azerbaycan'a gelince burayı beğenip gün doğumunda yüksek bir yere mücevherle süslü tahtını koydurur. Güneş doğarken kendisi de mücevherle işlenen kaftanını giyip tahta oturur Güneş doğunca da hem taht hem de Cem parlamaya başlar. Halk bunu görünce Cem'e, Işık Şahı anlamına gelen Cem-şîd adını takar (Pala, 2004: 86-87).

Cem, tüm bu görkemin içinde zamanla kibre kapılır. Kibre kapılınca da halkına zulme başlar. Tanrı'nın inayeti kendisinden kesilince çok zor durumda kalır. Halkı, Cem'den kurtulmak için Dahhak'tan yardım ister. Cem kaçar, Dahhak, onu Çin'de bulur ve öldürür (Tökel, 1998: 129). Cem, adı Dîvân'da en sık geçen Şehname karakteridir.

Kesb-i feyz itmeğe gelmiş dil-i pür-tâbumdan

Câm-ı pür-neşve-i Cem âyîne-i İskender (K.9/ 7)

(İskender'in aynası ve Cem'in neşe dolu kadehi, aydınlık gönlümden bereket kazanmaya gelmiş.)

[106]Diğer örnekler için bk.: (K.12/70; K.11/57; K.13/78,81; K.15/1). (T.51/1; T.16/25). (M.2/39; M.3/33; M.7/71,226). (G.16/4; G.35/3; G.47/3; G.85/8; G.142/1; G.181/1; G.274/4; G.320/6; G.351/3; G.367/7; G.384/1; G.399/4; G.410/1; G.424/6; G.462/1,3; G.517/1; G.611/3; G.627/1; G.647/4; G.686/1; G.707/8; G.730/4; G.761/5; G.782/4; G.794/2; G.823/2; G.843/5; G.856/2; G.877/3). (R/ 114-145-nun).

2.18.5. Dahhak

Şehname'deki hükümdarlardan biridir, Merdas'ın oğludur. Lakabı on bin anlamına gelen "Biyaresb"dir. İblis tarafından çeşitli yollarla kandırılması sonucunda babasına tuzak kurar ve onun ölümüne sebep olur. İblis, onunla uğraşmaya devam eder ve aşçı kılığındayken Dahhak[107]'ı pişirdiği yemeklerle kendine hayran bırakır. Dahhak'ı yine kandırarak onun iki omzundan öpmek ister, Dahhak bu isteği normal karşılar ve kabul eder. İblis, istediği öpücüğü alır ve bir anda yok olur. Bu öpücük Dahhak'ın iki omzundan iki koca yılan çıkmasına sebep olur. Ne kadar uğraşsalar da hiç kimse onu bu yılanlardan kurtaramaz. İblis, bir süre sonra yine karşısına çıkar fakat bu kez doktor kılığına girer. Ona yılanların sakin kalabilmesi için her gün insan beyni yemesi gerektiğini söyler. Böylece iblis sinsice Dünya'yı insanlardan temizleyebilecektir.

Dahhak, her gün çaresizce halkından iki kişiyi yılanlarına yem etmek için çağırtır, bu sırada her yanı kötülükler sarar ve buna çare bulamazlar. Zamanla sıra, demircilik yapan Gave'nin on sekizinci oğluna gelir. Gave, bu kez oğlunu yem etmeye razı olmaz ve demirci önlüğünü çıkarıp kendisine bayrak yapar, isyan başlatır. Feridun'dan gelen yardımla Dahhak kaçar, böylece halk Dahhak'tan kurtulur (Tökel, 1998:146). Dahhak, Divan'da omzunun iki yanından çıkan yılanlarla birlikte anılır.

Andan kalmış seyr idüp Cemşîd resm-i kuzeyi

İki mârun zîb-i dûş u gûş-ı Dahhak oldugın (G.611/3)

(İki yılanın Dahhak'ın omuz ve kulak süsü olması; Cemşid'in, kuzeyin resmini seyretmesi ondan kalmıştır.)

2.18.6. Dara

Şehname'deki Keyâniyan sülalesinin dokuzuncu hükümdarı Dara[108]'dır. Kelimenin hükümdar anlamı da bulunmaktadır. Pers hükümdarı "Darius" diye de tanınır. Makedonyalı İskender ile yaptığı savaşta öldürülür. Büyük bir imparator olması yönüyle şiirlerde adı geçer (Pala, 2004: 106). Dara'nın adı Divan'da üç yerde yer alır ve Nâbî, Dara'nın ismini kıyas unsuru olarak memduhlarını övmek için zikreder.

[107]Diğer örnekler için bk.: (G.818/5)
[108] Diğer örnekler için bk.: (M.3/33). (T.19/3).

Aşağıdaki beyit, Kara Mustafa Paşa'nın sadareti üzerine yazılmış bir tarihten alınmıştır. Bu beyitte şair, memduhunu överken onun benzersiz bir vezir olduğunu belirtmiş ve onun gibi bir vezirin Cemşid, Keyhüsrev, İskender ve Dara'ya bile kısmet olmadığını belirtmiştir.

Senün gibi vezîr-i bî-nazîri kanda görmişdür

Gerek Cemşîd ü Keyhüsrev gerek İskender ü Dârâ (T.16/25)

(Gerek Cemşid ve Keyhüsrev gerek İskender ve Dara, senin gibi eşsiz veziri nerede görmüştür?)

2.18.7. Efrasyab

Türk edebiyatında Alp Er Tunga, Şehname'de Efrasyab, Afrasyab, Afrasiyab olarak geçen Saka Türkleri'nin hükümdarıdır. Efrasiyab, Şehname'ye göre Feridun'un torunlarından biridir. Feridun'un Turan ülkesini verdiği oğlu Tur'un torunu, Peşeng'in oğlu olan Turan hükümdarıdır. Zamanla tahta geçen Efrasiyab, İran'la uzun yıllar savaşır, İran hükümdarı Nevzer'i öldürür, on iki yıl İran'a hükmeder. Efrasyab, Rüstem'e karşı ise hiç başarılı olamaz ve kaçmak zorunda kalır. Torunu Keyhüsrev tarafından öldürülür. Divan şiirinde, kahramanlık, hükümdarlık ve saltanat sembolü olarak kullanılır (Tökel, 1998: 162). Nâbî Dîvânı'nda sadece Efrasyab olarak tek yerde geçer.

O sâf-dil ki iderse tevâzuᶜından ider

Istabl-ı hassına Efrasyâbı mîr-âhûr (K.7/42)

[O temiz gönüllü (sultandır) ki (eğer) Efrasyâbı şahsi ahırına baş sorumlu yaparsa (kendi) alçakgönüllülüğünden ötürü yapar.]

2.18.8. Fağfur

Fağfur[109], eskiden Çin hükümdarlarına verilen bir unvan veya isimdir. Çin sanatının en ünlü mamullerinden biri olan kâse veya porselen nevinden eşyaya da fağfur denilir ve kelime kâse-i fağfuri tamlamasıyla kullanılır.

[109]Diğer örnekler için bk.: (K.7/44)

Bir inanca göre de Fağfur, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan gelen, altmış iki yıl boyunca tüm Asya'ya hükmeden padişahtır. Divan şairleri tarafından memduhu överken bir kıyas olarak zikredilen şahıslar kategorisindedir (Tökel, 1998: 169). Fağfur'un ismi Divan'da iki yerde memduhla kıyas unsuru olarak geçer ve ikisinde de Memduh üstün tutulur.

Ol padişeh kim feth ü 'azminde olmaz pâydâr

Gelse Sikender bir yire Dârâ ile Fagfûr ile (T.19/3)

[O padişah ki bir yere İskender, Dâra ve Fagfur ile (birlikte) gelse yine de onun fetih ve azmi kadar kalıcılığı yakalayamaz.]

2.18.9. Feridun

Şehname'nin ünlü kahramanlardandır. Pişdadiyan sülalesinin altıncı hükümdarıdır. Firanek ve Tahmurs soyundan gelen Abtin'in oğludur. Olağanüstü güzellikte bir bebek olarak doğar. Onu doyurabilmek için onunla birlikte Pürmaye denilen bir inek de dünyaya gelir. Babası, devrin acımasız hükümdarı Dahhak tarafından öldürülür, sıra kendisine geldiğindeyse annesi tarafından Elburz Dağı'na kaçırılır ve orada büyür. Babasının akıbetini öğrendiğinde Dahhak'a karşı isyan eden ekipte Demirci Gave'nin yanında yer alır, zorlu mücadelelerin ardından Dahhak'ın tahtına geçer. Feridun[110]'un tahta çıkış töreni, Mihrigân Bayramı olarak kutlanır.

Feridun, Şehname boyunca en çok ismi geçen ve en önemli padişahlardan birisidir. Onun soyundan olmak büyük bir övünç kaynağıdır. Dahhak'ı öldürmek için yaptırdığı öküz başlı gürz meşhurdur. Feridun, Şehname'de adaleti, iyilikseverliği ve doğruluğu ile anılır (Tökel, 1998: 170-176). Feridun'un adı Divan'da dört yerde Memduhları yüceltmek için adından söz edilir.

Tanzîr olunsa ana Ferıdûn u Keykubâd

Kim dinler öyle köhne perîşân hikâyeti (K.16/100)

[Feridun ve Keykubad ona benzetilse (de) öyle modası geçmiş karışık hikâyeleri kim dinler?]

[110]Diğer örnekler için bk.: (K.2/118; K.13/80). (M.3/33)

2.18.10. Feramerz

Şehname'nin yiğitlikleriyle ünlü kahramanlarındandır. Ünlü kahraman Zâl ve eşi Rudâbe'nin torunları arasında yer alır. Babasının intikamını almaya çalışırken feci şekilde öldürülür (Yaylalı, 2017: 75). Hakkında pek az bilgi vardır, isminin Ferâmuz, Ferâmers, Ferâmerz olarak geçtiği yerler olmakla beraber Divan'da tek yerde, Ferâmerz ismiyle geçer. Kıyas malzemesi olarak adı geçen kahramanlardandır.

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm (K.13/81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.11. Gişvad

Şehname'nin kahramanlarından olup hakkında pek bilgiye rastlanılmamaktadır. İsmi, eserde sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Şecîᶜ dür o kadar kim sunar hizebr-sıfat

Olursa saff-ı ᶜadû cümle Rüstem ü Gişvâd (K.14/ 36)

[O kadar cesurdur ki arslan sıfatlıdır; Rüstem ve Gişvad'ın tüm düşmanlarının yanında olursa (da üstün gelir.)]

2.18.12. Giv

Rüstem'in damadı, Bijen'in babasıdır. Şehname'nin cesaret ve kahramanlık sembolü olan karakterlerindendir. Efrasyab'ın tutsağı olan Keyhüsrev'i yedi yıl süren mücadele sonucunda Çin ülkesinden Acem ülkesine getirtmesiyle meşhurdur (Tökel, 1998:178). Divan'da tek yerde kıyas unsuru olarak adından söz edilir.

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm(K.13/81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.13. Hüsrev / Perviz

Hüsrev/Husrev ya da Hüsrev-i Perviz[111], Hüsrev ü Şirin mesnevisinin erkek kahramanı ve Ferhad u Şirin mesnevisinde Ferhad'ın rakibi olan kahramandır. İran'ın meşhur padişahlarından birisidir, Nuşinrevan'ın torunu ve Hürmüz'ün oğludur. Başına krallık tacı konduktan sonra kendisine Perviz unvanı verilir.

Mahal ᶜinânına Şeb-dîz-i Husrev ü Pervîz

Sezâ rikâbına Gül-gûn-ı Rüstem-i pür-zûr (K.7/71)

(Husrev ve Perviz'in Şebdiz'inin dizginlediği yer, pek kuvvetli Rüstem'in Gülgun'unun üzengisine layıktır.)

Şirin'e olan aşkı onun tarihsel kişiliğinin önüne geçerek onun herkesçe tanınmasına vesile olur. Yaptırdığı Kasr-ı Şirin Sarayı ve hazinelerinin büyüklüğü dillere destan olur.

İki nefesde tayanmaz hazâ'in-i encüm

Nisâre Hüsrev-i mihrün kef-i güşâdesine (G.693/2)

(Açılmış avuçlarına güneş Hüsrev'ini saçan yıldızların hazinelerine iki nefeste dayanmaz.)

Behram, Hüsrev'in zamanı geldiğinde tahta geçmesini engellemek adına ona çeşitli tuzaklar kurar, babasına ihanet ettiğine dair sahte belgeler hazırlar. Bunun üzerine Hüsrev, Azerbaycan'a kaçar, doğru zaman geldiğinde ise ülkesine dönerek padişahlık yapar ancak Behram yine tuzaklar kurarak padişahlığı Hüsrev'den alır ve İran tahtına oturur. Bizans'a kaçan Hüsrev, evlilik yoluyla Bizans'la akraba olur, onları arkasına alarak ülkesinin tahtını yeniden ele geçirir. Zamanla ülkeyi hatalı yönetince devlet adamları onun oğlu Şiruyeh'i tahta geçirmek için Hüsrev'i öldürür (Tökel, 1998: 181-182). Nâbî Dîvânı'nda bazen Hüsrev bazen de Perviz olarak anılır; hükümdarlığı, Gülgun ve Şebdiz isimli atları, hazineleriyle, memduhlarla kıyaslanıp sıradanlaştırılarak dokuz yerde anılır.

[111]Diğer örnekler için bk.: (K.15/44,49). (T.26/4; T.82/14). (M.2/39). (G.453/9).

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm (K.13/81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.14. Hülâgû

Moğol Devleti'nin meşhur hükümdarı Cengiz Han'ın torunu ve Tuluy'un oğlu olan hükümdardır. İran'daki İlhanlılar devletinin kurucusudur. Kan dökücü olarak bilinir. Divan şiirinde acımasızlığı, kötü amelleri ve niyetiyle çapulla anılır (Pala, 2004: 216). Çoğu zaman onun acımasızlığı, kan dökücülüğü sevgiliyle bağdaştırılır çünkü sevgili de tıpkı Hülâgû gibi âşığına karşı acımasız ve merhametsizdir. Dîvân'da adı tek yerde acımasızlığıyla sevgilinin güzellik unsurları bir arada kullanıldığı beyitte geçer.

Ne bu hûn-rîzî vü gâretgerî vü bî-bâkî

Müjeler leşker-i bî-rahm-ı Hülâgû degül a (G.715/3)

[Bu kan dökücülük, yağmacılık, umursamamazlık nedir? Bunlar Hülâgû'nun acımasız askerleri değil ha (sevgilinin) kirpikleridir.]

2.18.15. İskender / Sikender

Kuran'da ve edebiyatımızda adı geçen ünlü hükümdar İskender'dir. Kaynaklarda Zülkarneyn[112] olarak da zikredilir. Peygamberliği konusunda tartışmalar vardır. Çoğu zaman Makedonyalı İskender ile karıştırılır. Birçok yerde ismiyle ilgili farklı söyleyişler söz konusu olur. Bunlara İskender, Sikender, Skender örnek olarak verilebilir. Divan'da İskender, Sikender olarak zikredilir.

Divan şiirinde adı geçen İskender bu iki İskender'in karışımı konumundadır. Makedonyalı Büyük İskender'in, İran padişahı Dârâ ile olan mücadelesi, genç yaşında dünyayı gezmeye çıkması, yenilgi yüzü görmemesi, yiğitliği, genç yaşta ölümü ve kısacık hayatına inanılmazlıklar sığdırması yönüyle akıl almaz bir tarihi kimlik taşır.

[112]Diğer örnekler için bk.: (K.8/40; K.9/7; K.14/50). (T.16/25; T.19/3; T.26/13; T.30/12; T.76/1; T.143/9). (M.3/33). (G.261/5; G.346/11; G.474/7; G.640/1).

İskender-i Zülkarneyn (iki boynuzlu İskender) ise Kuran'da Kehf suresinde anlatılır. Yü'cüc ve Me'cüc kavminin saldırılarını önlemek için set yapan, her şeyin ilminin kendisine verildiği anlatılan, peygamberliği konusunda çeşitli görüşlerin bulunduğu ehl-i salih bir insandır. Hızır'la Zulumat ülkesinde giderek ab-ı hayat'ı araması hakkındaki söylemlerden birisidir. Hızır bu sudan içmesine rağmen kendisine bu ölümsüzlük suyundan içmek kısmet olmaz.

Tüm bunlar derlendiğinde divan şiirinde çoğu kez bu ikisi yiğitlikleri, başarıları ile birbirine karıştırılıp tek bir kişi gibi lanse edilir. Şehname'de ise Dârâ ile kardeş oldukları söylenmektedir. Buna göre İskender, kardeşini öldürerek İran tahtını ele geçirir (Tökel, 1998: 191-203).

Sevgili, güzellik ülkesinin padişahı olması yönüyle İskender'e benzetilir. İskender, Zulumat ülkesinde ölümsüzlük suyu olan ab-ı hayatı araması, set kurması, meşhur aynası gibi çeşitli telmih unsurlarıyla Dîvân'da on beş yerde adı geçer.

Safveti meşreb-i pâkiden alur âb-ı hayât

O temennâ ile zulmetde gezer İskender (K.9/55)

[Ab-ı hayat (ölümsüzlük suyu) saflığını (onun) temiz yaratılışından almıştır. İskender'de bu arzu üzerine karanlıklar ülkesinde gezer.]

2.18.16. Kahraman

Pişdâdiyan sülalesinden Tahmurs'un oğlu olduğu söylense de bu konudaki bilgiler biraz muhteliftir çünkü Şehnâme'ye göre Tahmurs'un tek oğlu Cemşîd'dir. Onun Şehnâme'deki varlığı ve üzerine anlatılan motifler başka şahıslarla karıştırılır. Kahraman[113]-ı Kâtil olarak da bilinen şahıs, küçükken devler tarafından kaçırılarak bir dev gibi büyütülür ancak bir gün suda kendi yansımasını gördüğünde diğer devlerden farklı olduğunu fark edip kendisinin dev olmadığını anlar. Bir gergedanın sırtına binerek insanların yaşadığı bölgeye iner. Anlatılanlara göre Kahraman'ın ölümü de Rüstem'in elindendir ancak Şehname'de bu bilgiler yer almaz (Tökel,1998: 212). Dîvân'da ismi yedi yerde kıyas ve istiare unsuru olarak zikredilir.

[113] Diğer örnekler için bk.: (K.14/19,22,49). (T.82/11). (M.7/88). (G.684/3; G.707/7).

Sâhibi bir vezir-i ‘âlî-şân

Rüstem-i ‘asr u Kahramân-ı cihân (M.7/214)

(Cihanın Kahraman’ı ve asrın Rüstem’i yüce şanlı bir vezire sahiptir.)

2.18.17. Key

Büyük hükümdar, padişah anlamlarına gelen bir unvandır. Keykubad ve Keyhüsrev bu ailenin üyelerinden ve bu unvanı kullanan hükümdarlardandır. “Keyân veya Keyâniyân” sülalesi olarak bilinir (Pala, 2004: 268). Key unvanı, eserde geçtiği tek beyitte özel bir karakteri kasteder gibi Cem, Rüstem, Key ve Sam ile beraber zikredilir.

Degül ahlâkına tahrîre münâsıb Cem ü Key

Degül ikdâmına teşbîhe sezâ Rüstem ü Sâm (K.13/78)

[Cem ve Key (onun) ahlakını yazmaya uygun değildir; Rüstem ve Sam (ise) gayretini benzetmeye yakışır değildir.]

2.18.18. Keyhüsrev

Kâvûs’tan sonra tahta geçen ve altmış yıl boyunca ülkeyi yöneten hükümdardır. Babası Siyavuş ve dedesi Keykavus’tur. Efrasiyab samimiyetini belirtmek için kızı Firengis ile Siyavuş’un evlenmesine izin verir ve bu evlilikten Keyhüsrev dünyaya gelir. Ancak Firengis henüz hamileyken çeşitli sebeplerden Efrasiyab, Siyavuş’u öldürtür. Siyavuş, eşine çeşitli kehanetlerde bulunur ve atı Behzad’ı oğluna bırakır. Efrasiyab’ın komutanı ve Siyavuş’un dostu Piran, bebeği koruma görevi edinir ve Efrasiyab’ı ikna ederek bebeğin öldürülmesini engeller. Efrasiyab, dağda çobanlara verilmesi koşuluyla Keyhüsrev’in yaşamasına izin verir. Yıllar sonra dede ve torun karşı karşıya gelir ve Keyhüsrev, Efrasiyab’ı öldürür (Tökel, 1998: 213-221).

Divan’da tek yerde ve kıyas unsuru olarak adı geçen Keyhüsrev, saltanat sembolü olarak anılır. Cemşid, Keyhüsrev, İskender, Dârâ gibi büyük liderlerin bile kendi memduhu gibi benzersiz bir vezire sahip olamaması üzerinde durulur.

Senün gibi vezir-i bî-nazîri kanda görmişdür

Gerek Cemşîd ü Keyhüsrev gerek İskender ü Dârâ (T.16/25)

(Gerek Cemşid ve Keyhüsrev gerek İskender ve Dara, senin gibi eşsiz veziri nerede görmüştür?)

2.18.19. Keykâvûs /Kâvûs

Keyâniyan sülalesinden Keykâvûs'tur; şâir, vezin gereği onu Kâvûs olarak zikreder. Keykubad'ın oğlu, Siyâvuş'un babası ve Keyhüsrev'in dedesi olup Şehnâme'de adından söz edilen on ikinci İrân hükümdarıdır. Gururu ve kendini beğenmişliği yüzünden birçok kez başı derde girer. Devler ülkesine gidişi ve esir alınışı, Rüstem tarafından kurtarılışı, dünyayı gezmesi, Efrasiyab ile mücadelesi ve onu yenmesiyle dünyaya huzur getirmesi, Elburz Dağı'na giderek orada saray ve eğlence yerleri yaptırtması, Hameveran seferi gibi birçok icraatıyla anılan hükümdardır (Tökel, 1998: 226-227).

Divan şiirinde birçok yönüyle telmih ve teşbih unsuru olarak kullanılan hükümdar, adının geçtiği tek beyitte kıyas unsuru olarak kullanılır. Şair, memduhunu överken memduhun; Husrev, Kâvûs (Keykâvûs), Cem, Keyûmers, Giv, Ferâmerz, Nerîmân ve Ruhâm'dan daha üstün olduğunu belirtir ve bunların hiçbirinin onun memduhu gibi bir vezire sahip olamadığını söyler.

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm (K.13/81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.20. Keykubad / Kubad

Şehname'de adı geçen hükümdarlardan birisidir. Keykubad bazen vezin gereği Kubâd[114] olarak da zikredilir. Tahta çıkışı da ilginçtir ki Zev'in oğlu Gürşasb ölünce tahta geçecek kimse bulunamaz ve Zâl, büyük olarak fikrini belirtir ve Rüstem'in soyundan gelen Kûbâd'ın tahta geçmesinin doğru olacağını belirtir. Rüstem

[114] Diğer örnekler için bk.: (K.2/118; K.13/80)

onu bulabilmek adına Elburz Dağı'na gider, ona durumu açıklar ve Kubâd tahta geçer böylece Keykûbâd olur. Adaletiyle Şehnâme'de adı çokça geçen hükümdarlardandır, şiirimizde de bu yönüyle adından söz edilir (Tökel, 1998: 231-232). Dîvân'da adının geçtiği dört beyitte de kıyas unsurudur. Şair bunu yaparken kendi memduhunu ya da memduhunun biat ettiği padişahı över ve padişahın Şehname ve İran padişahlarından üstün olduğunu belirtir.

Tanzîr olunsa ana Ferıdûn u Keykubâd

Kim dinler öyle köhne perîşân hikâyeti (K.16/100)

[Feridun ve Keykubad ona benzetilse (de) öyle modası geçmiş karışık hikâyeleri kim dinler?]

O Kahramân-ı kavî-baht-ı ᶜâlem-ârâ kim

Kemîn hikâyesidür dâstân-ı Zâl u Kubâd (K.14/ 19)

(O, âlemi süsleyen yakıcı talihin Kahraman'ıdır ki Zal ve Kubad'ın destanı küçük bir hikâyedir.)

2.18.21. Keyumers

İran mitolojisine göre ilk insan, Şehname'ye göre Acemlerin ilk padişahı, başına taç konulan ilk kişi, Gilşah (kil şah, çamurdan yapılanların şahı) adıyla da mitolojide yer alır. Ehrimen adlı iblisle olan mücadelesi anlatılır. Bu durum Âdem ile Şeytan'ın hikâyesine benzer nitelikler taşır. Divan şiirinde pek sık adı geçen bir şahsiyet değildir (Tökel, 1998: 234). Keyumers, Dîvân'da diğer büyük hükümdarlar gibi sadece bir kıyas malzemesidir ve sadece aşağıdaki beyitte adı geçer.

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm (K.13/81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.22. Mani

Maniheizm dininin kurucusu olarak bilinen ünlü ressamdır. Hakkında çok farklı anlatılar bulunmaktadır. Hayata bakış açısını anlatan ünlü eseri Erjeng, Erteng, Ardhang veya Eikon adlarıyla bilinir. Mani[115], yaptığı resimleri ve nakkaşlığı ile kıyas malzemesi olarak kullanılır. Sevgilinin güzellik unsurları Mani'nin eserlerini kıskandıracak niteliktedir (Tökel, 1998: 238). Mani'nin ismi eserde dört yerde geçer. Adının geçtiği dört yerde de kıyas unsurudur ve ilgili nakış ve işlemeler her daim Mani'nin işlemelerinden daha üstündür.

Seng-i reşk ile kebûd eylerdi Mânî sinesin

Görse bu resm üzre bunda nakş olan nîlûferi (T.30/ 22)

(Mânî, bu resim üzerinde nakşedilmiş nilüferi görse, kıskançlık taşı ile kendi göğsünü maviye boyardı.)

2.18.23. Neriman

Şehname'nin ünlü kahramanlarından Sam'ın babası, Zal'in dedesidir. Şehname'de Sam ve Zal'in Neriman'ın soyundan geldiği belirtilir. Onun kahramanlıkları övülür fakat hayatından pek az söz edilir (Tökel, 1998:246). Şair, en ünlü hükümdarların bile memduhu gibi başarılı bir vezire sahip olamayacağını belirtir. Neriman, adının geçtiği tek beyitte kıyas unsurudur.

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm (K.13/ 81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.24. Nuşinrevan

İ.S. 531-579 tarihleri arasında İran'a adaletiyle ün salan meşhur padişahtır. Anlatılanlara göre Kisra lakabını ilk defa o kullanır. Tahtta olduğu sürece sosyal devlet anlayışıyla devleti yönetir, herkese iş verir böylece halk sefaletten bihaber olur. Cömertliği, adaleti, merhametiyle ünlüdür.

[115] Diğer örnekler için bk.: (T.2/4; T.42/19). (G.811/5).

Tâk-ı Kisra ya da Eyvan-ı Kisra olarak bilinen sarayı ve bu sarayına astırdığı çanı çok meşhurdur ancak bir rivayete göre bu saray, Hz. Muhammed (SAV) doğunca çatlar ve yıkılır (Tökel, 1998:150). Nuşinrevan'ın ismi eserde sadece aşağıdaki beyitte kıyas unsuru olarak geçer.

Dergehine iderse erzânî

Nice Nûşirrevân'ı derbânı (M.7/78)

[(Eğer) Layık görürse sayısız Nuşinrevan'ı dergâhına kapıcı (eder).]

2.18.25. Peşeng

Turan ülkesinin meşhur ve en bilinen hükümdarlarından olan Efrasiyab'ın (Alp Er Tunga) babası olan Acem hükümdarıdır, bu sebeple de Şehname'de yerini alır (Pala, 2008: 370). Dîvân'da tek yerde hikâyesinin çok eski dönemde kaldığı belirtilerek adından söz edilir.

Katı hâyîdedür âsâr-ı Ferîdûn u Peşeng

Katı pejmürdedür ahvâl-i Kubâd ü Behrâm(K.13/ 80)

(Feridun ve Peşeng'in eserleri (hikâyeleri) de eskimiştir. Kubâd ve Behrâm'ın hallerinin de modası geçmiştir.)

2.18.26. Ruham

Şehname'nin yiğitlikleriyle ünlü kahramanlarındandır. Hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Eserde kıyas unsuru olarak geçer.

Kim ola Husrev ü Kâvûs u Cem ü Keyûmers

Kim ola Giv ü Ferâmerz ü Nerîmân u Ruhâm (K.13/ 81)

[Ki Husrev, Kâvûs, Cem, Keyûmers olsun Giv, Ferâmerz, Nerîmân, Ruhâm olsun (böyle bir vezire sahip olamamıştır.)]

2.18.27. Rüstem

Sam'ın torunu, Zâl'in oğlu; Sührab ve Ferâmurz'un babası olan Şehnâme'nin ünlü hükümdarıdır. Doğumu sırasında annesi olağanüstü acılar ve zorluklar çeker, babası Zâl, Simurg'un kendisine verdiği tüylerden birini yakarak Simurg'u yardıma çağırır. Simurg, çocuğun olağanüstü özelliklere sahip olacağını ve işin ehli birinin gelip hamile olan Rudâbe'nin karnını yarıp (sezaryen) bebeği çıkarmasını ister. Simurg'un önerileri uygulandığında bebek sağlıkla doğar ve Rudâbe bebeğe "Oh, kurtuldum!" anlamında Rüstem adını verir.

Rüstem[116]'in kahramanlıkları ve yiğitliği, dillere destan olur. Keykubad'ı bulmak üzere görevlendirilir. Bu yolda ilerlerken Efrasiyab'ı yener; aslanlar, devler, garip yaratıklar ve gözün görmediği, aklın almadığı varlıklar onun karşısına çıkar, hepsini alt eder ve büyük bir zaferle ülkeye döner. Onun bu maceraları "Heft-hân" adı verilen eserde anlatılır.

Göreydi Rüstem eger kuvvet u şecâ'atini

Olurdı sîne-i Rüstem çü sîne-i Sührâb (K.11/37)

[Eğer Rüstem, (memduhun) kuvvetini ve yiğitliğini görseydi, Rüstem'in göğsü de tıpkı Sührab'ın göğsü gibi olurdu (parçalanırdı).]

Macerasının birinde Semegân ülkesine yolu düşer ve orada hükümdarın kızı Tehmine ile evlenir, eşi hamileyken onu bırakmak zorunda kalır ve Sührâb bu evlilikten dünyaya gelir. Sührab, babasını ararken feleğin oyunu devreye girer, Rüstem, bilmeden kendi gibi yiğit ve kendisinden başkası tarafından yenilmesi mümkün olmayan öz oğlunu öldürür. Meşhur İsfendiyar ile yaptığı savaşlar herkesçe bilinir. Bu mücadele sırasında babası Zâl, oğlunun geriye düşmesine razı olamayıp Simurg'dan yardım ister, Simurg, İsfendiyar'ı öldürenin ölümünün yakınlaşacağını bildirse de Rüstem bunu kabul eder. Kâbil hükümdarının büyüttüğü, Rüstem'in üvey kardeşi Şegâd, politik sebeplerden Rüstem'e tuzaklar kurar ve kardeşi Rüstem'i okla öldürür (Tökel, 1998: 252-261). Rüstem'in adı eserde on altı yerde yiğitliği, yenilmezliği ve güçlü bir hükümdar olması yönüyle anılır.

[116] Diğer örnekler için bk.: (K.7/57,71; K.14/21,36,47; K.15/23). (T.19/10; T.77/17,19). (M.7/96,214). (G.274/7; G.547/4). (R.145).

Degül ahlâkına tahrîre münâsıb Cem ü Key

Degül ikdâmına teşbîhe sezâ Rüstem ü Sâm (K.13/78)

[Cem ve Key (onun) ahlakını yazmaya uygun değildir; Rüstem ve Sam (ise) gayretini benzetmeye yakışır değildir.]

2.18.28. Sam

Neriman'ın oğlu, Zal'in babası, Rüstem'in dedesidir. Zor durumda olan İran hükümdarlarına öğütler vermesi, oğlu Zal'i Elburz Dağı'na bırakması ve kahramanlıklarıyla şiirlerde geçer. Klasik Türk şiirindeki kıyas unsurlarından birisidir (Tökel, 1998: 264). Sam'ın ismi Dîvân'da tek yerde geçer. Şair, memduhu överken yine Şehname kahramanlarını küçük görür.

Degül ahlâkına tahrîre münâsıb Cem ü Key

Degül ikdâmına teşbîhe sezâ Rüstem ü Sâm (K.13/78)

[Cem ve Key (onun) ahlakını yazmaya uygun değildir; Rüstem ve Sam (ise) gayretini benzetmeye yakışır değildir.]

2.18.29. Sührab

Şehname'ye göre, Rüstem'in bilmeden öldürdüğü talihsiz oğludur. Rüstem, yorgun düştüğü bir macerasının ardından uyuyup kalır ve bu sırada atı Rahş kaybolur. Onu ararken Samegân adlı bir ülkeye gelir, oranın hükümdarının kızı Tehmine ile evlenir. Eşi hamileyken kendi ülkesine döner ve eşini orada bırakır. Oğlu olur ve adını Sührab koyarlar, yiğit, yenilmez bir genç olur. Sührab, bir zaman sonra babasını bulmak için yola koyulur. Onun kuvvetinden haberdar olan Efrasiyab, onu Turan ordularının başına geçirir ve İranlılar, o genci yenebilecek tek kişinin Rüstem olduğunu söyler. Kaderin cilvesi Rüstem'le Sührab'ı karşı karşıya getirir ve baba oğul olduklarını öğrenemeden Sührab, Rüstem'in kılıcıyla can verir, ölmeden hemen önce Rüstem onun öz oğlu olduğunu anlasa da her şey için çok geçtir (Tökel, 1998: 270-271). Divan şiirinde kahramanlık sembolü olarak Sührab'a yer verilir. Sohrab, Suhrab olarak da başka kaynaklarda yerini alır. Sührab'ın adı Divan'da tek yerde memduhun kendisinden daha yiğit olduğunu belirtmek amacıyla geçer.

Göreydi Rüstem eger kuvvet u şecâᶜatini

Olurdı sîne-i Rüstem çü sîne-i Sührâb (K.11/37)

[Eğer Rüstem, (memduhun) kuvvetini ve yiğitliğini görseydi, Rüstem'in göğsü de tıpkı Sührab'ın göğsü gibi olurdu (parçalanırdı).]

2.18.30. Şâpur

Keyâniyan sülalesinden Küştasb'ın torunu ve Erdşir, Erdeşir olarak da bilinen Behmen b. İsfendiyar'ın oğludur. Kelimenin aslı şah-pûr (hükümdarın oğlu) olup Arapçaya şâbûr / sâbûr şeklinde geçer. Sasani hükümdarlarından üçünün adıdır. Yer yer I. Şâpur ile II. Şâpur birbirine karıştırılır. I. Şapur babası Erdeşir'le birlikte, Şehname'de dâhil olmak üzere, pek çok edebi eserde yer alır. Romalılarla savaşması, Urfa'yı kuşatması, Kapadokya bölgesini ele geçirmesiyle tanınır (Naskali, 2010: 346). Adının geçtiği tek beyitte Şâpûr ve babası Behmen birlikte yer alır ve memduhla kıyaslanır ve kahramanlıklarıyla anılır.

Süvâr olınca saᶜâdetle rahş-ı ikbâle

Güzergehinde turur rûh-ı Behmen ü Şâpûr (K.7/67)

[Talih atına mutlulukla binince Behmen ve Şâpur'un ruhları (senin) yolunun üzerinde durur.]

2.18.31. Zal

Şehname'nin ünlü kahramanlarından Neriman'ın torunu, Sam'ın oğlu ve Rüstem'in babasıdır. Şehname'de Zâl[117], Destan, Zâl-i Zer gibi terimlerle anılır. Çok uzun süre Sam'ın çocuğu olmaz ve bir gün eşinin hamile olduğunu öğrenir ve sonunda Zal dünyaya gelir. Zal, doğuştan bembeyaz tüylere sahiptir; herkes bu durumdan korkar ve çekinir. Sam, bunun Tanrı tarafından kendisine verilen bir ceza olduğunu düşünerek ondan af diler. Zal'dan kurtulması gerektiğini düşünerek onu çok uzağa Simurg'un da yaşadığı Elburz Dağı'na bırakır.

[117]Diğer örnekler için bk.: (G.153/4; G.159/2).

Bebek Zal'ı bulan Simurg onu kendi çocuklarından ayırt etmeden besleyip büyütür. Simurg tarafından büyütülmesi ona efsanevi özellikler kazandırır. Bir zaman sonra babası gelip onu eve döndürür. Zal, Dahhak'ın soyundan gelen Mihrab'ın kızı Rûdâbe'yle evlenir. Bu evlilikten meşhur hükümdar Rüstem dünyaya gelir (Tökel, 1998: 273-276). Divan'da üç yerde geçen Zal, kahramanlıklarıyla kıyas unsuru olarak anılır.

O Kahramân-ı kavî-baht-ı ᶜâlem-ârâ kim

Kemîn hikâyesidür dâstân-ı Zâl u Kubâd (K.14/ 19)

(O, âlemi süsleyen yakıcı talihin Kahraman'ıdır ki Zal ve Kubad'ın destanı küçük bir hikâyedir.)

2.19. Tipler

Bu bölümde klasik divan şiirinde adı sıkça geçen âşık, sevgili, ağyar üçgeni kahramanlarının yanında saki, rint, zahit, muğbeçe ve pir-i mugan gibi her şiirde ismine mutlaka rastlanılan tiplere yer verilir.

2.19.1. Ağyar / Rakip

Ağyar, gayr kökünden türemiş olup başkaları, yabancılar anlamına gelmektedir. Divan edebiyatındaki aşk üçgeninin köşelerinden birisidir. Râkib/ rakip olarak da bilinir. Çoğul anlamı olan râkibân, rukaba kelimeleri de onu kastetmek için kullanılan kelimelerdendir.

Gam çekmezüz rakîb bize dil-girân ise

İnsâf olunsa biz dahı anun rakîbiyüz (G.252/ 6)

(Rakip bize gücenirse gam çekmeyiz merhamet olursa biz de onun rakibiyiz.)

Ağyâr[118], âşığın nazarında sevgiliyle âşıktan daha sıkı bir yakınlık kurar, âşığın şikâyetlerine maruz kalır; çirkin, kötü, zararlı ve zalimdir. Âşığa daima yanlış bilgiler verdiğinden eğrilikle itham edilir. Yâr, âşıktan çok ağyâra imkân tanır, ağyârla beraber vakit geçirir, onun yüzüne daha çok güler. Bu yakınlık sonucunda ağyâr, âşığa nispet yapar, onunla dalga geçer. Sürekli sevgilinin çevresinde bulunduğundan âşığın sevgiliye yakınlaşmasına fırsat vermez. Kıskanç ve dedikoducudur. Divan şiirinde sevilmeyen bir tip olduğu için farklı ve kötü sıfatlar kendisine yakıştırılmıştır. Çoğu zaman sevgilinin kapısının önünde bir köpeğe veya domuza benzetilir (Pala, 2008: 10).

Dile râhat mı virür vesvese-i fikr-i rakîb

Düzd olan hanede hiç hâb-ı ferâgat mı kalur (G.173/ 8)

(Rakip fikrinin kuruntusu gönle rahat mı verir, hırsız giren evde rahat uyku kalır mı?)

Ağyâra ait sıfatlar şairden şaire ve metnin bağlamına göre değişmektedir. Bu çalışmada sadece "ağyar, gayr, rakip, rukaba, rakiban, kâfir" kelimeleri esas alınmaktadır. Divan'da âşık, geleneğe bağlı kalarak ağyârının, kendisine nazaran, sevgiliden daha çok hürmet gördüğünü, ağyarın sevgilinin gölgesi gibi onun peşinden gittiğini, onun varlığının ve gölgesinin sevgiliye zarar verdiğini, sevgilinin böyle tazecik ham gül gibi kalmasının ağyarın uğursuz gölgesinden kaynaklandığını söyler. Hatta ağyarın düşüncesinin bile kendisinin uykusunu kaçırdığını belirtir.

İtmez cüdâ rakibi mânend-i sâye ol meh

Bilmem o şûh-ı pür-kâr ol nâbe-kârı n'eyler (G.88/ 4)

(O ay yüzlü sevgili, rakibi gölgesi gibi yanından ayırmaz, bilmiyorum o kazançlı güzel, böyle işe yaramazı ne yapar?)

[118]Diğer örnekler için bk.: (Th.2/bt.5; Th.3/bt.1). (G.5/2; G.15/4; G.32/4; G.46/4; G.60/1; G.80/3,4; G.88/4; G.103/3; G.107/5. G.129/1; G.142/3; G.151/6; G.169/7; G.173/8; G.174/2; G.200/ 3,6,7; G.202/2; G.204/2; G.211/4; G.216/1; G.219/2; G.226/2,7; G.242/4; G.278/4; G.280/3; G.284/4; G.288/6; G.291/6; G.293/2; G.326/1; G.341/4; G.367/14; G.380/1; G.392/9; G.395/1,4; G.396/2; G.397/5; G.421/10; G.448/3; G.485/1; G.486,1,3. G.492/6; G.503/3; G.522/1; G.525/4,6; G.550/1; G.570/4; G.578/2; G.588/4,5; G.590/7; G.591/6; G.619/3. G.627/4; G.630/5; G.645/5; G.662/6; G.672/4; G.673/4; G.674/4; G.694/3; G.706/4; G.711/5. 716G,3. G.724/1; G.727/1; G.755/1; G.758/2; G.763/4; G.766/6); G.774/3); G.778/5; G.785/3; G.795/5. G.812/1; G.816/1,2; G.829/8,9; G.830/4; G.849/4,5; G.850/2; G.857/6; G.884/4; G.886/1). (Kt.43/1; Kt.87/1). (Mt.33-36). (Mf.15-39-55). (R/12-zı-ayın).

2.19.2. ‘Âşık / ‘Uşşâk

Âşık kelimesi, birine veya bir şeye karşı tutkun olma anlamına gelmekte olup kelimenin çoğulu “uşşak”tır. Çalışmamızda bu kelimeye ait örneklere de yer verilir. Âşık, divan şiirinde başkahramana verilen, seven kişiyi temsil eden isimdir. Divân edebiyatında şâir daima âşıktır. Bu sebeple her şey aşk ile bağlantılı görünür ve şâir aşkını anlatırken arka planda kendini övmektedir.

Hubân-ı hat-âverdeye nâzûn yiri yokdur

‘Uşşâka da min-ba’d niyâzun yiri yokdur (G.163/1)

(Genç güzellerde nazın yeri yoktur, âşıklara da bundan sonra yakarmanın yeri yoktur.)

Âşık[119], samimi aşkıyla sevgiliden daima lütuf bekler. Onu besleyen duygu üzüntüdür. Bu üzüntünün içinde daima ağyar ile yarış halindedir, sevgili her daim ağyara yönelerek âşığın acısını katlar.

Âşıka nâzdan ol âfet-i devrân dönsün

Bu revişten olur elbette peşîmân dönsün (G.609/1)

(O afet-i devran sevgili, âşığa naz yapmaktan vazgeçsin, elbette bu gidişten pişman olup dönsün.)

[119] Diğer örnekler için bk.: (Mf/9;10;11;17;41). (Kt.86/1). (Mt.15). (R.43; 52; 120; 147; 161; 183; 212; vav,). (Mu/ 40; 41; 50; 89; 93; 121; 134; 139; 172; 174). (L.3). (K.2/121; K.5/9; K.21/2; K.24/33; K.28/8). (T.41/5; T.52/10; T.72/4; T.127/55). (G.17/2; G.21/1,5; G.35/7; G.40/4; G.48/5; G.49/1; G.50/3; G.51/2; G.54/6; G.57/1; G.60/1. G.61/2; G.63/5; G.69/15; G.74/1; G.77/4; G.80/5; G.81/5; G.88/2; G.90/3; G.108/3; G.109/4. G.115/7 G.122/2; G.124/4; G.143/1; G.145/1; G.151/6; G.163/1; G.167/2,3; G.168/3; G.173/6; G.174/3, G.183/2; G.192/1; G.193/3; G.194/3; G.197/1,7; G.198/7; G.201/4; G.202/5; G.206/10; G.208/1; G.216/2; G.219/5; G.231/3,5,6; G.234/5; G.243/1; G.244/2; G.245/3; G.247/3; G.250/3,4; G.258/3; G.274/3,6; G.278/3; G.306/1; G.308/3; G.312/5; G.327/5; G.337/4; G.342/1; G.344/2,3; G.355/1; G.366/1; G.367/6; G.371/1; G.379/1; G.388/1; G.394/4; G.397/6; G.404/4; G.407/3; G.410/3,4; G.412/1; G.432/1; G.434/5; G.435/3; G.443/1; G.444/4; G.467/4; G.468/5; G.470/1,2,3,4,5; G.477/5,6; G.481/3; G.488/6; G.491/5; G.525/6; G.532/1,4,6,8; G.536/2; G.543/2; G.544/2,5; G.548/2; G.555/3; G.560/1; G.563/6; G.571/4; G.573/7; G.574/5; G.579/1; G.584/2,3; G.589/2; G.593/2; G.609/1,2,3; G.615/7; G.616/3; G.618/2; G.623/2,6; G.628/1; G.631/5,6; G.633/7; G.637/3,5; G.640/5; G.653/3,4; G.664/6,7; G.672/4; G.677/3,4; G.679/5; G.680/4; G.682/4,5; G.684/2; G.688/2; G.689/3,6; G.691/5; G.693/1; G.694/3; G.704/6; G.708/4; G.717/6; G.721/3; G.722/1; G.723/3; G.726/2,3; G.733/2; G.736/1; G.754/6; G.763/3; G.765/3; G.774/5; G.778/7; G.779/2; G.784/1; G.785/3; G.795/1; G.804/2; G.813/1,2; G.815/5,6; G.817/4; G.824/1; G.830/5; G.836/5; G.847/3; G.855/1; G.863/5; G.864/4; G.865/2,3; G.866/1,6; G.872/1,4).

Sevgiliye ait herhangi bir eda onun için mutluluk sebebidir. Ona canını verecek kadar cömert ve sadıktır, ondan gelebilecek her türlü eziyete katlanır. Bu durumda bile sevgili onu ihmal eder. Sevgili yüz vermedikçe âşığın aşkı artar; sevgiliden ayrı kalmak, âşık için ölümdür. Sabahlara kadar ağlasa da buna çare bulunmaz. Vaktinin çoğunu aşk acısı çekerek geçirir. Her daim dertli, hasta ve aşk divanesidir.

Hûbân ne kadar olsa da bâlâ-rev-i nahvet

‘Uşşâkdan ümmîd-i nazar ‘ayb değüldür (G.122/2)

(Güzeller ne kadar yüksekten uçan kibre sahip olsa da âşıklardan bakış ümidi ayıp değildir.)

2.19.3. Muğbeçe

Muğ kelimesinin sözlük anlamı ateşe tapıp meyhaneye sürekli gidendir. Kelimenin çoğulu muğan’dır. İslamiyet’in yayılmasıyla İran’da meyhanecilere muğ denilmeye başlar. Muğbeçe, muğun çocuğu, genç muğ anlamında kullanılan, terim haline gelen bir kelime olup meyhaneci çırağı anlamı vardır. Bazen de sâkî anlamı taşımaktadır. Divan şiirinde de aynı anlamda kullanılan bir kalıp anlamını taşır. Bazen tasavvufi mazmun olarak da kullanılır (Pala, 2008: 329). Nabi’nin rubailerinde ismi iki kez geçen muğbeçe ikisinde de âşığın gönlünü ele geçiren bir gayrimüslim tip olarak karşımıza çıkar.

Ey Mihri vefâ olaydı tahvilünde

Dil çekmez idi bu renci tahsilünde

Ey muğ-beçe İslam’a gel insâf eyle

Âyîn-i sitem var mıdur İncil’ünde (R.188)

[Ey güneş gibi güzel, senin değişiminde (sen borcunu ödeneceğinde ciddi olsaydın) vefa olsaydı, gönül bu eziyetin çekilmesine izin vermezdi. Ey muğbeçe, İslam’a geçip insaf et, İncil’inde sitem ayini var mı?]

2.19.4. Pir-i Muğan

Muğ kelimesinin sözlük anlamı ataşe tapıp sürekli meyhaneye gidendir. Kelimenin çoğulu 'muğan'dır. İslamiyet'in yayılmasıyla İran'da meyhanecilere muğ denilmeye başlar. Pir-i muğan[120] ise en yaşlı din ulusu anlamındadır. Zamanla meyhanecilere, bazen de meyhanenin gediklisine söylenen bir sıfat haline gelir. Sırları ortaya çıkaran, herkese gerektiğince içki sunan, yaşlı, güngörmüş, hikmetli söz söyleyen, dünyaya itibar etmeyen, cömert ve saygın bir kişiliktir. Tasavvufta bu kelime, tarikat ulusu, mürşit anlamında kullanılır. Onun sözünü can kulağıyla dinleyip uygulamak ve gözünden düşmemek, sunduğu zehir bile olsa onun gözünden düşmemek için o zehrin içilmesi gerekir (Pala 2008: 329, 372). Dîvân'da on yerde geçer.

Zehr-âb ise de nûş idelüm virdügi câmı

Tek düşmeyelüm pir-i mugânun nazarından (G.547/ 2)

(Verdiği zehirli su ise de kadehi içelim yeter ki pir-i muganın gözünden düşmeyelim.)

2.19.5. Rind/ Rindân

Rind[121], Dünya işlerini hoş gören ve bu işlerden zevk alan kişiler için kullanılan bir kelimedir. Kelimenin çoğulu rindândır. Rindler, acıyı-tatlıyı, iyiyi-kötüyü, üzüntüyü-neşeyi hoş görür. Bu gibi zıtlıkların onun gözünde farkı yoktur ve her şeyi aynı derecede sevgiyle karşılarlar. Divan şiiri geleneğinde mazmun olarak kullanılan rindlik kavramı kalenderlik değil de bohemlik kavramına yakındır.

Divan şairleri kendilerini rind olarak tanıtırlar ve dünyanın malı mülküne değer vermezler. Divan şiiri soyut bir dünyayı anlattığından âşıklar, sürekli olarak meyhaneden, içki içmekten, sâkiden, sevgiliden ve aşk acısından bahsederek rindane bir hayat yaşadıklarını belirtirler. Bu anlayış soyut ve semboliktir. Şairler, belki de

[120]Diğer örnekler için bk.: (G.185/3; G.233/4; G.597/3; G.600/4; G.624/2; G.632/5; G.780/5; G.884/2). (R.52). (Mf.18).

[121]Diğer örnekler için bk.: (T.88/1,3). (G.10/1; G.21/3; G.73/3; G.80/6; G.88/2; G.116/4; G.145/3; G.160/3; G.167/9; G.181/1; G.199/5; G.206/4; G.217/1; G.220/5; G.224/2; G.245/2; G.333/1; G.340/1; G.363/1; G.376/1; G.390/5; G.397/1; G.451/4; G.453/5; G.460/2; G. 462/3; G.476/7; G.481/4. G.485,4; G.489/7; G.497/4; G.532/3; G.561/1; G.563/5; G.580/3; G.600/4; G.604/2; G.610/2; G.629/1; G.632/2; G.657/5; G.672/3; G.694/1; G.699/1,3; G.705/1; G.727/9; G.754/2,9; G.761/5; G.775/2; G.802/11; G.810/5; G.821/4; G.854/3; G.860/1; G.888/4). (R/195-sad). (Mt.52).

hayatlarında hiç içki içmemiş olsalar bile şiirlerinde sürekli bu rindliği anlatır, bu hayat tarzından mutlu olduklarını belirtir ve zühdlüğü ikiyüzlülük olarak gördüklerini yazarlar (Pala, 2008: 376). Dîvân'da rind, rindân ve rindâne kelimeleri rindliği kastetmek amacıyla kullanılmaktadır.

Yârun güzergehidür 'uşşâka cây-ı râhat

Rindân-ı hâne ber-dûş dâr u diyârı n'eyler (G.88/2)

[Âşıklara rahat yer, yârin yolunun üstüdür, evi omzunda (serseri) olan rindler yeri yurdu ne yapsın?]

2.19.6. Sâki

Divan şiirinde içki meclislerinin en önemli unsurlarının başında gelen sâki[122], içki kadehi sunan görevli güzeldir. Bu meclise neşe ve canlılık verir ve içki dağıtmak üzere sürekli dolanır. Âşık, çoğu zaman sevgiliyi ve sâkiyi aynı kişi olarak tasvir eder.

Badeyi âb ile âmihte sun ey sâki

Hayli demdür ki hakîmâne günâh eylemedük (G.408/ 4)

[Ey saki, badeyi su ile karıştırarak sun (çünkü) çok zamandır hikmetlice günah işlemedik.]

Mutlak güzelliğiyle dikkat çeken saki bazen mutrib olarak da anılır. Meclistekiler içkiden çok sâkinin güzelliğinden sarhoş olurlar. Bazen Hızır'a benzetilen sakinin sunduğu şarap veya onun lal dudakları ab-ı hayat görevi görür (Pala, 2008: 387). Dîvân'da elli altı yerde sakiden söz edilir.

Bu bezmün tâlib olduk biz dahı sahbasına ammâ

Görüp sâkîde rûy-ı imtinân sâgardan el çekdük (G.448/ 2)

(Bu meclisin şarabına biz de talip olduk ama sakinin iyiliği başa kalkan (halini) görüp meclisten el çektik.)

[122]Diğer örnekler için bk.: (K.24/7; K.26/3). (Th.4/bt.1). (T.63/9; T.82/30; T.119/3). (M.9/81). (G.7/2; G.21/3; G.97/6; G.145/3; G.206/9; G.222/1; G.236/1; G.237/3; G.242/3; G.266/6; G.283/2; G.304/2; G.312/7; G.330/5; G.406/3; G.416/3; G.447/5; G.449/4; G.476/7; G.564/3; G.582/1; G.591/4; G.599/3; G.604/2; G.627/1; G.656/5; G.659/5; G.696/3; G.707/1; G.709/5; G.717/1; G.721/5; G.741/5; G.742/3; G.754/3; G.772/7; G.781/2; G.782/1; G.787/5; G.791/3; G.823/2,3). (R.101). (Mt.43). (Mf.23; 66).

Tevbe-i meyde sebât-ı kademümden sorma

Orasın sâkî-i gül-çihrenün ibrâmı bilür (G.197/ 2)

(Şarap tövbesine ne kadar dayanabileceğimi sorma, orasını gül yüzlü sakinin ısrarı bilir.)

2.19.7. Sevgili / Mâ'şuk

Aşkla sevilen, âşık olunan kişi anlamına gelen maşuk, divan şiirinde başkişi olan sevgiliyi kastetmek için kullanılır. Sevgili nazik ve nazenindir, ona zarar verebilecek şeylerin gölgesi bile onu incitir. Eğlence âlemlerinin vazgeçilmez kişisidir. Platonik bir aşkla sevilmesi çoğu zaman metinlerin tasavvufi çerçevede yorumlanmasına olanak sağlar. Tasavvufta sevgili çoğu zaman Allah, aşk ise İlâhi aşktır (Pala,2008: 402).

Cânâ ne var garibüne itmezsin iltifat

Vuslat sizün diyarda 'adet degül midür (G.200/4)

(Ey can, ne var da garip (âşığına) iltifat etmezsin, kavuşmak sizin diyarda âdet değil midir?)

Divan şiirinde sevgiliyi kasteden birçok kelime istiare yoluyla kullanılır. Sevgiliyi[123] ifade etmek için Nâbî Dîvânı'nda "maşuk, canân, yâr, hubân, hatun, dil-

[123] Diğer örnekler için bk.: (K.1/16; K.9/9,15,16; K.7/64; K.11/56; K.16/43; K.17/7; K.19/7; K.21/2; K.23/6; K.28/10,11,12,13). (Th.2/bt.4/; Th.3/bt.2,3; Th.4/bt.1,2,3). (T.30/20; T.46/1; T.72/10; T.88/1; T.92/12; T.121/8; T.138/13,14; T.152/1; (G.3/4; G.4/1,4,5; G.5/1,3,4; G.8/1; G.13/5; G.14/2,4; G.15/6, G.17/1,3, G.18/5; G.20/2. G.21/2,4; G.30/6; G.35/7,8; G.38/1; G.39/1,2; G.40/1,3,5,6; G.43/3; G.46/1,2,3,4,5; G.47/1,2,4. G.50/3; G.51/2; G.54/6,7; G.55/1; G.56/1,2; G.59/1,2; G.60/1,3; G.61/2,5; G.62/1,2; G.64/6. G.66/3; G.66/1,2,5; G.69/8,9,13,15; G.71/2; G.72/1; G.74/1,2; G.76/1,2,3; G.77/2,4; G.78/1; G.79/1; G.80/1,4; G.81/7; G.85/1; G.87/7; G.88/2,4,6; G.89/2,4; G.91/5; G.92/4,9; G.99/1. G.102/7; G.103/4; G.106/5,6; G.107/2,3,5; G.109/3; G.110/5; G.111/1; G.112/9; G.113/4. G.115/1,2,3,4,5; G.118/2,7; G.120/5,8; G.121/5; G.122/2; G.124/4, G.127/2,6; G.129/1. G.130/2,3,5, 6; G.131/1, G.132/5; G.133/1; G.135/5,6; G.136/4,7; G.137/1,2,5; G.141/6. G.142/3; G.143/4; G.144/1,3,6; G.145/6; G.148/6,8; G.149/2, G.150/2,3,4,5; G.151/7; G.153/3. G.154/1,5; G.155/4,6; G.157/1,2,4; G.160/2; G.161/3; G.162/5; G.163/1,5; G.167/1; G.168/2,3; G.169/3, G.169/3,4,5,7; G.172/1,4,5; G.173/1,3,4,6; G.175/4; G.181/1,4,5;G.182/1,4; G.184/3; G.185/3; G.186/2,3,5; G.190/4, 8; G.192/1, 2, 3; G.193/4; G.194/3; G.196/2; G.197/4,7; G.198/2; G.199/4; G.200/4,5,6,7; G.202/1, 3, 6,7; G.203/2,4; G.204/2,6,7; G.206/6,10; G.207/1; G.210/2; G.211/4; G.214/2,4,5; G.215/6; G.216/1,4; G.217/1,2; G.219/6; G.220/1; G.222/4; G.223/2; G.224/1; G.226/5,6, G.227/1,2; G.228/5; G.229/1, G.231/1,4,6; G.232/2,4,5; G.234/3,4; G.236/5; G.238/2,3,4,5,8,9; G.239/3; G.242/1; G.243/1,2,4,5, G.244/2,3,4; G.245/3; G.246/5; G.249/1; G.250/3,4; G.252/1,2; G.254/1,5; G.257/6; G.259/1; G.260/2; G.262/1; G.263/1; G.265/5; G.268/7; G.269/1,2; G.270/4,5,7; G.271/6; G.272/2,6,7; G.273/5,6; G.276/5,6; G.277/1,3; G.278/3,4,7; G.279/1,3; G.280/3; G.282/6; G.285/2; G.288/3; G.291/1,2,5,6;

ber, dil-rübâ, dil-firib, dil-dâde, şuh, âfet, nazenin, taze nihâl, gül, gül-i ter, gül-gonca, gonce, gonce-fem, gonce-leb, gül-tıynet, gül-endam, gül-i hurd-sâle, gül-i nev-hîz,

Ne çerh-i hüsne senün gibi mâh-pâre gelür
Ne kûy-ı ‘aşka benüm gibi nâbe-çâre gelür (G.62/1)

(Ne güzellik âlemine senin gibi ay parçası gelir, ne aşl köyüne benim gibi çaresiz gelir.)

G.294/2,6; G.295/2; G.296/8; G.297/3,4,5; G.298/4; G.299/2,4,6; G.307/2; G.308/1; G.312/10; G.314/1; G.315/6; G.317/1,5; G.318/3; G.321/5; G.323/4; G.324/2; G.325/4,5; G.326/1; G.327/2,3; G.329/1,4,6; G.330/2,3; G.333/3,4,5; G.338/4; G.340/1,3,5;G.341/2,3,4; G.342/1,5; G.343/4,5; G.344/1,2; G.347/1,2,3,4; G.348/5; G.349/1,2; G.351/4; G.354/3,4,5,6; G.355/2; G.356/1; G.363/3; G.367/5; G.371/1; G.376/1; G.379/3; G.380/1; G.381/1; G.382/1,6; G.384/3; G.385/2,3; G.388/1,3; G.389/7; G.390/1,2; G.391/1,4; G.392/1,2,5,8,9; G.393/4; G.394/2; G.395/5; G.396/2,7; G.398/6; G.399/3,5; G.400/7; G.402/1,6; G.404/1,2; G.405/2; G.406/2,8,11,15; G.407/1,2; G.408/2; G.411/4; G.412/1,2; G.413/6; G.415/7; G.416/2; G.421/2; G.422/3,5; G.423/1,4; G.424/4,5,7; G.425/4; G.430/9; G.433/3; G.434/6; G.435/2; G.438/1; G.440/1; G.443/1,3,4,5; G.445/1,2,3,5; G.446/5; G.447/1; G.448/4,7; G.449/5; G.450/2,4,5; G.451/3; G.452/4; G.453/1,2; G.456/7; G.459/7; G.460/5,6; G.461/5; G.462/2,5; G.463/1,3,5; G.467/4; G.468/5; G.469/7; G.470/1,2,4,5; G.471/1; G.474/1; G.475/8; G.477/1,2,7,8; G.478/2; G.479/1,3; G.485/1,2,7; G.486/2,3; G.487/7; G.488/1,2,3,5,7; G.491/3,4,5; G.492/4; G.494/4; G./495/1,2; G.497/1; G.498/1,2; G.499/2,3,5; G.500/2,4; G.502/3,4; G.503/1,2,3,5; G.504/1; G.505/4; G.506/1; G.508/4,6; G.509/1,4; G.510/1; G.511/1; G.512/5; G.513/4; G.515/10; G.518/1,2; G.519/1; G.521/2; G.522/1; G.524/2,6; G.525/1,5; G.526/3,4; G.527/1,2; G.528/2,3; G.529/2; G.530/2; G.531/1,7; G.532/8; G.533/1; G.534/2; G.535/4,5,6; G.537/2; G.539/3; G.542/2; G.543/3; G.559/2; G.560/1; G.561/3,4; G.563/1,4; G.564/3,5; G.566/1; G.569/1,3; G.570/9; G.571/4; G.572/5; G.573/7; G.574/1; G.576/2,4,5; G.578/2; G.579/1,5; G.582/5; G.583/2; G.584/1,2,7,8,10,11; G.585/1; G.586/6,8; G.587/3; G.588/1,2,3,4,5; G.589/5; G.590/1,2,7; G.591/1,5; G.596/1,3; G.597/1,4; G.598/2; G.599/4,8,9; G.600/1,2,3; G.601/6; G.602/1; G.605/1,2; G.606/2,3,4; G.607/5; G.609/1,2,5; G.611/5; G.612/5; G.613/5; G.614/1,2; G.615/5; G.618/5; G.619/2,5; G.620/3,5; G.621/1,4; G.623/1; G.624/1,5; G.625/1; G.626/5; G.627/2,4,5; G.629/3; G.630/2; G.631/6,7; G.633/1,4; G.634/2; G.636/2; G.637/5,7; G.639/2,3; G.640/1; G.641/3; G.642/4; G.644/5; G.645/5; G.646/1; G.648/2; G.649/2,4; G.653/1,6; G.654/1,7; G.656/1,2; G.657/3,7; G.660/3,6; G.662/6; G.663/1,2; G.664/6; G.666/3; G.668/1,2; G.669/4; G.670/1,5; G.671/1; G.672/1; G.673/1; G.674/1,3; G.675/2,3,5; G.677/1,2,3,5; G.678/1,4,5; G.680/2; G.682/1; G.685/3; G.689/3,4; G.690/1,2; G.691/4,7; G.694/3; G.697/1; G.702/1; G.703/1; G.704/1,5; G.705/1; G.706/4,5; G.707/4; G.708/1,7; G.709/3; G.711/2; G.712/2; G.715/5; G.716/3; G.717/2; G.720/5; G.722/1,4; G.725/4; G.726/1,3,4,5,6; G.727/1,8; G.728/3; G.729/1; G.731/4; G.734/1; G.735/3; G.736/1; G.742/2; G.743/4; G.748/6; G.751/4; G.753/2; G.755/6; G.758/2,3; G.759/2,4; G.762/2; G.765/1,5; G.766/1,3; G.768/2,3; G.769/1,2,5; G.771/1,2,4,6,7; G.772/1; G.775/2,7,8; G.776/2,3; G.777/1,3; G.778/3,4,6,7; G.779/2; G.780/1/7; G.782/2; G.783/1,2,3; G.784/1; G.785/1,2; G.787/1,2,4; G.788/5; G.789/1,3,4; G.790/1,3,4; G.791/2,6; G.792/1,5; G.793/1; G.795/1,2,6,7; G.796/6; G.797/7; G.799/1; G.803/6,7; G.804/2,3,4,7,8; G.805/3,8; G.806/3; G.807/7; G.809/6; G.813/2,3; G.815/3; G.816/1,2,3; G.817/3; G.818/1; G.819/3,5; G.820/1; G.822/1; G.823/1; G.824/2,8; G.825/4; G.827/3,4,5; G.828/4; G.829/1,4,6,8,9; G.830/1; G.832/2; G.836/1; G.838/7; G.839/1; G.841/4; G.842/1,4,7; G.843/1,3; G.845/2; G.849/3,5; G.853/5; G.854/3,5,7; G.856/3; G.857/5,6; G.863/1; G.865/1,3,7; G.866/1,2,6; G.868/2,4; G.869/1,3,4; G.872/2,4; G.873/5; G.874/2; G.875/2,6; G.876/5; G.877/5; G.878/1; G.879/5; G.882/1,3,4; G.885/6; G.886/1,4; G.887/7). (Kt.35/2; Kt.45/1,2; Kt.66/1,2; Kt.67/1; Kt.68/1; Kt.76/1; Kt.86/1;Kt.91/2; Kt.92/2; Kt.99/1; Kt.110/1; Kt.112/1,2; Kt.113/2). (R/8; 11; 30B; 39; 42; 43; 44; 50; 52; 67; 69; 79; 109; 129; 145;1 47B; 152; 155; 183B; 186; 195; 197; 211; 213; 214). (L.3/10; L. 7/1; L. 25/1; L. 27/4; 30/3, 4,10). (Mt/12;14; 25; 29; 32; 33; 35; 36; 37; 40; 48; 50). (Mf /9; 15; 17; 23; 27; 29; 38; 39; 43; 46; 47; 51; 54; 57; 61; 65; 67; 74). (Mu/3; 4; 9; 10; 11; 14; 16; 17; 17; 18; 20; 22; 23; 33; 36; 44; 48; 49; 50; 52; 53; 56; 57; 58; 60; 78; 98; 103; 117; 121; 122; 124; 125; 128; 129; 130; 134; 147; 149; 151; 155; 170; 172; 174; 185).

Lale-had, nur, hurşid, mihr-i cihan-tab, mihr-i hüsn, mihr-i münir, mihr-cebin, meh, mah, mah-ru, meh-ru, meh-ruhan, meh-i şeb-gerd, mah-ı mihr-engiz, meh-i nev. Mehlika, büt, lal-i bütân, bütân, büt-i seng-dil, sanem, serv-i sanavber-kadd, serv-i bağ-ı naz, bahr-ı naz, serv-i hoş-ayende, fettan, câdû, periveş, tünd-hû, cefâ-cû, gırre-i naz, hüsn-i bi-misal, mest-i hüsn, şah-ı hüsn, nergis, çeşm-i siyeh-mest, ten-i simin, sim-ten, sim-endam, padişah-ı kişver hüsn ü letafet, gırre-i hüsn, gevher-i yekta, merhem-i ümid, padişah-ı cemâl, sultan, mest-i nâ-mestûr, dide-i mahmur, şive-kar" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin kullanım alanlarına bakıldığında klasik divan şiirindeki kullanımların dışına çıkıldığı pek söylenemez.

Âguşumı tehi koma ey merhem-i ümîd

Ol zahmlar ki sinededür tazelenmesin (G.587/3)

(Ey ümit merhemi kucağıma boş bırakma, o yaralar ki göğsümdedir, yenilenmesin.)

Sevgili bu beyitlerde de, acı ve ızdırap vericidir, taş bağırlıdır, asla âşığa yâr olmaz, ele geçmez, vuslatı yoktur, merhametsizdir. Âşığın üzüntüsü ve ağlaması ona haz verir ve âşığın her daim ağlamasını ister, ona sebepsiz yere cevr ü cefâ eder. Âşığın âh u feryâdını duymazdan gelir, bu davranışları onun kendine özgü sıfatlarından olduğundan kimse onu yadırgamaz ve ayıplamaz. Gönül mülkünün sultanıdır, sevgilinin eziyetlerine son vermesi âşığını umursamaması anlamına geldiğinden âşık her daim bu eziyetleri neşeyle karşılar, âşık eziyetleri gördükçe halinden daha da memnun olur. Sevgili, âşığına değil her daim rakiplere yüz verir, onlarla ilgilenir.

Hıdmet-i ref'-i hicaba kadeh âmâde iken

Vasl içün yâre niyâz itmeğe hâcet mi kalur (G.173/3)

(Utancı yüceltme görevine kadeh hazırken kavuşma için sevgiliye yalvarmaya ihtiyaç mı kalır?)

2.19.8. Zahid / Zühhâd

Ham sofu, kaba sofu da denilen zahit, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmekle birlikte şüpheli şeylerden de kaçınan kişiler için söylenen bir kelimedir. Divan şiirinde zahit, züht kavramı, dini konularda anlayışı kıt, her işin dış kabuğunda kalan ve özünü kavrayamayan, inançta derinlere inemeyen, ilim ve imanı sadece dış görünüşüyle yerine getiren kişiler için kullanılır. Kendi dini görüşünü ve öze inememeyi virt edinip bunu ısrarla başkalarına anlatan ve bu öğütleriyle topluma düzen verdiklerini sanıp daracık dünya görüşüne sıkışıp kalan kişilerdir. Hayatın acemisi olduklarından çoğu zaman gülünç duruma düşerler. İmanın dış kabuğunda kalıp derine inemedikleri için hiçbir zaman hakikate ulaşamazlar ve samimiyetsizdirler (Pala, 2008: 488). Zahid[124], Dîvân'da kırk yedi farklı beyitte geçer.

Zahid yüri var savma'ada çille-nişin ol,

Sen meykedenün zevk ü safâsın ne bilürsin (G.566/ 3)

[Zahit, yürü git de tekkede çileni doldur, sen meyhanenin zevk ve eğlencesini nereden bileceksin?]

Zahidin çoğulu zühhaddır, şiirlerde bazen zahide seslenirlerken ey züht hitabı da kullanılır. Sembolik anlatımlarda meyhane, sevgili, içki kavramları tasavvufi anlam taşır ve işin özüne dönmenin gerçek aşka kavuşmanın önemli olduğu anlatılmak istenir.

Anlamazsın nağme-i ney zevk-i mey sen zâhidâ

Mest iken Nâbî anı anlar bilür bilmezlenür (G.242/ 5)

[Ey zahit, sen içkinin zevkini ve ney'in nağmesini anlamazsın, Nâbî mest iken (bile) onu anlar, bilir (ancak) bilmezlenir.]

[124] Diğer örnekler için bk.: (K.2/115). (G.7/3; G.38/2; G.116/4; G.148/5; G.160/3; G.167/9; G.180/6; G.197/5; G.220/5; G.224/3; G.257/1; G.298/1; G.363/1; G.388/7; G.453/6; G.457/3; G.485/4; G.486/4; G.489/7; G.497/4; G.557/1,3; G.591/2; G.616/2; G.632/5; G.650/3; G.671/5; G.689/2; G.695/3; G.696/7; G.698/5; G.699/1; G.706/1; G.713/6; G.721/4; G.780/1; G.821/4; G.836/8). (R/91;111;179). (Mf/33; 39;42).

2.20. Kimi Kastettiği Bilinmeyen Bazı Şahıslar

Bu bölümde muamma ve lugazlarda geçen, kimi kastettiği bilinmeyen ve eserde yer alan özel isimlere tablo[125] halinde yer verilmektedir. Muamma ve lugazlar Dîvân'da yer alan sıraya göre ele alınır.

Muammalar özel isimleri cevap olarak kabul eden bilmecelerdir. Kelimenin çoğulu muammeyattır. Nâbî Dîvânı'nda 186 adet muamma bulunmaktadır. Tablo 1'de bu muammalarda yer alan cevaplar ve muammanın içinde geçen isimlere yer verilir.

Tablo 1: Mu'ammeyât

MU'AMMEYÂT					
Muamma sırası	**Cevap** Be-ism-i	**Kişiler**	**Muamma sırası**	**Cevap** Be-ism-i	**Kişiler**
1	Allah	Hak	94	Yusuf	
2	Rahman	Yok	95	Hamza	Sâm Sührab
3	Rahim		96	Murtaza	Hızr
4	Mâlik		97	Hamza	
5	Kuddus	Leyla Mecnun	98	Şems	
6	Sultan Muhammed Gazi		99	Bekir Ali	
7	Musahip Mustafa Paşa		100	Eyyüb	
8	Murtaza Muhammed	İbni Meryem	101	Ali	
9	Davud		102	Halil	
10	Muhammed	Cem	103	Kasım	
11	Rami		104	Sadık	
12	İbrahim Paşa		105	Salih	
13	Hurrem		106	İsmet	
14	Turunc		107	Veli Habib	
15	Ferruh		108	İsmet	Allah
16	Hasan		109	İsmet	
17	Baki		110	İsmet	
18	Yusuf		111	Arif	Mesiha
19	Receb Abid İmad		112	Hasan	
20	Nuh		113	Yusuf	
21	Receb				
22	Haşim		114	Necmüddin	
23	Murad		115	Bali	
24	Zeyni		116	Ali	
25	Kasım	Rakip	117	Bekir	Hüsrev

[125]Tezimizde incelenen şahıslara ait isimler, ilgili şahıslara ait dipnotlarda belirtilmekte olup muammeyât ve elgazın bütünlüğünün bozulmaması açısından ilgili tablolarda bu isimlere de yer verilir.

Tablo 1'in devamı.

26	Abbas	Şeytan (cins)	118	Baki	
27	Hasan	İblis (özel)	119	Baki	
28	Tahir		120	Baki	Mecnun
29	Ali	(Hz.) İsa	121	Mesud	
30	Ali Muhammed		122	Recep	
31	Ali	(Hz.) İsa	123	Muhammed	
32	Nabi		124	Hasan Hüseyn	
33	Nabi vü Emni		125	Hızr	
34	Yahya		126	Ömer	
35	Yümni		127	Hasan	
36	Hüsam		128	Ramazan	
37	Bekir Ali		129	Muhassıl Yusuf Ağa	
38	Musa		130	Nuri	
39	Şükr		132	Fayik	
40	Siyavuş		133	Receb	
41	Haydar		134	Yusuf	
42	Sinan		135	İshak	
43	Süleyman		136	Efendi	
44	Ahmed		137	Hüseyn	Mevlevi
45	Dürri		138	Hasan	
46	Ebdal		139	Ahmed	
47	Cami		140	Ahmed	
48	Nuh		141	Rami	
49	Şerif		142	Ahmed	
50	Zarif		143	Sadık	
51	Emin		144	Sadık	
52	Hamza		145	Memi	
53	Ömer		146	Ahmed	
54	Osman		147	Siyahi	
55	Salih		148	Ömer	
56	Halil		149	Abdurrahman	
57	Haydar		150	Murad	
58	‘Ali Kasım		151	Süleyman	
59	Hurrem	Ferhad	152	Kasım	
60	Haydar		153	Bektaş	
61	Cafer		154	Yusuf	
62	Yusuf		155	Yusuf	
63	Halid Hatır		156	Nabi	
64	Ali		157	Ali	
65	Sadık		158	Musa	
66	Kasım		159	Şeyh Muhammed	
67	Celal		160	Mustafa	
68	Kasım		161	Recep	
69	Yunus		162	Bekir	

Tablo 1'in devamı.

70	Ali		164	İbrahim	
71	Said Handan	Sikender	165	Hüseyn	
72	Recep	Peygamber	166	Hasan	Rabbani
73	Şeyh Murad		167	Hüseyn	Sübhani
74	Muhammed		168	Hamza	
75	Muhammed		169	Abbas	
76	Salih		170	Receb	
77	Nabi		171	Itri	
78	Muhammed		172	Kasım	
79	Muhammed		173	Baki	
80	Şaban		174	Yahya	
81	Bahadır	Cem	175	Safi	
82	Neriman		176	Naib Efendi	
83	Recep		177	Abdurrahman	Sun-ı Bari
84	Muhammed	İsa Mehdi	178	Ali	
85	Âdem		179	Ömer	
86	Ali	Saki	180	Mazlum	
87	Halil	Cemşid	181	Receb	
88	Murtaza		182	Receb	
89	Hasan		183	Ali	
90	Davud		184	Hasan	
91	Derviş		185	Lugazgune Muamma	
92	Hamza		186	Nâbî	
93	Nâli				

Lugazlar, manzum bilmeceler olarak kabul edilirler. Konu edinilen bir varlığın özelliğini söyleyerek onun ne olduğunun bilinmesini sağlayan şiirlerdir (Pala, 2008: 291). Kelimenin çoğulu elgazdır.

Nâbî Dîvânı'nda 30 adet lugaz bulunmakta olup bunların içinde geçen isimler, tablo 2'de lugaz sırasına göre yer almaktadır. Lugazlar cansız varlıkları kastetmek için kullanılan bir şiir türü olduğundan bu bölümde pek isme rastlanmaz.

Lugaz tablosunda kişilerin yer aldığı tablolarda, sütundaki isimlerin önünde yer alan sayılar, ismin yer aldığı beyitin sırasını göstermektedir.

Tablo 2: Elgaz

ELGAZ					
Lugaz sırası	**Cevap**	**Kişiler**	**Lugaz sırası**	**Cevap**	**Kişiler**
1			**16**		
2			**17**		
3		10- Yusuf 10- Eyyüb	**18**		6- Huda
4	Başlıkta Ebul-hayr	1- Ebulhayr	**19**		
5			**20**		
6	Zeyd ü 'Amr		**21**		
7			**22**		2-İsa ve Mehdi
8	Edhem	7- 'Ali	**23**		
9			**24**		2- Hakk
10			**25**		
11		5- Kelamullah	**26**		
12			**27**		
13	Pervîn		**28**		1-Zat-ı Hak
14			**29**		
15		1- Ebulhayr 5- Hak 9- Zahid 15- Karun	**30**		11-Derviş Mustafa

BÖLÜM III

BULGULAR

Tez konumuz olan divan, XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbî'ye aittir. Nâbî'nin Türkçe Dîvânı'nda 29 kaside, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevi, 888 gazel, 1 terkibi bent, 114 kıta, 218 rubai, 61 matla, 74 müfred, 186 muamma ve 30 lugaz vardır. Tüm nazım şekilleri incelendiğinde eserde toplamda 244 gerçek ve temsili kişinin yer aldığı görülür. Bunlardan 8 tanesi divan şiirindeki klasik tip, 31 tanesi mitolojik ve efsanevi şahıs, 5 tanesi ünlü aşk kahramanlarıdır. Semavi varlıkları ve temsili şahısları çıkardığımızda 192 gerçek kişi kalır ki çalışmamızda ismi geçen 244 şahsın tamamı hakkında bilgi yer alır. Bu şahıslar 20 ana başlıkta tasnif edilir.

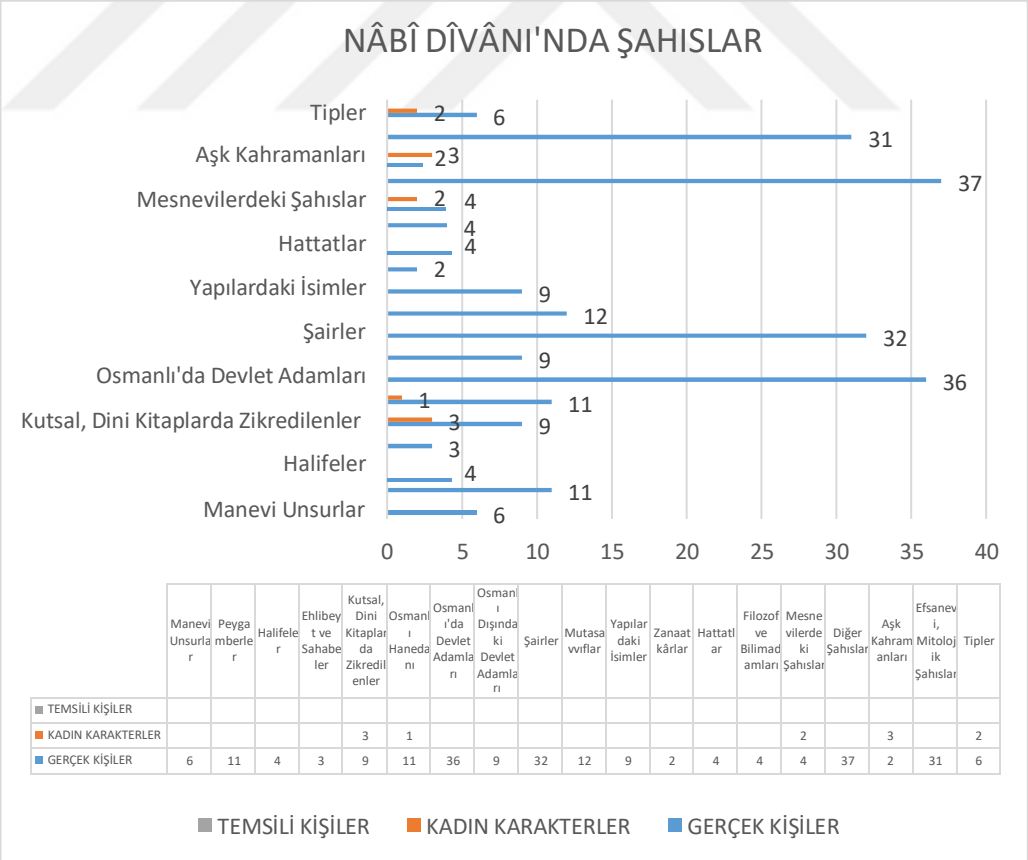

Şekil 1: Nâbî Dîvânı'nda Şahıslar

Çalışmamızdan elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

1. Allah lafzı, manevi unsurlar içinde en sık zikredilen isimdir. Allah'ın büyüklüğü ve yüceliği neredeyse her şiirde zikredilir. Dört büyük baş melekten Cebrail'in ismi 10, Azrail'in ismi ise 1 kez geçer. Bu iki meleğin yanında Cennet'in bekçisi Rıdvan'dan 7 kez söz edilir. İblis'e 9, Yecüc ise tek beyitte yer verilir.

Nâbî'nin hikemi tarzda eserler kaleme aldığı göz önünde bulundurulduğunda İslami unsurların bu kadar sık ve farklı muhteviyatta tekrarlanması onun başarısının ve nüktedanlığının göstergesidir.

2. Peygamberlerin incelendiği ikinci bölümde on bir peygamber yer alır. Her peygamberin insanlığa gönderilirken bir amaç taşıması ve kendisine ait olan simgelerle anılması divan şiirinin klasik mazmunlarındandır. Nâbî Dîvânı'nda peygamberler, beyitlerde kimi zaman telmih unsuru olarak kimi zaman da direkt kendilerine gönderme yapılarak yer alır.

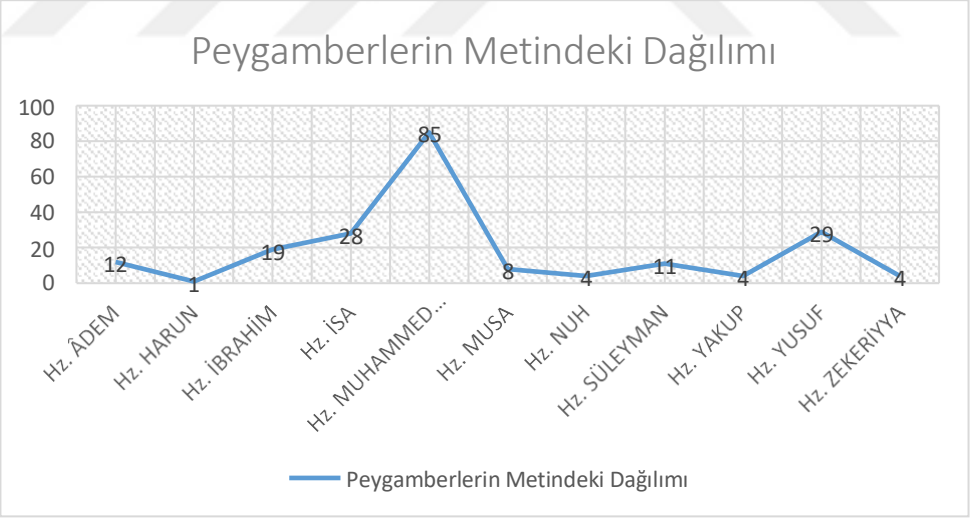

Şekil 2: Peygamberlerin Metindeki Dağılımı

Hz. Âdem, bugünkü insanların onun neslinden gelmesi, çamurdan yaratılması gibi çeşitli telmih unsurlarıyla 12 yerde geçer. Hz. Harun, kardeşi Musa ile birlikte peygamberlik yaptığı için tek yerde anılır. Hz. İbrahim, Halil ismiyle birlikte ateşe atılması, halkı nimete boğması, putları kırması yönüyle 18 yerde anılır. Hz. İsa'nın ismi 26 yerde anılır. Eserin genelinde çeşitli yapılara ait güzellikler, Hz. İsa'nın ölülere

can veren nefesine benzetilir. Nâbî'nin Müslüman olması münasebetiyle eserinde adını en sık andığı peygamber, Hz. Muhammed (SAV)'dir, onun ismi 85 yerde zikredir. Hz. Peygamber için yazılan naatler, onun mucizeleri, Müslümanlara şefaat edecek olması gibi çeşitli özellikleri, onu divan şiirinin en sık sözü edilen şahıslarından biri haline getirir.

Hz. Musa'dan 8 yerde mucizeleriyle söz edilir, Hz. Nuh'un adı 4 yerde halkının yaşdığı tufan hadisesiyle geçer. Hz. Süleyman, karınca ile olan sohbeti, Belkıs ile olan evliliği, veziri Asaf gibi telmih unsurlarıyla 13 kez eserde yerini alır. Hz. Yakup 4 kez oğlu Yusuf'un hasretiyle kör olması sebebiyle geçer. Hz. Yusuf, kuyuya atılması, güzelliği ve Züleyha ile olan aşkıyla 27 yerde anılır. Hz. Zekeriyya ise mezarının tecdidi münasebetiyle 3 kez anılır.

3. Dört Halife'nin incelendiği üçüncü bölümde de halifeler, halifelikleri sırasında yaptıkları güzel işlerle anılır. Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed (SAV) ile mağara arkadaşı olması ve güvenilirliğiyle 4, Hz. Ömer adaletiyle 4, Hz. Osman Kuran'ı toplatmasıyla 1 ve Hz. Ali kahramanlıkları ve cesaretiyle 10 yerde anılır.

4. Ehlibeyt ve Sahabelerin incelendiği dördüncü bölümde Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin birer kez Hz. Peygamber'in gözünün nurları olmalarıyla yer alırken Cafer s. Sadık bilgeliği yönüyle tek yerde anılan kıyas unsurudur.

5. Kutsal kitaplarda alenen ya da kısmen zikredilen ünlü şahıslar bölümünde Âsaf, Hz. Süleyman'ın veziri olması ve ona yardım etmesiyle Dîvân'da 15 yerde ve en sık adı geçen vezirdir. Çoğu kez paşalar "Âsaf-ı sâni" unvanıyla yüceltilir. Belkıs, tek yerde eşsiz tahtıyla kıyas unsurudur. Havva'dan 3 yerde insanlığın anası olması ve mucizevi yaradılışıyla söz edilir. Meryem, Hz. İsâ'nın annesi olması ve babasız çocuk sahibi olma mucizesiyle 7, Hızır, ab-ı hayatı bulup ölümsüzlüğe kavuşması ve Zulumat ülkesiyle 22, Lokman hikmet sahibi olmasıyla 1, İmran iki peygamber babası olmasıyla 1, Yafes ise soyundan kralların gelmesiyle 1 yerde anılır. Ebrehe istiare ögesi olarak 1, Karun eşsiz servetiyle ve imansızlığı sebebiyle servetinin yerle bir olmasıyla 6, Nemrut ise kibri ve ölümünün sivrisinekten olmasıyla 2 yerde anılır.

6. Osmanlı hanedanının ele alındığı altıncı bölümde padişahlar, şehzadeler ve valide sultanlar bulunur. Nâbî döneminde tahta beş padişah geçer. Nâbî, IV. Mehmet'in Edirne'deki av merasimlerine ve Kamaniçe Kalesi'nin fethine de katıldığından eserde ismini 24 kez zikreder. İsmi en sık geçen padişahsa 55 yerde anılan III. Ahmet'tir ki bu iki padişahın saltanatı Nâbî'nin İstanbul'da yaşadığı dönemlere denk gelir. II. Mustafa 5 yerde, sünnet töreni, tahta çıkışı ve başarılı olmasıyla adından söz ettirir. Bunların dışında adı geçen padişahlardan II. Süleyman sadece devletin başında olmaları münasebetiyle tek beyitte, Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey kurucu hükümdar olmasıyla 3, I. Süleyman başarılı hükümdar olmasıyla 1, II. Selim ise adına yaptırılan cami münasebetiyle 1 yerde anılır.

Buradan anlaşılacağı üzere padişahlardan sadece üç tanesi övgüye mazhardır; diğerleri bir yer, mevki ve yapıyı işaret etmek amacıyla lütfen zikredilir. Padişahların yanında onların şehzadelerinden Abdulmelik 2, İsa 3, Mehmet 5 ve Murat 1 yerde doğumuna düşürülen tarihlerde zikredildir. Valide Turhan Sultan ise hayırsever yönü ve yaptırdığı cami ile eserde 1 kez yer alır.

7. Yedinci bölüm olan Osmanlı'daki devlet adamları bölümünde Osmanlı sadrazamları, Halep'te ve diğer sancaklarda valilik yapanlar, şeyhülislamlar ve kadılar, bu görevlerin dışında çeşitli alanlarda paşalık unvanını alan devlet adamları bulunmaktadır.

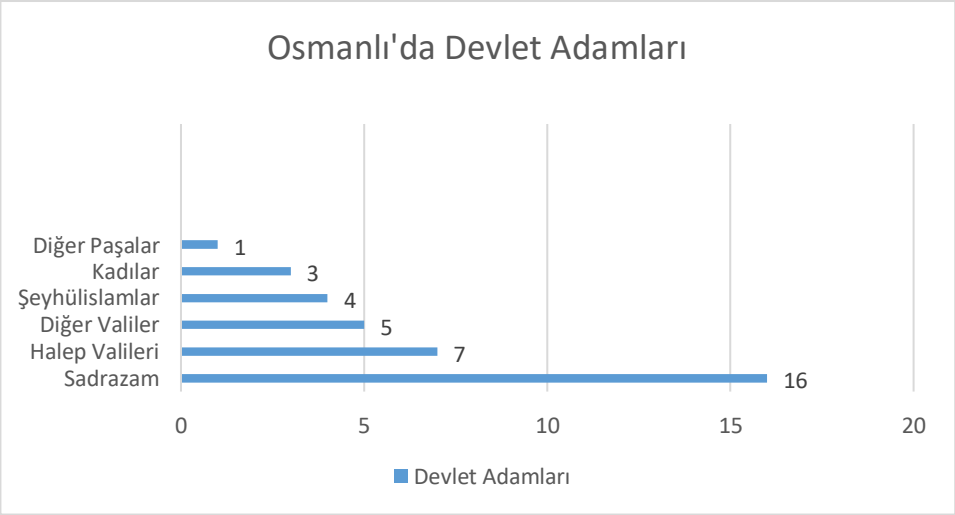

Şekil 3: Osmanlı'da Devlet Adamları

Bu bölümde toplamda 36 şahıs yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı başarılarıyla övülürken bir kısmı da başarısızlıklarıyla eleştirilir. Adı en fazla geçen paşalardan birisi olan Musahip Mustafa Paşa, Nâbî'ye İstanbul'da destek olması ve ona sarayın kapılarını açması yönüyle Nâbî için özel bir yere sahiptir. İsmi 22 yerde geçer. Yine Silahtar İbrahim Paşa, üzerinde çalışma yaptığımız divanı toplamasıyla ve başarılı bir paşa olmasıyla 19 yerde anılır.

Kalaylı Ahmet Paşa 4 yerde eleştirisi ve övgüsüyle, Çorlulu Ali ve Merzifonlu Ali Paşa'lar 3 yerde makamlarını tebrik vesilesiyle, Damat Ali Paşa 27 yerde kasrın yenilenmesi, sadrazamlığı ve başarılarıyla anılır. Adı Dîvân'da en fazla zikredilen paşadır. Fazıl Ahmet Paşa 3 kez Girit'i fethetmesi ve başarıları, Moralı Hasan Paşa 2 kez başarılı sadrazamlığı, Amcazade 6 kez övgüsü ve yiğitliği, Kara Mustafa Paşa 8 yerde sadareti, Kara İbrahim Paşa 2 kez sahilde yaptırdığı inşa münasebetiyle yer alır.

Piri ve Mahmut Paşalar, başarılarıyla birer kez anılır ve dönemin paşaları onlardan üstün olmaları yönüyle övülür. Baltacı Mehmet Paşa 18 yerde erdemli ve başarılı bir vezir olmasıyla, Daltaban Mustafa Paşa 8 kez yaptırdığı kasr, sadareti ve başarılarıyla, Rami Mehmet Paşa 6 yerde sadrazamlığını tebrik ve övgüsüyle son olarak Sarı Süleyman Paşa yaptırdığı hayratlarla 7 yerde anılır.

Dîvân'da adı geçen paşaların birçoğu Nâbî'nin Halep'te yaşadığı dönemde valilik yapar. Burada adı geçen 7 Halep valisi, bulunduğu konuma gelmesi vesilesiyle en az bir kez övülür. Abdurrahman Abdi tebrik edilmesi ve başarılı olmasıyla 9, Cafer Paşa tuğrasının övgüsüyle 3, Hasan Paşa tebrik edilmesi ve oğlunun doğumu sebebiyle 4, Hüseyin Paşa Silahtar İbrahim'in babası olduğu için 3 ve Kaplan Mustafa Paşa vefatı üzerine düşürülen tarihte 2 kez anılır.

Diğer vilayetlerde valilik yapan Abdulbaki Paşa 7, Arslan ve Karakulak Paşalar halef-selef olmaları vesilesiyle 3, Esad Paşa 2, Nasuh Paşa da Şeyh Küleyb'i öldürtüp Hac yolunu güvenceye almasıyla 3 yerde anılır.

Osmanlı şeyhülislamlarından Ebezade Abdullah Yenişehir kadılığına atanmasını tebrik için 5, Feyzullah Efendi Edirne Vakası'na düşürülen tarihte 2, Mustafa Efendi Mekke kadılığına tayini üzerine 1 ve Seyyid Ali Efendi vefatı için düşürülen tarihte 8 kez anılır.

Abdurrahman Yüsri Bey'in kadılığa atanmasını tebrik üzerine düşürülen tarihte 3, Hayri Efendi aynı sebeple 2 ve İbni Şıhne El Kebir kıyas unsuru olmasıyla 3 yerde anılır.

8. Osmanlı Devleti dışındaki devlet adamlarının incelendiği bölümde ise, Gazneli Mahmut ilgili mesnevide 3, Ekber Şah kıyas unsuru olarak 1, Selim Giray Yafes'in soyundan geldiği belirtilerek 7 kez yer alır. Demirbaş Şarl ve Deli Petro ise birer kez Paltova Savaşı münasebetiyle eserde zikredilir. Bu şahıslar, devlet yöneticileri alt başlığında toplanır.

Mîr Ebu'l-Feth 1, Mirza Tahir 1, Nizamülmülk 5 ve Sâhib b. Abbâd 2 kez zikredilir. Bu vezirler, beyitlerde hep kıyas malzemesi olarak yer alır. Bu şahıslar, vezirlikleri esnasında gösterdikleri başarılar sebebiyle memduhlarla kıyaslanır ve memduhların her daim bu ünlü ve başarılı vezirlerden üstün tutulduğu görülür.

9. Türk, İranlı ve Arap şairlerin yan başlıklar halinde incelenir.

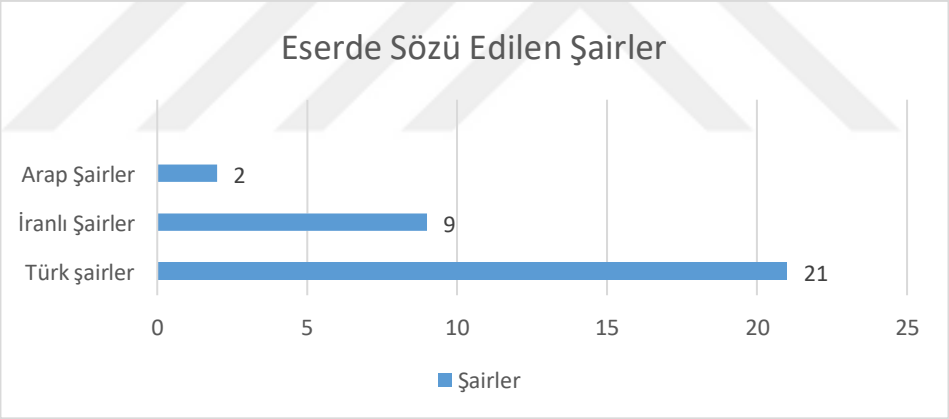

Şekil 4: Eserde Sözü Edilen Şairler

Dokuzuncu bölümde toplamda 21 adet Türk şair incelenir. Nâbî'nin, Fuzuli, Şeyhülislam Bahayi, Habeşizade Rahimi, Bağdatlı Ruhi gibi önemli Türk şiirlerine yazdığı tahmisler ön plana çıkar. Bu şairler Dîvân'da ikişer kez tahmisleri münasebetiyle anılır. Bunların yanında Ali Şir Nevai, devlet adamlığı yönüyle 4; Ahterî ve Azeri eseriyle 1; Hâkânî, Mustafa Nati ve Nevizade Atayi gibi şairlerse ünlü eserleriyle birlikte 2 kez anılır. Hevayi, Kıyami, Uşşakizade eleştirisiyle 1'er; Naili, Osmanzade, Subhizade övgüsüyle 2; Naima da övgüsüyle 3 kez yer alır. Sabit Efendi

atasözlerindeki başarısıyla 5, Kitaptar Yahya 2, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet 1, Hulusi'nin ismiyse 1 kez geçer.

İranlı şairlerin incelendiği başlıkta 9 şair incelenir. Firdevsî, Genceli Nizami, Cevheri, Enveri 1'er kez eserleriyle yer alırken Hâkim Senâyî'nin adı başlı başına bir mesnevide 8 kez geçer. Muhteşem-i Kaşani 2, Örfi üstat olmasıyla 3, Saib-i Tebrizî ve Şevket-i Buhari 2 başarısıyla eserde yer alır. Nâbî övgüyle yer verdiği şairlerden söz ederken tercih ettiği sözcüklerle en az onlar kadar başarılı bir şair olduğunu belirtmekten geri durmaz.

Hatem-i Tâî ve Kab b. Züheyr de Dîvân'da yer alan Arap şairlerdendir. Hatem cömertliğiyle 7, Kab b. Züheyr Hz. Peygamber'e yazdığı naat ile tek yerde geçer.

10. Mutasavvıf şahsiyetler, onuncu bölümde incelenir. Abdulkadir Geylani'ye yazılan methiyenin redif kelimesi "şeyh" olup dokuz beyitin de sonunda bu sözcük yer almaktadır. Şeyh İbnü'l-Arabî, Nâbî Dîvânı'nda Fütuhat'ı, Fusus'u ve güzel ahlakıyla 2 kez yer alır. Kimi yerde İbnü'l-Arabî kimi yerde ise Muhyiddin Arabi ismi kullanılır. Mevlana için kaside bulunmakta olup "Şeh-i Mevlevi" unvanı ve eserleriyle 30 kez, İbrahim Edhem ise Dünya'ya meyletmemesiyle 3 kez yer alır.

Mevlana'nın yolundan giden tasavvuf dervişlerine Mevlevi denir. Mevlevi dervişlerinden 6'sı eserde yer alır. Mevlana'nın yakın dostu ve halifesi Selahattin Zerkub da övgüleriyle 1, Halep mollaları Abdulhalim ve Abdulhalimzade Bostan Çelebi 1'er kez, Burunsuz Mevlevi ölümüne düşürülen tarihte 2, Ebubekir Vefayi 13 ve Bırrî Çelebi 3 kez methiyeleriyle Divan'da yerini alır.

Şeyh Üsküdarlı Haydar'dan, 6 numaralı mesnevide bahsedilir. Şeyh, erdemli olması yönüyle 3 kez anılır. Şerif Efendi 2 kez ölümüne düşürülen tarih münasebetiyle eserde 1 kez yer alır. Bunların yanında Manisalı Bırri Çelebi için başlı başına bir kaside bulunmaktadır ancak ismi Dîvân'da toplamda 3 kez geçer.

Genel olarak mutasavvıf şahsiyetlerin herkesçe tanınanları övgüleri ve güzel ahlaklarıyla yer alırken Nâbî ile aynı dönemde yaşayan mutasavvıf şeyhler ve Mevlevi dervişleri ölümleri ve övgüleriyle yer alır.

11. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki tekke, cami, çeşme, sebil ve hamam gibi halka açık yapılara isimlerini veren kişiler ve hayırseverler on birinci bölümde ele alınır. Halep'teki Şabanzade Ali Bey, hamamı üzerine düşürülen tarihte 7, Ruha'daki

Hekim Dede Cami'i ve cami içindeki Arifi Ahmet Çeşmesi'nde özel isimler 4 kez anılır. Dimetoka'daki Yusuf Ağa çeşmesinde Yusuf Ağa'dan 2, Ruha'daki Yusuf Paşa Cami'ine düşürülen tarihte 11 kez Yusuf Paşa'dan söz edilir. Vahhab Çelebi, kasrının övülmesinde 2 kez anılır. İbni Taha Şerif Cami'i münasebetiyle 2, Üryani Mehmet Dede ise tekkesiyle, Mahir Efendi de yine 2 kez anılır.

12. Zanaatkârların incelendiği on ikinci bölümde, kalemtıraşlık mesleğini icra eden Kalemtıraşî Aziz Çelebi vefatına düşürülen tarihte 2, Fahreddin Burûsevî kâğıt oyma ustalığıyla Divan'da tek beyitte yer alır.

13. Önemli hat ve yazı ustaları hakkında on üçüncü bölümde bilgi verilir. İmad-ı Hasenî, tezkirelerde ve tarih kitaplarında adıyla Mîr İmâd, Cafer Paşa'nın tuğrası anlatılırken yazısının güzelliği yönüyle, Şeyh Hamdullah Efendiyle birlikte övülür. Hattat Yakut el-Mutâsımî, yine Cafer Paşa'nın tuğrası övülürken kıyas unsuru olarak kullanılır. Mîr İmâd, Şeyh Hamdullah ve Yakut'un ismi 1'er kez anılır. Vahdi Efendi, hattatlık, şairlik, kadılık gibi işlerle uğraşsa da Dîvân'da 5 kez erdemliliği üzerinde durulur.

14. Aristo, Eflâtun / Platon, Fârâbî, Hipokrat, Nasrettin Hoca, filozoflar ve bilim adamları on dördüncü bölümde incelenir. Aristo 2 ve Eflâtun 5 yerde kıyas unsurudur ve memduhlar kendilerden üstün tutulur. Farabi erdemli oluşu, Hipokrat tıp bilgisi, Nasrettin Hoca da insanları güldürüp mutlu etmesi yönüyle birer beyitte adından söz ettirir.

15. Nâbî Dîvânı'nda, eser içine serpiştirilen toplam 10 adet mesnevi bulunup bu mesneviler, hamse oluşturacak özelliklere sahip değildir. Bu bölümde söz konusu olan 10 mesnevinin içinde adı geçen temsili ve gerçek kahramanlara ait incelemeler yer alır. Mesnevilerde Ekmekçizade Ahmet 7, Baki Çelebi, Mirim Çelebi ve Süleyman Çelebi 3 kez yer alır. Aynı mesnevinin temsili kişiliği Dede Sultan 2 yerde ve farklı mesnevinin temsili kişiliği Külhani Layhar 5 yerde geçmektedir.

16. Nâbî, Dîvânı'nda doğumlar, ölümler, hayratlar, kişisel dostluklar sebebiyle düşürülen 156 tarih bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Halep'te yaşadığı dönemlerde önemli yerlere gelen devlet adamlarına da şiirlerinde yer verir. Bu bölümde ismi Dîvân'da çeşitli sebeplerle birkaç kez geçen 37 kişi "diğer şahıslar" bölümünde ele alınır.

17. On yedinci bölümde divan şiirinin ünlü aşk kahramanları Leyla ve Mecnun ve Ferhat ve Şirin aşk hikâyelerine yapılan telmihlerle yer alır. Bunun yanında Yusuf u Züleyha'nın kadın kahramanı Züleyha da Dîvân'da 8 kez yer alır. Leyla'dan 3, Mecnun'dan 21, Şirin'den 3 Ferhat'tan ise 14 yerde söz edilir.

18. Şehname'de geçen 31 adet mitolojik ve efsanevi şahıs üzerinde on sekizinci bölümde durulur. Bu şahıslar genel olarak kasidelerde kıyas unsuru olarak kullanılır ve her daim memduhlar, Şehname kahramanlarından üstündür. Nâbî'nin şiirlerine genel olarak bakıldığında Nâbî, hiçbir Şehname kahramanını müstakil olarak övmez. Bu kahramanlar, onun gözünde modası geçen ve anlatıla anlatıla insanların usandığı hikâyelere aittir. Memduhlar daima onlardan daha başarılıdır.

19. Son bölümde divan şiirindeki âşık, mâşuk, saki, ağyar, rind, zahid, pir-i mugan ve muğbeçe gibi tipler ele alınır. En sık anılan tip, sevgili tipidir ki 1000'den fazla yerde farklı isimlerle anılır. Ağyar 105, âşık 233, muğbeçe 1, pir-i muğan 11, saki 56, zahid 47 yerde anılır. Bu tiplerin gazel nazım şeklinde yoğunlaştığı görülür.

20. Son bölümümüz olan yirmi ikinci bölümde, Dîvân'da yer alan muamma ve lugazlarda geçen kişiler ve kimi kastettiği belli olmayan özel isimler tablo halinde yer alır.

SONUÇ

17. yüzyıl Osmanlı sahasında hikemî tarz denilince akla ilk gelen, yaşadığı yüzyılın en başarılı şairlerinden Nâbî'nin Türkçe divanı oldukça hacimlidir. Şiirlerindeki başarısı ve nüktedanlığı, ona sarayın kapılarını açar, döneminin padişahları ve devlet adamlarıyla samimi ilişkiler içine girmesini sağlar. Hayatını değiştiren Musahip Mustafa Paşa'nın ölümüyle İstanbul'dan uzaklaşıp Halep'e yerleşse de dönemin devlet büyükleriyle iletişim halinde kalır. Halep'te görev yapan valilere tebriklerini ileten şiirler yazar, onların başarılarını ölümsüzleştirir.

Hikemi kişiliği, Dîvân'ı dışındaki eserlerinde daha ön planda olsa da divanındaki şiirlerinde ara ara bu üslubun etkilerine rastlanır. Abdulkadir Geylani, İbnü'l-Arabi, İbrahim Edhem, Mevlânâ gibi büyük mutasavvıfların yanında, döneminde veya kendisinden önce yaşayan 8 şeyhe de methiyeler yazıp onların ölümlerine tarih düşürmesi, onun bu kişiliğinin divanına yansımasının ipuçları arasındadır. Eserlerinde Mevlevi dervişlerinin, diğerlerine oranla daha sık zikredilmesi, Nâbî'nin Mevlânâ'nın dünya görüşüne yakın olduğunu göstermektedir.

Nâbî'nin İslamî çizgide yürümesi eserin pek çok yerinde sözü edilen peygamberlerden Hz. Muhammed (SAV)'in daha fazla zikredilmesine olanak sağlar. Diğer peygamberler genellikle telmih unsuru olarak kullanılır. Şair'in övgüsünü yaptığı ortamın ferahlığı, Hz. İsa'nın nefesindeki canlılığa benzer. Yine Kuran-ı Kerim'de ismen zikredilmeyen ama dini kitaplarda isimleri verilen şahıslar, eserde benzetme unsurudur. Cennet'in bekçisi Rıdvan adlı melek bile memduhların yaptırdığı binaların güzelliğini Cennet sanmasıyla anılır. Bu söylemler göz önüne alındığında Nâbî'nin mübalağa, teşbih ve telmih sanatlarına eserinde çokça yer verdiği, memduhları yüceltmek için her türlü söylemi gerçekleştirdiği görülür.

İsmi zikredilen padişahlardan Sultan IV. Mehmet ve IV. Mehmet'in oğlu III. Ahmet'in adının diğerlerinden daha sık geçmesi, şairin onlarla daha samimi ilişkiler içinde olduğunu gösterir. Şair'in Surname adlı eserinde yer alan ve doğumuna tarih

düşürülen dönemin şehzadesi de yine III. Ahmet'tir. Bu iki padişahın saltanatı, Nâbî'nin İstanbul'da olduğu döneme rastladığından onların Nâbî'nin eserinde sıkça yer almaları, bu durumun tesadüfi olmadığının da göstergesidir.

Nâbî'ye göre Osmanlı'daki devlet adamları, kıyas unsuru olarak kullanılan mitolojik ve efsanevi kahramanlardan her daim daha üstündür. Onlar bile memduhlar kadar başarılı, zeki, cesur değildir. Vezirler o kadar başarılıdır ki Âsaf'a, Nizamülmülk'e benzer. Hz. Süleyman'ın bile devleti yönetirken bir vezire ihtiyaç duyması memduhların övgüsünde göze çarpan bir benzetme unsurunun alt yapısını oluşturur. Vezirler övülürken padişahlar da dolaylı yoldan övülür çünkü ancak başarılı bir yönetici başarılı bir yardımcıyla çalışır. Nâbî bu şiirlerinde memduhları överken kendini övmekten de geri kalmaz zira böyle başarılı devlet büyükleri ancak ve ancak başarılı şairlerce övülebilir, bu şair de Nâbî'nin kendisidir.

Eserde yer alan mitolojik ve efsanevi şahıslar, Osmanlı dışındaki devlet adamları ve filozoflar genel anlamda incelendiğinde, bu kişilerin eserde direkt olarak yer almadığı sadece memduhları yüceltmek amacıyla kıyas unsuru olarak kullanıldığı görülür. Şâir, Şehname'deki kıssaların ve bilindik aşk hikâyelerinin eskidiğini artık yeni anlatıların oluşturulması gerektiğine dair söylemleri onun milliyetçi ve yenilikçi kişiliğinin göstergesidir.

Dîvân'da dikkat çeken başka bir özellik de Nâbî'nin çeşitli cami, kasır, çeşme, hamam gibi yapılara düşürdüğü tarihlerdir. Dîvân'da adı geçen şahısların 10'undan fazlasının ismi bu münasebetle zikredilir. Nâbî'nin eserinde farklı statü ve çevrelerden tanıdığı şahısların da yeri azımsanmaz. Özel hayatında kurduğu dostlukları, dostlarının özel günlerine düşürdüğü tarihleri ve onlardan bahsettiği kıtaları ve rubaileri incelediğimizde bu kategoride 37 şahsa rastlanır. Bu şahıslar şiirlerde birer ikişer kez zikredilir. Eserde incelenen bazı şahıslar da şiirlerin yazıldığı dönemde soyadı kullanılmadığından babalarının isimleriyle birlikte anılır. Çalışmada, babalarının ismiyle birlikte anılan şahısların babalarına dair de araştırma bulunmaktadır.

Dîvânı'nda pek çok şaire de yer veren Nâbî, genel olarak ünlü şairlere yazdığı tahmislerle, ünlü şairlerin eserleriyle, örnek aldığı şairlere yönelik methiyeleriyle ve bazı şairleri de eleştirmesiyle şairlik konusundaki başarısını gösterir.

Özetle, Nâbî'nin Dîvânı'nda bu kadar şahsı işlemesinde onun sosyal ve kültürel çevresinin geniş olması, aldığı başarılı eğitim, yaşadığı coğrafya, içinde bulunduğu kültürel zemin etkilidir, denilebilir. Bu çalışma, Nâbî'nin diğer klasik edebiyat sanatçıları arasındaki yerini, sanatını ve şairlik vasıflarını ortaya koyması açısından önem arz eder.

KAYNAKÇA

Ansiklopediler

Ahıshalı, Recep (2007). *Râmi Mehmed Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.34, ss.449-451.

Ak, Coşkun (2008). *Rûhî-yi Bağdâdî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 35, ss. 205-206.

Aktepe, Münir (1989). *Ahmed III*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.2, ss.34-38.

Aktepe, Münir (1991). *Amcazâde Hüseyin Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.3, ss.8-9.

Aktepe, Münir (1992). *Baltacı Mehmed Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.5, ss.35-36.

Aktepe, Münir (1993). *Çorlulu Ali Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.8, ss. 370-371.

Aktepe, Münir (1997). *Hasan Paşa, Damad***,** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.16, ss.336.

Albayrak, Nurettin (2006), *Nasreddin Hoca*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.32, ss.418-420.

Alparslan, Ali (2000). *İmâd-i Hasenî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.22, ss. 169-171.

Arıkan, Zeki (2013). *Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.43, ss.551-552.

Atar, Fahrettin (2001). *Kadı,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.24, ss.66-69.

Beydilli, Kemal (2007). *Prut Antlaşması,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.34, ss.359-362.

Ceyhan, Semih (2009). *Selâhaddîn-i Zerkûb*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.36, ss.340-341.

Çelebi, İlyas (2008). *Sâhib b. Abbâd*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.35,ss. 512-515.

Çelebi, İlyas (2013). *Yecüc*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.43, ss.373-375.

Durmuş, İsmail (2019). *Vahdî Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.2, ss. 636-637.

Emecen, Feridun (1997). *Hasan Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.16, ss. 336-337.

Emecen, Feridun (2009). *Selim II*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.36, ss.414-418.

Emecen, Feridun (2010). *Süleyman I*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.38, ss.62-74.

Eravcı, H. Mustafa(2009). *Selim Giray*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.36, ss.428-429.

Fayda, Mustafa (1994). *Ebû Bekir*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.10, ss.101-108.

Fayda, Mustafa (2007). *Ömer*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.34, ss. 44-51.

Fayda, Mustafa (2020). *Muhammed*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.30.406-421.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1989). *Ali*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.2,ss.371-374.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1997). *Hasan,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.16, ss.282-285.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1998). *Hüseyin,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.18, ss.518-521.

Gündoğdu, Raşit (2012). *Uşşâkīzâde İbrâhim Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 42, ss.233-234.

Harman, Ömer Faruk (2000). *İmran,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.22, ss.232.

Harman, Ömer Faruk (2000). *İsa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.22, ss.465-472.

Harman, Ömer Faruk (2013). *Yafes,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.43, ss.174-175.

İpekten, Haluk (1991). *Atâî, Nev'îzâde,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.4, ss.40-42.

İpşirli, Mehmet (2006). *Naîmâ*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.32, ss.316-318.

İpşirli, Mehmet (1988). *Abdullah Efendi, Ebezâde,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi c.1, ss.98.

İpşirli, Mehmet (2010). *Şeyhülislam,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.39, ss.91-96.

İpşirli, Mehmet(2020). *Mustafa Efendi, Feyzullah Efendizâde,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 31,ss. 297-298.

Kahya, Esin (1998). *Hipokrat,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.18, ss.119-121.

Kanar, Mehmet (1996). *Firdevsî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.13, ss.125-127.

Kanar, Mehmet (2007). *Nizâmî-i Gencevî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.33, s.183-185.

Karaca, Filiz (2012). *Turhan Sultan*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.41, ss.423-425.

Karacan, Turgut (2008). *Sâbît,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.35, ss. 349-350

Karahan, Abdülkadir (1996). *Fuzûlî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.13, ss.240-246.

Karahan, Abdulkadir (2006). *Nâbî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.32, ss.258-260.

Kaya, Mahmut (1991). *Aristo,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi, c.3, ss.375-378.

Kaya, Mahmut (1995), *Fârâbî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.12, ss.145-162.

Kazancı, Ahmet Lütfi (1994). *Ebrehe,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.10, ss. 79-80.

Kılavuz, Ahmet Saim (1991). *Azrail,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.4, ss.350-351.

Kırca, Celal (1988). *Şeddad,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.1, ss. 333-334.

Kılıç, Hulusi (1989). *Ahterî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.2, ss.184-185.

Kılıç, Hulusi (1993). *Cevherî, İsmâil b. Hammâdi,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.7, ss.459.

Kılıç, Mahmud Erol (1999). *İbnü'l-Arabî, Muhyiddin,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 20, ss. 493-516.

Konukçu, Enver(1994). *Ekber Şah,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.10, ss. 542-544.

Konukçu, Enver (1994). *Ebü'l-Fazl El-Allâmî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâmAnsiklopedisi, c.10, ss.313-314.

Kurtuluş, Rıza (2020). *Muhteşem-i Kâşânî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.31, ss.77-78

Kurtuluş, Rıza (2007). *Örfî-i Şîrâzî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.34, ss.96-97.

Merçil, Erdoğan (2003). *Mahmûd-ı Gaznevî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.27, ss.362-365.

Naskali, Espo (2010), *Şâpûr,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.38, ss.346

Okuyucu, Cihan (1991). *Âzeri İbrahim Çelebi,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.4, ss. 325-326.

Olguner, Fahrettin (1994). *Eflâtun,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.10, ss. 469-476

Ortaylı, İlber (2001). *Kadı,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.24, ss.69-73.

Öngören, Reşat (2000). *İbrahim b. Edhem*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.21, ss.293-295.

Öngören, Reşat (2004). *Mevlana Celaleddin-i Rumi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.29, ss.441-448.

Öz, Mustafa (1993). *Ca'fer es-Sâdık,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.7, ss.1-3.

Özaydın, Abdülkerim (2007). *Nizamülmülk*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.33, ss. 194-196.

Özcan, Abdulkadir (1988). *Abdi Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.1, ss.156.

Özcan, Abdulkadir (1993). *Daltaban Mustafa Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.8, ss.433-434.

Özcan, Abdulkadir (1996). *Hacı Ali Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.14, ss.440.

Özcan, Abdulkadir (2000). *İbrâhim Paşa, Kara*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.21, ss. 329-330.

Özcan, Abdulkadir (2002). *Köprülüzâde Fâzıl Ahmed*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.26, ss.260-263.

Özcan, Abdulkadir (2003). *Mehmed IV*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.28, ss.414-418.

Özcan, Abdulkadir (2004). *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.29, ss.246-249.

Özcan, Abdulkadir (2020). *Mustafa II*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.31, ss.275-280.

Özcan, Abdulkadir (2007). *Osmanzâde Ahmed Tâib*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.34, ss.2-4.

Özcan, Abdülkadir (2010). *Süleyman II.* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.38, ss.75-80.

Özcan, Abdulkadir (2019). *Süleyman Paşa, Sarı,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.2, ss. 535-538.

Özcan, Abdulkadir (2010). *Şehid Ali Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.38, ss.433-434.

Pala, İskender (2006). *Nemrud*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.32, ss. 555-556.

Sadıkoğlu, S. Cengiz (2008). *Sâib-i Tebrîzî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.*35*, ss.541-542.

Savi, Saime İnal (2009). *Hâkim Senâyî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.36, ss.502-503.

Savran, Ahmet (2001). *Kâ'b b. Züheyr*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.24, ss.7-8.

Serin, Muhittin (1995). *Fahrî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.12, ss.95-96.

Serin, Muhittin (1997), *Hamdullah Efendi, Şeyh,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.15, ss.449-452.

Serin, Muhittin (2013). *Yakut el- Musta'sımî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.43, ss. 291-293.

Şafak, Turgay (2019). *Şevket-i Buhârî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, *c*. Ek-2, ss. 557-558.

Tayşi, Mehmet Serhan, (1995). *Feyzullah Efendi, Seyyid*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 12, ss.527-528.

Topaloğlu, Bekir (1989). *Allah*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.2, ss.471-498.

Tülücü, Süleyman (1997). *Hâtim et-Tâî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.16, ss.472-473.

Uludağ, Süleyman (1988). *Abdülkâdir-i Geylânî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.1, ss. 234-239.

Uzun, Mustafa İsmet (1995). *Feyzi, Subhizâde*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.12, ss. 523.

Uzun, Mustafa İsmet (1997). *Hâkânî Mehmed Bey,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.15, ss.166-168.

Uzun, Mustafa İsmet (2020), *Muhammed (ed.),* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.30, ss.455-457.

Yavuz, Yusuf Şevki, Zeki Ünal (1993). *Cebrail*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.7, ss.202-204.

Yeşiloğlu, Mine Ayşegül (2006). *Nailî,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.32, ss.315.

Yiğit, İsmail (2007). *Osman,* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.33, ss.438-444.

Kitaplar

Bilkan, Ali Fuat (2016). *Nâbî, Hayatı- Sanatı- Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Akçağ, Ankara.

Bilkan, Ali Fuat (2020). *Nâbî Dîvânı 1-2*, Akçağ, Ankara.

Buz, Ayhan (2009). *Sokullu'dan Damat Ferit'e Osmanlı Sadrazamları,* Neden Yayınları, İstanbul.

Hammer, Joseph Von (2008). *Büyük Osmanlı Tarihi,* 13.cilt, ss. 93.

Köksal, Mustafa Asım (2017). *Peygamberler Tarihi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Mengi, M. (2009). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi,* (On Beşinci Baskı), Ankara, Akçağ Yayınları.

Pala, İskender (2008). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Kapı Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmânî*, c.1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmânî*, c.2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmânî*, c.3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmânî*, c.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmânî,* c.5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmânî*, c.6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şentürk, Ahmet Atilla; Ahmet Kartal (2008). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, Ankara.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

Kaymak, Zeynep (2019). *Hulûsî, TDV Nâbî 'nin Bestelenmiş Şiirlerinin Derlenmesi, Tasnifi Ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, EBÜ.

Odunkıran, Fatih (2020). *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-İ Nefîse-İ Mevleviyân (İnceleme-Metin),* Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE.

Steih, Abdalqader (2006). *Kudüs Sancağı'nda Osmanlı İdaresi* (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, TAE.

Tıraş, Yusuf Can (2014). Hamevî Ali Efendi, *Nâbî'nin Münşeâtı*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, SBE.

Tökel, Dursun Ali (1998), *Dîvân Şiirinde Mitolojik ve Efsânevî Şahıslar,* Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE.

Dergiler

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, *XVII. Yüzyıl Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Şaban Ağa Külliyesi,* SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Mayıs 2011), Sayı:23, ss.59-80.

Ağaoğlu, Sami. *Musahip Mustafa Paşa Vakfı,* Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , (Aralık-2004), s.15, ss. 377-399

Akalın, Şehabeddin (1955). *"Nasuh Paşa'nın Hayatına ve Servetine Dâir"*, *TD*, VIIII/ 11-12 (1955), s. 201-208.)

Aksu, Hüsamettin. *Halep Ulucami Risalesi,* Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı 14, İstanbul 1998, ss. 59-63.

Coşkun, Burak, Hamza Günaydın. *İsveç Kralı xıı. Charles'ın (demirbaş şarl) Osmanlı Devleti'ne İlticasının (1709-1714) Ombudsmanlık Fikrinin Doğuşuna Etkisi,* Dergi Park. Yıl 2018, Sayı: 9, 15 - 73, 31.12.2018

Fidan, Tarık, *Bırrî Mehmed Dede'nin Divanı'nda Yer Almayan Şiirler,* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt.8, Sayı/ 1, (Nisan/2020): 167-183.

Koç, Hamza (2019). *Kubûrîzâde Abdurrahman Rahmî Efendi ve Bilinmeyen Gazelleri*, Journal of Turkish Language and Literature, S-5/2, ss. 179-192.

Mustafayev, Beşir (2013). *Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro'nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi,* Yıl 2013, Cilt: 2013 Sayı: 11, 17 - 27,

Sula, Murat. *El-Me'Ârifü'l-Feyżiyye,* e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı:3, Aralık-2019, Cilt:11 (25), Sayfa:1487-1506.

Turgut, Bahattin. *18. Yüzyıl Başlarında Yusuf Paşa Vakfının Ruha Şehir Hayatına Sosyal Ve Ekonomik Katkısı, ISLAM TARIHI VE MEDENIYETINDE ŞANLIURFA ."Osmanlı- Belge ve Kaynaklarında Urfa"* III, Şanlıurfa, 2018.

Tuncay, Hülya. *Topkapı Sarayı Müzesi Kalemtraşları,* Türk Etnografya Dergisi, sayı.64, (Ocak 1974) ss. 77-96.

Ünlü, Osman (2016). "*Nâbî Divânı'ndaki Manzum Hikâyeler"* Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.25, s.2, ss. 167-184.

Yıldız, Selami; Mehmet Sait Rızvanoğlu. "*Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa".* Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi:26, Ankara.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR / WEB KAYNAKÇA

PDF kaynaklar: https://turuz.com/

TDK Sözlük: https://sozluk.gov.tr/

Kubbealtı Lugâti: http://www.lugatim.com/

TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/

Türk edebiyatı isimler sözlüğü: https://teis.yesevi.edu.tr/

Şeyh ve Dervişlerin hayatları: https://ehlisunnetbuyukleri.com/

ELEKTRONİK ADRESLER:

Aksoyak, İsmail Hakkı (2020). MUSTAFA, Musâhib Damad Mustafa Paşa, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mustafa-musahib-damad-mustafa-pasa. 14.05.2023.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2020). *NA'TÎ, Defterdar Hüseyin Paşa-zâde Mustafa Na'tî Bey*, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. *(https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nati-defterdar-huseyin-pasazade 07.05.2023)*

Erkal, Abdulkadir (2021). NÂBÎ, Yûsuf Nâbî Efendi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi. 14.05.2023.

Kaplan, Yunus (2020). *Kıyâmî. , Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. (https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kiyami)*

Kesik, Beyhan, (2020). VEFÂYÎ, Şeyh Ebû Bekir Vefâyî Dede. (https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vefayi-seyh-ebu-bekir-vefayi-dede). 13.05.2023

İbni Şıhne el Kebir, İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, 05.06.2023 (https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/IBN-I-SIHNE-EL-KEBIR/3035)-

Üryani Mehmet Dede, Evliyalar Ansiklopedisi, 05.06.2023 https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Evliyalar-Ansiklopedisi/Detay/Bulgaristan-Ruscuk-URYANI-MEHMED-DEDE/674)